

T.C.
Mersin Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Tarih Anabilim Dalı

HAKİMİYET-İ MİLLİYE GAZETESİ ÖRNEĞİNDE
TÜRK ULUSAL KİMLİĞİNİN İNŞASI SÜRECİ
(1920–1926)

Emrah YILDIZ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Mersin, 2009

T.C.
Mersin Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Tarih Anabilim Dalı

HAKİMİYET-İ MİLLİYE GAZETESİ ÖRNEĞİNDE
TÜRK ULUSAL KİMLİĞİNİN İNŞASI SÜRECİ
(1920–1926)

Emrah YILDIZ

Danışman: Prof. Dr. Fevzi DEMİR

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Mersin, 2009

Tez Onay Sayfası

Mersin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne.

Emrah YILDIZ tarafından hazırlanan “*Hakimiyet-i Milliye Gazetesi Örneğinde Türk Ulusal Kimliğinin İnşası Süreci (1920-1926)*” başlıklı bu çalışma, jürimiz tarafından Tarih Ana Bilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başarılı

Başarısız



Başkan



Prof. Dr. Fevzi DEMİR
(Danışman)

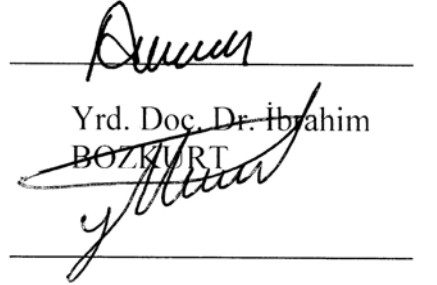


Üye

Doç. Dr. Ayşe AZMAN



Üye



Yrd. Doç. Dr. İbrahim
BOZKURT

Onay

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim elemanlarına ait olduklarını onaylarım.

13/07/2009



ÖNSÖZ

On sekizinci yüzyılın sonlarında Fransa'da meydana gelen devrimin tüm dünyaya yaydığı ulusçuluk ideolojisi, geleneksel ve çok uluslu bir yapıya sahip Osmanlı İmparatorluğu üzerinde de etkisini göstermiş ve yüzyıllardır bu yapı içerisinde ulusal bilinçlerini ve etnik kimliklerini koruyarak varlıklarını sürdüren Hıristiyan toplulukların birbiri ardına bağımsızlık mücadelesi vermelerine yol açmıştır. Osmanlı Devleti'nin, gelişen etnik ulusçuluk karşısında aldığı öncelikli tedbir din ve etnik fark gözetilmeksizin bir Osmanlı üst kimliği düşüncesi olmuş, bu siyaset başarısız olunca imparatorluğun Müslüman unsurlarını bir arada tutmaya yönelik İslamcılık ideolojisi benimsenmiştir. İmparatorluğun Türk unsuruna dayalı bir ideoloji ise, özellikle çok uluslu devlet yapısı içindeki bu unsurların dağılmasından sonra İttihat ve Terakki yönetimi tarafından savunulan bir politika olmuştur.

Milli Mücadele döneminde amaç, bir Türk ulus-devlet kurmak olsa da bu amaç dönemin şartları gereği resmi belgelerde açıkça dile getirilmemiş, Anadolu toprakları üzerinde yaşayan bütün halkı kapsayan çoğulcu bir yapı benimsenmiştir. Bu dönemde Anadolu halkı henüz ulusal bir bilince sahip olmadığı için Türk kimliği dinsel bir karaktere sahip olmuş, etnik bir kimlik olarak ön plana çıkarılmamıştır. Fakat, Cumhuriyetle birlikte, Misak-ı Milli sınırları içerisinde, yeni tercih bağlamında, yeni bir kimlik de söz konusu olmuştur. Anadolu Türklüğüne dayalı olarak teritoryal bir ülke biçiminde şekillenen Türkiye Cumhuriyeti Devleti, yeni kimliğin oluşumunu, toplumla bir ortaklık kurma çabası içerisinde gerçekleştirmeyi amaçlamıştır. Amaç, Türklerin kendi varlığını korumaya yönelik olduğu için, hedef de Anadolu Türklüğüne dayalı bir ulus-devlet kurmak şeklinde belirlenmiş, yeni kimlik ise, Osmanlı ve İslamiyet'in eleştirisi üzerine kurulmuştur.

Türk ulusal kimliğinin 1920-1926 yılları arası inşa sürecini incelediğimiz bu çalışma *Hakimiyet-i Milliye* gazetesi örnek alınarak yapıldığı için en temel kaynak da bu olmuştur. Gazetenin bu yıllar arasındaki sayılarını incelemek ise, yoğun mesai gerektiren zorlu bir süreç olmuştur. Bunun en önemli nedeni, gazete koleksiyonunun son derece özensiz bir şekilde mikrofilme aktarılmış olmasıdır. Bununla birlikte, gazete koleksiyonlarının yer aldığı mikrofilmleri değerlendirecek teknolojinin yetersizliği de çalışmanın zorluklarından birini oluşturmuştur. *Hakimiyet-i Milliye*'nin dışında, incelenen döneme ilişkin eserlerden, kimlik, Türk kimliği, ulusçuluk ve Türk ulusçuluğu kavramlarının incelendiği çalışmalardan da mümkün olduğu kadar yararlanılmıştır.

İki yıllık bir süreci kapsayan bu çalışma sayın Prof. Dr. Fevzi DEMİR'in danışmanlığı altında gerçekleştirilmiştir. Kendisine, hem tez danışmanlığı üstlenmesi ve tez konusunun belirlenmesi aşamasından çalışmanın sonuçlandırılması aşamasına kadar geçen süreçte, sahip olduğu entelektüel bilgi birikimi ile desteğini hiçbir zaman esirgememesinden hem de lisans ve lisansüstü eğitimim boyunca edindiğim bilgi birikiminin oluşmasındaki büyük katkılarından dolayı sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca, sayın Prof. Dr. A. Nükhet ADIYEKE, Yrd. Doç. Dr. Nuri ADIYEKE, Prof. Dr. Şerife YORULMAZ ve Okutman Mehtap ÇELİK de bu birikiminin oluşmasında ve çalışmanın sonuçlandırılmasında önemli bir role sahipler. Kendilerine içtenlikle teşekkür ederim.

Emrah YILDIZ

Haziran 2009

ÖZET

Modern 20. yüzyıl, irili ufaklı uluslar adına; ulusların çıkarları, bağımsızlık rüyaları ve birbirlerine duydukları nefret adına verilen savaşlarla dünya tarihinin en kanlı yüzyıllarından biri olmuş ve 20. yüzyıl adeta, ulusçuluk denen ideolojilerin sahnesi haline gelmiştir. Yeni bir Türk ulusu ve ulusal kimliğinin inşası sürecinin de en önemli yapı taşlarından birini oluşturan ulusçuluk ideolojisinin yansımaları *Hakimiyet-i Milliye* gazetesinin incelenen dönemdeki sayılarında da yoğun bir şekilde görülmektedir.

Geleneksel ve çok uluslu bir yapıya sahip Osmanlı Devleti'nin sonunu hazırlayan bu akım, aynı zamanda Anadolu topraklarında ulus egemenliğine ve tam bağımsızlığa dayalı yeni bir ulus-devlet kurmak isteyen öncü kadronun da temel ilkesi olmuştur. Ulusçu bir fikir etrafında hareket eden yönetici kadro bu amaçla girdiği mücadeleyi kazandıktan sonra hem ulus-devlet yapısının pekiştirilmesine hem de onun sahip olacağı ulusu ve ulusal kimliği yaratmaya yönelik önemli adımlar atmıştır.

Milli Mücadele döneminin din temelinde gelişen ulusal kimliğinden farklı olarak dini etkilerden arındırılan, çağdaş bir ulusal kimlik yaratmaya yönelik Cumhuriyet döneminde atılan adımlar konusunda halkı bilinçlendirmek ve değişimlerin zeminini hazırlayarak devrimler doğrultusunda bir kamuoyu oluşturmak üzere *Hakimiyet-i Milliye*'den de önemli bir basın aracı olarak yararlanılmış, gazete, çıkış amacına uygun bir şekilde, halkın Cumhuriyet ideolojisini benimsemesinde ve bu ideoloji etrafında birleşmesine yönelik çalışmalarda kamuoyu oluşturma anlamında önemli bir role sahip olmuştur.

Anahtar kelimeler: Ulus, ulus-devlet, ulusçuluk, Türk ulusçuluğu, kimlik, ulusal kimlik, Türk ulusal kimliği, hakimiyet-i milliye.

ABSTRACT

Modern 20th century has been one of the bloodiest century of the world history for the big and little nations with the wars for the sake of these nation's benefits, dreams of independence and their hatreds towards each other and this century has almost turned out to be scene of the ideologies called nationalism. The reflexions of the nationalism ideology, that is one of the most important building blocks of the construction process of a new Turkish nation and national identity, are intensively seen in the editions of *Hakimiyet-i Milliye* on the reviewed period.

This movement who had prepared the end of Ottoman State that had a traditional and multinational form had also become the basic principle of the leading position who desired to establish a new nation-state based on national sovereignty and full independence in Anatolia. After coming by the struggle that it had embarked into for this purpose, the director position, acting according to a nationalist concept, had taken important steps for either reinforcing the nation-state form and creating the nation and national identity whom it would have.

Hakimiyet-i Milliye was used as an important press organ in order to make the public conscious of the steps taken in Republican period that were intended for creating a modern national identity free of religious influence unlike the national identity of National Struggle period that developed on the religious basis and in order to form a public opinion towards the revolutions by setting the stage of the changings and at the same time fittingly to its purpose of debut, it had an important role about helping the public to adopt republican ideology and about creating the public opinion in the efforts for aggregating the people around this ideology.

Key words: Nation, nation-state, nationalism, Turkish nationalism, identity, national identity, Turkish nationaly identity, hakimiyet-i milliye (national sovereignty).

İÇİNDEKİLER

	Sayfa No
ÖNSÖZ	i
ÖZET	iii
ABSTRACT	iv
İÇİNDEKİLER	vi
KISALTMALAR LİSTESİ	ix
TABLolar LİSTESİ	x
GİRİŞ	1
 I. BÖLÜM: ULUS, ULUSÇULUK, ULUS-DEVLET: TEMEL	
YAKLAŞIMLAR	11
I.1. Ulus Kavramı ve Tanımları	11
I.2. Ulus Kurma Süreci	17
I.3. Ulus-Devlet İnşası	27
I.4. Ulusçuluk	34
I.5. Ulusçuluğun Proto-tipleri ve Sınıflandırılması	43
II. BÖLÜM: KİMLİK	50
II.1. Kimlik Konusu ve Kavramı	50
II.2. Etnik Kimlik ve Azınlık Kavramı	55
II.3. Ulusal Kimlik	60
III. BÖLÜM: ULUSÇULUĞUN OSMANLI DEVLETİ'NE GİRİŞİ	65
III.1. Millet Kavramı Üzerine	65
III.2. Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet Sistemi	67
III.3. Geleneksel Sistemin Yıkılışı: “Kanun-ı Kadim”in Sonu	70

III.4. Etnik Ulusçuluğun Yükselişi	74
III.5. Ulusçu Yeniden Düzeltim Çabaları	76
III.5.1. Etnik Ulusçuluk Karşısında İttihad-ı Osmanî	76
III.5.2. İttihad-ı İslam: Osmanlı-İslam Milleti	82
III.5.3. Yeni Bir Kimlik İfadesi Olarak Türkçülük ve Örgütlenme Süreci	84
IV. BÖLÜM: MİLLİ MÜCADELE BASINI VE HAKİMİYET-İ MİLLİYE	101
IV.1. İstanbul Basını	101
IV.1.1. Milli Mücadeleyi Destekleyen Gazeteler	102
IV.1.2. Milli Mücadeleye Karşı Gazeteler	104
IV.2. Anadolu Basını	105
IV.3. Hakimiyet-i Milliye'nin Yayınlanması	109
V. BÖLÜM: MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİNDE ULUSAL KİMLİK	120
V.1. Ulusal Bağımsızlık Savaşı ve Genel Manzara	120
V.2. Milli Siyasetin Oluşumu ve Ulusal Kimlik	124
V.3. Ulus-Devletin İki Temeli: Tam Bağımsızlık ve Ulusal Egemenlik	134
V.4. Milliyetçi Diplomasinin Hareket Zemini: Misak-ı Milli Çoğulculuğu	142
V.4.1. Misak-ı Milli Kimliği İçinde Türk Olmayan Müslümanlar: Kürtler	148
V.4.2. Rumlar ve Ermeniler	153
V.5. Yeni Türkiye'nin Anlamı	162
VI. BÖLÜM: MİLLİ MÜCADELE SONRASI ULUSAL KİMLİK	171
VI.1. Savaş Sonrası Türkiye'si	171

VI.2. Hakimiyet-i Milliye'ye Yansıyan Yeni Kimlik	173
VI.2.1. Ulusal Kimliğin Tanımı: Dil ve Dinden İbaret Milliyete, Türklüğe	175
VI.2.2. Ulusal Kimliğin Dini Sınırının Oluşumu	190
VI.2.3. Lozan Antlaşması ve Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi	194
VI.3. Cumhuriyet Dönemi: Ulusun ve Ulusal Kimliğin Yeniden İnşası	198
VI.3.1. Kemalist Ulusçuluk – Yeni Bir Ulus – Yeni Bir Kimlik	198
VI.3.2. Cumhuriyetçi Tanımın Hukuki ve Siyasi Yönü	211
VI.4. Ulusal Kimliğin Oluşum Sürecinde Türk Ocakları	218
VI.5. Yeni Kimlik Kategorilerine Genel Bir Bakış	226
SONUÇ	235
KAYNAKÇA	244
EKLER	

KISALTMALAR

A.g.e.	Adı geçen eser
A.g.m.	Adı geçen makale
Bkz.	Bakınız
Bs.	Baskı
C.	Cilt
c.	Celse
ev.	Çeviren
Der.	Derleyen
Ed.	Editör
İBÜ	İstanbul Bilgi Üniversitesi
S.	Sayı
s.	Sayfa
SDÜ	Süleyman Demirel Üniversitesi
ss.	Sayfa sayısı
TBMMZC	Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi
TCTA	Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi
TDK	Türk Dil Kurumu
TESEV	Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı
TTK	Türk Tarih Kurumu
vb.	Ve benzeri
Yay.	Yayınevi / Yayıncılık / Yayınları
Yay. Haz.	Yayına Hazırlayan
YKY	Yapı ve Kredi Yayınları

TABLolar LİSTESİ

Tablo 1 – Devlet İle Birey Arasında Üst-Alt Kimlik İlişkileri.....	56
Tablo 2 – Milli Mücadele Dönemi Basını.....	104

GİRİŞ

19. yüzyılda toplumlar arası ilişkilerde ve dünya siyasetinde kurmuş olduğu egemenliğe bağlı olarak Batı, Batı dışı toplumlarla ilişkilerini, gelişmeler doğrultusunda yeniden tanımlamaya çalışır. Batı dünyası için bu süreçte ortaya çıkan en önemli girişim, Batı dışı ülkelerde kendi çıkarlarına uygun yapısal değişiklikler meydana getirme çabası olmuştur. Bu çaba ulusal çıkarlar doğrultusunda şekillendiği için, ulus-devlet rekabetin siyasal birimi olarak belirlemiştir. Ancak, Batı'nın, sahip olduğu modernlik projesini Batı dışı toplumlara yayma süreci, aynı zamanda kendisini siyasi bir akım olan ulusçuluk şeklinde göstererek farklılaşmaları ortaya çıkarmıştır. Farklılıkların, kendisini en etkili şekilde gösterdiği yapılanmalar ise, imparatorluklar olmuş ve bunların egemenliği derinden sarsılmıştır.

Bu süreçte şekillenen yeni siyaset, “Doğu Sorunu”nun yeni biçimlerle ortaya çıkmasına neden olurken, Osmanlı Devleti'nin de geleneksel siyaseti üzerinde olumsuz etkiler yaratmıştır. Bu dönemden sonra ortaya çıkan yeni koşullara ve siyasete karşı girişimlerde bulunan Osmanlılar, devletin varlığının korunması ve devamlılığının sağlanması için “Batılılaşma”yı yeni bir siyaset olarak benimsemiştir. Tercih edilen yeni siyaset ile birlikte devlet kendini Batı ile özdeşleştirme çabasına girişmiştir. Bu anlamda Tanzimat Fermanı da, laikleşme konusunda önemli bir adım ve imparatorluk parçalanana kadar devam edecek bir süreç olmuştur. Fakat ferman, dini cemaatlere ayrıcalık tanınmasına dayanan geleneksel millet sisteminin zayıflamasına da yol açmıştır.¹ Aslında, Osmanlı İmparatorluğu'nun uyguladığı ve millet sistemi adı verilen yapının zayıflamasının en önemli nedenlerinden biri yine sistemin kendisiydi. Çünkü, sistemin sahip olduğu çoğulculuk anlayışı, Aydınlanma düşüncesinin benimsediği ve farklılıkları azaltma amacı

¹ Feroz Ahmad, *Bir Kimlik Peşinde Türkiye*, (Çev.: Sedat Cem Karadeli), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul, 2007, s.41

güden çoğulculuk anlayışından ayrı olarak, farklılıkları koruma ve sürdürme temelinde hareket etmiştir.² Bu modelde, toplumun çeşitli dini ve kültürel kesimleri bir araya gelmiş, yan yana ama farklılıklarını koruyarak yaşamışlar ve kendileri olmaktan çıkmamışlardır. İşte tam da bu nedenden dolayı, yani millet sistemi içinde yer alan dini ve etnik grupların, bu sistem sayesinde kendi kimliklerini ve ulusal bilinçlerini korumuş olmaları, onların ulusçuluk akımının etkisine kolayca kapılmalarına ve ayrılıkçı taleplerde bulunmalarına yol açmıştır. Bunun üzerine Osmanlı Devleti, ayrılıkçı talepleri önleyebilmek ve varlığını sürdürebilmek için imparatorluğun tüm unsurlarını Osmanlı üst kimliğinde birleştirmeyi denemiştir. Osmanlı Devleti'nin kurtulmasını, imparatorluk sınırları içinde yaşayanları, etnik ve dini grupları ne olursa olsun kaynaştırarak bir Osmanlı ulusu yaratmakta gören bu düşünce etnik ulusçuluk karşısında başarı sağlayamaz ve ulusçu taleplerin önüne geçemez. Bir diğer akım olan İslamcılık ise, devlet işlerinin kötüye gitmesinin tek nedeninin din kurallarının uygulanmamasında görmüş ve yeryüzündeki tüm İslam ülkeleri arasında birlik kurulmasını hedeflemiştir. Fakat ulusalcı eğilimlerin arttığı bir dönemde İslam birliği düşüncesinin de başarılı olamayacağı kısa bir süre sonra anlaşılmıştır. Çünkü ulusçuluk akımının etkilediği topluluklar arasında sadece gayrimüslimler değil, aynı zamanda imparatorluğun Türk olmayan Müslümanları da bulunmaktaydı. Bu nedenle de dini kimlik ulusal kimliğin yerini doldurmada yetersiz kalmıştır.

Türkçülük ise, Batı'da Türkoloji araştırmalarının etkisiyle dil, tarih ve edebiyat alanında yapılan çalışmalar sonucunda özellikle II. Meşrutiyet'ten sonra gelişmeye başlamıştır. Bu akımı savunanlara göre bir ulusu dil, din, soy ve ülkü birliği oluşturur. Devletin kurtarılması ancak imparatorluk sınırları içinde yaşayan Türklere ülkü birliği ve ulusal bilinç aşıl原因arak sağlanabilirdi. İttihat ve Terakki döneminde izlenen politikalar da bu

² Bilal Eryılmaz, "Osmanlı Devleti'nde Farklılıklara ve Hoşgörüyü Kavramsal Bir Yaklaşım", *Osmanlı Ansiklopedisi*, C.4, Yeni Türkiye Yay, Ankara, 1999, s.237

amaca dönük olmuştur. Ana amaç devletin mozaik yapısını korumak olduğu için, İttihat ve Terakki mensupları da imparatorluk içinde yaşayan tüm toplulukları bünyesinde toplayabilecek entegre ideolojileri resmi ideoloji olarak savunmuşlardır. Bu nedenle 1914 yılına kadar, Türkçü olmalarına rağmen bunu açıkça dile getirmemişler ve sürekli Osmanlılık idealine bağlı olduklarını ifade etmişlerdir. Balkan Savaşlarına kadar Türkçülüğü tam olarak dile getirmeyen İttihat ve Terakki yönetimi, imparatorluk bünyesindeki unsurların büyük bir kısmı kaybedilince Türkçülük siyasetini daha açık bir şekilde politikalarına yansıtmaya başlamıştır.

Osmanlı Devleti'nde, Balkan Savaşları sonrasında başlayan ve dini niteliği belirgin olan uluslaşma süreci, Milli Mücadele dönemine gelindiğinde hız kazanmıştır. Milli Mücadele'nin öncü kadroları tarafından, bu dönemde uluslaşmaya, bir ulus-devlet ve ulusal kimlik yaratmaya yönelik politikalar aşamalı bir şekilde uygulamaya konulmuştur. Ulusal kimliğinin yaratılmasına yönelik politikaların aşamalı bir şekilde hayata geçirilmesi Milli Mücadele Dönemi'nin şartları gereği taktiksel bir zorunluluktur. Çünkü bu mücadele'nin dayanak noktasını oluşturacak bir Türklük bilincinden, bu dönemde söz edilemez. Her ne kadar II. Meşrutiyet Dönemi'nden itibaren Türkçülüğün, ulusal bilincin gelişimini sağlayacak politikalar uygulanmış olsa da, bu politikalar İslami bir kimliğin gölgesi altında Milli Mücadele Dönemi'ne kadar gelmiştir. Osmanlı devlet ve toplum yapısında hakim ideolojinin İslam olması, Milli Mücadele'nin de, en azından hedefe ulaşılincaya kadar, dinsel kimliğin ön planda tutularak yürütülmesine neden olmuştur. Anadolu topraklarının Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan sonra işgal edilmesine, özellikle de İzmir'deki Yunan işgaline karşı koyma iradesi İslami bir kimlik altında şekillenen ulusal bilincin ilk işareti olmuştur. Bu anlamda Milli Mücadele dönemi, ulusal kimliğin itici gücünü oluşturmuştur.

Cumhuriyet dönemine gelindiğinde ise, köhneleşmiş, çağdaş bir yapıdan yoksun kalmış ve bu nedenle çökmüş olan bir imparatorluktan, yeni bir ulus yaratma, bu ulusa geleneksel ve dinsel kimlikten soyutlanmış bir kimlik kazandırma isteği ve girişimi hız kazanmıştır. Cumhuriyet ideolojisi, bu kimliğin belirleyici ilkeleri olarak ulusçuluk ve medeniyetçiliği temel alarak hareket etmiştir. Ulusal egemenlik anlayışının benimsenmesi ve Büyük Millet Meclisi'nin kurulması, saltanat ve hilafetin kaldırılması, Osmanlı ve İslam geçmişinin sürekli dışlanması, şeyhülislamlığın kaldırılması, dini mahkemelerin ve medreselerin kapatılması, tekke ve zaviyelerin yasaklanması, Batılı hukuk normlarına uygun bir medeni kanunun kabulü vb. atılımlar bu iki ilke doğrultusunda atılan adımlar olmuştur. Dinin siyasi, toplumsal ve kültürel alandan uzaklaştırılmasından doğan boşluk ise, ulusçuluk ve Cumhuriyetçi laik bir sistemle doldurulmaya çalışılmıştır.

Ümmet esasına dayalı bir toplumsal yapıdan, modern bir ulusal yapıya, tebaa anlayışından vatandaş anlayışına geçiş, Cumhuriyetçi kadronun temel projesi olmuştur. Bu nedenle dinin siyasi ve toplumsal hayattaki tüm etkilerini silmeye yönelik faaliyetler gerçekleştirilmiştir. Bunun bir örneği de 1924 Anayasası'nın Türklüğü belirleyen maddesinde görülür. Bu anayasanın 88. maddesiyle din ve ırk ayrımı olmaksızın Türkiye halkına vatandaşlık bakımından "Türk" tabiri verilir. Anayasanın bu maddesi Müslüman halk kimliği tanımından Türk ulusal kimliğine geçişi ifade etmektedir. Fakat, Cumhuriyetçi tanımın Türk ulusal kimliğine getirdiği hukuki yaklaşım aynı zamanda siyasi bir yaklaşımı da beraberinde getirmiştir. Hukuki olarak Türk olmayan topluluklara vatandaşlık olarak verilen Türklük gerçek Türklük için yeterli görülmemiş, gerçek Türklüğün belirleyicileri olarak her alanda Türkçe konuşmak, Türk gibi yaşamak, Türk sevgisi taşımak vb. gibi ölçütler ileri sürülmüştür. Bu anlamda Milli Mücadele Dönemi'nde etnik çoğulculuk

temelinde yürütülen politikanın Cumhuriyet Dönemi ile birlikte terk edilmeye başlandığı ve etnik bir Türk kimliğine vurgunun arttığı görülür.

Kimlik, vatandaşlık, azınlık gibi kavramlar günümüz Türkiye'sinde hala önemli bir şekilde tartışılan konular arasında yer alır. Bu kavramların yarattığı sorunlara ve bunların çözümlerine yönelik çeşitli araştırmacılar tarafından yürütülen çalışmalar olduğu gibi, çeşitli kurumların çatısı altında yapılan çalışmalar da bulunmaktadır. TESEV bu çalışmaların yürütüldüğü kurumlardan birisidir.³ TESEV'in öncülüğünde yürütülen çalışmalarda modern dünyanın gündeme getirdiği kimlik vatandaşlık, azınlık kavramları ve bu kavramlar temelinde meydana gelen sorunlar çözüme kavuşturulmaya çalışılmış, demokrasi ve eşitlik ilkeleri doğrultusunda farklılıklarla birlikte yaşamının yolları aranmış ve aranmaktadır. TESEV'de beliren anlayışa göre, Türkiye neredeyse üç yüz yıldır modernleşen ve Batı'ya benzemeyi değil, onunla karşılıklı adaptasyonu gerçekleştirerek çevresine entegre olmaya çalışan bir ülkedir. Nitekim bu süre içinde ekonomik düzenden yargıya, eğitimden sosyal haklara büyük değişimler yaşanmıştır. Fakat bütün bu çağdaşlaşma çabasına ve değişim dinamiğine rağmen, hala bazı sorunların çözümünde isteksiz davranılmakta ve bu sorunlarla birlikte yaşama seçeneği kabul edilmektedir. Bunlardan biri, Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren gündeme gelen kimlik ve vatandaşlık konusudur. Bugün, modern dünyanın da yeniden çoğunluk ve azınlık kavramlarını ele alma zorunluluğu içinde olduğu bir dönemde Türkiye'nin de modernliğin gereğine uygun bir vatandaşlığın kimliksel temelini oturtmaya ve birlikte yaşamının yollarını aramaya

³ TESEV'le ilgili görüşler; Derya Demirler-Mert Kayhan (Yay. Haz.), *Türkiye'de Azınlık Hakları Sorunu: Vatandaşlık ve Demokrasi Eksenli Bir Yaklaşım*, Uluslararası Konferans Tebliğleri 9-10 Aralık 2005, TESEV Yay., İstanbul, 2006; Ferhat Kentel-Meltem Ahıska-Fırat Genç, *Algular ve Zihniyet Yapıları "Milletin Bölünmez Bütünlüğü" Demokratikleşme Sürecinde Parçalayan Milliyetçilik(ler)*, Yay. Haz. Derya Demirler-Fırat Bozçalı-Özge Genç, TESEV Yay., İstanbul, 2009; Ayhan Kaya-Turgut Tarhanlı (Der.), *Türkiye'de Çoğunluk ve Azınlık Politikaları: AB Sürecinde Yurttaşlık Tartışmaları*, TESEV Yay., İstanbul, 2006 adlı eserlerden derlenmiştir.

koyulması gerektiğini savunan TESEV, bu konuda çeşitli çalışmalar yürüterek sorunun çözümüne katkı sağlamaya çalışmaktadır.

TESEV gibi Tarih Vakfı etrafında yürütülen çalışmalarda da farklılıklarla birlikte yaşama çabasına, kimliksel sorunların çözümüne yönelik girişimlerde bulunmaktadır.⁴ En büyük sorun alanını kültürel dönüşüm olarak gören bu yaklaşım, ırkçı, şoven bir ulusçuluğun, çeşitlilikleri reddeden bir ideolojik-siyasal yaklaşımın sorunlarımızı çözmeyp biriktirdiğini ve keskinleştirdiğini savunmuştur. 200 yılı bulan çağdaşlaşma girişimlerine rağmen Avrupalılık kimliğinin bir Batılılaşma-Doğululuğu savunma didişmesine dönüştürülmesi yaklaşımı da Tarih Vakfı çevresinde yürütülen çalışmaların aşmaya çalıştığı sorunlardan biridir. Avrupalılık kimliği, sahip olduğumuz kimlikler bütünü içinde ve ancak bunlarla birlikte anlam kazanan bir kimliktir. Bu kimlik, ülkemiz insanlarının Asyalılıklarını, Ortadoğu'ya aidiyetlerini de yok sayacak biçimde yorumlanmamalıdır. Çünkü bir kimliğin öteki kimlikleri unutturup ezecek bir ağırlık kazanmasının pek de iyi sonuçlar vermediği, böyle bir durumun bağnazlıklara, büyük çaplı ve yıkıcı kayıplara yol açtığı hem uzak hem de yakın tarihin verdiği dersler arasındadır. Bu anlamda Panislamizm, Pantürkizm gibi dayatmaların toplumsal gelişmenin önünü açmayıp tıkadığı bilinmektedir. Kuşkusuz Avrupalılık, ne bugün tek kimliğimizdir, ne de yarın tek kimliğimiz olacaktır. Tarih Vakfı anlayışına göre, bu kimliklerin oluşturduğu birikimle, Avrupa kimliğinin de yaratıcı bir biçimde, kısaca, bir yandan ana değerlere sıkı sıkıya ve tümüyle sahip çıkıp, öte yandan kendi değerlerini bu temel üzerinde geliştirerek zenginliğini koruyan ve bütüne katan bir biçimde yaşama geçirilmesi olanaklıdır. Böyle bir kimlik tanımı ise, Türkçü tarihçilik, İslamcı tarihçilik yaklaşımlarının terk edilmesiyle gerçekleşebilir.

⁴ Orhan Silier, "Tarih-Kimlik-Avrupalılık" <http://www.tarihvakfi.org.tr/haberayrinti.asp?ID=412>. Erişim Tarihi: 12.08.2008.

Milli Mücadele döneminden başlayarak Cumhuriyet'in ilan edilmesiyle hızlanan ulusal kimlik yaratma çabaları ve bu doğrultuda uygulanan politikaları, çalışmamızın ana kaynağını oluşturan *Hakimiyet-i Milliye* gazetesinin 1920-1926 yılları arasında yayınlanan sayılarında da izlemek mümkündür. Nitekim, bu çalışmanın amacı da, bu süreçte uygulanan politikaların sözü edilen gazeteye yansımalarını ortaya çıkararak, onun, bu süreçte nasıl bir rol oynadığını belirlemek olmuştur. Milli Mücadele ve Cumhuriyet dönemlerinde yönetici kadronun en önemli propaganda araçlarından biri olan *Hakimiyet-i Milliye*, bu dönemlerde, özellikle de Cumhuriyet döneminde yapılan değişikliklerin, siyasi ve ekonomik, toplumsal ve kültürel alanlarda meydana gelen dönüşümlerin halka yansıtılmasında, halkın Cumhuriyet ideolojisi çerçevesinde birleştirilmesi, biçimlendirilmesi ve bu doğrultuda bir kamuoyu oluşturulması konusunda önemli bir işlev görmüştür.

Hakimiyet-i Milliye'nin bir önemi de, Milli Mücadele Dönemi'nde resmi alanda söylemsel düzeyde oluşan boşluğu doldurmasından kaynaklanmaktadır. Dönemin devlet ve toplum yapısında dinsel ve geleneksel kimlikler hakim olduğu için, Milli Mücadele yürütülürken bu kimlikler araçsallaştırılmış, hedefe ulaşıncaya kadar bir Türk kimliği ve ulus-devleti fikri resmi belgelerde gündeme getirilmemiştir. Her şeyden önce İslami bir kimlik altında etnik çoğulculuk anlayışı benimsenmiş ve öncelikle Anadolu topraklarının düşman işgalinden kurtarılması hedeflenmiştir. Bu süreç içinde, mücadelenin hilafet ve saltanat makamına karşı bir hareket olmadığı sürekli vurgulanmış ve resmi belgelerde de bu anlayışa uyulmasına dikkat edilmiştir. Çalışmamıza kaynak olan gazetede de bu çizgiye uygun bir davranış benimsenmekle birlikte, Türklük duygusunun resmi belgelere oranla biraz daha fazla işlendiği, bu anlamda resmi söylemden doğan boşluğun gayri resmi bir ortamda basın yoluyla dile getirildiği görülmektedir. Milli Mücadele

dönemi *Hakimiyet-i Milliye* makalelerinin büyük bir çoğunluğunda imza bulunmaması ve bu makalelerin çoğunun Mustafa Kemal'e ait olduğunun birçok araştırmacı tarafından kabul görmesi de bu görüşü destekler niteliktedir. Mustafa Kemal'in, resmi sıfatlarla yazdığı bildirilerinde ve verdiği demeçlerinde ise yine Milli Mücadele'nin şartlarına uygunluk gösteren bir anlayış ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla, bu çalışmanın bir amacı da, Milli Mücadele döneminde resmi söylemden kaynaklan boşluğun bu gazete aracılığıyla tam anlamıyla olmasa da doldurulmaya çalışıldığını, gazete makalelerinden ve haberlerinden verilen örneklerle ortaya çıkarmak olmuştur.

Akademik alanda *Hakimiyet-i Milliye* gazetesini temel alarak yapılan çalışmalar neredeyse yok denecek kadar azdır.⁵ Bununla birlikte, inceleme eserlerin de basım tarihiyle ilgili olanlarında bu gazeteye küçük bir yer ayrılmakta, ayrılan bölümler ise gazetenin basım bilgilerini vermektten öteye geçmemektedir. Dolayısıyla bu gazeteye ilişkin yapılan çalışmalar son derece yetersizdir. Bu gazeteyi temel alarak ulusal kimliğin inşası sürecini işleyen akademik bir çalışma ise mevcut değildir. Bu anlamda konuya ilişkin yaptığımız araştırma ve çalışma, hem *Hakimiyet-i Milliye* hakkında akademik literatüre yeni bir kaynak kazandırma özelliği taşımakta hem de bu gazeteyi temel alarak ulusal kimliğin inşası sürecine yönelik yapılan ilk çalışma özelliği taşımaktadır.

Hakimiyet-i Milliye'nin 1920-1926 yılları arasında yayınlanan sayılarını örnek olarak Türk ulusal kimliğinin inşası sürecini incelediğimiz çalışmanın birinci ve ikinci bölümleri konuyla ilgili temel kavramlara yönelik bilgiler içermektedir. Bu anlamda birinci bölümde ulus, ulus-devlet ve ulusçuluk kavramlarına, ulus kurma sürecine ve ulusçuluk

⁵ Yapılan araştırmada; Şengül Altınal, *Basının Kamuoyu Oluşturma İşlevine Örnek Olarak Hakimiyet-i Milliye Gazetesi (1920-1924)*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1992 (Yayınlanmamış Doktora Tezi) ve Hayati Tüfekçioğlu, *Cumhuriyet İdeolojisi ve Türk Basını (Hakimiyet-i Milliye 1 Aralık 1928-31 Aralık 1929)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Bölümü, İstanbul, 1988, isimli çalışmalara rastlanmıştır. Bu çalışmalardan birincisi gazetenin kamuoyu oluşturma rolüne ağırlık vermiş, diğeri ise gazetenin bir yıllık bir dönemini ele almıştır.

çeşitlerine yer verilirken, ikinci bölümde kimlik, ulusal kimlik, etnik kimlik ve azınlık kavramlarına değinilmiştir.

Çalışmanın üçüncü bölümü ulusçuluğun Osmanlı Devleti'ne girişi ile ilgilidir. Bu çerçevede Osmanlı Devleti'nin geleneksel düzeni, bu düzenin ulusçuluk ideolojisi karşısındaki konumu, yükselen ulusçuluk hareketlerine karşı alınan önlemler ve yürütülen kimlik politikaları bu bölümde işlenen konular arasındadır.

Dördüncü bölümü *Hakimiyet-i Milliye*'ye ilişkin veriler oluşturmuştur. Gazetenin Milli Mücadele ve sonrasındaki yayın politikası ana hatlarıyla verilmiş, başyazarların makalelerinde ağırlıklı işledikleri konular belirlenerek, bu kişilerin ulusal kimliğin oluşumundaki katkıları kısaca değerlendirilmiştir. Bununla birlikte Milli Mücadele döneminde yayınlanan diğer gazeteler hakkında da kısa bilgiler verilmiş, bu gazetelerin dönemin koşulları içinde nasıl bir tutum takındıkları aktarılmaya çalışılmıştır.

Beşinci bölümde ulusal kimliğin *Hakimiyet-i Milliye*'deki yansımaları, çoğulcu bir yapı içinde Türk kimliğinin gelişimi, gayrimüslimlerin ve Kürt unsurların konumları incelenirken, son bölüm Cumhuriyet döneminin ilk üç yılındaki kimlik anlayışına ilişkin veriler içermiştir. Bu bölümde gazeteye yansıyan yeni kimliğin bakış açısı, bu kimliğin içerdiği unsurlar, kimliğin dini sınırının oluşumu ve Türk kimliğinin ulusal bir kimlik olarak yerleşmesine ilişkin gerçekleştirilen değişimler incelenmiştir. Bununla birlikte, Türk kimliğinin oluşumu sürecinde büyük öneme sahip olan Türk Ocaklarına da yer verilmiş, bu dönemde gazeteye yansıyan kimlik kategorileri genel bir bakışla ele alınmıştır.

I. ULUS, ULUSÇULUK, ULUS-DEVLET: TEMEL YAKLAŞIMLAR

I.1. Ulus Kavramı ve Tanımları

Ulus kavramının tam olarak ne zaman ortaya çıktığı bilinmese de, yüzyıllar öncesine giden bir geçmişinin olduğu, çoğu araştırmacı tarafından kabul edilmektedir. Bu kavram, tanımlamalarda ağırlık verilen unsura göre çeşitlilik ve farklılık sunan, dinamik ve çok boyutlu bir olgu olarak karşımıza çıkar. Bu olguyu Alman romantizminin kaynaklık ettiği etniklik kavramı ekseninde dönen ulus tanımlamalarından, Fransız milliyetçiliğinin benimsediği teritoryal ulus tanımlamalarına kadar geniş bir yelpaze içinde incelemek mümkündür.

Ulus kavramının doğuşu, tarihsel süreç içerisinde incelenirse bu kavramın Batı'daki toplumsal ve siyasal değişim süreçlerinin bir sonucu olarak ortaya çıktığı görülecektir. Avrupa'da feodalizmin yıkılışı ile sonuçlanan yeni siyasal, ekonomik ve toplumsal ilişkiler ortamında ulusun yaratılması için, insanların ortak aidiyetler çevresinde birleşmesi gerekmiştir. Merkezi devletlerin kurulması ve ekonomik bağılıkların gelişmesi ise, ulus olgusunun oluşum sürecini hızlandırmıştır.

Günümüzdeki ulus sözcüğü Batı dillerindeki *nation* sözcüğüne karşı kullanılmakta olup, aynı kökten gelen insan topluluğu anlamını ifade etmektedir.⁶ Etimolojik açıdan baktığımızda ise, ulus kavramı çok eski zamanlara dayandırılır. Ancak, bu kavramın ideolojik/siyasal donanıma sahip bir olgu olarak ortaya çıkışı, 18. yüzyılın son çeyreği ile tarihlendirilmektedir. Bu anlamıyla ulus ve onunla bağıntılı her şey temel karakteristiği itibariyle modernidir. Ulusun temel karakteristiğinin modernlik olduğuna hiçbir itiraz yoktur. Ancak ulus kavramını bütün boyutlarıyla anlayabilmek için, onu ulus

⁶ Y. Furkan Şen, *Globalleşme Sürecinde Milliyetçilik Trendleri ve Ulus-Devlet*, Yargı Yay., Ankara, 2004, s.9

öncesi dönemden itibaren ele alıp hem etimolojik, hem de kavramsal çerçevedeki tanımlardan hareket ederek incelemek daha yararlı olacaktır.⁷

Ulus kavramına ve düşüncesine 18. yüzyıldan önceki yazılı kaynaklarda rastlanılmaz. İspanyol Kraliyet Akademisi'nin hazırladığı, 1884 basımından önceki sözlükte ulus kavramı modern anlamıyla kullanılmamıştır. 1884'ten önce *nacion* sözcüğü, basitçe bir eyalet, bir ülke ya da bir krallıkta oturanların toplamı ve aynı zamanda bir yabancı anlamına geliyordu. Oysa sözlüğün 1884 basımıyla birlikte *nacion* sözcüğüne, artık her şeyden üstün bir ortak yönetim merkezini tanıyan bir devlet ya da politik birim, bunun yanında bir bütün sayılan bu devletin oluşturduğu topraklar ve bu topraklarda yaşayan insanlar anlamı yüklenmekteydi. Bu anlamda *nation* sözcüğünün ilk anlamının köken ya da soya işaret ettiğini söyleyebiliriz.⁸

Ulus öncesi dönemdeki ulus kavramının, terminolojik ayrımları dikkate alınmadığında, kullanımı açısından karışıklıklar ortaya çıkmaktadır. Çünkü ulus kavramı pratikte genellikle *volkla* aynı anlamda, bazen toplumdaki bir “zümre”nin ve bazen de herhangi bir birlik ya da topluluğun eş anlamlısı olarak kullanılır. Örneğin Ortaçağ üniversiteleri “ulus”lara bölünmüştü: Fransız ulusu, Picardie ulusu, Normandiya ulusu ve Alman ulusu. Tarihsel konumuna bakıldığında bu toplulukların, ayrımcı eyaletleri ve burada yaşayan toplulukları ifade ettiği söylenebilir. Ancak bu ayrım ne bugünkü anlamıyla coğrafi bölünmeyi ne de ulus fikrinden anlaşılana ifade ediyordu.⁹

Kısacası, ulus öncesi dönemde, ulus kavramını ifade eden bütün anlamların, değişik versiyonlarıyla birlikte bugünkü anlamının dışında, hatta çok uzak bir konumda olduğu görülür. İnsanın toplumsal varlık olarak tarihin bilinen en eski çağlarından başlayarak toplu halde yaşıyor olmasına karşılık, topluluğun ulus kimliğini alması

⁷ Mehmet Karakaş, *Türk Ulusçuluğunun İnşası*, Elips Kitap, Ankara, 2007, s.20

⁸ Eric J. Hobsbawm, *Millîyetler ve Milliyetçilik*, (Çev.: Osman Akınhay), Ayrıntı Yay., İstanbul, 1993, s.30

⁹ Elie Kedouire, *Nationalism*, Oxford: Blackwell, 1993, s.13'den aktaran: Karakaş, *a.g.e.*, s.22

Yakınçağın bir ürünüdür. Yüzyıllar süren bir tarihsel süreç içinde, toplumsal ve kültürel oluşum içinde meydana gelen bu ürün “ulus” adıyla anılmaktadır.

Ulus kavramı, aynı kökenden gelme, aynı toprak üzerinde yaşama, aynı dili konuşma gibi değişik ölçütler kullanılarak ele alınacağı gibi, belli bir ülkede aynı yasalara ve kurumlara boyun eğen bir halk topluluğu olarak da tanımlanabilir. Smith; ulusu; tarihi bir toprağı, topluluğun ortak mitleri ve tarihi belleğı, kitlesel bir kamu kültürünü, ortak bir ekonomiyi, ortak yasal hak ve görevleri paylaşan bir insan topluluğunun adı olarak tanımlamıştır. Ulusal kimliğin, zayıf da olsa bir siyasal topluluğu gerekli kıldığını ifade eden Smith, siyasal topluluğun, topluluğun tüm bireyleri için en azından belli ortak kurumların, hak ve görevlere ilişkin tek bir yasanın varlığından söz etmekte ve bu topluluk üyelerinin kendilerini özdeşleşecekleri, aidiyet duygusu duyacakları belli bir toplumsal mekanın, az çok sınırları kesin bir toprak parçasını akla getirdiğini belirtmektedir.¹⁰

Ulus kavramını tanımlamak ve onu diğer topluluklardan ayırt edebilmek için farklı yaklaşımlar ve kuramlar öne sürülmüştür. Ulus kavramı üzerinde böylesi farklı yaklaşımların olması, bu kavramı tanımlama konusunda da zorlukların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Ulusu tanımlamanın devleti tanımlamaktan zor olduğunu belirten Gellner’e göre ulus “insanlık tarihinin modern dönemine miras olarak bıraktığı bir oluşum değildir. Ulus, modernlikle birlikte var olan, dolayısıyla da modern devletle birlikte oluşan, sanayi toplumuna geçişin nedenlerinden ve bu toplumun kendi nesnel koşullarından kaynaklanarak şekillenen bir sürecin ifadesidir.”¹¹

Alain Touraine de, konuya modernist bir bakış açısıyla yaklaşarak, ulusu, modernliğin siyasal biçimi olarak tanımlamaktadır. Ona göre ulus, geleneklerin,

¹⁰ Anthony D. Smith, *Milli Kimlik*, (Çev.: Bahadır S. Şener), İletişim Yay., İstanbul, 1994, s. 32

¹¹ Ernest Gellner, *Uluslar ve Ulusçuluk*, (Çev.: Büşra E. Behar, Günay G. Özdoğan), İnsan Yay., İstanbul, 1992, s. 22-29

göreneklerin ve ayrılıkların yerine bütünleşmiş, aklın ilkelerinden esinlenen yasa tarafından yeniden yapılanmış bir ulusal uzamı koyar.¹²

Anderson; ulusu, hayal edilmiş olan bir siyasal topluluk olarak tanımlamakta ve kendisi aynı zamanda hem egemenlik hem de sınırlılık içinde olacak şekilde hayal edilmiş bir cemaat olarak açıklayarak şu tanımı yapmaktadır:

Ulus hayal edilmiş bir siyasal topluluktur - kendisine aynı zamanda hem egemenlik hem de sınırlılık için olacak şekilde hayal edilmiş bir cemaattir. Hayal edilmiştir, çünkü en küçük ulusun üyeleri bile diğer üyelerini tanımayacak, onlarla tanışmayacak, çoğu hakkında hiçbir şey işitmeyecektir ama yine de her birinin zihninde toplamlarının hayali yaşamaya devam eder. Ulus sınırlı olarak hayal edilir, çünkü belki de bir milyon insanı kapsayan en büyüğünün bile, ötesinde başka insanların yaşadığı, esnek de olsa sonlu sınırları vardır. Hiçbir ulus kendisini insanlığın tümü ile örtüşüyor olarak hayal edemez.¹³

Schnapper da ulusu bu anlamda hem bir “yurttaşlar cemaati” hem de “bir siyasal birim” olarak nitelendirmektedir.¹⁴

Max Weber ulusu, politik yönünü öne çıkararak devletle ilintili olarak tanımlıyor: “Mutlak belirsizlik taşıyan ‘ulus’ teriminin ardında herhangi bir nesnel öge varsa o da siyaset alanına ilişkindir... Ulus, kendini bağımsız bir devlet biçiminde ifade edebilen bir duygu birliğidir; o halde ulus, normal olarak kendi devletini yaratma eğilimi de taşıyan bir topluluktur.”¹⁵ J. Stuart Mill de aynı düşünceyi ifade eden bir tanımlama getiriyor. O, ulusu yalnızca ortak ulusal duygular taşımaları temelinde tanımlamakla yetinmiyor, aynı zamanda bir ulusun fertlerinin aynı yönetim altında olmayı arzuladıklarını, bunun da yalnızca kendilerinin veya içlerinden bir kesiminin yönetimi olmasını istediklerini ekliyor.¹⁶

¹² Alain Touraine, *Modernliğin Eleştirisi*, (Çev.: Hülya Tufan), YKY, İstanbul, 1994, s. 155

¹³ Benedict Anderson, *Hayali Cemaatler: Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*, (Çev.: İskender Savaşır), Metis Yay., İstanbul, 1995, s.20-21

¹⁴ Dominique Schnapper, *Yurttaşlar Cemaati*, (Çev.: Özlem Okur), Kesit Yay., İstanbul, 1995, s. 53

¹⁵ Max Weber, *Sosyoloji Yazıları*, (Çev.: Taha Parla), Hürriyet Vakfı Yay., İstanbul, 1993, s.172

¹⁶ Hobsbawm, *a.g.e.*, s.35

Kuramlarında kitlesel iletişimin yaygınlaşmasını ön plana çıkaran araştırmacılardan bir olan Karl W. Deutsch'a göre ulus, hızlı ve etkili bir şekilde, çeşitli durumlarda birbirleri ile bağlantılı ve ortaklık kurabilen bireylerin bir araya gelmesidir. Ortaklık ise, iletişim alanının başarısı ve dolayısıyla kültür ve dil olgusuna bağlıdır. Bu alanlar da genellikle ortak anlam ve hatıralardan meydana gelmektedir. Deutsch'a göre halk, kendi devleti üzerinde tasarruf hakkına sahipse, yani siyasal anlamda otonom bir güce sahipse, ulus olarak nitelendirilebilir. Deutsch için ulus, bir devlete sahip olan halktır.¹⁷

Bu tanımlarda modern ulus kavramı daha çok, devletle ilişkilendirilmektedir. Politik ve dolayısıyla da devletle ilişkisinin dışında ulus kavramı farklı ölçütlerle tanımlanmaya çalışılmıştır. Özellikle çok uluslu devletler temelinde kültür kavramı ön plana çıkarılarak yapılan tanımlarla karşılaşmaktayız. Bu anlamda ulus, "belirli bir toprak parçası ya da yurttan yaşayan ayrı bir ortak dili ve kültürü olan az ya da çok kuramsal olarak olgunlaşmış, tarihsel bir cemaat"¹⁸ şeklinde de tanımlanır.

Guibernau, ulusu, bir topluluk oluşturma bilincine sahip, ortak bir kültürü paylaşan, açıkça belirlenmiş bir toprak üzerinde yerleşik, ortak bir geçmişe ve gelecek projesine sahip ve kendi kendini yönetme hakkına sahip bir insan grubu olarak tanımlarken, ulusun tamamen modern bir olgu olmadığını belirtir. Ayrıca Guibernau, ulusun psikolojik, kültürel, toprağa ait (teritoryal), siyasal ve tarihsel olmak üzere beş boyutu olduğunu da ifade eder¹⁹

Geniş bir yelpaze içinde tanımları yapılan "ulus" kavramı Türk siyasi tarihine geç bir dönemde girmiştir. Ancak, kavramın içine aldığı değerlere vurgu yapacak siyasi ve

¹⁷ Şen, *a.g.e.*, s.18

¹⁸ Will Kymlicka, *Çokkültürlü Yurttaşlık*, (Çev.: Abdullah Yılmaz), Ayrıntı Yay., İstanbul, 1998, s.39

¹⁹ Montserrat Guibernau, *Milliyetçilikler: 20. Yüzyılda Ulusal Devlet ve Milliyetçilikler*, (Çev.: Neşe Nur Domaniç), Sarmal Yay., İstanbul, 1997, s.92

sosyal içerikli duyarlılık sunan anlayışların canlanmaya başladığı tarih 18. yüzyılın sonu olarak kabul edilmektedir. Bu dönemde, devletin kurtarılması için proje ve planlar hazırlanmış, Batı bilimi ve tekniği esas alınarak devlet yapısı yeniden düzenlenmiştir. Bu anlamda Tanzimat ve reform girişimleri Osmanlı tarihinin Avrupalılaştırma sürecinin temel dayanak noktaları olarak kabul edilir. Tanzimat'la birlikte, yüzünü Avrupa'ya dönen Osmanlı, siyasi düşünce anlamında II. Meşrutiyet'le birlikte Batı'nın topluma dönük siyasi kriterlerini esas alarak yapısal değişimlere gitmeye başlar. İşte bu temel değişim Türkiye'de uluslaşma sürecinde atılan ilk pratik adım olmuştur.²⁰ Bu anlamda Yusuf Akçura ulusu, “ırk ve dilin esasen birliğinden dolayı içtimai vicdanında birlik hasıl olmuş bir cemiyet-i beşeriye”²¹ olarak tanımlarken, Ziya Gökalp'in tanımında ulus “dilce, dince, ahlakça ve bediiyatça (güzel sanatlarca) müşterek olan, yani aynı terbiyeyi almış fertlerden mürekkep bulunan bir zümre”²² olarak yer alır. Cumhuriyet dönemine gelindiğinde ise, tam bir uluslaşma süreci başlamıştır. Türkiye devlet olarak yeni bir kimliğe ve bu kimliğin siyasi, sosyal, kültürel ve tarihi kriterlerini belirleyecek oluşumlara kapılarını açınca “ulus” kavramı toplumsal yapının her katmanını birinci derecede etkileyen bir olguya dönüşür ve kavram, Atatürk'ün tanımına dil, kültür ve mefkure birliği ile birbirine bağlı vatandaşların teşkil ettiği bir siyasi ve içtimai heyet, olarak yansır. Ulus kavramını bu şekilde tanımlayan Atatürk, Türk ulusunun oluşmasında etkili olduğu görülen doğal ve tarihi unsurları da siyasi varlıkta birlik, dil birliği, yurt birliği, ırk ve menşe birliği, tarihi yakınlık, ahlaki yakınlık olarak belirlemiştir.²³

Bütün bu tanımlar ışığında, modern karakteriyle ulusun, ortak bir köken, tarihsel bellek ve hatıralar, sınırları belirlenmiş bir toprak parçası, ortak bir ekonomi, ortak

²⁰ Feroz Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, (Çev.: Yavuz Alogan), Kaynak Yay., İstanbul, 1999, s.59

²¹ Yusuf Akçura, *Üç Tarz-ı Siyaset*, TTK Yay., Ankara, 1991 s.22

²² Gökalp, *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak*, Bordo-Siyah Yay., İstanbul, 1997, s. 18

²³ Afet İnan, *Medeni Bilgiler ve M. Kemal Atatürk'ün El Yazıları*, TTK Yay., Ankara, 1988, s.36

yasal hak ve görevler, ortak bir dil, ortak bir inancı paylaşan, tarihin belirli dönemlerinde ve dünyanın belirli bölgeleriyle sınırlanan, ortak bir aidiyet duygusu taşıyan yurttaşlar topluluğu gibi genel özellikler taşıdığını söyleyebiliriz.

I.2. Ulus Kurma Süreci

Ulus fikri, tarihte fiili olarak ilk kez Fransa’da ve İngiltere’de ortaya çıkmıştır. Başka bir ifadeyle, modern ulus fikrinin oluşum sürecinin başlangıç yeri Batı Avrupa’dır. Batı Avrupa’daki bu süreci iki örnek şeklinde izlemek olasıdır. İlk örnek, kendiliğinden meydana gelen ulus birimine işaret eder. İkinci örnek ise, erken sanayileşmeyle birlikte, “ortak dil, ortak kültür, ortak tarih” sloganı etrafında parçalılıktan bütünlüğe yönelen ve bu gerçekleşirken Fransız Devrimi’nin fikir ihracı “Batı’dan gelen” tehdit edici etkilere karşı bir savunma aracı olarak oluşmuş olan ulus birimidir.²⁴

Avrupa’nın son iki yüzyıl içerisindeki gelişimi; aynı zamanda uluslaşmanın, diğer anlamıyla da ulus inşa etmenin tarihsel sürecidir. Dilsel ve kültürel, diğer bir ifadeyle etnik halk toplulukları olarak mevcut olan gruplar, kendilerinin tarihsel geleneğe sahip bir güç olduklarının bilincine varmalarıyla birlikte uluslaşma sürecini de başlatmış olurlar. Dönemin en güçlü iktidar aracı olan “devlet” üzerinde denetim kurma arzularıyla politik bağlamda kendi geleceklerini belirleme yollarını ararlar. Bu anlamda ulus fikrinin doğum tarihi ve bu yeni bilincin doğum yılı, Fransız Devrimi’nin gerçekleştiği yıl olan 1789’dur.²⁵

Fransız Devrimi’ni ulus fikrinin başlangıcı olarak almak ve bunu kesin bir şekilde ifade etmek, bazı sorunların üstesinden gelmeye yardımcı olmakta, fakat aynı zamanda özellikle modern ulusun oluşumunun tam anlamıyla çözümlenmesi noktasında birtakım sorunları da beraberinde getirmektedir. Her şeyden önce, geç Ortaçağ’da, İngiltere ve Fransa’da hızlı bir merkezileşmeyle birlikte kiliselerin ulusallaşmasının,

²⁴ Suavi Aydın, *Modernleşme ve Milliyetçilik*, Gündoğan Yay., Ankara, 1993, s.60-61

²⁵ Hobsbawm, *a.g.e.*, s.125

mutlakçı devletlerin ortaya çıkmasına neden olduğu yönündeki tespitler, ulusun başlangıcı olarak da değerlendirilmektedir. Bu anlamda Carr, ulusun birinci dönemini “Ortaçağ’ın imparatorluk ve kilise birliğinin tedrici dağılışı ile ulusal devlet ve ulusal kilise düzeninin kurulmasıyla”²⁶ başlatırken, Paul Henry de, etnik halk topluluklarının uluslaşması açısından, Fransız Devrimi’ni bir başlangıç olarak değerlendirmiştir. Ona göre, Fransız Devrimi, her ne kadar uluslar tarihinde önemli bir rol oynamışsa da bir başlangıç olarak alınamaz.²⁷

Bu açıklamalardan da anlaşılacağı gibi ulus, Fransız Devrimi’nden önce ortaya çıkmış bir olgudur. Ancak Fransız Devrimi, bu olgunun gelişimini hızlandırmış ve uluslara kendi varlıklarını tanıtmak konusunda önemli bir rol oynamıştır.

Ulus kavramı, dördü içsel, biri dışsal olmak üzere beş temel unsura sahiptir. İçsel unsurlar, ulus kavramı kurgulanırken doğrudan bu kavramın bünyesinde yer aldığı düşünülen unsurlardır. Dışsal unsur ise, ulusun neyi bünyesine alamayacağını belirleyen unsurdur. Bu çerçevede; dil, din, soy, kültür ve tarih birliği içsel unsurlardır. Dışsal unsur ise düşman imajıdır.²⁸

Bir ulusun varlığının kabul edilebilmesi için, ulusu oluşturan bireyler arasında dil birliği bulunması gerektiği düşüncesi Fransız Devrimi’nin ilk aşamasında ortaya çıkan ilk ulus anlayışı içinde mevcuttur. Fakat bu aşamada ulusa dahil olabilmek için yurttaş sıfatını kazanmış olmak yeterlidir. Ancak, yurttaş olabilmek için de öncelikle Fransızca bilmek gereklidir ki, yurttaşlık haklarından faydalanmak mümkün olabilsin.²⁹

Dilin ulus-devletlerde ulusu tanımlayıcı bir unsur durumuna getirilmesinde ve ulus-devletin üyelerini bir arada tutan bir güç olmasında dil birliğinin sağlamış olduğu

²⁶ Edward H. Carr, *Milliyetçilik ve Sonrası*, (Çev.: Osman Akınhay), İletişim Yay., İstanbul, 1990, s.9

²⁷ Paul Henry, *Milliyetler Meselesi*, (Çev.: Fehmi Baldaş), Kanaat Kitapevi, İstanbul, 1939, s.448’den aktaran Karakaş, a.g.e., s.26

²⁸ Ozan Erözden, *Ulus-Devlet*, Dost Kitabevi, Ankara, 1997, s.79

²⁹ Hobsbawm, a.g.e., s.35

temel eğitimin ve yayıncılığın büyük önemi vardır. Temel eğitim beraberinde okur yazarlığı getirmiştir. 19. yüzyılda okuma-yazma oranının yüksek olduğu yerlerde oldukça homojen ulus-devletlerin yükselişine yol açan, devlet tarafından yönlendirilen bir ulusalcılığın gelişmeye başladığı da görülebilir.³⁰ Burada dil birliğinin kurulmasında ve okur yazarlığın arttırılmasında “okul” a büyük bir görev düşmektedir. Bir ulus icat etme veya ulus-devlet inşa etme duygusunu paylaşanların hepsi okula kutsal bir anlam yüklemiştir.³¹ Fakat bir noktayı da belirtmek gerekir ki, aynı dili konuşan tüm insanların tek bir devlet çatısı altında toplanmasını savunan görüşler ulusçuluk kapsamı içinde değerlendirilemezler. Bu tarz görüşler, emperyalist ya da yayılmacı nitelikte görüşlerdir. Ulusçuluğun oluşturduğu kurguda, dil birliği mevcut ya da proje halindeki sınırlı bir devlet yapısı içinde var kabul edilmektedir.³²

İkinci unsur olan kültür ve tarih birliği, Ernest Renan’ın geliştirdiği ulus düşüncesinin temel unsurlarından birisidir.³³ Söz konusu unsur, çok genel olarak “ulusal” olarak nitelendirilen bir toplumsal grubun hafızasında yer etmek suretiyle türdeşlik bilinci yaratması şeklinde tanımlanabilir. Dil birliği gibi, bu unsur da objektif olarak tanımlanabilecek somut bir içeriğe sahip değildir. Anderson’un da belirttiği gibi kültür ve tarih birliği kurgusunun oluşturulması bir unutturma/hatırlama süreci içinde gerçekleşir. Ulusal siyasi yapılanmaların oluşturulması ve somut bir projeye dönüşmesiyle birlikte, tarih ve kültür yeniden yorumlanır ve bazı çarpıtmalarla “ulusal” niteliğe büründürülür.³⁴

³⁰ Guibernau, *a.g.e.*, s.122

³¹ Schnapper, *a.g.e.*, s.142

³² Erözden, *a.g.e.*, 107

³³ Bu konuda verilebilecek birçok örnek arasında Ziya Gökalp’in ve Atatürk’ün ulus tanımları da yer almaktadır. Ziya Gökalp, ulusal bilincin yerleşmesinde kültür ve tarih unsurlarının önemini işlemektedir. Bkz. Behar, Büşra Ersanlı, *İktidar ve Tarih*, Afa Yay., İstanbul 1992, s. 76-78. Atatürk’ün verdiği ulus tanımı içinde ise, kültür ve tarih birliği anlamına gelen “zengin bir hatıra mirası” unsuru yer almaktadır. Bkz. Afetinan, *a.g.e.*, s. 23-24

³⁴ Anderson, *a.g.e.*, s.67

Üçüncü unsur olan soy birliği ise, ulusun belirleyici unsurları arasında en bulanık içerikte olanı, somut içerik bakımından belirlenmesi en güç olanıdır. Bunu da, ulusun belirgin unsurlarından birisi olarak kabul etmek kolay görünmemektedir. Bunun başlıca nedeni, soy birliğinin; kabile, etnik grup vb. toplulukların tanımları içinde de yer almasıdır. Bu unsur, henüz devlet oluşturamamış uluslarda güçlü bir biçimde vurgulanmış; ancak, bir kez devlet halinde örgütlenildikten sonra, genellikle, yerini hukuki açıdan tanımlanan vatandaşlık unsuruna bırakmamıştır.³⁵ Ulusun varlığıyla, onun örtüştüğü varsayılan soy arasında bir bağlantı kurma girişimi, gerçekte her türlü milliyetçilikte vardır. Çünkü daha baştan ulusalcı hareketin adlandırılmasıyla bir soya atıf yapılmış, ulusun varlığı, gerçekleri, meşruiyeti o soyun varlığıyla açıklanmıştır.

Ulusun içsel unsurlarından sonuncusu, din birliğidir. İlke olarak din kurumu, ulus düşüncesiyle doğrudan ilişkili olmayan bir kurumdur. Düşünsel açıdan ulus tikelci, din ise evrenselci bir kurum olarak karşımıza çıkar. Dolayısıyla bu iki kavram arasında temelde bir çelişki mevcuttur. Bunun yanı sıra, bu iki kurumu bağdaştırmayı güç kılan başka bir olgu daha vardır. Bu olgu, ulusun modernleşme süreci içinde ortaya çıkan bir kavram oluşudur. Modernleşme sürecinin dinamiklerinden birisi de laikleşme ya da dünyevileşmedir. Dolayısıyla, ulus dinsel bağlılıkların ve din temelinde tanımlanan toplulukların zayıflaması süreciyle eş anlı ve dinsel nitelikli topluluklara alternatif olarak kurgulanmaya başlayan bir kavramdır.³⁶

Ulusçuluk akımının içsel türdeşlik açısından din etkenini bir unsur olarak kullandığı gözlemlenebilir. Üstelik, din unsurunun, sadece toplumsal birliği kurma amacına yönelik olarak, kültürel yönü ön plana çıkarılmak suretiyle, dünyevi bir içerikle kullanılması mümkündür. Özellikle, ulus olarak tanımlanmaya çalışılan insan grubunun

³⁵ Erözden, *a.g.e.*, s.112

³⁶ *A.g.e.*, s.113

türdeşliğinin yoğun bir biçimde vurgulanmasının gerekli olduğu kriz dönemlerinde, din unsuru, diğer dönemlere kıyasla daha etkili olarak gündeme getirilmiştir. Ancak bu noktada, din unsurunun da, tıpkı dil birliği gibi, sınırlı bir çerçevede içinde, mevcut ya da gerçekleştirilmesi planlanan bir ulus-devlet çerçevesi içinde gündeme getirildiğini, türdeşliği sağlama açısından diğer unsurların yanında ikincil bir unsur olarak kullanıldığını belirtmek gerekir.³⁷

Ulus kavramının içeriğine ilişkin olarak ele alınan dört unsur, olumlu nitelikte, yani “ulus”un doğrudan kendini tanımlamaya yönelik unsurlardır. Beşinci sırada ele alınacak unsur ise, nitelik açısından diğerlerinden farklıdır. Olumsuz öge olarak adlandırılabilir bu unsur, ulus olarak tanımlanmaya çalışılan insan topluluğunun türdeşliğini bir düşman imajı yaratarak sağlar.³⁸ Olumsuz ögeyi oluşturmanın ve toplumsal ölçekte benimsetmenin çeşitli yolları vardır. “Düşman” imajının oluşumu, belli bir ölçüde, kendiliğinden gerçekleşmektedir. Bu oluşumdaki başlıca etken ise, ulus-devletlerin büyük çoğunluğunun bir bağımsızlık mücadelesi vermek, ya da kurulmalarının ertesinde bir işgale karşı durmak zorunda kalmasıdır. Bu mücadelede karşı durulan yabancı güç, doğrudan “düşman” imajını oluşturur.³⁹

Ulusun oluşumuyla ilgili olarak kurumsal örgütlenmeye vurgu yapan Ernest Renan, ulusu tanımlamak için ırkın, dilin, dinin, coğrafi konumun sağladığı çıkarlar ve nesnel verilerin yetersizliğini göstermiştir. Ona göre, gerçek olan saf ırk diye bir şeyin olmadığıdır ve siyaseti etnografik bir incelemeye dayandırmak, onu gerçekleştiremeyecek bir düşe dayandırmaktır. İngiltere, Fransa, İtalya gibi ulus oluşturmuş ülkelerin, kanın en karışık olduğu ülkeler olduğunu belirten Renan, ırk konusunda söylenenlerin dil için de geçerli olduğunu ifade etmiştir. Dil, ona göre, birleşmeye çağırır ama buna zorlamaz.

³⁷ A.g.e., s.115

³⁸ Baskın Oran, *Az Gelişmiş Ülke Milliyetçiliği/Kara Afrika Modeli*, Bilgi Yay., Ankara, 1997, s.16

³⁹ Erözden, a.g.e., s.115

Ulusunu yaratan, ırk olmadığı gibi toprak da değildir. Ulus, tarihin derin karmaşıklıklarından ileri gelen manevi bir ilke, manevi bir ailedir, toprağın yapısının belirlendiği bir grup değil, diyen Renan, bu açıklamayla “ruh”, “manevi ilke” ve “dayanışma”dan bahsederek ulusa öznel ve tinsel bir tanım getirmiştir.⁴⁰

Marx ve Engels’e göre, modern ulus, kapitalist üretim biçiminin feodalizmin yerine geçmesiyle sonuçlanan uzun bir tarihsel sürecin ürünüydü. Kapitalist bir ekonomiye geçiş ise, Batı Avrupa’daki pek çok toplumsal oluşumun daha türdeş ve merkezi bir yapıya kavuşmasına yol açmıştı. Onlara göre, ortak bir dil ya da gelenekler, coğrafi ve tarihsel türdeşlik bir ulus oluşturmaya yetmeyen unsurlardı. Ulus olabilmek için belirli bir ekonomik ve toplumsal gelişme düzeyine ulaşmış olmak da gerekliydi.⁴¹

Weber ise ulusun oluşumunu devlet ile ilintili olarak şöyle açıklıyor: “Ulus, kendini bağımsız bir devlet biçiminde ifade edebilen bir duygu birliğinin oluşumudur. O halde ulus, normal olarak kendi devletini yaratma eğilimini de taşıyan bir topluluktur”⁴² diyen Weber, ulusun oluşumunu politik örgütlenme biçiminde izah ederken, ulusu oluşturan diğer öğeleri de dikkate aldığını göstermiştir.

Kuramlarında kitlesel iletişimin yaygınlaşmasını ön plana çıkaran araştırmacılardan Deutsch, ulus inşasını toplumsal demografik süreçlere bağlar. Kentleşme, artan toplumsal hareketlilik ve okuma yazma oranları, gelişen iletişim teknolojisi ulusların inşasını kolaylaştırır. Bu sürecin başarıya ulaşması toplumsal hareketlilik ve kültürel bütünleşmenin birbirini tamamlamasıyla mümkündür. Deutsch’un çizdiği tabloda kitle iletişim araçları önemli bir yere sahiptir. Topluma yeni bakış açıları sunma, bireyleri ortak ideallere inandırma görevinin kitle iletişim araçları tarafından yerine

⁴⁰ Schnapper, *a.g.e.*, s.57

⁴¹ Özkırımlı, *a.g.e.*, s.48-49

⁴² Weber, *a.g.e.*, 172

getirildiğini belirten Deutsch'un, ulusun oluşumunda modernist bir yaklaşım benimsediği görülmektedir.⁴³

Ulusların doğuşunu modernist bakış açısıyla yorumlayan araştırmacılardan bir diğeri de Gellner'dir. Gellner, ulusları, ulusçuluğun bir ürünü olarak değerlendirmiş, ulusçulukların da modern toplumun nesnel şartlarından ve bu şartlara bağlı gereksinmelerden doğduğu üzerinde durmuştur. Gellner, ulusun oluşumunu ulusçulukla açıklarken, ulusun bir ulusal kimlik kurgusuyla somutlaştığını da ifade eder. Ona göre bu teorinin kurulmasında iki kavram oldukça önemlidir: İrade ve Kültür. Gellner, bu iki kavramın ulusun oluşumunda etkili olduğunu ama aynı zamanda yeterli bir açıklayıcılığa sahip olmadığını da belirtir. Uluslaşma sürecinin tanımlanmasında bu iki yolun yetersiz olduğunu açıkladıktan sonra, Gellner, bir üçüncü yol olarak kendi tanımlamasını getirmiştir:

Uluslar ancak ulusçuluk çağı bağlamında tanımlanabilirler. Ulusçuluk çağı genel toplumsal koşullar sadece seçkin azınlıklara değil bütün halka mal olan standartlaşmış, türdeş, merkezin desteklediği üst kültürlerin oluşmasına elverdiğinde, iyi tanımlanmış bir eğitim sisteminin denetlediği ve bütünleşmiş kültürler insanların memnuniyetle ve çoğu kez şevkle özdeşleştikleri hemen hemen tek birimi oluştururlar.⁴⁴

Gellner, bu anlamda, ulusların oluşumunu, aynı anda hem irade hem de kültürle ve gerçekten her ikisinin siyasal birimlerle birleşmesi olarak öngörmüş bu koşulların ise sanayileşmenin sonucu olarak ortaya çıktığına da dikkat çekmiştir.

Zygmunt Bauman da Anderson gibi, ulusun oluşumunun hayali bir süreçten geçtiğini iddia ederek onun başından sonuna kadar bir hayali cemaat olduğunu vurgular:

Ulus başından sonuna bir 'hayali cemaat'tir; o ancak üyeleri zihinsel ve duygusal olarak kendilerini öteki üyelerinin çoğuyla hiçbir zaman yüz yüze karşılaşmayacakları kolektif bir bünye ile 'özdeşleştikleri' müddetçe bir varlık olarak mevcuttur. Ulus, hayali olduğu kadar

⁴³ Özkırımlı, *a.g.e.*, s.64

⁴⁴ *A.g.e.*, s.104

zihinsel bir gerçekliktir. Doğru, uluslar genellikle, güvenle iddia edebilecekleri gibi, özel bir renk ve çeşni kattıkları kalıcı bir toprak parçasını işgal ederler. Ne var ki, bu milli renk, o toprak parçasına, devlet destekli 'ülke yasası'nın birliği tarafından dayatılan tek tipliliğe kıyasla, nadiren bir tek tiplik kazandırır. Birçok toprak parçası üzerinde, o toprağın 'ulusal karakteri'ni belirlemeye yetecek kadar ağırlıklı bir konumda olmayı bırakın, gerçekten bir yoğunluk oluşturduğu iddiasında bulunabilecek bir ulus yoktur.⁴⁵

Anthony D. Smith, konuyla ilgili görüşlerini etnik çekirdekle modern ulus ilişkisi çerçevesinde açıklamaya çalışmıştır. Onun temel tezi, modern milliyetçiliklerin geçmiş etnik topluluklar ve bağlılıklar dikkate alınmadan anlaşılamayacağıdır. Pek çok milli topluluğun formülünde bir 'etnik bileşen'e rastlanabilir. Bu, tüm modern ulusların zengin bir etnik mirasa sahip olduğu anlamına gelmez; ama yeterince derinlere inildiğinde ulusların harcının etnik öğelerle yoğrulduğu görülecektir. Bu nedenle ulusların oluşum süreci yüzyılları kapsayan bir zaman dilimi içerisinde incelenmelidir.⁴⁶

Smith, neden bir milletin kökenlerini, her modern milletin gerisinde etnik bir temel bulamayacağı modern öncesi bağlarda aramak durumunda olduğumuzu sorarak, bunun üç nedeni olduğunu belirtir. Birincisi, tarihsel bakımdan ilk ulusların bu tür modern öncesi etnik çekirdeklerin çevresinde kurulmasıdır. İkinci neden, etnik ulus modelinin, dünyanın pek çok bölgesinde hala rastlayabileceğimiz modern öncesi dönemden kalma 'demotik' topluluk biçimine uymasındır. Ve üçüncüsü, bir ulus olmakla övünç duyabilecek önemde bir etnik zenginliğe sahip olmayan ulusların bile kendilerini, ellerindeki kültürel malzemeden bir tarih yaratmaya, mitler ve semboller üretmeye zorunlu hissetmeleridir. Kültürel geçmiş, milli birliği sağlamanın, ulusu yaşatmanın ve meşru kılmanın olmazsa

⁴⁵ Zygmunt Bauman, *Sosyolojik Düşünmek*, (Çev.: Abdullah Yılmaz), Ayrıntı Yay., İstanbul, 1998, s.185-186

⁴⁶ Özkırımlı, *a.g.e.*, s.218

olmaz koşulu haline gelmiştir. Tüm bu açıklamaları yapan Smith, aynı zamanda etnik bir köken olmadan ulus olma sürecinin de yarım kalacağını belirtmiştir.⁴⁷

Kısacası Smith'e göre ulusun kim olduğu sorusunun yanıtı ulusların etnik temellerinde aranmalıdır. Çünkü günümüz uluslarının çoğu belirli bir etnik topluluğun devamıdır. Bu anlamda etnik bağ ve mevcut geçmiş ile bu geçmişin yeniden inşası, toplulukların ulus haline gelip gelmemesinde önemli bir işlevi yerine getirmektedir.

Ulus hakkında yapılan tüm bu tanım ve açıklamalardan sonra diyebiliriz ki, ulus sonrası dönem her yönüyle yeniden oluşturulmuş veya deyim yerindeyse adeta yeniden yaratılmış bir dönem değildir. Dolayısıyla ulusların oluşumu da tamamen yeni olan ve her şeyden kopuk bir oluşum halinde ortaya çıkmış bir olgu değildir. Modern uluslar da oluşumları açısından tarihsel, coğrafi ve kültürel çerçevede sürekliliğin ürünüdür. Bu bağlamda bir çok ulusun, modern gibi görünmekle birlikte, köklerinin derinlerde olduğu görülmektedir. Fakat modern uluslar, ulus, ulusçuluk, ulus devlet gibi kavramlarla birlikte oluştukları için belirli biçimlerde davranmak zorunluluğuyla karşı karşıya kalmıştır. Modern dünyanın gerekleri, ulusları sosyo-politik, kültürel-psikolojik olmak üzere iki düzeyde hareket etmek zorunda bırakmıştır. Bu anlamda uluslar, ulus öncesi dönemin etnik topluluklarıyla şekil ve içerik açısından farklılaşmıştır. Bu farklılaşma ise, davranış biçimi itibariyle ulusları, oluşturulan veya inşa edilen bir olgu haline getirmiştir. Bu oluşum sürecinde duygu ve idealleri belirleyen üç temel referans ve atıf ön plana çıkmaktadır: Toprak/ülke, tarihsel bellek ve topluluk.⁴⁸ Bu bağlamda “modern uluslar daima birtakım mitoslar ve etnik değerler yaratmışlardır; kutsal bir

⁴⁷ Smith, *a.g.e.*, 73

⁴⁸ Karakaş, *a.g.e.*, s.30

toprağa, kahramana, altın çağa ihtiyaçları vardır. Kısacası vatandaşlar da topluluğa mensubiyet duygusunu besleyen bir etnik özellik şekline neden olurlar.⁴⁹

Nitekim Guibernau da, ulusu, bir topluluk oluşturma bilincine sahip, ortak bir kültürü paylaşan, açıkça belirlenmiş bir toprak üzerinde yerleşik, ortak bir geçmişe ve gelecek projesine sahip ve kendi kendini yönetme hakkına sahip bir insan grubu olarak tanımlarken, ulusun tamamen modern bir olgu olmadığını belirtmiştir⁵⁰

Kısacası modern ulus olgusunun, birkaç özelliği dışında insanlık tarihinin en eski aşamalarından bugüne miras kalmayıp, modern dünyanın nesnel koşulları içinde oluştuğunu söyleyebiliriz. Yani inşa edilmiş, inşa sürecine ve unsurlarına meşruiyet kazandırmak için de tarihsel atıflara gerek duyulmuştur. Ve bu ulus olgusu Guibernau'nun da ifade ettiği gibi psikolojik, kültürel, teritoryal, siyasi ve tarihsel olmak üzere beş boyutlu bir özelliğe sahip olmuştur.

1.3. Ulus-Devlet İnşası

Ulus-devlet olgusunu tek nedene dayalı olarak açıklamak mümkün değildir. Tarihi, siyasi, ekonomik ve toplumsal gelişmeler; ulus-devlet olgusunu ortaya çıkaran başlıca unsurlardır.

19. yüzyıla kadar, açıkça ulus-devletlere bölünmüş bir Avrupa ile karşılaşılmaz. Ulus-devletin ideal bir siyasi birim olarak tanınması ve yalnızca Batı Avrupa'da değil dünyanın geri kalan kısmında da bir model olarak alınması kesinlikle bu dönemden sonra gerçekleşen bir olgudur. 20. yüzyılda ulus-devlet, uluslar arası ilişkilerde birinci aktör olmayı; egemen bir ulus-devlet olmak dünya toplumunda kabul görmeyen olduğu kadar temel uluslar arası statü sembolü olmayı da sürdürmüştür. I. Dünya Savaşı'nın ardından Cemiyet-i Akvam gibi uluslar arası kuruluşların çoğalmasına

⁴⁹ Smith, *The Ethnic Origins of Nations*, Newyork, Blackwell, 1986, s.212-213'den aktaran: Karakaş, *a.g.e.*, s.31

⁵⁰ Guibenau, *a.g.e.*, s. 92

bakılarak da bu dönemin evrensel siyasal biriminin ulus-devlet olduğu sonucu çıkarılabilir.⁵¹

Ulus-devletlerin yapısal unsurlarını, ülkesel ve siyasal bütünlük olmak üzere ikiye ayırmak mümkündür. Siyasal bütünlük unsuru, ulusu oluşturan bireylerin yurttaşlık sıfatıyla donatılarak siyasi yapıya dahil edilmesiyle birlikte ulus çerçevesi içinde bütünleştirilmeleri işlemini de içeren geniş bir oluşumdur. Ulus-devletlerin kurgulanışında “ülke”, değer yüklü bir kavram olan “vatan”la eş anlamlıdır. “Vatan”ın türdeş bir insan topluluğunu barındıran türdeş bir coğrafi bütün olarak kurgulanması sürecinde vazgeçilmez unsurlardan biri sınır kavramıdır.⁵²

Ulus-devletlerin ortaya çıkmasıyla birlikte, sınır kavramının içeriğinde de bir değişiklik meydana gelmiştir. Daha önceki sınır kavramı, mülkü çevreleyen sınırlar olmaktan öteye geçemezken, Fransız Devrimi ile birlikte doğal sınır anlayışı tek geçerli sınır anlayışı şekline bürünmüştür. Bu yeni sınır kavramıyla birlikte, sınırların çevrelediği toprak parçasının türdeş bir bütün oluşturduğu düşüncesi de yerleşmiştir. Öte yandan sınır kavramı, kutsal bir içerik edinen sınır kavramıyla bütünleşerek, ulus-devletler çerçevesinde özel bir anlam ifade etmeye başlamıştır. ulus-devlet kurgusu içinde ulus ile ülke, vatan arasında ideolojik bir ilişki yaratılır. Böylece sınırlar da, bütünün içinde yer alan vatani çevreleyen çizgiler olarak dokunulmazlık ve kutsallık kazanır.⁵³

Bu çerçevede bütünleşen ülke, vatan ve sınır kavramlarını yeni içerikleriyle toplumsal ölçekte benimsetmek işlemi de çeşitli yollardan gerçekleştirilir. Mecburi askerlik, bu yollardan biridir. Bu yolla, dokunulmaz nitelikte olan sınırların savunulması görevi doğrudan ya da dolaylı olarak tüm ulusa yüklenmiş olmaktadır. Bir diğer yöntem ise, “vatan”ı çevreleyen sınırların ideolojik içeriğini nesnel nitelikte olduğu iddia edilen

⁵¹ *A.g.e.*, s.106

⁵² Erözden, *a.g.e.*, s.116

⁵³ *A.g.e.*, s.117

birtakım ögelerle güçlendirmektir. Bu konuya ülkemiz tarihinden de örnek vermek mümkündür. Mondros Mütarekesinin imzalandığı tarihte henüz işgal edilmemiş Osmanlı Devleti topraklarını çevreleyen sınırlar olarak belirlenen sınırlar, daha sonra “Misak-ı Milli” ile ulusal sınırlar olarak kabul edilmiş ve ulusal devletin kuruluşunda ideolojik bir içeriğe dönüştürülmüştür. Ulus-devletle birlikte sınır, askeri bir içerik kazanarak, “cephe” olarak algılanmış ve kutsallık kazanmıştır. Sınır bir cephe olarak algılanmaya başlanınca haliyle bir “düşman” da yaratılmış olması gerekir ki ulus-devlet, ulusun üyelerine bir korku imajı ve bundan doğan bir birliktelik ruhu sağlamış olsun.⁵⁴

Ulus-devlet kavramı içindeki devlet yapısının ulusla örtüşmesi zorunluluğu “ulusal egemenlik” ilkesinin bir sonucudur. Ulus-devlet yapısı içindeki devletle ulusun ilişkisi iki yönlü olarak gerçekleşir: Bir yandan devlet varlığına meşruiyet sağlamak için ulusa yaslanarak ulusun sınırlarını kendi meşruiyet sınırları olarak kabul eder ve kendi sınırlarıyla örtüştürür. Diğer taraftan da birey, devlet ile bütünleşip siyasi bir yapının üyesi olarak “vatandaş” sıfatını alır.⁵⁵

Bu açıdan bakıldığında ulusal aidiyet kavramının yurttaşlık kavramı ile örtüştüğü görülmektedir. Bu anlamda yurttaşlık sadece siyasi hakları içine alan bir ölçüt değil, ulusal aidiyetleri belirleyen tek bir ölçüt haline dönüşür. Bir devletin vatandaşlığının kazanılmasına ilişkin ölçütler kan bağı temelli ve toprak bağı temelli olmak üzere iki grupta toplanabilir. Ulusal aidiyetin hukuksal görünümü olan vatandaşlık bağı, kan bağı esasında bir soy ortaklığı olarak, toprak bağı esasında ise bir ülkesel ortaklık ilişkisi olarak tanımlanmakta ve belirlenmektedir.⁵⁶

⁵⁴ Şen, *a.g.e.*, s.55-56

⁵⁵ *A.g.e.*, s.56

⁵⁶ Erözden, *a.g.e.*, s.119

Rokkan, ulus-devlet kurma sürecini dört aşamalı bir evreden geçirmiştir: “Devlet İnşası”, “Standartlaşma”, “Politik Katılım”, ve “Yeniden Dağıtım”.⁵⁷

“Devlet İnşası” olarak adlandırdığı ilk evre Batı Avrupa’da Ortaçağ’ın sonlarından Fransız Devrimi’ne kadar geçen süreyi kapsar. Bu dönemde ortaya çıkan devlet biçimi mutlakçı devlettir. Bu yönetim biçiminin ayırt edici özelliği, kural koyan ve bu kuralları uygulayan tekelci bir güç olmasıdır. Mutlakçı devletin uyguladığı politik ve ekonomik denetim kaçınılmaz olarak kültürel denetimi de gerektirmiştir.

“Standartlaşma” olarak adlandırdığı ikinci aşamada ise Rokan, daha geniş kitlelerin sisteme dahil edilmelerinin sağlandığına işaret eder. Bu evrede devlet, politik birliğini ve ekonomik modernleşmesini tamamlayabilmek için milliyetçiliği araç olarak kullanır. Devlet, daha önceden görülmemiş bir ölçekte ulusal eğitim sistemleri kurmaya, standart ulusal diller dayatmaya, ulusal kültür üretimini sağlamak amacıyla ulusal bayraklar, marşlar, semboller, törenler ve gelenekler icat etmeye girişir.⁵⁸ Tüm yerel kimliklerin üzerinde homojen bir ulus kimliği oluşturulmaya çalışılır. Toprak sınırları, devletin düzenli ve profesyonel orduları ile güvence altına alınır. Devletin tek bir para birimi ve tek bir hazinesi vardır. Bütün yerel dil ve lehçelerin üzerinde oluşturulmuş ve ulusal eğitim ile desteklenerek yaygınlaştırılmış ulusal bir dili vardır. Son olarak, devletin egemenlik kurduğu tüm coğrafi alan üzerinde her bireye uygulanacak tek ve standart bir hukuk sistemi kurulmuştur. Devlet ile birey arasındaki ilişki soyut bir kavram olan “yurttaşlık” ile tanımlanmaya başlanır ve bu bağ her bireyin devlet karşısında eşit olduğu ilkesini doğurur. Böylece birey, ulus-devletin oluşturduğu siyasal bütünlüğün bir parçası haline gelir. Artık ulus-devletin, ulus kısmı da oluşmuştur.

⁵⁷ Stein Rokkan, *The Formation of National States in Western Europe*, Ed.: Charles Tilly, New Jersey: Princeton University Press, 1975, s.570-572’den aktaran: Şen, *a.g.e.*, s.35

⁵⁸ Charles Tilly, *Avrupa’da Devrimler: 1492-1992*, (Çev.: Özden Arıkan), Afa Yay., İstanbul, 1995, s.59-60

“*Politik Katılım*” aşaması ise, “yurttaşlık” kavramının pekişmesine ve bireyin devlet ile bağıını sağlamlaştırmaya yarayan bir aşamadır. Yurttaş doğrudan ya da temsilcileri aracılığıyla dolaylı politika yaratmada söz hakkı vermek ve bireyi siyasal sistemin bir parçası haline getirmek bu aşamada gerçekleşir. “*Yeniden Dağıtım*” olarak adlandırılan son evre ise, kamu refahına yönelik hizmetlerin genişlediği, gelir seviyesinin eşitlenmeye çalışıldığı, devletin geniş bir donanımına sahip güçlü bir aygıt haline geldiği aşamadır.

Modern ulusun oluşumu, modern devletin oluşumuyla yakından ilişkilidir. Devlet, devamlılık açısından bazı değerler ve duygular ağına ihtiyaç duyar. Ulus inşa etme, kolektif anlatılar uydurmayı, etnik farklılıkların homojenleştirilmesini ve hayal edilmiş bir cemaatin ideolojisini yurttaşlara benimsetmeyi gerekli gören bir süreç olduğu için özerk bir devletin kurulmasında ve ayakta durmasında önemli görevler üstlenir. Bu açıdan, modern ulus ile modern devlet arasındaki ilişki ulus ve ulusçuluk açısından önemlidir.⁵⁹

Devlet ve ulus kavramlarının modern karakteri, kendi aralarındaki ilişkiyi de belirlemiştir. Çağdaş düşünürlerin, modern bir kurum olarak değerlendirdikleri devlete, Weber, siyasal karakterinin altını çizerek bir tanım getirmektedir. Weber’in tanımına göre devlet, “belirli bir toprak üzerinde fiziksel şiddetin meşru kullanımını tekelinde (başarıyla) bulunduran insan topluluğudur.”⁶⁰ Ulus kavramı ise ortaya konulan değişik tanımlar çerçevesinde daha önce tanımlanan beş boyutlu bir bilinç oluşturma süreci olarak değerlendirilmişti. Bu iki olgunun ilişkisi sonucunda ancak farklı bir nitelik kazanarak ortaya çıkan diğer bir olgu da ulus-devlettir.

Ulus devlet, sınırları belirlenmiş bir toprak parçası içinde yasal güç kullanma hakkına sahip ve yönetimi altındaki halkı türdeşleştirerek, ortak kültür, simgeler, değerler yaratarak, gelenekler ile köken mitlerini canlandırarak (kimi zaman uydurarak), birleştirmeyi amaçlayan bir tür

⁵⁹ Karakaş, *a.g.e.*, s.33

⁶⁰ Weber, *a.g.e.*, s.80

devletin oluşumuyla tanımlanan, modern bir olgudur. Ulus ile ulus devletin çakışmaması durumunda aralarındaki temel farkın bir ulusun üyelerinin bir topluluk oluşturma bilinci göstermelerine karşılık, ulus devletin bir ulus yaratmaya çalışması ve bir topluluk duygusu geliştirmeye çabalamasından kaynaklandığı söylenebilir. Ulusun ortak bir kültürü, değerleri ve simgeleri varken, ulus devlet ortak kültür, simge ve değerler yaratma amacını güder. Bir ulusun üyeleri ortak geçmişlerine bakabilirler; ama aynı şeyi bir ulus devletin üyeleri yaptığında, daha önce farklı etnik kökenden uluslara ait oldukları için geçmişi gösteren ya boş ya da parçalı bir resimle karşılaşılır. Bir ulusu oluşturan insanlarda anayurt duygusu varken ve kendilerini toprağa bağlı hissederken, ulus devlet bir antlaşmayla ya da devletler arasında sınırın nereye çizileceğine karar veren politikacıların iradeleriyle oluşur.⁶¹

Bu açıklamalar ışığında ulus-devletin, devlet ve ulus olgularının modern karakterleriyle çok yakın bir benzerlik taşıdığı görülür.

Ulus ve ulusçuluk literatüründe yer alan ve günümüze de taşınan bir diğer konu ise ulus ile devletin oluşumu sırasındaki öncelik ve oluşum üzerindeki etkinlikleridir. Bu problem hakkında farklı görüşler ileri sürülmüş ve savunulmuştur. Ancak, devletlerin önceliği hakkındaki görüş ağırlık ve yaygınlık kazanmıştır. Paul Henry'e göre "devletler, uluslardan önce gelir. Hakiki uluslar ancak tarihi hadiselerden meydana gelen siyasi toplulukların benliklerini tanıdıkları ve idame ettirmek için çalıştıkları günden itibaren doğmuş sayılabilirler."⁶² Gellner ise, ulusla devletin doğasının birbirinden temelde ayrıldıklarını ifade etmiştir:

Aslında uluslar da devletler gibi koşullara bağlı olarak oluşurlar ve evrensel bir zorunluluktan doğmazlar. Uluslarla devletler aynı koşullara bağlı olarak oluşmamışlardır. Ulus da devlet de ayrı ayrı, birbirlerinden bağımsız ve kendi koşullarına bağlı olarak oluşmuşlardır. Yani devlet, kesinlikle ulusun yardımı olmadan ortaya çıkmıştır. Bazı uluslar da kendi devletlerinin inayeti olmadan oluşmuştur.⁶³

Gellner, ulusçuluğun görülmediği küçük birimlerin ve imparatorlukların dünyasından türdeş ulus-devletler dünyasına geçişte beş evre belirler: Birinci evre çıkış

⁶¹ Guibernau, *a.g.e.*, s.93

⁶² Paul Henry, *a.g.e.* s.13-14'den aktaran: Karakaş, *a.g.e.*, s.33

⁶³ Gellner, *a.g.e.*, s.27-28

çizgisidir. Bu evre, etnik farklılıkların belirgin olmadığı ve etnisiteyle siyasi meşruluk arasında hiçbir bağın bulunmadığı evredir. İkincisi, ulusçu başkaldırı evresidir. Bu dönemde etnisite yavaş yavaş bir siyasi ilke olarak kendisini göstermeye başlar. Bu evrenin ardından ulusçu başkaldırının zaferi ve kendi kendisini yok ediş evresi gelir. Bu evrede çok etnik gruplu imparatorluklar çöker. Onlarla birlikte hanedanlara ve dine dayalı meşruiyet anlayışı da tarihe karışır. Ulusçuluk tek siyasi meşruiyet kaynağı haline gelir. Özdeşleşilen etnik grubun ‘milli kaderini’ gerçekleştirme iddiasıyla bir dizi yeni devlet kurulur. Fakat bu devletler de bünyelerinde pek çok etnik azınlık barındırdıkları için imparatorluk döneminin zayıflıklarını da taşımış olurlar. Dördüncü evre gece ve sis’tir. Bu evrede ahlaki ölçüler askıya alınır ve siyasi-coğrafi birimler içinde etnik türdeşlik yaratmayı hedefleyen ulusçuluk ilkesi yeni bir acımasızlıkla uygulanır. Ulusçuluğun gerekleri, özümseme gibi kabul edilebilir yöntemlerle değil, katliamlar ya da zorunlu göçler aracılığıyla yerine getirilmeye başlanır. Son evre olan endüstrileşme sonrası dönemde ise, ulusçuluğun gereklerinin büyük ölçüde yerine getirilmesi, genel refah düzeyinin artışı ve kültürel yakınlaşma ulusçuluğun eski şiddetini yitirmesine yol açar ama ulusçuluk tamamen ortadan kalkmaz.⁶⁴

Smith’in ortaya koyduğu yaklaşım ise, devletin ulus inşasındaki rolünün anlaşılması açısından açıklayıcıdır. Smith, ulusu yaratanın devlet olduğunu ileri sürer. Smith’e göre, “devlet bugün bu kadar bariz olan ulusal bağlılığın kuluçkası olmak bakımından zorunlu bir koşul ve matristi.”⁶⁵ Bu görüş, ulus-devletin, ulus üzerindeki fonksiyonlarını ifade etmektedir. Ulus sonrası döneme bakıldığında bu görüşün daha tutarlı olduğu görülür. Çünkü ulus-devlet, ulusa gerçeklik kazandıran ve toplumsal sistemi bu gerçeklikler etrafında kurarak tam anlamıyla ulusu inşa edecek bir görevi de yerine

⁶⁴ Özkırımlı, *a.g.e.*, s.168

⁶⁵ Smith, *a.g.e.*, s.99

getirmiştir. Buna karşılık devletin, ulusun, bireyleri bir arada tutan, birbirleriyle bağlantılı bir değerler ve duygular ağını oluşturan fonksiyonlarına ihtiyacı vardır.

16. yüzyılda başlayan ve özellikle 18. yüzyılda ortaya çıkan ulus-devlet, egemenliğin cisimleşmesi ve her türlü topluluğu egemenliği altına alarak kendisine sadakat isteyen en büyük kurumdur. Ulus-devletin yapmak istediği; devleti ya da siyasal iktidarı merkezileştirmek, kültürü standartlaştırmak, hukukta eşitlik ve ekonomide bütünleşmeyi sağlamaktır. Bu süreç, kapitalizm ile gelişen bir süreçtir. Bu anlamıyla ulus-devlet o zamana kadar olan yapılardan farklı olarak, merkeziyete ve toplumun türdeşleştirilmesine dayanmıştır.⁶⁶ Böylece ulus-devleti o zamana kadar ki toplum formlarından farklılaştıran en önemli özelliğin “egemenliğin cisimleşmesi” olgusu olduğu görülür. Egemenliğin yurttaşlar topluluğunu temsilen devlette toplanması; devletin yurttaşlarından tüm sadakatlerin üstünde sadakat talep etmesine ve devletin kimliği ile devleti oluşturan yurttaşların varsayımsal kimliklerinin örtüşmesine neden olmuştur. Devlet, bu sadakati meşrulaştırmak için, iktidar yapısında merkezileşme, kültürde standartlaşma, hukukta eşitleşme ve ekonomide bütünleşme gibi bazı işlevler yüklenmiştir.

Ulus-devletin bir ulus yaratmaya ve bir topluluğa aidiyet duygusu kazandırmaya çalışması bağlamında, ortak kültür, simge ve değerler yaratma arzusu, ulusçuluğa neden olurken, ulusçuluğun inşasındaki süreç de ulus-devleti doğuracak yönde bir arzuya sahiptir.⁶⁷

I.4. Ulusçuluk

Ulusçuluk ortaya çıkışından günümüze kadar adından sıkça söz ettirmiş ve birçok siyasal hareketin en önemli itici gücü olmuştur. Ulusçuluğun gücü ve önemine rağmen kavramın tanımlanması konusunda ortak bir noktaya ulaşılamamıştır. Yani

⁶⁶ Ali Y. Sarıbay, *Küreselleşme Sivil Toplum ve İslam*, Vadi Yay., Ankara, 1998, s.4

⁶⁷ Şen, *a.g.e.*, s.46

ulusçuluk, siyaset terminolojisinin en muğlak kavramlarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Ulusun tanımında ortaya çıkan güçlükler, ulusçuluğu tanımlarken de kendisini göstermekte ve ulusçuluk tanımlarında genel bir mutabakat sağlanamamaktadır. Ulusçuluğu tanımlarken çekilen güçlüğü'nedeni olarak, insan topluluklarının çok çeşitli oluşu ve ulusçuluk olgusunun her toplumda ayrı birer süreç sonunda ortaya çıkmış olması gösterilebilir. Ulusçuluğun kendi içinde karmaşık bir yapıya ve çelişiklere sahip olması bu kavrama yönelik yapılan tanımların tek bir şemsiye altında toplanmasını da güçleştirmiştir. Örneğin, Balkanlar ya da Afrika'daki bir hareketin programı ulusçuluk kategorisi içinde değerlendirildiği gibi, bir halkın başka bir halk üzerindeki tahakkümü de aynı tasnif içinde yer alır. Benzer şekilde ulusçuluk hem emperyalist hem de antiemperyalist söylemlerin bir parçası olabilirken, hem kurtuluş ve bağımsızlık, hem de baskı amaçlı hareketlerle ilişkilendirilebilmektedir.

Ulusçuluğun ortaya çıkışıyla ilgili olarak Oran, laik ve kolektif bir ideolojiye vurgu yapmış, bu olguların ulusçuluk üzerindeki etkisini dile getirmiştir:

Her toplumun egemen ideolojisi acımasızdır; kendisine karşı geleni yok eder. Ortaçağ toplumunda kilise en güçlü mal sahibi olduğundan, dönemin toplumsal dayanışma ideolojisi 'din'dir. Mutlakıyetçi krallıkların ortaya çıkmasıyla başlayan yeni üretim biçimiyle, yeni devletin sadakat odağı, laik veya kişisel prens tarafından oluşturulur, sonra burjuvazi krala ihtiyaç kalmayacak kadar güçlenir. Artık ulusal devlette toplumsal ve ekonomik ilişkiler kişisel olmaktan çıkmış kurumsallaşmıştır. Kişi eskisinden daha çok manevi dayanak gereksinmesi içindedir. Organik dayanışma gecikmiştir. Dayanak noktası ilahi niteliğinden ayrılıp, seküler bir nitelik kazanmıştır. Toplumu, çevresinde birleştirecek güçlü bir otoriteye ihtiyaç vardır. Toplumun sınırları çok genişlemiştir. İşte bu laik ve kolektif ideoloji 'milliyetçilik' olmuştur.⁶⁸

Kullanımına ilk kez Alman filozof Johann Gotfried Herder'in 18. yüzyıl sonlarındaki çalışmalarında rastlanan ulusçuluk terimi, genel dil kullanımına 19. yüzyılın

⁶⁸ Oran, *a.g.e.*, s.1

ortalarında girmiştir.⁶⁹ 17. yüzyılda İngiltere’de, 18. yüzyılda ABD ve Fransa’da, 19. yüzyılda Almanya’da halkın siyasal katılımının giderek artması, ulusçuluğun yaygınlaşmasına katkıda bulunmuştur. İlk kez Batı’da ortaya çıkması nedeniyle, ulusçulukla ilgili ilk tanımlara Batı literatüründe rastlanılmaktadır.⁷⁰

Batı’da ulus-devletlerin oluşması ile ulusçuluğun bir ideoloji olarak ortaya çıkması arasında yakın bir ilişki vardır. Bu nedenle ulusçuluk Batı’da ulus-devletin ideolojisi olmuştur. Özellikle Batılı olmayan, örneğin Ortadoğu ülkelerinde 19. yüzyılın ilk yıllarından itibaren ortaya çıkmaya başlayan ulusçu hareketlerin hedefi de Batı’daki örneklerine benzer bir ulus-devlet kurmaktır. Ancak Doğu toplumlarının yapısal farklılığı, bu tip ülkelerde gelenek ve modernlik arasında bir gerilimin meydana gelmesini kaçınılmaz kılmıştır. Özellikle İslam toplumlarında ulus-devleti amaçlayan ulusçu ideolojilerden güç alan ve nüfusa hitap eden ümmet toplumu anlayışını savunan hareketleri karşı karşıya getirmiştir.

Genel bir ifadeyle ulusçuluk, “dünya toplumlarının ulus öncesi oluşumlardan/yapılardan, ulus olma aşamasına varma çabasının hem bir ürünü, hem de ideolojik aracıdır.”⁷¹ Toplumlar uluslaştıktan sonra, zaman içinde yeni özellikler kazanmışlar, yapısal değişikliklere uğramışlardır. Daha sonra yerlerini, geniş kapsamlı uluslararası çapta örgütlenmelere bırakmışlardır.⁷²

Ulusçuluk kavramı, ölçü alınan gelişme ve uygulamalara göre değişik biçimlerde tanımlanmıştır. Ancak tanımlamada ortaya çıkan güçlük bütün yaklaşımlara da yansımıştır. Çünkü her şeyden önce ulusçuluk kavramı, hiçbir zaman tek başına işlev görmez. Her zaman hem önemli hem de en zayıf halkası olduğu bir zincirin içinde yer alır.

⁶⁹ Ahmet Yıldız, *Ne Mutlu Türküm Diyebilene: Türk Ulusal Kimliğinin Etno-Seküler Sınırları (1919-1938)*, İletişim Yay., İstanbul, 2007, s.30-31

⁷⁰ Şen, *a.g.e.*, s.71

⁷¹ Mithat Baydur, *Milliyetçilik*, Ağaç Yay., İstanbul, 1994, s.33

⁷² Doğu Ergil, *İdeoloji ve Milliyetçilik*, Turhan Kitabevi, Ankara, 1983, s.81

Bu zincire de sürekli olarak ara ya da uç yeni terimler eklenmiştir; yurttaşlık, yurtseverlik, popülizm, etnizm, etnosantrizm, yabancı düşmanlığı, şovenizm, emperyalizm gibi...⁷³ bütün bu bölünmüşlüğüyle ulusçuluk, iki yüzyıldır diğer anlayışlara göre kuvvetli bir birleştirici ve güç kaynağı olmuştur.

Ulusçuluk kavramının zaman ve mekana göre ara ya da uç yeni kavramlarla devamlı olarak desteklenmesi, onun tanımının karmaşıklığını ve güçlülüğünü ortaya koymaktadır. Temel unsurlarda belirleyici farklılaşma olmasa da ulusçuluk, hem bir kavram hem de bir siyasal ifade biçimi olarak tanımlanırken farklı yaklaşımlar ve kuramlar ortaya atılmıştır. Bu kuramların hepsi de, ulusçuluk kavramına açıklık getirmeye, ona belirginlik kazandırmaya çalışmıştır. Ulusçulukla ilgili sorulara yanıt arayan bu kuramlar genellikle iki kategoride toplanır. İlkçi (primordialist) ve modernist yaklaşımlar. İlkçi yerine özcü,⁷⁴ modernist yerine araçsalcı⁷⁵ terimleri kullanan akademisyenler vardır. Fakat bu ikili sınıflandırmaya son yıllarda üçüncü bir kategori olarak etno-sembolcü yaklaşım eklenmiştir.

İlkçi yaklaşımı benimseyenleri birleştiren, ulusları doğal ya da eski çağlardan beri var olan yapılar olarak kabul etmeleri; modernistleri birleştirdiği düşünülen ortak özellik, ulusçuluğu modernleşme süreçlerinin bir ürünü olarak görmeleri; etno-sembolcülerini birleştirense milletlerin etnik kökenlerine verdikleri önemdir.

İlkçi yaklaşımı benimseyen araştırmacılar içinde üç ayrı bakış açısı ayırt edilebilir: Doğalcı, biyolojik ve kültürel ilkçilik. Doğalcı ilkçilik, ilkçiliğin en aşırı versiyonu olarak etnik kimliğin konuşma yeteneği, koku alma, görme duyuları ya da cinsiyet kadar doğal bir parçamız olduğunu ve kişilerin ait olduğu etnik topluluğun

⁷³ Etienne Balibar ve İmmanuel Wallerstein, *Irk, Ulus, Sınıf*, (Çev.: Nazlı Ökten), Metis Yay., İstanbul, 1995, s.62

⁷⁴ Craig Calhoun, *Milliyetçilik*, (Çev.: Bilgen Sütçüoğlu), İBÜ Yay., İstanbul, 2007, s. 25

⁷⁵ İlkçi, modernist ve etno-sembolcü yaklaşıma dair bilgiler Özkırımlı'nın *Milliyetçilik Kuramlarına Eleştirel Bir Bakış* adlı eserinden derlenmiştir., a.g.e., s.77- 211

önceden belirlendiğini savunur. Başka bir deyişle kişiler bir aileye doğdukları gibi, bir etnik topluluğa da doğarlar. Biyolojik ilkçilik ise, etnik bağılıkların kökenlerini genetik özelliklerde ve içgüdülerde arar. Kültürel ilkçilik de, milletlerin eski çağlardan beri var olduğunu ve geçmişten bugüne fazla değişikliğe uğramadan geldiğini savunur.

İkinci kategori olan modernist yaklaşımdır. Bu yaklaşımı benimseyen araştırmacılar arasında Tom Nairn, Michael Hechter, John Breuilly, Paul R. Brass, Eric J. Hobsbawm, Ernest Gellner, Benedict Anderson, Miroslav Hroch ve ismini saymadığımız bir çok araştırmacı yer almaktadır. Modernist yaklaşımı benimseyenlerin ortak paydasını uluslar ve ulusçuluğun modern çağa ait yapılar olduğu görüşü oluşturmaktadır. Bu görüşe göre uluslar ve ulusçuluk kapitalizm, sanayileşme, merkezi devletlerin kurulması, kentleşme, laikleşme gibi modern süreçlerle birlikte ya da onların ürünü olarak ortaya çıkar. Ulusçuluğu bu süreçlerden ayrı düşünmek imkansızdır. Zaten ulusçuluğun ortaya çıkmasını sağlayacak toplumsal, siyasi ve ekonomik koşullar mevcut değildir. Bu koşulların hepsi modern çağda oluşmuştur. Başka bir ifadeyle, uluslar ancak ulusçuluk çağında sosyolojik bir gereklilik haline gelir. Ulusçuluk ulusları yaratır, uluslar ulusçuluğu değil.

Üçüncü kategori olarak değindiğimiz etno-sembolcü yaklaşım ise, modernistlerin yirmi-yirmi beş yıl süren hegemonyasına bir tepki olarak doğmuştur ve temel savlarını modernizm eleştirisinden yola çıkarak geliştirmiştir. Bu yaklaşıma göre, ulusların gelişim süreci geniş bir zaman dilimi içinde incelenmelidir. Çünkü modern ulusların doğuşunu etnik geçmişlerini dikkate almadan açıklamak mümkün değildir. Bugünün ulusları modern öncesi dönemin etnik topluluklarının devamıdır. Etnik kimlikler, düşünüldüğünden daha dayanıklıdır; tarihin kurduğu tüm tuzaklara (göçler, istilalar, etnik gruplar arası evlilikler) rağmen özlerini yüzyıllar boyu korurlar. Bu nedenle, geçmişten

gelen mitler, semboller, töreler bugünün ulusçuluklarının içeriğini belirler. Etno-sembolcü yaklaşımı benimseyenler, ulusçuluğun modern çağın bir ürünü olduğunu kabul ederek ilkçi yaklaşımı benimseyenlerden ayrılır. Diğer yandan ulusçuluğu kapitalizm, endüstrileşme gibi modern süreçlerle açıklayan kuramlarla da yetinilmemesi gerektiğini öne sürerler. Çünkü bu tür yaklaşımlar etnik bağlılıkların kalıcılığını göz ardı etmektedir. Daha doğru bir bakış açısı daha uzun bir tarihsel dönemi kapsamalı, bugünün uluslarını etnik atalarıyla aynı potada değerlendirmeleridir.

Modernist yaklaşımı benimseyen araştırmacılardan biri olan Marksist İskoç entelektüel Nairn kuramında, ekonomik dönüşümleri ön plana alarak, ulusçuluğun köklerinin toplumların iç dinamiklerinde değil, dünyanın genel tarihsel gelişim sürecinde aranması gerektiğini söyler. Buna göre ulusçuluk Fransız ve Sanayi devrimlerinden bugüne uzanan dönemde dünyaya egemen olan siyasi ekonomi modelinin bazı nitelikleri tarafından belirlenir. Ancak ulusçuluğun kökenleri doğrudan dünya ekonomisinin gelişiminde yatmaz; ulusçuluk sanayileşme, kentleşme gibi süreçlerin ürünü değildir. Ulusçuluğu doğuran kapitalist ekonominin 18. yüzyıldan bu yana eşit olmayan dengesiz gelişimidir. Avrupa Aydınlanmacı düşüncesi genelde bunun tersini, yani uygarlığın dengeli gelişeceğini savunmuştu. Bu görüşe göre insanlık hep ilerleyecek, geri kalmış uygarlıkları da kendi düzenine uyduracaktı. Ancak gerçek böyle olmadı, kalkınma dengeli bir şekilde gelişmedi. Gerçek olan, sanayileşmiş ‘merkez’ ülkelerin geri kalmış ‘çevre’ ülkeler üzerinde üstünlük kurmasıydı. Bu koşullar altında iş, geri kalmış ülkelerdeki seçkinlere düşüyordu. Nairn’e göre seçkinlerin, işleri ele alması ulusçuluğa giden yolda en önemli adımlardan birini oluşturuyordu. Seçkinler halklarını ‘kestirme yol’dan gitmeye ikna etmeli ve gelişmiş ülkeleri bir şekilde taklit etmeliydiler. Ama bunu o ülkelerin, yabancıların doğrudan müdahalesini reddederek yapmalıydılar. Bunun yolu, militan,

sınıflar arası farklılıkları aşmış ve baskıyı simgeleyen dış güçlere karşı kendi kimliğinin bilincine varmış bir topluluk yaratmaktan geçiyordu. Bu topluluk ancak elde olanlara dayanılarak yaratılabilirdi. Ancak elde kalan tek şey halkın kendisiydi: Etnik kökeni, dili, derisinin rengiyle halk, seçkinlerin elindeki tek kozdu. Bu koşullar altında ulusçuluğun yeni orta sınıf entelijensiyası halk kitlelerini tarihe davet etmeliydi ve davetiye anlayabilecekleri bir dille yazılmalıydı.

Nairn'e göre ulusçuluk, kapitalizmin dünyayı etkisi altına almasının tarihsel-toplumsal bir bedeliydi. Yani gelişmiş ülkelerin çevre ülkeler üzerinde yarattığı baskı, geri kalmış toplumlarda ulusçuluğun doğmasına neden olmuştu. Merkez ülkelerin zaten milliyetçiliği icat etmediğini söyleyen Nairn, milli devletin bir ideolojiye kavuşması ve ulusçuluğu bir dünya normu haline getirmesi sonucunda merkez ülkelerin de milliyetçi olmak zorunda kaldıklarını ifade eder.

Ulusçuluğu modernist yaklaşımla açıklayan kuramcılardan bir diğeri de Ernest Gellner'dir. Gellner, ulusçuluğun temeline sanayileşme olgusunu koyarak, ulusu ve ulusçuluğu modernleşmenin, diğeri bir deyişle tarım toplumundan sanayi toplumuna geçişin bir ifadesi olarak görür.

Gellner, modelini şekillendirirken gerçekçi bulmadığı dört ulusçuluk kuramının reddinden hareket eder. Bunlardan birincisi ulusları doğal, kendi kendini doğuran yapılar olarak kabul eden ulusçuluk kuramları; ikincisi, ulusçuluğu düşünce akımlarıyla açıklayan kuramları; üçüncüsü de, Marksistlerin 'Yanlış Adres' kuramıdır. Bu kurama göre sınıfların kurtuluş reçetesini içeren mesaj, ilahi bir posta hatası sonucu uluslara iletilmiştir. Sonuncusu ise, 'Karanlık Tanrılar Kuramı'dır. Bu kuram ulusçuluğun insanların içindeki içgüdüsel, akıl ve mantık dışı, karanlık tutkuların bir yansıması olduğunu iddia eder. Gellner, bu kuramları reddederek ulusçuluğun temeline sanayileşmeyi koymuştur. O,

sanayileşmeye geçiş çağının beraberinde ulusçuluk çağını getirdiğini de iddia eder. Çünkü geleneksel toplumlarda ortaya çıkan güçlü kültürel çeşitlilik, ulusun oluşumunun önündeki en temel engeldir. Sanayi toplumunun ortaya çıkışı kültürel türdeşleşmeyi de beraberinde getirdiği için, siyasal ve kültürel sınırlar belirlenerek ulusalcı zorunluluk kendini hissettirir. Ulusçuluğu temelde siyasal birim ile ulusal birimlerin çakışmalarını öngören siyasal bir ilke olarak tanımlayan Gellner, ulusçuluğu, ulus sonrası dönemin bir gelişmesi olarak değerlendirirken, ulus öncesi dönemin özelliklerini de dikkate almıştır. O, ulusçuluğu, ulus öncesi dünyanın kültürel ve tarihsel mirasını yeni koşullara uygun yeni birimlerin kristalleşmesi olarak da değerlendirir, ancak bu yaklaşımı da modern dünya da siyasal birimlere meşruiyet kazandırma kuralı olarak belirlemektedir. Bu anlamda Gellner, ulusu olduğu kadar ulusçuluğu da modernliğin neden olduğu gelişmeler bağlamında değerlendirmiştir.⁷⁶ Daha önce de değinildiği gibi Gellner'in, imparatorluklar dünyasından ulus-devletler dünyasına geçişte belirlediği beş evre, ulusçuluğun gelişme sürecini içermektedir. Fakat bu süreç her yerde aynı şekilde yaşanmaz.

Gellner gibi Hobsbawm da ulusçuluk kavramını, siyasal birim ile ulusal birimin uyumluluğunu öngören bir ilke olarak kullanmaktadır. Bu anlamda Hobsbawm da ulusçuluğu, modernleşmenin kaçınılmaz bir sonucu olarak görmektedir.⁷⁷

Ulusçuluğu, ulus oluşturma ve inşa etme bilinci olarak tanımlayan ve ona modernist açıdan yaklaşan bir kuramcı da Benedict Anderson'dur. Ulusçuluğu çeşitli uluslarla bir "hayali cemaat"e aidiyet duygusu sağlayan bir süreç olarak değerlendiren Anderson, basının gelişmesini, sınırları dil tarafından belirlenen bir ulusal kültürün üyeleri arasında aynı anda aynı düşünceleri uyandırarak, bir hayali cemaat dayanışmasını

⁷⁶ Gellner, *a.g.e.*, s.120

⁷⁷ Hobsbawm, *a.g.e.*, s.23

sağladığını ileri sürer. Bu görüşten hareketle dilin, özellikle de yayın dilinin, ulusçuluğun oluşumu üzerindeki etkisinin altını çizer.⁷⁸

İlkçi ve modernist yaklaşımların dışında ulusçuluk olgusuna açıklık getirmeye çalışan diğer bir kategori etno-sembolcülerin yer aldığı kategoridir. Bu kategoride yer alan isimlerden biri John Armstrong'dur. Yazara göre, etnik bilinç uzun bir geçmişe sahiptir. Etnik kimliklerin izlerine antik çağlarda bile rastlanabilir. Bu açıdan günümüz ulusçuluğu, insanların yüzyıllardan beri geliştirdiği tüm siyasi/toplumsal örgütlenme biçimlerine yön veren etnik bilincin son aşamasından başka bir şey değildir; çünkü bu bilincin en önemli özelliği devamlılığı, kalıcılığıdır. Annales ekolünün geliştirdiği bakış açısı benimsenerek, yüzyılları kapsayan geniş bir zaman dilimi içerisinde incelenmelidir.

Ulusçuluk literatüründe ismi etno-sembolcülükle özdeşleşen kişi Anthony D. Smith'dir. Smith, savunduğu görüşlerle kendisinden önceki kuşaktan ayrılır. Çünkü, kuramsal çerçevesini modernizmin eleştirisi üzerine kurmuştur. Yazarın temel tezi, modern milliyetçiliklerin geçmiş etnik topluluklar ve bağlılıklar dikkate alınmadan anlaşılamayacağıdır. pek çok milli topluluğun formülünde bir etnik bileşene rastlanabilir. Bu, tüm modern milletlerin zengin bir etnik mirasa sahip olduğu anlamına gelmez; ama yeterince derinlere inildiğinde ulusların harcının etnik öğelerle yoğrulduğu görülecektir.⁷⁹

Smith, ulusçuluğu bir ideolojik hareket olarak açıklarken bunu, devletin ideolojisi olarak vasıflandırır. Başka bir ifadeyle ulusçuluk, konunun merkezine ulusu koyar ve dünya tarihi ile kolektif eyleme dair reçeteleri, sadece ulus ve fertleriyle ilişkilendirir.⁸⁰ Ona göre ulusçuluk, halihazırda ya da potansiyel olarak bir ulusu kuracağı bazı mensuplarınca farz edilen bir halk adına özerklik, birlik ve kimlik edinmek ve bunu sürdürmek için oluşturulan ideolojik bir harekettir.

⁷⁸ Anderson, *a.g.e.*, s.150-151

⁷⁹ Özkırımlı, *a.g.e.*, s. 212-216

⁸⁰ Karakaş, *a.g.e.*, s.39

Smith'e göre ulusçuluk terimi beş değişik şekilde kullanılır:

- 1- Ulusları kurma ve ulus-devletleri ayakta tutma süreci olarak;
- 2- Bir ulusa ait olma bilinci olarak;
- 3- Ulusa ilişkin bir dil, bir sembolizm olarak;
- 4- Milli iradeye ilişkin bir kültürel doktrin, milli hedeflerin gerçekleşmesine yönelik reçeteleri içeren bir ideoloji olarak;
- 5- Ulusun hedeflerini hayata geçirmeyi amaçlayan bir toplumsal ve siyasal hareket olarak.⁸¹

Tüm bu tanımları göz önüne alırsak, ulusçuluğun oluşumunda hangi unsurun daha fazla etkili olduğu konusunda farklı fikirler ve yaklaşımlar ortaya atıldığını görürüz. Ulusçuluk kavramına getirilen bu farklı yaklaşımların ortak bir noktada birleştiklerini görüyoruz. Bu da ulusçuluğun modern zamanların bir olgusu olarak modern ulus ve ulus-devletle bağlantılı bir gelişme olduğunun göstergesidir. Bütün bu yaklaşımlar ışığında ulusçuluğun “sanayileşme süreci içerisinde değişik unsurları oluşturarak, canlandırıp bilinçli bir ulus olmayı ve oluşturmayı sağlayan, farklılaşmayı toplum içinden toplum dışına çıkarıp kültürel türdeşliği öngören, ulusal yönetimi örgütlemesine bağlı olarak da ulusal bir ekonomi yaratan, ulus olma aşamasına ulaşma çabalarının hem bir ürünü, hem de ideolojik araç”⁸² olduğunu söyleyebiliriz.

Bu genel tanımdan hareketle ulusçuluğun, üzerinde durduğu ya da onun şekillenmesini sağlayan unsurlar; vatan ve ulusal sınır, ulusal dil, yazı ve semboller, din bağlamında ortak inançlar, tarihsel bellek ve etkili eğitim, kısmen ırk, türdeş kültür ve birlikte yaşama duygusu vb. olarak karşımıza çıkmaktadır. Bütün bunların birlikte

⁸¹ Smith, *a.g.e.*, s. 119-121

⁸² Karakaş, *a.g.e.*, s.40

duygusal ve tepkisel bir aidiyetle güç haline gelmesi, ulusçuluğun temel niteliğini oluşturur.

I.5. Ulusçuluğun Proto-tipleri ve Sınıflandırılması

Ulus, ulusçuluk ve ulus-devlet olguları birbiriyle etkileşim içinde olan ve biri diğerini belirleyen olgulardır. Oluşum açısından önceliğine, sonralığına ve gösterdikleri niteliklere göre tarihsel süreç içerisinde ulusçuluğun belirli ülkeler özelinde proto-tipleri oluşmuştur. Bu, ulusçuluk türleri ve proto-tipleri ise, toplumların siyasi süreçlerinin oluşumuna paralel bir seyir izlemektedir. Kendi toplumlarının siyasal gelişim süreçlerine paralel olarak geliştirdikleri ulusçuluk türlerine göre de ulusçuluğun en genelde üç proto-tipinden bahsedebiliriz. Bunlardan birincisi, Fransız ulusçuluğudur. Heterojen ve melez bir özelliğe sahip olan Fransız ulusçuluğu, mutlak otoritelerin (tanrı ve kral) yerine ulusu ve halk iradesini koyar; aynı zamanda hem kolektivisttir hem de yurttaşlık temeline dayanır. İkincisi Alman ulusçuluğudur. Doğal olmayı gerektiren Alman ulusçuluğu, kolektivist, organik ve etniktir. Bir anlamda Fransız ve İngiliz ulusçuluğuna tepki olarak geliştirilmiştir. Kültürel unsurlar ve romantizmin etkinliği söz konusudur. Üçüncüsü ise Amerikan ulusçuluğudur. Bireysel yurttaşlığı ve yurtseverliği geliştiren Amerikan ulusçuluğu, bireyci, çoğulcu, özgürlükçü ve evrenselcidir.⁸³ *İnşacı ulus* ve *cemaatçi ulus* olarak da adlandırabileceğimiz bu iki tarz, ulus ve devletin birbirine öncelikleri bakımından da farklılaşırlar. Cemaatçiler önce ulus, sonra devlet olmalı anlayışındadırlar; zira bu anlayışta, devlet, kendi dışında bir töz olarak zaten var olan bir varlığa, bir ırk topluluğuna ya da etnik gruba dayanır. İnşacı ya da kontrata dayalı ulus ise, ulusu, siyasal örgütlenmenin bir sonucu olarak görür.⁸⁴

⁸³ Jean Leca, *Uluslar ve Milliyetçilikler*, (Çev.: Siren İdemen), Metis Yay., İstanbul, 1998, s.14-15

⁸⁴ Nuri Bilgin, *Kimlik İnşası*, Aşına Kitaplar, Ankara, 2007, s.260

Fransız ulusçuluğu yöneticilerin iktidarını meşrulaştırmak için eşitliğe ve halk egemenliğine vurgu yapan bir siyasal boyut üzerinde yoğunlaşır. Bu anlamda ulusçuluğu oluşturan unsurların dil ve ırk temelli olmadığı, bunların aksine aydınlanma ve devrimci ilkeler çerçevesinde “ulusların isteği”nin “halkların istenci” ve “özgür rızası”nın meşruiyet ile “vatan duygusu”nun etkinliği olduğu görülmektedir.⁸⁵ Bu anlayışa göre farklı bir nitelikte ortaya çıkan Alman ulusçuluğu, ortak dile, kana ve toprağa vurgu yaparak ulusçuluğa yeni bir karakter ve güç eklemiştir. Almanlar, ulusu organizmacı bir anlayış çerçevesinde tanımlayarak; kökenleri bir “ilk halk” topluluğuna dayandırır. Bu yaklaşım çerçevesinde aynı soydan gelen, aynı kültürü ve aynı geçmişi paylaşan etnik ulus kendini, bireylere dayatmıştır.⁸⁶

Fransız ve Alman ulusçuluk tarzları, birbirleriyle farklılaşarak ve belki de biri (Alman) diğeri (Fransız) anti-tezi şeklinde oluşmuşlardır. Bu çerçevede hem felsefi söylem biçimiyle hem de pratik yansımalar yönüyle bünyelerinde farklı nitelikler barındırır. Her şeyden önce Fransız ulusçuluğunun en temel özelliği kozmopolit, evrensellik ve aydınlanma felsefesinin temellerine oturmuş bir medeniyetçiliktir. Öte yandan Alman ulusçuluğu, içinde etnik ve kültürel öğelerin daha öncelikli olması sonucunu doğurmuştur. Devrim sonrası gelişmelerle biçimlenen Fransız ulusçuluğu, ulus ve ulus-devlet tarafından oluşturulan meşrulaştırıcı bir kimlik ve ilke olarak geliştirilmiştir. Buna karşılık gecikmiş bir kimlik ve ilke olarak Almanya’da ulusçuluk, ulus ve ulus-devlet birimlerinden önce oluşarak söz konusu siyasi birimlerin ortaya çıkmasında en önemli rolü üstlenmiştir. Bu durum Alman ulusçuluğunda etnik ve kültürel öğeleri daha öncelikli bir konuma taşımıştır.⁸⁷

⁸⁵ Schnapper, *a.g.e.*, s. 43

⁸⁶ *A.g.e.*, s.172-173

⁸⁷ Karakaş, *a.g.e.*, s.72

Üçüncü bir proto-tip olma özelliğine sahip olan Amerikan ulusçuluğu ise her iki ulusçuluk anlayışından da faydalanarak bir “Amerikalılık” kimliğinin oluşmasını sağlamaya yönelik bir özellik ortaya koymaktadır. Toplumlar arası ilişkilerde kendine biçtiği konumdan dolayı evrenselci yönü, kendi içerisindeki farklılıkları ve bunların talepleri doğrultusunda oluşan özgürlükçü ve çoğulcu anlayış, Amerikan ulusçuluğunun bir proto-tip haline gelmesini sağlamıştır.⁸⁸

Belirlenen bu proto-tipler, ulusçuluğun ideal tiplerini oluşturma noktasında bazı açılardan yetersiz kalmaktadır. Çünkü ulusçuluğun tarihsel gelişimini incelerken görülen değişken yapı, ulusçuluğun sabit kavramlarla açıklanmasını engellemektedir. Bu tür zorluklar ulusçuluğu sınıflandırma konusunda da kendisini göstermektedir.

Ulusçuluğun, belirli kavramlar ve ölçütler çerçevesinde etkin olduğu faaliyet alanlarına ve modernliğin yorumlanış biçimine göre farklı şekilde sınıflandırmaya tabi tutulmuştur. Ulusçuluğun modernlik bağlamında modernleşme sürecindeki konumu ve bu konumun değerlendirilişi, sınıflandırma da daha belirleyici olmuştur. Çünkü ulusçuluk, karakteri itibarıyla modern bir olgu olmasından dolayı modernleşmeyle birlikte var olmuş ve belirli biçimler almıştır. Fakat ulusçulukların ortaya çıkışı, gelişimi ve güçleri arasındaki farklılıklar ulusçuluk hakkında farklı bir kavramsal alan oluşturmada da güçlükler neden olmaktadır. Smith, ulusçuluğun sınıflandırılmasının güçlüğünü, onun bukalemunvari ve rengini bağlamından alan bir yapıda olmasıyla açıklar. Ulusçuluk konusunda sınıflandırma yapmanın güçlüklerini bu şekilde ifade eden Smith, ikili bir yaklaşımı benimseyerek etnik ve teritoryal ulusçuluk tiplerini kullanır.

1. Teritoryal ulusçuluklar

- a. Bağımsızlık öncesi hareketler: Ulus kavramı, esas olarak sivil ve teritoryal olanı çağırıştırır. Bunlar sömürgecileri kovmaya ve sömürgeleştirilmiş ülkeyi yeni bir devletsel ulusla ikame etmeye çalışacaklardır. Aynı zamanda “*Anti-sömürgeci ulusçuluklar*”dır.

⁸⁸ A.g.e., s.73

b. Bağımsızlık sonrası hareketler: Ulus kavramı, temelde sivil ve teritoryal hareketlerdir. Çoğu zaman etnik farklılıklar arz eden nüfusu yeni bir siyasi topluluk bir araya getirmeye ve bütünleştirmeye çalışacak ve eski sömürge devletin dışında yeni bir “teritoryal ulus” yaratmaya çalışacaklardır. “*Entegrasyoncu/bütünleştirici ulusçuluklar*”dır.

2. Etnik Ulusçulular

a. Bağımsızlık öncesi hareketler: Ulus düşüncesi, temelde etnik ve jeneolojik (şecereci) hareketlerdir. Daha büyük bir siyasi birimden ayrılmaya ve onun yerine yeni bir siyasi “etno-ulus” kurmaya çalışacaklardır. Bunlar “*ayrılıkçı*” ve “*diaspora ulusçulukları*”dır.

b. Bağımsızlık sonrası hareketler: Ulus düşüncesi, temelde etnik ve jeneolojik olan hareketlerdir. Etnik ulusun o andaki sınırlarının dışında bulunan etnik “akrabaları” ve onun yaşadıkları toprakları ilhak etmek veya onları kültürel ve etnik bakımdan benzer etno-ulus devletlerin birliği yoluyla daha geniş bir “etno-ulus” devlet kurmak suretiyle genişlemeye çalışacaklardır. Bunlar ise “*İrredentist*” ve “*pan-ulusçuluklar*”dır.⁸⁹

Smith’e göre etnik ulusçu hareketler yüksek bir kültür oluşumunu, kültürel açıdan türdeş, organik bir ulusun teşkilini, halkına bir yurt ve tercihen bağımsız bir devlet teminini hedefler. Ulusu teritoryal bir vatan olarak tanımlayan teritoryal ulusçuluk ise, gerçek ya da hayali bir tarihe yaslanan bir ülke, siyasi-hukuki bir topluluk, vatandaşlık ve ortak bir sivil-siyasi kültür gibi özellikler içerir.⁹⁰

Etnik ve teritoryal ulusçuluk ayrımına paralel bir ayırım yapan diğer bir isim de, John Hutchinson’dur. Hutchinson ulusçuluğu kültürel ve siyasal olmak üzere iki kategori altında ele alır. Siyasi ulus fikri, ferdi ve kolektif kendi kaderini tayin düşüncesi üzerinde yapılanmış ve ferdi hür irade ve ulusa duyulan subjektif sadakatten doğmuştur. Kültürel ulus anlayışı ise ortak tarihi miras ve dil, müstakil bir yerleşim yeri, din, gelenekler ve tarih gibi görünürde objektif ölçüler üzerine kuruludur ve ulusal devlet ya da diğer herhangi siyasi bir organın aracılığını gerektirmez. Birlik bilinci ve birlikte bulunma duygusu devletten bağımsız olarak gelişebilen bir duygudur.⁹¹

⁸⁹ A.g.e., s. 129-134

⁹⁰ A.g.e., s.25, 195

⁹¹ Yıldız, a.g.e., s.37

Alman tarihçi Meinecke, kültürel milliyetçilikle siyasi milliyetçiliği birbirinden ayırmak için biraz daha ileri giderek; kültürel ulusların yüksek derecede etnik türdeşliğe sahip olduğunu ve etnik yapılarla milli kimliklerin iç içe geçtiğini belirtmiştir. Buna örnek olarak Yunan, Alman, Rus, İngiliz ve İrlanda milliyetçiliğini gösterir. Diğer yandan, kültürel uluslar ise dışlayıcıdır. Ulusa üye olmak gönüllü katılım ve siyasi bağlılıkla değil, doğumla elde edilen etnik kimlikle mümkündür. Bu dışlayıcılık, sonuç olarak ırk ile ulus arasındaki farkı azaltarak ulusu ırka indirgemektedir.⁹²

Marksist tarih görüşü doğrultusunda ulus ve ulusçuluk olgusunu çözümlenmeye çalışan Hroch, ulusçuluğu dört tipe ayırır: Birleşmiş ulusçuluk tipi, geç kalmış ulusçuluk tipi, ihtilal tipi ulusçuluk, dağılmış ulusçuluk tipi.⁹³

Bazı ortak noktaları ölçü alarak ulusçuluğu sınıflandırmaya tabi tutan bir diğer isim de Hans Kohn'dur. Kohn ikili bir sınıflandırmada bulunuyor:

1. Batı Ulusçuluğu: Mevcut siyasi gerçeklik içinde ulusu yaratma çabasıyla vatandaşlığı sosyal ve siyasi bir temele oturtur. Dolayısıyla ulus, devletin oluşumundan sonra ortaya çıkmıştır. İngiltere tipik örneğidir.
2. Doğu Ulusçuluğu: Kurgusal bir ulusa ideal bir anavatan bulma ve gelecekte bir gün bu kurgusal ulusun siyasi bağımsızlığını kazanma çabası içerisinde, akılcı unsurlara başvurmaksızın, vatandaşlığı doğal sayılan, geleneksel kan ve statü bağlarıyla ilişkilendirir. Almanya tipik örneğidir.⁹⁴

Ulusçulukları sınıflandırmayı seçen Plamenatz da çalışmalarında ulusçuluğun iki tipinden söz etmektedir. Bu tiplerden biri asıl olarak Batı Avrupa'da ortaya çıkan *Batı tipi*, diğeri ise Doğu Avrupa, Asya ve Afrika'da rastlanılan *Doğu tipi* ulusçuluktur.⁹⁵ Plamenatz, Doğu ulusçuluğu ile, türdeş bir coğrafi alanı değil, sömürgeci ve emperyal Batı

⁹² Mümtaz'er Türköne, "Milli Devlet-Laiklik-Demokrasi", *Türkiye Günlüğü*, S.29, Ankara, 1994, s.635

⁹³ Miroslav Hroch, *Social Preconditions of National Revival in Europe*, Cambridge University, 1985, s.27'den aktaran: Karakaş, *a.g.e.*, s.65

⁹⁴ Hans Kohn, *The Idea of Nationalism, A Study in Its Origins and Background* McMillan, New York, 1956, s.329-331'den aktaran: Karakaş, *a.g.e.*, s.66-67

⁹⁵ Partha Chatterjee, *Milliyetçi Düşünce ve Sömürge Dünyası*, (Çev.: Sami Oğuz), İletişim Yay., İstanbul, 1996, s.13

egemenliğine direnemeyen Slav, Afrika ve Asya uygarlıklarından bahsetmektedir. Ona göre, Doğu ulusçuluğunu iki “belirleyici red” açıklamaktadır: Her şeye rağmen taklit edilmesi ve kendi kıstaslarına rağmen aşılması gereken yabancı egemenliğinin ve gaspın reddi; ilerlemenin önünde engel olarak kabul edilen, ancak kimlik işaretleri olarak çok değer verilen ve atalardan kalma tarzların reddi. Plamenatz’a göre, Doğu tipi ulusçuluk, içinde bir çelişki barındırmaktadır: Yabancı egemenliğinin reddi ama bunun yanında Batı kurumlarının taklit edilmesi. Ulusal kimliğin unsurları olarak görülen ve önem verilen geçmişe ait bir takım değerlerin vurgulanması yanında, bunlara karşı Batılı değerlerin benimsetilmesi çabası.⁹⁶

Sonuç olarak, ulusçuluk tanımlarına bakılacak olursa, konu üzerinde çalışma yapanların ulusçulukları çeşitli sınıflandırmalara tabi tuttıkları görülecektir. Belli bir ülke içindeki ulusçuluk “iyi, insancıl, liberal”, diğerininki “kötü, totaliter, entegral veya irredentist” olarak nitelendirilebilmektedir. Bazı yazarlara göre de ulusçuluk, *Doğulu* ve *Batılı* şeklinde gruplandırılmış, bazıları ise, onu, siyasal ve kültürel ulusçuluklar adı altında kategorilere ayırmıştır.

⁹⁶ Leca, *a.g.e.*, s.55. Yaşanan bu ikileme Türkiye modeli yerinde bir örnektir. Batılı işgalci uluslara karşı verilen bir ulusal bağımsızlık mücadelesi ve sonrasında savaşılan bu ulusların kültürel yapılarına öykünme, ulusun tarihini yüceltme amacıyla çok eski çağlara göndermeler yapılması ve tarihin yeniden yorumlanmasıyla etnik kimliğin altının çizilmesi ve ulusal birliği pekiştirme çabası [...] bu çabanın yanında da kendinden önceki bir tarihsel dönemi ve yönetimi yok sayma, bir anlamda mirasın reddi... Kuşkusuz bu çabaların altında yeni kazanılmış bağımsızlığı ve reformları koruma kaygısı ile birlikte ulusal kimliğe sahip bireylerden oluşan homojen ve hukuksal düzlemde yapılmış modern devlet yapısı içinde yaşayan bir toplum yaratma kaygısı bulunmaktadır. Şen, *a.g.e.*, s.79

II. KİMLİK

II.1. Kimlik Konusu ve Kavramı

20. yüzyıla kadar güncel bir kavram olarak tartışılmayan kimlik kavramı, bu yüzyılın başlarında ulusçuluk akımlarının etkisiyle birlikte bireyler ve toplumlar için açıklanması önem gösteren bir kavram olmuştur.

Kimlik, Türkçe Sözlükte “toplumsal bir varlık olarak insana özgü olan nitelik ve özelliklerle, birinin bir kimse olmasını sağlayan şartların bütünü”⁹⁷ şeklinde tanımlanmaktadır. Bilgin, kimliği “kişi veya grubun kendini tanımlaması ve kendini diğer kişi veya gruplar arasında konumlaması” olarak tanımlar.⁹⁸ Başka bir ifadeyle tanımlayacak olursak kimlik, “kişilerin, grupların, toplum veya toplulukların ‘kimsiniz, kimlersiniz?’ sorularına verdikleri cevaplar”dır.⁹⁹ Bu soruların mutlaka başkaları tarafından sorulması da gerekmektedir. Çünkü “herkes yaşamının çeşitli alanlarında ben kimim sorusunu” sormaktadır.¹⁰⁰ Bu soruya muhatap olan birey ise, kimliğini tanımlarken, “öncelikle, kendini diğer insanlardan ve şeylerden farklı, özgün olarak tanımlama ve dolayısıyla ‘kendi’ olanı ve olmayanı ayırma” yeteneğini ortaya koymaktadır.¹⁰¹

Yani kimliğe ilişkin anahtar soru “Ben kimim?”dir. Kimlik bir tanımdır, insanın hem toplumsal hem de psikolojik anlamda kendisinin ne ve nerede olduğunu açıklamasıdır. Kimlik edinen bir kişi aynı zamanda yerini de belirtmiş olur. Yani o, katıldığı veya üyesi olduğu toplumsal ilişkiler ışığında bir toplumsal nesne olarak şekillenmiştir.¹⁰²

⁹⁷ *Türkçe Sözlük*, C. 2, TDK Yay., Ankara, 2004, s.1324

⁹⁸ Bilgin, *a.g.e.*, s.11

⁹⁹ Bozkurt Güvenç, *Türk Kimliği: Kültür Tarihinin Kaynakları*, TC Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1993 s.3

¹⁰⁰ Nuri Bilgin, *İnsan İlişkileri ve Kimlik*, Sistem Yay., 2001, s.161

¹⁰¹ Serdar Kaypakoğlu, *Ulusal Ekonomilerin Bütünleşmesi Sürecinde Kimlik Sorunları ve İletişim*, Der Yay., İstanbul, 2000, s.1

¹⁰² Guibernau, *a.g.e.*, s.127

Bireyin tek bir kimliğe değil, birden fazla kimliğe sahip olduğunu ifade eden Amin Maalouf, bu kimliklerin aynı derecede öneme sahip olmadıklarını da belirtmiştir:

Her kişinin kimliği, resmi kayıtlarda görünenlerle kesinlikle sınırlı olmayan bir yığın ögeden oluşur. Elbette insanların büyük çoğunluğu için dinsel bir geleneğe bağlılık söz konusudur; bir ulusa, bazen iki ulusa; etnik ya da dinsel bir gruba; az ya da çok geniş bir aileye; bir mesleğe; bir kuruma; belli bir sosyal çevreye... Ama liste daha uzundur, neredeyse sınırsızdır; insan bir eyalete, bir köye, bir mahalleye, bir kabileye, bir spor takımına ya da meslek kuruluşuna, bir arkadaş grubuna [...] ait olduğunu hissedebilir.

Bütün bu aidiyetler, her halükarda aynı anda, elbette aynı derecede önem taşımazlar. Ama hiçbirisi de tam olarak anlamsız değildir. Bunlar kişiliğin yapı taşlarıdır. Bu öğelerin her birine çok sayıda bireyde rastlamak mümkünse de, iki farklı insanda aynı bileşimi asla bulamazsınız ve her birinin zenginliğini, kendine özgü değerini oluşturan da işte budur, her varlığın tekil ve potansiyel olarak yerinin doldurulmaz oluşunu sağlayan budur.¹⁰³

Ancak bireyin sahip olduğu aidiyetlerden bazıları, bazı durumlarda diğerlerinin önüne geçebilir. Bu da genellikle saldırıya en fazla uğrayan aidiyet olmaktadır. Örneğin, bireyin dinsel inancı tehdit altındaysa, dinsel kimliği diğer kimliklerin önüne geçer. Fakat bireyin etnik kimliği tehdit altındaysa, birey etnik kimliğini korumak için dindaşlarıyla bile mücadele etmekten kaçınmayacak ve etnik kimlik dinsel kimliğin ve diğer kimliklerin önüne geçecektir.¹⁰⁴ Birey saldırıya uğrayan aidiyetini savunacak gücü kendisinde bulamadığında onu gizlemekte, ancak fazla açık etmeden onunla özdeşleşmeye, kimliğini korumaya devam etmektedir.

Kimlik kavramının bir sorun haline gelmesi modern zamanların bir olgusudur. Eski çağlarda geleneksel küçük toplumlarda yaşayan insanlarda bir kimlik problemi görülmemekteydi. Örf, adet, gelenek ve görenekler ile töre denilen, toplumsal hayatı düzenleyen yazısız hukuk kuralları kişilerin kimliğini de belirliyordu. Yani “geleneksel toplumlarda ve topluluklarda kimlik bir sorun değildi; çünkü, hemen herkes herkesin kim

¹⁰³ Amin Maalouf, *Ölümcül Kimlikler*, (Çev.: Aysel Bora), YKY Yay., İstanbul, 2004, s.16

¹⁰⁴ Cengiz Güleç, *Türkiye’de Kültürel Kimlik Krizi*, V Yay., Ankara, 1992, s.15

olduğunu bilirdi.”¹⁰⁵ Fakat Sanayi Devrimi ve kentleşmenin ardından geleneksel kültürlerin değişmesi, örf ve adetlerin farklılaşması önce bireylerde daha sonra da toplumlarda bir kimlik problemini ortaya çıkarmıştır.

Kimlik, her şeyden önce insana özgü bir kavram olarak ortaya çıkmıştır. Çünkü insanın kendisini tanımlaması ve toplumsal olarak tanınmak istenmesi insani bir ihtiyaç olarak oluşmakta ve gelişmektedir. Bu anlamda da kimliğin sosyal yönü, onun olmazsa olmaz boyutu olarak kabul edilmiştir.¹⁰⁶

Toplum, ortak bir kültürü paylaşan, hayatta kalmak için birbirine bağlı, belli bir bölgede yaşayan insan grubu¹⁰⁷ olarak tanımlanır. Toplum içerisinde yaşayan birey, fiziksel güvenliğinin yanı sıra psikolojik güvenliğini de sağlamak amacıyla yaşadığı toplumun davranış modellerini ve değerlerini içselleştirir. Bu noktadan hareketle, en temelde kimlik edinme ihtiyacının aslında insanın zayıflığından kaynaklandığı da ileri sürülmüştür. Zira, tüm insanların diğer insanlarla topluluk içinde yaşamak istediği görülmekte, kimlik de bu toplumsal çerçevede oluşup gelişmektedir. Yani sosyal kurgunun, toplum içerisinde sürekli olarak içselleştirilmesi, toplumsal boyutta kimliğin inşasıyla sonuçlanmıştır.¹⁰⁸

Kısacası, kimlik ya da aidiyet sosyal bir fenomendir. Asosyal ortamlarda kimlik olgusu oluşmadığı gibi asosyal varlıkların kimliğinden de bahsedilmez. Kimlik edinme süreçleri kişinin kendi başına gerçekleştirdiği süreçler değil, başkaları ile beraber ya da başkalarına karşı, dolayısıyla sosyal bir çevrede oluşan süreçlerdir. Bu durumda bütün kimlik ya da aidiyetlerin sosyal olduğu söylenebilir. Aidiyetlerin sosyal olması ise, onun farklılık olgusu ile beraber var olduğunu da göstermektedir. Yani aidiyet ve kimlik

¹⁰⁵ Güvenç, “Kimlik ve Kimlik Sorunu”, Yay. Haz. Nuri Bilgin, *Cumhuriyet, Demokrasi ve Kimlik*, Bağlam Yay., İstanbul, 1997, s.27

¹⁰⁶ Suavi Aydın, *Kimlik Sorunu, Ulusallık ve Türk Kimliği*, Öteki Yay., Ankara, 1998, s.12-14

¹⁰⁷ William Haviland, *Kültürel Antropoloji*, (Çev.: Hüsamettin İnaç), Kaknüs Yay., İstanbul, 2002, s.65

¹⁰⁸ Aydın, 1998, s.14-15

öteki ile tanımlanır ve anlam kazanır. Bu anlamda kendisinin başkası olmayan hiçbir kültür ya da kültürel aidiyet yoktur. En temelde *ben* ve *öteki* olarak ifade edilen bu ayrım bütün kimlik kategorilerinde bulunmaktadır. Böyle bir özelliğe sahip kimlik olgusu aynı zamanda çok yönlü, dinamik ve sürekli bir oluşumdur. Kimliğin sosyalliği ve başkasıyla birlikte var olmak durumunda olması, insan gruplarının çoğulluğu ve sosyal karşılaşmalar ve etkileşimler her zaman yeni karşı koymalar ve değişik yönler ortaya çıkarmaktadır. Bu da, bir yandan kazanılan kimliklere daha sıkı sarılmaya ya da onları yeniden tanımlamaya götürürken, diğer yandan da yeni kimlikler oluşturmaya götürecektir. Bununla birlikte kimliğin çok yönlü, dinamik ve sürekli bir oluşum olması bizi kimliklerin çoğulluğuna da götürür. Başka bir deyişle, bir bireyin sahip olabileceği birden fazla kimlik vardır ve insanlar genellikle çoğul aidiyetlere sahiptirler. Bir bireyin sahip olabileceği kimlikler, en küçük toplumsal kimlik birimi olan aileden, en kapsamlı olan, insanlığa kadar uzanır. Bireyin bireysel kimliği ve bağlı bulunduğu diğer kimlikler karşılıklı etkileşim içerisindedirler. Aile, kabile, etnik grup, cemaat, ulus, ve medeniyet en çok bilinen toplumsal aidiyetlerdir. Bu anlamda birden fazla kolektif sosyal kimliği bulunan bireyin bu kimliklerini verilen (tabii) ve kazanılan (iradi) olarak ikiye ayırabiliriz. Verili (tabii) kimlikler insanlara doğuştan itibaren içinde yaşadıkları sosyal çevre tarafından sosyalizasyon süreci ile verilen kimliklerdir. Aile, etnik grup, toplum, cemaat, ulus ve medeniyet gibi kimlikler tabii kimliklerdir. Kazanılan (iradi) kimlikler ise, bireylerin içinde yaşadıkları toplumsal çevrede kendi tercihleri sonucu edinilen kimliklerdir. Öğrencilik, öğretmenlik, bilim adamlığı gibi kimlikler iradi kimliklerdir. Yalnız, kimlik olgusunun sürekliliği, dinamikliği ve çoğulluğu belli bir verili (tabii) kimliğin sürekli ve mutlak olmasını da engeller. Bu nedenle, insanlar yeni kimlikler edinebilirler ve belli bir kimliği bırakabilirler. Örneğin, bir insan Hıristiyan dinine mensupken, İslam dinini seçip

Müslüman olabilir ya da bunun tam tersi de mümkündür. Başka bir deyişle, hiçbir toplumsal kimlik bireyler üzerinde tek ve mutlak belirleme gücüne sahip değildir.

Bir toplumsal kimliğin oluşmasında bir yanda “objektif” unsurlar, diğer yanda da “subjektif” unsurlar vardır. Objektif unsurlar toplumsal kimlik biriminin üyeleri tarafından ortaklaşa paylaşılan özelliklerdir. Bunlara örnek olarak semboller, mitler, dil, din, aynı etnik kökenden gelme, beraber yaşanan tarih, değerler, gelenek ve görenekler gösterilebilir. Objektif unsurların içselleştirilmesi süreci ise, toplumsal kimliğin subjektif unsurunu bize verir. Yani, bir toplumsal kimlik birimi için üyelerin ortak özelliklere sahip olmasının yanında onların o kimlik birimine ait olmak gibi subjektif bilinç sahibi olmaları da gerekir.¹⁰⁹

Kimliklerin algılanması karşılıklı konumlarına bağlıdır. Bir toplumsal kimliğin üyelerinin diğer bir toplumsal kimliği algılaması bu kimliklerin birbirinin *başkası/öteki* olup olmamasına göre oluşur. Birey, sosyal eylem içinde yaşadığı dünyayı kavrayışıyla ilintili olarak kendisini tanımlar ve kavramlaştırır. Bunu yaparken, birey, belirli bir zaman ve mekanda *başkası/öteki* olarak algıladığı kişilerle kendisini kıyaslar ve farklılığını belirler.¹¹⁰

Tarihi süreç içerisinde gerçekleşen olaylara bakıldığında da, toplumların kendi kimliklerini diğer toplumlarla kendilerini kıyaslayarak oluşturdukları görülmektedir. Örneğin, Avrupa'nın, kimliğini inşa ederken sıkça İslamiyet'ten ve Türklükten faydalandığı görülmektedir. “Türk kimliğinin *öteki* imgesi ise, çok açık bir şekilde

¹⁰⁹ A. Nuri Yurdusev, “18. ve 19. Yüzyıllarda Avrupa’da Türk Kimliği”, *Cumhuriyet, Demokrasi...*, s.102-103

¹¹⁰ Sarıbay, “Cinsellik, Kutsallık ve Kimlik: Toplumsal Düzenin Bedensel İnşası”, *Cumhuriyet, Demokrasi...*, s.239

Türkiye'nin tarihsel-toplumsal gerçekliğe içseldir. 'Eski Türkiye'dir, Osmanlı'dır; yani dini dünya görüşünün egemen olduğu eski medeniyettir.'¹¹¹

Kimlik için bu kadar önemli olmasına rağmen kimliğin sadece öteki ile tanımlanabileceği ileri sürülemez. Böyle bir durum, *ötekini* ve onunla aynı kimliği paylaşan başka kimlik birimlerinin olumsuz olarak tanımlanmasına, inkar edilmesine, aşağılanmasına, dışlanmasına neden olabilir.

II.2. Etnik Kimlik ve Azınlık Kavramı

Toplumdaki bazı insanların, değişik kültürlere sahip olduklarını anlatmak için kullanılan etnisite veya etniklik kavramı, daha çok aidiyet duygusu olarak tanımlanabilir. Etnik sıfatı, *ethnie* kökünden türeyen etniklik ve etnisite gibi kavramlar, Yunanca *ethnos* sözcüğünden gelmektedir. Yunancada bu sözcük, bir siyasallıktan çok belirli bir tür beşeri birlik biçimini ifade etmektedir. Yani içeriği siyasal değildir.¹¹²

Etnisite/etniklik kavramının siyasal bir içerik kazanması ve sorun haline gelmesi modern çağın bir ürünüdür. Geleneksel yapılarda bireylerin kimlikleri doğuştan belirlenir, kişi doğduğunda sınıfı, dini, yaşayacağı çevresi gibi yönetim dışı bir kimliğe sahip olurdu. Modern toplumda ise kimliğin kazanımı daha çok iradi bir nitelik kazanmıştır. Geleneksel toplumda kabul edilmiş verili bir kimlik anlayışına karşı, modern toplumda bireyin kendi tercih ve yeteneklerine bağlı bir kimlik oluşumu söz konusu olmaktadır.

Etnik kavramı, toplumda bir küme insanın kendilerine ait değişik bir kültüre sahip olduklarını anlatmaktadır. Bu insanlar gerçek ya da kurgusal ortak bir köken algılar ve kendilerini ırk ve soy bağları ile köken anlamında diğer kümelerden farklı görür. Bu

¹¹¹ Tanıl Bora, "Cumhuriyet'in İlk Döneminde Milli Kimlik", *Cumhuriyet, Demokrasi...*, s.58

¹¹² Aydın, *Kimlik Sorunu...*, s.53-54

anlamda etnik grup, bütünden sosyal mesafe bakımından uzak, ırki, daha ziyade kültürel olarak teşekkül etmiş gruptur.¹¹³

Etnik bir grubu sadece “egemen gruba göre azınlıkta olan grup” olarak tanımlamak, etnik grupların niteliğinden çok niceliğine önem vermek anlamına gelir ve bu da yanlış bir algılama ortaya çıkarır. Oysa etnik gruplar niteliksel olarak, kendilerine özgü birtakım ayırt edici özellikler taşırlar. Etnik özellikler daha çok kültürel unsurlar tarafından tayin edilmiştir. Grubu *ötekilerden* ayırt eden bu kültürel özellikler aynı zamanda, etnik grubun kültürel kimliğini oluşturmuştur.

Her toplumda egemen olan gruba oranla daha zayıf durumda olan gruplar bulunur. Bu gruplar toplumdaki dini, etnik ve ırki azınlıkları oluşturmaktadır. Buradaki azınlık kavramının tamamen grubu oluşturan kişi sayısına atıfta bulunduğu önemlidir. Etniklik kavramının temelinde sosyo-kültürel ve tarihsel açıdan farklılık yatar. Bu özellikler de toplumda daha az sayıda bireyden oluşan küçük bir gruba özgü olduğundan etniklik kavramı genellikle azınlık kavramıyla birlikte kullanılır.

Ulus-devletlerin ortaya çıkmasıyla kullanılmaya başlanan ve Fransız Devrimi’nden sonra önem kazanan *azınlık* kavramını Oran, sosyolojik açıdan, “bir toplulukta siyasal bakımdan azınlık oluşturan, başat olmayan ve çoğunluktan farklı niteliklere sahip olan gruptur.”¹¹⁴ biçiminde tanımlamış, hukuksal açıdan ise, bir azınlığın olduğunu kabul edebilmek için gerekli nitelikleri beş grupta toplamıştır:

- a) Çoğunluktan çeşitli bakımlardan farklı olmak. Bu farklar günümüzde “etnik, dinsel, dilsel” olarak ifade edilmekte.
- b) Ülke genelinde sayıca azınlıkta olmak. Bu azınlığın ülkenin belli bir bölgesinde çoğunluk olması belli bir şey fark ettirmez.
- c) Başat (dominant) olmamak.
- d) Yurttaş olmak. Çünkü yurttaş değilse, çok farklı bir kategori olan “yabancı”dır.

¹¹³ Ahmet İçduygu, “Çok Kültürlülük: ‘Türkiye Vatandaşlığı’ Kavramı İçin Toplumsal Bir Zemin”, *Türkiye Günü*, S. 33, 1995, s.119

¹¹⁴ Oran, *Küreselleşme ve Azınlıklar*, İmaj Yay., Ankara, 2000, s.66

e) Yukarıdaki dört unsur, azınlık olmanın nesnel koşullarını oluşturur. Bir de öznel koşulu vardır: Azınlık bilincinin varlığı. Nasıl ki sınıf bilinci olmadan sınıf olmaz, farklı olduğunun bilincine varmayan ve bu farklılığı kimliğinin vazgeçilmez koşulu saymayan birey veya grup da azınlık oluşturmaz.¹¹⁵

Azınlıklar açısından en önemli kimlik sınıflandırması alt kimlik-üst kimlik sınıflandırmasıdır. Alt kimlik, temelde, bireyin içinde doğduğu grubun kimliğidir ve objektif (tabii) kimliğe denk düşer. Örneğin Türkiye’de Rum anne babadan doğan çocuğun alt kimliği Rum’dur. Bununla birlikte, özellikle de gelişmiş olan toplumlarda bireyin birden fazla alt kimliği bulunabilir ve bunların mutlaka etnik ve dinsel kimlikler olması şart değildir. Üst kimlik ise vatandaşlığa denk gelir ve ulusal bütünleşmeyi sağlamak amacıyla devletin vatandaşına empoze ettiği kimliktir. Objektif (tabii) kimlik bireyin aynı zamanda alt kimliği olmakla beraber, birey bu kimliği reddederek devletin kendisine vermek istediği kimliği yani üst kimliği benimseyebilir. Örneğin birey Kürt kökenli olduğu halde kendini Kürt olarak anmaz, Türk olarak anabilir. Bu gönüllü asimilasyondur. Eğer azınlık bireyi, subjektif (iradi) kimlik olarak üst kimliği benimserse, devletle o birey arasında hiçbir sorun çıkmaz. Buna da gönüllü asimilasyon denir. Fakat birey kendi alt kimliğinde ısrarcı olur ve devletin kendisine önerdiği üst kimliği kabul etmezse, birey ile devlet arasında çatışma ortamı doğar. Bunun sonucunda ise soykırım, ayrılma gibi gelişmeler meydana gelebilir. Aynı durum devletin alt kimlikleri zorla asimile etmeye giriştiği durumlarda da görülebilir. Fakat birey üst kimliğini kabul eder ama kendi alt kimliğinde ısrarcı olursa, burada çatışma çıkıp çıkmayacağı devletin göstereceği tutuma bağlıdır. İdeal çözüm, yurttaşın (azınlığın) alt kimliğine devlet tarafından saygı gösterilmesi, yurttaşın da kendi kimliğini koruyarak üst kimliği kabul etmesidir. Bunun yanında eğer, üst kimliğin kimi gruplar (azınlıklar) tarafından edinilmesi

¹¹⁵ Oran, *Türkiye’de Azınlıklar: Kavramlar, Teori, Lozan, İç Mevzuat, İçtihat, Uygulama*, İletişim Yay., İstanbul, 2008, s.26-27

olanaksızlaştırılmış veya sınırlanmışsa ve üst kimlik, alt kimlikleri ortadan kaldıracak bir isim ve nitelik taşıyorsa ve ülkedeki başat etnik grupla özdeş ise, toplumu birleştirmek için ileri sürülen üst kimlik amacın tersi bir sonuç ortaya koyabilir. Devlet ile birey arasında üst-alt kimlik ilişkilerini bir tablo halinde belirtmek mümkündür.¹¹⁶

	Azınlık Bireyi	Devlet	Sonuç
Durum 1	Üst kimliği subjektif kimlik olarak benimseme	Memnuniyet	Gönüllü Asimilasyon
Durum 2	Üst kimliği ret	Sert Tepki	Travma (Ayrılma, Katliam)
Durum 3	Üst kimliği kabul, alt kimlikte ısrar	Alt kimliğe saygı ve teritoryal üst kimlik	Uyum ortamı
		Asimilasyonda veya kan temelli üst kimlikte ısrar	Çatışma

Tablo 1: (Devlet ile Birey Arasında Üst-Alt Kimlik İlişkileri)

(Oran, *Türkiye’de Azınlıklar...*, s. 30)

Azınlık grupları açısından önemli olan ve onların devamını sağlayan faktör, farklılıklarının farkında, azınlık kimliğinin bilincinde olmalarıdır. Ancak çoğunluk grubunu oluşturanlar, azınlık grubunu oluşturanlardan daha az etnik değildir. Fakat farklı olan gruplara hiçbir ayırım yapmaksızın onları etnik grup olarak nitelendirmek, ulus ve etnik grup kavramları arasındaki ilişkiyi belirsizleştirmektedir. Bu konuya getirilebilecek çözüm ise, etnikliğin yalnız sayıyla ilgili bir kavram olmadığını kabullenmek ve kavramı sosyo-kültürel ve tarihsel etkenlerle ilişkilendirmektir.¹¹⁷

¹¹⁶ A.g.e., s. 26-30

¹¹⁷ Şen, a.g.e., s. 85-86

Smith, etnik grubu, soya ait mitlerin rolünü ve tarihi anılarını vurgulayan, din, gelenek, dil ya da kurumlar gibi bir veya birden fazla kültürel farklılığa göre tanınan veya ayırt edilen bir kültürel kolektif tipidir, diye tanımlar ve etnik bir topluluğun altı ana niteliği olduğunu belirtir:

- 1- Kolektif bir özel ad
- 2- Ortak bir soy miti
- 3- Paylaşılan tarihi anılar
- 4- Ortak kültürü farklı kılan bir ya da daha fazla unsur
- 5- Özel bir “yurt”la bağ
- 6- Nüfusun önemli kesimleri arasında dayanışma duygusu.¹¹⁸

Bir topluluk, sayılan bu özelliklerden ne kadar fazlasını içinde barındırıyorsa ideal etnik topluluk tipine o kadar yaklaşacaktır. Sayılanlar içinde etnik topluluğa aidiyet duygusunu oluşturan unsur, topluluğun kültürünü diğerlerinden farklılaştıran, nesilden nesile anlatılarak gelen bir soy miti ve geçmişte yaşandığına inanılan ecdat olgusudur. Bu durum özellikle ulusçu ideolojilerde çok yoğun olarak görülmektedir; kendi soylarını efsanevi bir varlığa ya da kahramana dayandırma, o etnik topluluğun birbirine bağlanmasını ve diğer topluluklar karşısında kültürel kimliklerini korumasını sağlamaktadır. Ülkenin ayrı yerlerinde yaşayan insanları bir aidiyet duygusu ile birbirine bağlayan yalnızca aynı toprak üzerinde yaşamak veya o toprağa sahip olmaktan daha fazla bu tip mitsel bağlılık duygularıdır.¹¹⁹

Kısacası etnik kimliği öne çıkartan ve birbirleriyle ilişkili iki temel noktadan bahsedilebilir. Birincisi, nesnel şartlar itibariyle oluşmuş bir etnisite olgusu; ikincisi ise

¹¹⁸ Smith, *a.g.e.*, s. 41-42

¹¹⁹ Şen, *a.g.e.*, s. 88

varlığından kaynaklanan semboller, ritüeller, seremoniler gibi duygusal bağlılık elemanlarıdır.

II.3. Ulusal Kimlik

Kimlikler yalnızca onları tanımlayan ve organize eden toplumlarda var olurlar. Kimlik arayışı bir bütün olarak bireyin toplumla uygun bağının ne olduğu sorusunu da içerir. Bu arayış aynı zamanda birey düzeyinde bir topluluğa ait olma gereksinimi ile ortaya çıkmaktadır. Yaşadığımız dönemde ulus bu topluluklardan birini temsil etmektedir. Ulusal kimlik onun ürünüdür.¹²⁰

Ulusal kimlik, özgül bir kolektif kimlik biçimi olması nedeniyle toplumsal aidiyet duygusunun oluşması ve diğer ortak yönlerin geliştirilmesi bakımından ulusal topluluğun oluşmasında etkin bir role sahiptir. Ulusal kimliğin ortaya çıkmasında, toplumsal yapıların etkisi ve yaşanan siyasal çevre içindeki koşullar etnik kimliklerin tarihsel-kültürel ve soya dayalı unsurlarını öne çıkaran etkiler meydana getirirler. Örneğin etnik kimliklerin yadsındığı ve tek bir kimliğin dayatılmak istendiği bir toplumda, baskı altındaki grupta *öteki* psikolojisi yaratılır. Bu farklılık önceki dönemlerde hiç olmadığı kadar vurgulanır ve yeni farklılık unsurları yaratılmaya çalışılır.

Kimliği tanımlayan kriterler zaman içinde süreklilik ve ötekilerden farklılıktır. Bunların her ikisi de ulusal kimliğin temel unsurlarıdır. Süreklilik, ulusun tarihsel kökleri olan ve geleceğe uzanan bir varlık olarak kavranmasından doğar. Bireyler, bu sürekliliği zamana yayılmış bir deney birikimi aracılığı ile algırlar ve sadece topluluk üyelerinin anlayabileceği ortak bir amaç tarafından birleştirirler. Farklılık ise, ortak bir kültür, somut bir toprağa bağlılık ve bir topluluk oluşturma bilincinden kaynaklanmaktadır. Bu

¹²⁰ Guibernau, *a.g.e.*, s. 127

unsurlardan her ikisi de o toplumun üyeleri ile “yabancılar”, “ötekiler” ve “farklı olan” arasındaki ayrıma yol açar.¹²¹

Kimlik üç temel işlevi yerine getirmektedir: Seçim yapmaya yardımcı olur, diğerleriyle ilişki kurmayı olanaklı kılar ve güç verir. Birinci olarak, ulusal kimliğin tam olarak ifade edilebilmesi ve gelişebilmesi için ulusu oluşturan insanların kendi ortak siyasal kaderlerine ilişkin karar verme hakkına sahip olmaları gerekir. İkincisi, kişisel düzeyde ele alırsak, ulusal kimlik ötekilerle ilişkileri açıkça olanaklı kılar. Çünkü ulus ortak kültüre sahip olan bireylerin anlamlı bir dünya yaratmak için yaşadığı ve çalıştığı bir ortak havuz olarak görülür. Son olarak, ulusal kimlik bireylere kendilerini aşan bir varlık – ulus – ile özdeşleşmelerini yansıttığı oranda güç ve kuvvet verir. Aynı zamanda ulusalcı ideolojiler genellikle ulusun gelişmesini teşvik eder ve onu değerli bir şey olarak sunar.¹²²

Smith, ulusal kimliğin temel özelliklerini beş madde halinde belirtir:

- 1- Tarihi bir toprak/ülke ya da yurt
- 2- Ortak mitler ve tarihi bellek
- 3- Ortak bir kitlesel kamu kültürü
- 4- Topluluğun bütün bireyleri için geçerli ortak yasal hak ve görevler
- 5- Topluluk üyelerinin ülke üzerinde serbest hareket imkanına sahip oldukları

ortak bir ekonomi.¹²³

Miller de, Smith gibi, ulusal kimliğin temel belirleyicilerini beşli bir kavramsallaştırma ile ifade eder:

İlk olarak, ortak özellikleri paylaştıklarına inanan insanların vatandaşlık bilincine erdikleri, bir arada yaşama arzusunu paylaştıkları ve ortak bir “inanç” noktasında birbirlerine bağlandıkları bir yapıya tekabül eder. bu yüzdendir ki, dışarıdan bakan bir gözlemcinin ırk ve dil gibi özellikleri gözeterek ulusları tanımlamaya çalışması ciddi bir hata olacaktır.

¹²¹ A.g.e., s. 127

¹²² A.g.e., s. 128

¹²³ Smith, a.g.e., s. 31-32

İkinci olarak, milliyet, yalnız tarihi sürekliliğe vücut veren değil, aynı zamanda ortak bir geleceğe de uzanan, üyelerinin karşılıklı dayanışma pratikleri ve sadakatle bağlı buldukları ahlaki bir kimliği ifade eder.

Üçüncü olarak, milli iradeyi ifade eden kararlar, kazanılmış milli zaferler ve başarılarla da şekillenen milli kimlik diğer pasif kimliklerin aksine sürekli olarak paylaşılan, faal bir kimliktir.

Milli kimliğin dördüncü ayırt edici özelliği, ulus ve devlet arasındaki bağlantıyı mümkün kılan, milli bir topluluğun aynı zamanda siyasi bir toplulukta olmasını gerektiren, bir vatana sahip olma ve ona bağlı kalma zorunluluğudur.

Son olarak, milli kimlik, kolektif aidiyet duygusu ile paylaşılan bir ‘milli karakter’ ya da ‘ortak kamu kültürü’nü gerektirir.¹²⁴

Bu maddelerden hareketle ulusal kimlik ve ulusun birbirleriyle ilişkili etnik, kültürel, teritoryal, ekonomik ve yasal-siyasi pek çok unsurdan oluşan karmaşık yapılar olduğunu söyleyebiliriz. Ama ulusal kimliğin siyaseten belki de en belirgin işlevi, ulusa özgü kişilik ve değerleri tanımlayan ve halkın gelenek ve adetlerini yansıtan, ortak yasal hakların ve yasal kurumların görevlerinin meşrulaştırıcısı olmasıdır. Ulusal kimlik, bugün toplumsal düzen ve dayanışmanın meşruiyeti bakımından temel başvuru noktası haline gelmiştir. Ulusal kimlikler topluluk içindeki bireyler için daha samimi, içsel işlevler de yerine getirirler. En görünür olanı bireylerin “uyruklar” ve “yurttaşlar” olarak toplumsallaştırılmasıdır. Bugün bu, çoğu rejimin ulusçu kültürel sahicilik ve birlik ideallerinin etkisi altında büyük bir gayretle takipçisi oldukları, bu sayede devlet otoritelerinin milli hars ile ayırt edici, türdeş bir kültürü aşlamayı umdukları zorunlu, standart kamu eğitim sistemleriyle sağlanmaktadır. Ortak değer, sembol ve geleneklerden bir repertuar oluşturmak suretiyle bireylerle sınıflar arasında toplumsal bir bağ kurmak için de yine ulusa başvurulur. Bayrak, para, marş, üniforma, anıt ve kutlama gibi sembollerle topluluk üyelerine ortak mirasları, kültürel yakınlıkları hatırlatılır, ortak kimlik ve aidiyet

¹²⁴ David Miller, *On Nationality*, Oxford: Clarendon Press, 1995, s.22-25’den aktaran: Şen, *a.g.e.*, s. 94-95

duyguları güçlendirilir. Ulus, engelleri aşmaya, zorlukları göğüslemeye güçleri olan “iman teknesi” bir grup haline gelir.¹²⁵

Guibernau’ya göre, ulusal kimliğin yaratılması bireylerin kendilerini, topluluk duygusunu geliştirme ve öne çıkarma gücü olan simgelerle özdeşleştirmelerini içeren karmaşık bir sürece denk gelir. Simgeler ve ritüeller bu anlamda ulusal kimliğin yaratılmasında belirleyici unsurlardır. Bir topluluk oluşturma bilinci, simgelerin kullanımı ve ulusun üyeleri olan bireylere güç veren törenlerin tekrarlanması aracılığı ile yaratılır. Kendilerini birleşmiş hissedebilecekleri özel olayları öne çıkartarak ve birliği belirleyen amblemler sergileyerek ulus kendisini ötekilerden ayıran sınırları oluşturur. Simgeler yalnızca onları tanıyanlar için bir değere sahiptir. Bu nedenle üyeler ve “dışarıdakiler” arasında bir ayrım yapılabilmesini ve insanların kendi topluluğuna ilişkin bilincinin ve duyarlılığının yükseltilmesini sağlarlar. Asker bayrağı için ölüme gider, çünkü bayrağı ülkesiyle özdeşleştirir. Bir simge olarak bayrak değerlidir. O, ülkeyi temsil eder.¹²⁶

Aynı kültürü paylaşan, aynı somut toprağa bağlı, aynı ortak geçmiş deneyimine ve aynı gelecek projesine sahip insanlar, tümünü birleştiren şeylerin vurgulandığı ortamlara ihtiyaç duyarlar. Böylesi dönemlerde birey kendisini unuttur ve bir gruba bağlı olma duygusu ilk sıraya yerleşir. Simgeler ve ritüeller aracılığıyla bireyler, onları aşan ve kendilerini aktif bir parçası olarak hissettikleri bir ulus ile özdeşleşmekten kaynaklanan alışılmamış bir duygu yoğunluğu yaşarlar. Böylesi durumlarda ulusun üyeleri güç ve güven kazanırlar ve uluslarının çıkarlarını korumak için hem kahramanca hem de barbarca eyleme girerler.

Ulus-devletin amacı ve ideolojisi etnik ya da tarihi köken farklarını dikkate almadan, bütün vatandaşlarını tek bir kimlik çatısı altında “ulusal kimlik”te birleştirmektedir.

¹²⁵ Smith, *a.g.e.*, s. 34-35

¹²⁶ Guibernau, *a.g.e.*, s. 137-138

Bireysel kimlikler, kişiyi ötekilerden ayıran bir özelliğe sahip olduğu için önemli sorunlara yol açmaz. Ama aynı şeyi ulusal kimlikler için söyleyemeyiz. Çünkü ulusal kimlik oluşturma sürecinde, üyesi olduğu toplum ve vatandaşı olduğu devlet, kişiden yalnızca yasalara uymasını, ülke çıkarlarına hizmet etmesini istemekle yetinmez. Bunun yanında ülkenin resmi tarihine, ülküsüne, mitoslarına inanmasını, resmi kimliğini üniforma gibi, övünerek ve ona inanarak taşımasını bekler. Bu beklentiye uymayanlar ile devlet ve toplum arasında çatışma ortamı doğar.¹²⁷

¹²⁷ Bozkurt Güvenç, *a.g.e.*, 1993, s. 6-7

III. ULUSÇULUĞUN OSMANLI DEVLETİ'NE GİRİŞİ

III.1. Millet Kavramı Üzerine

Millet kavramı, Arapça *mille* kelimesinden türetilmiştir. *Mille* kelimesi ise “bir söz” anlamına gelir. Dolayısıyla millet kavramı, belirli bir sözü ya da vahiy kitabını kabul eden bir insan topluluğu anlamındadır. Bu kavram Kur'an-ı Kerim'de, “din” ve “şeriat” anlamında kullanılmaktadır. Klasik İslam literatüründe millet terimi; din, mezhep ya da bir din veya mezhebe bağlı topluluk anlamında ele alınmıştır.¹²⁸ Yani bu açıklamalar ışığında millet kavramı, irki ve etnik bir toplumu değil, dini bir aidiyeti ifade etmektedir. Millet kavramının modern anlamda “ulus” (nation) karşılığında kullanılması ve bir anlam değişikliğine uğraması, 19. yüzyılın sonlarında ortaya çıkmıştır.

Dinsel nitelikli bir aidiyeti simgeleyen millet kavramı, Osmanlı özelinde, hem devletin uyruklarını tanımlama aracı olarak hem de devlet içerisinde yaşayan grupların kendi kimliklerini ifade etme biçimi olarak kullanılmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nda farklı unsurlar arasındaki sınırı belirleyen ölçüt bu anlamda, etniklik değil, din olgusu olmuştur.¹²⁹

Genç Osmanlıların öncü figürü olan Namık Kemal, milleti, siyasal sadakat bağına atıfla tanımlarken, ümmet kelimesini bütün medeni camiayı anlatan bir kavram olarak kullanmıştır. Bu durum, millet ve ümmet kelimelerinin kullanımına ilişkin bir kargaşanın varlığını işaret eder. Yine de *nation* kelimesini karşılamada ümmet kelimesi millet kelimesine tercih edilmiştir. Millet kelimesi dini topluluğu kastediyordu, oysa Osmanlı aydınları, tam da bu anlamından dolayı millet kelimesini istemekteydi; çünkü onlara göre, bir topluluğu türdeşleştirmenin ve ortak çıkar duygusu ile ortak geçmiş hissiyatını sağlamanın temel esası dini bağlanmaydı. Bu aydınların kelime dağarcığında

¹²⁸ Bilal Eryılmaz, *a.g.m.*, s. 236

¹²⁹ Levent Ürer, *Azınlıklar ve Lozan Tartışmaları*, Derin Yay., İstanbul, 2003, s. 121

millet kelimesinin özel bir yeri vardı. Bir topluluğu türdeşleştiren nitelikler, böylece millet kelimesiyle ifade edilirken, ümmet kelimesi ise ikincil planda kalmakta ve henüz oluşturulacak ortak siyasi bağlar anlamına gelmekteydi.¹³⁰

Osmanlı Türkçesinin en önemli sözlüğü olan Şemseddin Sami'nin *Kamus-i Türki*'sinde din ve millet kelimeleri eş anlamlı olarak kullanılarak, millet ve ümmet terimlerinin iki farklı kavram oldukları vurgulanmıştır. Millet, aynı dine yani İslam dinine mensup farklı dil ve etnik kökenden gelen çeşitli grupları ifade eden toplulukların ortak adıdır. Ümmet ise, millettten farklı olarak, aynı dine mensup ya da mensup olmayan farklı toplulukları ifade etmek için kullanılır ve bu yüzden *nation* kelimesinin karşılığıdır; bu yüzden de Türk milleti değil Türk ümmeti ifadesi daha doğrudur.¹³¹

Tanzimat sonrası sekülerleştirme çabalarının bir sonucu olarak, millet kavramı da dünyevi bir içerik kazanmaya başlamış ve ümmet kelimesinin yerine ikame edilerek *nation* kelimesinin karşılığı olarak kullanılmaya başlanmıştır.¹³² İttihat ve Terakki söyleminde ise birden fazla millet tanımı yer almıştır. Bunlardan biri “İslam milleti”dir. Gayrimüslimler bu söylem içerisinde millet olarak değil, kavim olarak isimlendirilirler. İttihat ve Terakki söyleminde rastlanan ikinci millet ise “Osmanlı milleti”dir. Partinin çeşitli beyannamelerinde doğrudan Osmanlı milletine hitap edilmektedir.¹³³

Millet tanımı çerçevesinde temel belirleyici unsur din olmuştur. gayrimüslimlerin, kabul edilen her mezhebi ve her etnik grubu ayrı millet olarak kabul edilmişken, Müslümanlar tek millet olarak tanımlanmıştır. Müslüman unsurlar millet

¹³⁰ Yıldız, *a.g.e.*, s. 51

¹³¹ Şemseddin Sami, *Kamus-i Türki*, Çağrı Yay., İstanbul, 2004, s. 1400

¹³² Yıldız, *a.g.e.*, s.52

¹³³ Nuri Adıyeke, “Osmanlı Siyasal Söyleminde Cemaat-Millet ve Anadolu Uygulaması”, *Tarih ve Milliyetçilik*, I.Ulusal Tarih Kongresi Bildiriler, Mersin Üniversitesi Yay., Mersin, 1997, s. 40

olarak isimlendirilmemiş, Müslüman etnik farklılaşması kimi zaman kavim kimi zaman da soy olarak tanımlanmıştır.¹³⁴

III.2. Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet Sistemi

Osmanlı Devleti, altı yüz yılı aşan tarihi boyunca çeşitli dini ve sosyal grupların yan yana yaşadıkları bir imparatorluk olmuştur. Böyle bir ortamda Müslümanlar, Hıristiyanlar ve Yahudiler yan yana ibadet etme ve kendi kültürel kimliklerini koruma ve zenginleştirme imkanı bulabilmişlerdir. Altı asrı aşan bir süre boyunca imparatorluktaki her toplumun hukuki gelenek ve inançlarına saygı duyulmuş ve bu toplumlara kendi gelenek ve inançlarını uygulama imkanı tanınmıştır. Bu sayede de imparatorluk sınırları içinde çok çeşitli dil ve lehçelerin serbestçe gelişmesi, konuşulup yazılması imkanı doğmuştur. Kendi içlerinde önemli bir özerklik alanına sahip olan cemaatlerin, devlet içinde sahip olduğu bu model “millet sistemi” olarak adlandırılmıştır.

Millet sistemi esas itibariyle İslam'daki zımni hukukuna dayanmaktadır. Kendi topraklarında başka din mensuplarına da geniş hayat hakkı tanıyan İslam hukukunun bu temel anlayışı, tarih boyunca değişmeyen bir esas olarak varlığını Osmanlılara kadar devam ettirmiştir. Osmanlı Devleti de, devletin egemen dini İslam olmasına rağmen ehl-i kitap olarak kabul edilen her din grubuna çeşitli haklar tanımış, bu din grupları belli bir özgürlüğe sahip olarak imparatorluk sınırları içerisinde kendi dinlerini devam ettirebilmişlerdir. İslam hukukunun Müslüman olmayanlarla ilgili çıkan sorunlara çözüm bulamayan hükümleri ise zamanla değiştirilmiş veya sorunların çözümü için hüküm bulunmayan durumlarda örfi hukuk kuralları adı verilen kurallar geliştirilmiştir.¹³⁵

Osmanlı Devleti'nin on beşinci yüzyılda gelişerek, bir imparatorluk statüsüne eriştiği II. Mehmet (Fatih) dönemi, Osmanlı'nın siyasi ve toplumsal yapılanmasını

¹³⁴ Adıyeke, *a.g.m.*, s. 41

¹³⁵ Yavuz Ercan, “Osmanlı Devleti'nde Müslüman Olmayan Topluluklar (Millet Sistemi)”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, C. 4, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 1999, s. 198

tanımlayan millet sisteminin başlangıcı kabul edilmektedir.¹³⁶ Osmanlı'da devlet anlayışı olarak kısa sürede yerleşen bu model, devletin, yönettiği insanlara karşı tutumunu da ifade etmiştir.¹³⁷ Bu kavram içerisinde yer alan “millet” tabiri ise Osmanlı'da dinsel aidiyeti tanımlamanın yanı sıra, hem imparatorluğun uyruklarını tanımlamak için, hem de imparatorluk içinde yaşayan insanların kendi kimliklerini ifade ediş biçimi olarak kullanılıyordu.¹³⁸ Nitekim Osmanlı imparatorluğu'nda, Katolik Hıristiyanlar, Ortodoks Hıristiyanlar ve Yahudiler gayrimüslim cemaatler olarak ayrı birer millet gibi görülürken, Müslümanlar da etnik farklılıklarından bağımsız bir şekilde tek bir millet olarak kabul ediliyordu. Bu anlamda da Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde yaşayan bir bireyin kendini tanımlamada ve diğer bireylerle arasındaki farkı belirlemede ağırlıklı olarak etnik kimlikler değil, dinsel kimlik öğeleri öne çıkan bir unsur olmuştur. Diğer bir ifadeyle, imparatorluk içerisinde ayırım Müslümanlar ve ötekiler arasında gerçekleşmiş, bu da kimliğin oluşumunda “din” öğesini görünür kılmıştır.¹³⁹

Yukarıda da belirtildiği gibi, Osmanlı Devleti'nin imparatorluk statüsü haline geldiği II. Mehmet döneminde, kiliselerin devlet kontrolünde düzenlenmesi sağlanmış ve bu uygulama ile gayrimüslimlerin kurumsal anlamda bir yapılanma içerisine girmesiyle millet sisteminin denilen yapı ortaya çıkmıştır.

Osmanlı toplumunda millet sistemi çerçevesinde hukuki statüleri belirlenmiş dört millet grubu bulunmaktadır: Müslümanlar, Rumlar, Ermeniler ve Yahudiler. Osmanlı İmparatorluğu'nun asli unsuru sayılan Müslüman gruba ağırlığı Türk olmak üzere, Arnavut, Pomak denilen Bulgarca ve Rumca konuşan Müslümanlar, Bosnalılar, 16.

¹³⁶ Adıyeye, “İslahat Fermanı Öncesinde Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet Sistemi ve Gayrimüslimlerin Yaşantılarına Dair”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, C. 4, s. 255

¹³⁷ Yusuf Oğuzoğlu, *Osmanlı Devlet Anlayışı*, Eren Yay., İstanbul, 2000, s. 9

¹³⁸ Levent Köker, *Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi*, İletişim Yay., İstanbul, 1993, s. 150

¹³⁹ Çetin Yetkin, *Siyasi Düşünceler Tarihi II: Hıristiyan ve İslam Siyasal Düşüncesi*, Otopsi Yay., İstanbul, 2005, s. 95

yüzyıldan sonra da Araplar ve Doğu Anadolu ve Kafkaslardaki diğer etnik Müslüman gruplar girmiştir.¹⁴⁰ Rumlar, Bulgarlar, Sırlar eğer Ortodoks dinine mensuplarsa Rum milletinden sayılmışlardır. Ermeniler ise, Protestan ya da Katolik oluşlarına göre 19. yüzyıldan itibaren farklı milletlerden sayılır olmuşlardır. Gayrimüslimleri oluşturan her üç milletin başında Osmanlı padişahına din adamları bulunurken, bunlar herhangi bir sorunun çıkması durumunda ilgili milleti temsilen Osmanlı Devleti'nin muhatabı konumunda oluyorlardı.¹⁴¹

Osmanlı yönetimi, her cemaate örf ve adetlerine göre bir düzen kurmalarına imkan vermiştir. Cemaatler, her türlü dini ve iç işlerini düzenlemede serbest bırakılmışlardı. Her türlü dini ve vicdani hürriyetten yararlanan kiliselerin siyasetle uğraşmaları ise yasaklanmıştı. Buna karşılık devlet de cemaatlerin dini işlerine karışmamış, ancak dini liderlerin aynı zamanda idari görevlerinin de olması nedeniyle, bunların seçimine müdahalede bulunabilmişlerdir. Her cemaat dini liderini ve ruhani meclisini serbestçe seçer ve devletin onayına sunardı. Patriğin başkanlığında oluşan ruhani meclis, cemaatin her sorunuyla ilgilenirdi. Evlenme, boşanma ve vasiyet gibi medeni haklarını tamamen kendi hukuki ve dini sistemlerine göre düzenler ve idare ederlerdi.¹⁴² Böylelikle, devletin yetki alanı yönetim, maliye ve askerlikle sınırlandırılırken, uyrukların kendi dini liderlerinin öncülüğünde ve otoritesinde kendi kurumlarını sürdürüp geliştirmelerine izin verilmiş oluyordu.

Osmanlının uygulamış olduğu bu sistem İslam devletinin ümmet anlayışına dayanan bir sistemdi. Bu sistemin uygulanması sonucunda dini, ırki, hukuki ve kültürel eşitlikler Osmanlı toplumunda her devirde mümkün olabilmiş ve kitaplı dinler, asırlar boyu

¹⁴⁰ İlber Ortaylı, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C.4, İletişim Yay., İstanbul, s. 997

¹⁴¹ Gülnihal Bozkurt, *Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu*, TTK Yay., Ankara, 1989, s. 9-11

¹⁴² Küçük, "Osmanlılarda Millet Sistemi", *Osmanlı Ansiklopedisi*, C.4, s. 1010

Osmanlı Devleti'nde yaşama imkanı bulabilmiştir. Fatih'ten itibaren gerçekleştirmeye çalışılan bu millet sistemi ile, din, dil, ırk ve renk farkı gözetmeksizin ve asıl unsur olan Türklere diğer azınlık gruplar arasında üstün bir konum vermeksizin “cihanşümül devlet” olma iddia ve girişimleri Osmanlılara hakim olmaya başlamıştır. Osmanlı tebaası olan bu gayrimüslimler, Türklerin gösterdiği hoşgörü ortamında sahip oldukları geniş imtiyazlar sayesinde, kısa zamanda devletin bütün ekonomik gücünü ellerine geçirmişlerdir.¹⁴³

19. yüzyıl ile birlikte dini duyguların toplumlardaki yeri zayıflarken, bireyin toplumsal yapısı artık etnik veya ırksal tanımlamalarla ifadelendirilmeye başlanmıştır. Etnik temelli tanımların Osmanlı İmparatorluğu'nun millet sistemi içerisinde hızla yayılması ise millet sisteminin sonunu hazırlayan unsur olmuştur.

III.3. Geleneksel Sistemin Yıkılışı: “Kanun-ı Kadim”in Sonu

Osmanlı düzeni, farklılıklar üzerine kurulu bir düzendi. Modern öncesi dönemdeki Osmanlı'da “aynılık” ya da “benzerlik” yerine “farklılık” esas olmuştu. Bu mozaik toplum modeli, inanç farklılıklarına göre biçimlenmiş ve yasalarla korunmuş, sosyo-kültürel ve dini planda çoğulcu bir nitelik taşımaktaydı. Bu model çoğulculuğu, türdeşliğe çevirmeye siyasi iradenin yanaşmadığı bir modeldi.

Osmanlı Devleti çoğulcu toplumun klasik bir örneği idi. İngiliz tarihçisi Toynbee, Osmanlı Devleti'nin uyguladığı bu sistemi ulusçuluk çağında en geçerli ve uygulanması en mümkün idare sistemi olarak görmektedir. Hatta, müstakbel bir dünya devleti için, bugünkü ABD anayasasının bu sistemle birleştirilmesinin yeterli olacağını savunmaktadır.¹⁴⁴ Osmanlı'nın uyguladığı bu çoğulculuğu, bir Aydınlanma sonrası olan “çoğulculuk”tan ayırmak gerekir. Avrupa'da ulus-devletlerde ortaya çıkan çoğunluk/azınlık karşıtlığı, bir “kamusal alan” kavramında anlaşma yoluyla çözüme

¹⁴³ Küçük, *a.g.m.*, s. 1010

¹⁴⁴ *A.g.m.*, s. 1011

kavuşturulmaya çalışılmıştır. Batı kaynaklı Aydınlanma düşüncesi, teoride, değer yargılarından uzak ve üniversal bir kamusal alan öngörmektedir. Bunun amacı da, potansiyel itibariyle, farklılığı azaltmaktır. Fakat Osmanlı Devleti'nde çoğulculuk, kelimenin tam anlamıyla farklılığı koruma ve sürdürme biçiminde anlaşılmış ve uygulanmıştır. Bu modelde, toplumun çeşitli dini ve kültürel kesimleri bir araya gelir, fakat kendileri olmaktan çıkmazlar. Her grup kendi dinini, dilini, fikirlerini ve yaşama biçimlerini koruyarak, Osmanlı siyasi yönetimi içinde yan yana fakat karışmadan yaşamışlardır.¹⁴⁵

Osmanlı millet sisteminde, farklılıkların korunması esas olduğuna göre, farklılıkları benzer yapmaya yönelik kültürel ve ulusal biçimli entegrasyon politikalarının uygulanma olanağı da söz konusu olmamıştır. Zaten, sistemli ve genel bir biçimde, gayrimüslimlere yönelik ulusal ve kültürel bir entegrasyon politikası takip edilmemiştir. Devletin, üzerinde durduğu asıl politika, onlara sağlanan statünün çerçevesinde “coğrafi entegrasyon” politikası olmuştur. Osmanlı Devleti, modern ulus-devletlerin ve sömürge yönetimlerinin yaptığı gibi toplulukların farklılığını türdeşleştirme yoluna bilinçli olarak yönelmemiştir. Koşulların değiştiği, her milletin ulusçu akımların etkisiyle kendi devletlerini kurmaya yöneldikleri son zamanlardaki reformlarda bile Osmanlı Devleti, milletleri asimile ederek problemlerden kurtulma yerine, onları bir üst kimlik olan “Osmanlılık” kimliğinde birleştirmek için çabalamıştır. Ulus-devlet modeli, Osmanlı Devleti'nin uyguladığı bu sistemi hoş görmemektedir. Hatta ulus-devlet modelini savunanlar, devletin yıkılışını, gayrimüslimlere gösterilen bu hoşgörüyü dayandırmışlardır. Bu görüşü savunanlara göre, millet sistemi Müslüman topluluklar arasında kaynaştırıcı bir

¹⁴⁵ Eryılmaz, *a.g.m.*, s. 237

kimlik oluşturmasına yardımcı olduğu kadar gayrimüslimler arasında ulusçuluk hareketlerinin ortaya çıkmasına da zemin hazırlamıştır.¹⁴⁶

Osmanlı Devleti için 19. yüzyıl sürekli bir reform ve denge politikası yüzyılı olmuştur. Özellikle Tanzimat Dönemi, Fransız İhtilali ve ulusçuluk akımlarının ortaya attığı özgürlük ve eşitlik ilkelerinin etkisinin yaşandığı bir dönemi ifade ediyordu. Bu ilkeler öncelikle etkisini, Batı ile yakın ilişki içerisinde bulunan Osmanlı'nın gayrimüslim cemaatleri arasında göstermiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nda 19. yüzyıla kadar millet sistemi çerçevesinde devletin kendilerine tanıdığı haklardan yararlanarak rahat bir yaşam süren gayrimüslimler, bu tarihten sonra çeşitli nedenlerle Osmanlı Devleti'nin zayıflamasını fırsat bilerek, onun topraklarını paylaşmak isteyen devletlerin çıkarları doğrultusunda hareket etmeye başlamışlardır. Aslında, Osmanlı tebaası olan gayrimüslimlerin 19. yüzyıl başından itibaren birer ulus olarak ortaya çıkmalarında rol oynayan etken sadece Batı kültürüyle tanışmaları değildir. En önemli sebep kapitülasyonların verdiği ayrıcalıklar ve Batılı devletlerin himayeci politikaları sayesinde bu milletlerin iktisaden kalkınmış olmalarıdır. Artan iktisadi güç gayrimüslimler arasında yeni bir ticaret sınıfı ortaya çıkarmış, buna paralel olarak da bu cemaatlerin bağımsızlık hareketleri artmış,¹⁴⁷ özellikle 1821 Yunan isyanı hem Osmanlı Devleti hem de millet sisteminin kendisi için bir dönüm noktası olmuştur. Bu tarihten sonra Hıristiyan tebaa Osmanlı Devleti'nin gözünde şüpheli bir hale gelirken, Hıristiyan topluluklar ulusçu akımın yörüngesine girmişlerdir. Bir başka deyişle ifade etmek gerekirse, Osmanlı İmparatorluğu'nun güçlü olduğu dönemlerde iyi işleyen millet sistemi devletin zayıflamasına paralel olarak dağılmayı ve parçalanmayı hızlandıran en önemli nedenlerden biri haline gelmiştir. Yüzyıllarca Osmanlı egemenliği altında kendi dil, din, kültür ve

¹⁴⁶ *A.g.m.*, s. 238

¹⁴⁷ Küçük, *a.g.m.*, s. 212

geleneklerini yitirmeden yaşayan gayrimüslimler, Fransız Devrimi'nin getirdiği ulusçuluk akımlarının etkisiyle kendi ulus devletlerini kurma talepleriyle ortaya çıkmış ve bunun içinde ayaklanmışlardır. Bu durum ise Osmanlı geleneksel düzeni olan millet sisteminin sonunu getirmiştir.

Aslında Osmanlı sosyo-politik sistemindeki değişiklikleri iki eksende izleyebiliriz. Bunlardan birincisi, geç 18. yüzyıl sonlarından başlayan ve 19. yüzyılda hız kazanan ıslahat çabaları, Osmanlı geleneksel sisteminin dayandığı ve kararlı bir denge durumunu yansıtan “dengeli ve adil nizam” fikrini yıkmıştır. II. Mahmut döneminde şeriat, kanun ve adalet kavramları dönüşüme uğrar. Müslüman olanlar ve olmayanlar arasında eşitlik uygulamasının bir politika olarak benimsenmesi aynı zamanda yeni bir toplum anlayışının varlığını da gerektiriyordu. Yeni bürokratik kurumların ve yasaların oluşturulması, çeşitli milliyetler ve dinlerden oluşan Osmanlı Devleti fikrinin doğuşu ve Müslümanların savunucusu değil, vatandaşlık temelinde bütün Osmanlıların hamisi olan sultan düşüncesi gibi politikalar içeren II. Mahmut ıslahatı, yabancı güçlerin himayesine giren gayrimüslim milletler arasında ulusçuluğun yayılmasıyla başarısız kaldı. 19. yüzyılda değişimin izlenebileceği ikinci önemli eksen, Müslüman ülkelerin sömürgeleştirilmesidir. Bu durum, o bölgelerdeki Müslümanların, İstanbul'dan yardım istemelerine yol açmış, bu da İslam birliği fikrine giden yolun başlangıcını oluşturmuştur.¹⁴⁸

Millet sistemi benzeşme ve özümsemeyi değil, farklılıkları koruma amacına yöneldiği için farklı toplulukların bağımsız varlıklarını süreklileştirmekte ve böylece gayrimüslim milletlerde ulusçu duygu ve ihtirasların uyanmasını kolaylaştırmaktaydı. Hemen bütün gayrimüslim milletler Osmanlı Devleti aleyhine dış bağlantılar içine girmişler ve sürekli bir mücadelenin tarafı haline gelmişlerdi. Bunun sonucunda da ne

¹⁴⁸ Yıldız, *a.g.e.*, s. 53-54

Osmanlıcılık denilen ve Osmanlı vatandaşlığı temeline dayanan düşünce ne de İslamcılık düşüncesi Osmanlı toplumunun mozaik yapısının korunmasını sağlayamamış ve etnik ulusçuluğun karşısında tutunamayarak yıkılmaya yüz tutmuştur.

III.4. Etnik Ulusçuluğun Yükselişi

19. yüzyılda sosyo-politik örgütlenme için yeni bir egemenlik ve meşruiyet kaynağı olan ulusçu akım hanedanlık biçimindeki siyasi sistemler için büyük bir tehlike oluşturmuştur. Liberal ve seküler karakteri ve meşruiyeti halka irca etmesiyle, hem bir doktrin hem de bir siyasi akım olarak ulusçuluk, hanedanlar tarafından yönetilen etnik/dini cemaatlerin yeniden yapılanmasını zorunlu kılmaktaydı. Ulusçuluğun etnik ulusçuluk ve teritoryalizm önermeleri karşısında, Osmanlı Devleti vatana ve devlete bağlılık ve etnik, dini kimliklerden bağımsız olarak vatandaşların eşitliğine dayalı teritoryal ulusçuluğu yani Osmanlıcılığı benimsemekle birlikte, ulusal ilkeyi benimseme ve telif etmedeki yetersizliği dağılma sürecini engelleyememiştir. Etnik ulusçuluğun çekiciliği karşısında resmi ulusçuluk olan Osmanlıcılık devlete sadakati sağlamada ve toplumsal bağlılığı oluşturmada başarılı olamamıştır. Ulusçuluk özellikle gayrimüslim toplulukları yörüngesine almış ve Avrupalı güçlerin himayesinde etnik ayrılıkçılığa teşvik etmiştir.¹⁴⁹

Etnik ulusçuluğun gayrimüslim topluluklar arasında kolay benimsenmesinin en önemli nedenlerinden biri, yine Osmanlı Devleti'nin bu topluluklara uyguladığı modelden yani millet sistemi adı verilen yapıdan kaynaklanmaktaydı. Ulusçuluk bu yapıda kolayca kendisine yer edinerek gayrimüslim toplulukların ulusçu akım sonucunda ayrılık taleplerini dile getirmelerine neden olmuştur. Ulusçu ideoloji Rum milletini Yunan ulusuna dönüştürürken, en azından seçkinler katında, Osmanlılar da kendilerine Türk olarak bakmaya başlamışlardır.

¹⁴⁹ A.g.e., s. 58-59

Ulusal geçmişin gizli ve bilinmeyen yüceliklerini keşfetmekten çok, suni inşalarla vücuda getirilen ulusların oluşumunda aydın sınıfın önemli bir yeri vardır. Aynı durum Osmanlı Devleti için de geçerli olmuştur. Bir ulus oluşturma misyonuyla karşı karşıya gelince, onlar da inşa ve keşif yollarına başvurmaktan çekinmemişlerdi. Keşfedilmeyi bekleyen ulus “İslam milleti” idi; bağlamsal olarak oluşturulması gereken ulus ise “Osmanlı milleti” idi.¹⁵⁰ Türk ulusu düşüncesi, siyasi sahnede çok daha sonra, Osmanlı bünyesinde yerli ulusçuluk formları ortaya çıktığında belirecektir.

Osmanlı aydınlarının bir ulus oluşturma çabaları öncelikle, savundukları “demokratik/eşitlikçi” fikirler için sağlam bir temel edinme ihtiyacından kaynaklanmaktaydı. Genç Osmanlılardan başlayarak Osmanlı aydınları mutlak monarşiye karşı, ulusal egemenliği savunmuştur. Ulusçuluğun artan tehlikesine karşı, emperyal devletler bir taraftan askeri tedbirlere başvurmuş, diğer taraftan da emperyal bir ideoloji geliştirmeye çalışmışlardır. Dönemin üç büyük imparatorluğu olan Rusya, Osmanlı ve Avusturya-Macaristan İmparatorlukları farklı etnik ve dini toplulukları bir arada tutacak ideolojiler geliştirmişlerdir. Burada dikkati çeken önemli bir nokta, emperyal ideolojiler geliştirilirken, yönetici etnik grupların dine dayalı ulusçuluklarının da buna eşlik etmesidir. Rusya, Slav ulusçuluğunu aşılama çabaları Ortodoks Kilisesi’nden destek almış; Avusturyalılar, Alman ulusçuluğu karşısında Katolik Kilisesi’ne sığınmıştır. Benzer bir şekilde Osmanlı İmparatorluğu da Osmanlıcılığı geliştirmeye çalışırken, çekirdek yönetici gruba hitap eden İslamcılığı da formüle etmişlerdir.¹⁵¹ Fakat Osmanlıcılık siyasetinin başarısız olması başka bir akımın devreye girmesine neden olur. Tanzimat öncesinde başlayan, Müslüman olmayanlara yeni haklar tanınmasıyla güçlenen, I. ve II. Meşrutiyet dönemlerinde varlığını sürdüren bu akım, devlet işlerinin kötüye gitmesinin tek nedenini

¹⁵⁰ Mümtaz’er Türköne, *Siyasi Bir İdeoloji Olarak İslamcılığın Doğuşu*, İletişim Yay., İstanbul, 1991, s. 252

¹⁵¹ Yıldız, *a.g.e.*, s. 60

din kurallarının bütünüyle uygulanmamasında bulan İslamcılık akımıdır. Fakat bu iki akımın imparatorluğu kurtarmaya yetmediğinin görülmesinden sonra ise Türkçülük akımı ile devletin ayakta tutulması düşünülmüştür. Bu düşünceye göre ise devlet, ancak dili, dini, soyu, ülkesi bir olan topluma dayanarak ayakta durabilirdi. Osmanlı Devleti'nin kurtarılması ancak imparatorluk sınırları içinde yaşayan Türklere ülkü birliği, ulusal bilinç aşılabilir. Fakat bu akımlar çağdaş bir içeriğe, tutarlı bir mantığa ve toplumsal gerçeğe uymadıkları için etkili olamamış, imparatorluğun sürdürülmesine olanak sağlayamamıştır.¹⁵²

III.5. Ulusçu Yeniden Düzeltim Çabaları

III.5.1. Etnik Ulusçuluk Karşısında İttihad-ı Osmani

Klasik önlemlerden farklı olarak II. Mahmut, uygulamalarıyla eşitlik anlayışını resmi bir politikaya dönüştürmeye çalışmış, Osmanlılık, bu dönemden itibaren ulusçuluk düşüncesine karşı ortak bir kimlik olarak ön plana çıkarılmaya çalışılmıştır. Nitekim, II. Mahmut'un ben tebaamdaki din farklılığını ancak cami, havra ve kiliselerine girdikleri zaman görmek isterim sözü, farklı din ve mezhepten oluşan Osmanlı toplumunda ortaya çıkan ayrılıkçı hareketlere karşı, bütünleştirici ve tebaa eşitliğini ifade etmekteydi.

Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesini hazırlayan iç ve dış sebepler vardır. Yunanistan'ın bağımsızlığını kazanması, gayrimüslim topluluklar arasında hızla yayılan ulusçuluk faaliyetleri ve Mısır meselesi Osmanlı Devleti'ni zor durumda bırakmıştı. Yıllardır yapılan Batılılaşma hareketleri istenilen sonucu vermemiş, Osmanlı Devleti'nin artık son dönemlerini yaşadığı düşüncesi hem içeride hem de dışarıda hakim görüş haline gelmişti. Tanzimat Fermanı, bu şartlar altında Osmanlı Devleti'ne soluk aldırarak bir hamle olarak görülmüştür. Fakat bu fermanın hedefi doğrudan doğruya Avrupa siyasi

¹⁵² Suna Kili, *Atatürk Devrimi: Bir Çağdaşlaşma Modeli*, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul, 2003, s. 90-91

kamuoyuydu. Ferman, idari yapısını bir düzene sokan devlet imajıyla sempati ve destek toplamayı hedeflemiş ve bu destekle devletin içine düştüğü krizi aşmayı amaçlamıştır. Bununla birlikte Tanzimat reformları yeni bir yurtseverlik, yani Osmanlılık politikalarını da içermiştir.

Tanzimatçıların Osmanlılığı, geleneksel millet sisteminin çözülme sürecinde doğan boşluğu doldurmak için geliştirilmiş bir plandı. Tanzimat'ın resmi ideoloji olarak benimsediği ve bu statüsünü I. Dünya Savaşı'na kadar sürdürecektir olan Osmanlılık, millet sisteminin dini tabakalaştırması yerine Müslümanlar ve gayrimüslimler arasında eşitlik sunmakta ve millet-i hakime anlayışına, en azından söylem düzeyinde son vermekte idi.

Tanzimat'ın en fazla üzerinde durduğu mesele eşitlik olmuş, çeşitli dinlere mensup Osmanlılar arasında eşitlik prensibi gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Zamanın sevilen deyimiyse “toprak kardeşliği” prensibi ana siyaset unsuru yapılmak istenmiştir. Herkes “bir babanın çocuğu” idi. Bu baba da padişahı. Böylece İslamcı bir imparatorluk formülü yanında kozmopolit bir camia anlayışı yer almış oluyordu. Bu çeşitli camianın birleştirici unsuru Osmanlılıktı.¹⁵³

Osmanlılık ideolojisi Tanzimat'la beraber Osmanlı Devleti'nin siyasi ideolojisi olmuştur. Bu yeni ideoloji üç temel unsurun etrafında birleşmektedir.

- 1- Osmanlı vatani, vatan anlayışı ve vatan sevgisi
- 2- Osmanlı menfaati, fertlerin ortak menfaati
- 3- Osmanlı hanedanı, hanedanlık yönetiminde muhafaza edilen rejim.¹⁵⁴

Bu dönemden sonra Osmanlı İmparatorluğu sınırları içerisinde yaşayan tüm insanların siyasi kimlikleri, Osmanlılık olarak kabul edilir. Bu kimliğin kökü devlet vatandaşlığına dayandırılarak, imparatorluk içinde yaşayan herkes dil, din, ırk ve sosyal

¹⁵³ Nevin Yazıcı, *Osmanlılık Fikri ve Genç Osmanlılar Cemiyeti*, TC Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 2002, s.

31

¹⁵⁴ Yazıcı, *a.g.e.*, s. 21

sınıf farkı gözetilmeksizin Osmanlı vatandaşı sayılmıştır. Hiçbir ayırım gözetmeyen bu anlayış tüm Osmanlı halklarını sahip oldukları haklar ve ödevler açısından eşit duruma getirmeyi amaçlıyordu.¹⁵⁵ Bir başka ifadeyle, etnik ayrıma ve mezhep ayrımına dayanmayan Osmanlıcılık, sultana sadakat ve vatana bağlılık fikrinde temellenmiştir. Müslüman ya da Hıristiyan, aynı vatanın çocukları olmak, teritoryal bir ulusçuluk anlayışını öne çıkarmaktaydı. Vatan kelimesi ise Fransız yurtseverliğinden mülhemdi ve bu yönüyle İslam geleneği için bütünüyle yeniydi. Klasik Arap-Osmanlı kullanımında vatan doğum ya da ikamet yeri anlamına gelmekteydi. Siyasal bir ima taşımaksızın bir ülke, eyalet, kasaba ya da köy vatan olabilirdi.¹⁵⁶

1856 Islahat Fermanı eşitlik ilkesinin ikinci kaynağı olmuş, bu fermanla birlikte eşitliği ihlal eden bir çok hüküm kaldırılmıştır. 1876 Osmanlı Anayasası'yla da, vatandaşlık kurumu en üst hukuk metni tarafından tanınmış ve dini bağlanma devlet-tebaa ilişkisini belirleyici olmaktan çıkarılarak devlete ve yönetici hanedana bağlılık esas sadakat odağı yapılmıştır. Ancak eşitlik politikası, beka politikasına hizmette süreklilik sağlayamamış, birlik ve kardeşliğe dayalı heterojen bir imparatorlukta sağlanan Hıristiyan-Müslüman eşitliği yerine, birbiriyle rekabet halinde olan ulusal egemen devletlerin müşterek eşitliği ortaya çıkmıştır. Müslümanlar yüzyılların mirası olan hakim konumlarını terk etmek istemezken, gayrimüslimler de eşitlik yerine özerklik ve bağımsızlık peşinde koşmuşlardır.¹⁵⁷

1876 Anayasası millet sisteminin yeniden tanımlanmasına doğru atılmış bir adımdı. Anayasanın sekizinci maddesi vatandaşlığı siyasi eşitlik temelinde tanımlamıştır: “Devlet-i Osmaniye tabiiyetinde bulunan efradın cümlesine herhangi din ve mezhepten olur ise olsun bila istisna Osmanlı tabir olunur ve Osmanlı sıfatı kanunen muayyen olan

¹⁵⁵ Güleç, *a.g.e.*, s. 24

¹⁵⁶ Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, (Çev.: Metin Kıratlı), TTK Yay., Ankara, 2007, s. 332

¹⁵⁷ Yıldız, *a.g.e.*, s. 56

ahvale göre istihsal ve izae edilir.” Bu tanımlamadan hareketle eşitlik ilkesi de on yedinci maddede belirtilir: “Osmanlıların kaffesi huzur-u kanunda ve ahval-i diniyye ve mezhebiyyeden maada memleketin hukuk ve vezaiinde mütesavidir.” On dokuzuncu maddeye göre, devlet memuriyetine girişte dini bağlanma değil, liyakat esas alınacaktı: “Devlet memuriyetinde umum tebaa ehliyet ve kabiliyetlerine göre münasip olan memuriyetlere kabul olunurlar.”¹⁵⁸

Kanun-i Esasi'nin vatandaş haklarıyla ilgili maddeleri, Osmanlılık düşüncesinin zirvesi olarak değer kazanmaktadır. Osmanlı vatandaşları din, ırk farkı gözetilmeksizin Osmanlı'dır. Osmanlı sayılan herkes hak ve vazife bakımından kanun önünde eşittir. Bütün bu hükümler siyasi bir kimlik olarak Osmanlılığın, millet-i hakime/millet-i mahkume ayrımını ortadan kaldırmış olduğu görülmektedir. Bu hükümler Tanzimat bürokratlarının ayrılıkçı ulusçuluk tehdidine karşı verdikleri bir cevap niteliğindedir.

1908'de iktidara ortak olan İttihat ve Terakki modern ve merkezi bir ulus-devlet yaratmak istiyordu. Bunu gerçekleştirmenin en temel ilkelerinden birisi de vatandaşlık kurumuydu. İttihat ve Terakki merkezileşmeyi ve türdeşleşmeyi gerçekleştirmek için bilinen klasik yolu tercih etti. Evrensel ve herkesi eşit sayan vatandaşlık prensibini, egemen ulus grubunun yani Türklerin değerleri etrafında yaratılacak bir kültürel kimlik ile birleştirmek ve bunun için gerekli olan asimilasyon politikasını uygulamak. Bunun geçerli olmadığı noktada ise şiddet öğesini devreye sokmak. Bu programı İslam'la aradaki bağı kopartmadan gerçekleştirilmeye başlayan Türkleştirme olarak da görmek mümkündür. İktidarı tek başına ele geçireceği 1913 yılına kadar İTC bu amacını gerçekleştirmeye çalışmış ve buna dair kanunlar çıkarmıştır. Burada

¹⁵⁸ Suna Kili-A. Şeref Gözübüyük, *Sened-i İttifak'tan Günümüze Türk Anayasa Metinleri*, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul, 1985, s. 32-33

amaç, İttihad-ı Anasır'ı korumaktı. Müslüman olmayan vatandaşların askere alınmasına ilişkin kanun bu girişime örnek olarak gösterilebilir.¹⁵⁹

Akçura, “Üç Tarz-ı Siyaset” adlı eserinde, Osmanlı milleti vücuda getirme arzusunun yüksek bir ülküye, ümide matuf olmadığını, asıl amacın Osmanlı ülkesindeki Müslim ve gayrimüslim halkın aynı siyasi hakları tanımak ve görevlerini yüklenmek; böylece aralarında tam bir eşitlik meydana getirmek olduğunu belirtir. Böylece herkes fikirce ve dince serbest olacak, aralarındaki soy ve din farklılığına rağmen bu insanlar müşterek bir vatanla birleşmiş yeni bir milliyet, Osmanlı milleti meydana çıkaracak ve bunun sonucu olarak Osmanlı sınırları korunmuş olacaktı.¹⁶⁰

Tüm bu gelişmelere rağmen Osmanlılık kimliği son derece yapay kalmıştır. Ama söz konusu yapaylık, Osmanlı kimliğinin kendisinin yapay oluşundan kaynaklanmamıştır. Çünkü, zaten bütün kimliklerin, Anderson'un deyimiyle “hayal edilmiş” ve Gellner'in kavramlaştırmasıyla “icat edilmiş” bir tarafı vardır. Osmanlı kimliği yeterince bir saflık içermediği için değil, bu kimliği günlük hayatta rasyonalize edecek ve politik küreye taşıyacak süreçlerin Osmanlı'da mevcut olmaması ile ilişkilidir. Öncelikle, Osmanlı'nın geleneksel toplumsal yaşayış kültürü çeşitli kültürel türdeşlikleri diğerleri ile karıştırmamaya özen gösteriyordu. Farklılıklar özellikle belirtmek zorundaydı. Nizam olarak her bir farklılığın ayrılması ile sağlanabilirdi. Kamusal hayatın içinde herkes ancak taşıdığı bağlılıkları resmeden sembollerini taşımak suretiyle profil verebilirdi.¹⁶¹

Akçura, Osmanlı milleti oluşturmanın engellerini üç noktada toplamıştır: Osmanlı halklarının tarihi, fiziksel bir tarihti, ruhsal değildi. Aynı halkları bugün ve gelecekte bağlayacak ortak bir ülkü de yoktu ve olamazdı. Bunlardan başka ne Türkler ne

¹⁵⁹ Akçam, “Hızla Türkleşiyoruz”, *Cumhuriyet, Demokrasi...*, s. 146

¹⁶⁰ Akçura, *a.g.e.*, s. 19

¹⁶¹ Süleyman S. Ögün, “Türk Milliyetçiliğinde Hakim Millet Kodunun Dönüşümü”, *Cumhuriyet, Demokrasi...*, s.216-217

de Türk ve Müslüman olmayan halklar, bir Osmanlı milleti içinde eriyip yok olmayı istemiyorlardı. Beraber ve birlikte yaşama isteği olmayınca Osmanlı milleti oluşturmak veya Osmanlılık siyaseti izlemek de boş bir hayaldi.¹⁶²

Ziya Gökalp de, Osmanlı milleti ve ortak bir Osmanlı kimliği oluşturma gayretlerinin, Osmanlı topluluğunun yapay oluşundan dolayı başarısız olmaya mahkum olduğunu ifade etmiştir:

Osmanlı İmparatorluğu bütün imparatorluklar gibi gelip geçici topluluklardan oluşmaktadır. Sonsuz hayat sahibi olanlar ise topluluklar, cemaatler değil ancak toplumlardır. Topluma gelince, bunlar yalnızca uluslardır. Egemenlik altındaki uluslar, ulusal benliklerini imparatorlukların kozmopolit yapısı içinde unutulabilirlerdi. Osmanlılar hiç düşünmüyorlardı ki, her ne yapsalar, bu yabancı uluslar Osmanlı topluluğundan ayrılmaya çalışacaklardır; çünkü artık yüzlerce ulustan bireşen yapay toplulukların sürmesine olanak kalmamıştır. Bundan sonra her ulus ayrı bir devlet olacak; kaynaşmış, içten bir toplum hayatı yaşayacaktır.¹⁶³

Osmanlılık siyasetinin ya da bir Osmanlı milleti oluşturma başarısızlığının nedenlerinden biri olarak, gayrimüslim toplulukların millet sistemi adı verilen yapı sayesinde ulusal bilinçlerini koruyabilmeleri olarak gösterilebilir. Çünkü bu yapı içinde gayrimüslim topluluklar özerk nitelikli ayrı hukuki cemaatler halinde örgütlenmiş olarak yaşıyorlar, cemaate ilişkin bütün işleri kendileri yerine getiriyorlar, ibadetlerini serbestçe yerlerine getiriyorlar ve yüzyıllar boyu milli duyguyu ayakta tutmuş olan kiliselerini ve okullarını destekleyebiliyorlardı. Böylece Hıristiyan halk, Müslüman toplum ile kaynaşamıyor ve daha da önemlisi bu sayede ulusal bilinçlerini koruyabiliyorlardı.¹⁶⁴ Dolayısıyla bu toplulukları başka bir kimlik çatısı altında toplamak mümkün olmamıştır. Osmanlılık kişilerin etnik kökenlerini, dinlerini, dillerini bir kenara bıraktığı için özellikle gayrimüslim unsurlar tarafından bir asimilasyon tuzağı olarak görülmüş ve hiçbir zaman benimsenmemiştir. Ayrıca ilk bakışta oldukça basit gibi görünen vatandaşlık

¹⁶² Akçura, *a.g.e.*, s. 19

¹⁶³ Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, (Yay. Haz.: Kemal Bek), Bordo-Siyah Yayınları, İstanbul, 2003, s. 82-83

¹⁶⁴ Ahmad, *İttihatçılıktan Kemalizme*, (Çev.: F. Berktaş), Kaynak Yay., İstanbul, 1986, s. 123-124

kavramının, Osmanlının çağın gerisinde kalması nedeniyle yaşadığı krizden kurtulmak için zorunlu olarak ortaya koyduğu bir çıkış umudu olduğu da göz önüne alınacak olursa, radikal değişimlere neden olan bu yeni vatandaşlık kavramının samimi olmadığı ve görüldüğü kadar basit kabullenilemeyeceği tahmin edilebilmektedir.

Zaten Tanzimat'la birlikte hayata geçirilen Batılı kurumlar ve diğer tüm unsurlar ne bir aydınlanmanın ne de Batı hayranlığının ürünleriydi. Bunlar sadece Osmanlı devlet adamlarının inanmadan, özümsemeden verdikleri ödünlerdi. Bu nedenle de bu reform hareketleri çoğu zaman kağıt üzerinde kalmış, başarı sağlanamamış, üstelik Müslüman toplumun tepkisini de üzerine çekmiştir.¹⁶⁵

Osmanlılık politikası hedeflerine ulaşamamıştır. Hıristiyan tebaa, bunu bir Truva atı olarak algılamış ve etnik ulusçuluğun etkisi altında vatandaşlık yerine ayrılığı tercih etmiştir. Devletin kendi etnik kimliklerine karşı yanıltıcı bir çabası olarak gördükleri Osmanlılık, onlar için siyasi bir mit olmaktan öteye gidememiştir. Osmanlı vatanseverliği etnik ulusçuluğa karşı koyamamıştı.

III.5.2. İttihad-ı İslam: Osmanlı-İslam Milleti

Müslümanların eski düzendeki hakimiyetlerini yeniden kazanma amacının bir ifadesi olarak İslam birliği politikası, Osmanlılığın eşitlik politikasına bir tepki olarak 1860'ların sonlarında doğmuştur. 250 milyon nüfuslu Müslüman kitlenin, Osmanlı Devleti'ne bağlı tasavvur edilmiş bir birlik Osmanlı aydınları tarafından oldukça cazip karşılanıyordu. Ancak Osmanlılık siyasi statükonun devamı ve kendisini haklılaştıran diğer sebepler yüzünden kaçınılmazlık arz ediyordu. Böylece, devleti kurtarmak amacıyla hareket eden Osmanlı aydınlarının düşünüş biçimleri daha başlangıçta ikili bir nitelik

¹⁶⁵ Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İletişim Yay., İstanbul, 2000, s. 94

kazanmış, Osmanlılık ile İslamcılık yan yana yürümüştür.¹⁶⁶ Fakat itici güç bu kez Osmanlılık değil, İslamcılık politikasıydı.

Yeni Osmanlıların İslamcılık düşüncesine yakın durmalarında ve hatta düşünsel temellerini oluşturmada imparatorluk sınırları içindeki Hıristiyan milletlerin ayrılması da etkili olmuştur. İslamcı akım, imparatorluğun gerileyişinin en önemli nedeninin, şeriatın tamamıyla uygulanmamasında görmektedir. İslamcılara göre, Osmanlı Devleti Tanzimat'la birlikte kültürel benliklerini kaybetmeye başlamışlardır. Bunu önlemenin en uygun yolu Tanzimat'ın inkar ettiği şeriat değerlerini tekrar Osmanlı toplumuna geri getirerek ülkenin kurtuluşunu sağlamaktır.¹⁶⁷

İslamcılık II. Abdülhamit döneminde iki eksen üzerinde şekillenmiştir. Bu eksenlerden birincisi, Osmanlı Müslüman tebaasını İslam bayrağı altında; ikincisi de dış ülke Müslümanlarını halifelik makamı etrafında toplamaktır.¹⁶⁸

Osmanlı aydınları İslam cemaatini modern bir ulus olarak görmekteydi. İslam onlar için hem demokratik taleplerinin, hem de devletin yeniden yapılandırılması için milli bir ideal olarak başlangıç noktasıydı. İttihad-ı İslam daha sonra bir Müslüman aydınlanmasına dönüşmüş ve Müslüman kamuoyunda çok güçlü bir destek doğurmuş; böylece siyaset, anayasa ve eğitim alanlarında modernliğe erişmede harekete geçirici bir misyon edinmişti. Etnik ve dilsel bağların üzerinde, dini kimliğe dayalı, kültürel açıdan türdeş Müslüman bir cemaatin geliştirilmesi için İslam'ın kullanımı, kitlesel göçler ve Balkanlarda yeni ulusların oluşumuna paralel olarak, Osmanlı Devleti'ne baskın bir İslami görünüm kazandırır. Yeni Osmanlı Müslüman Devleti, İslam dayanışması üzerinde temellenmiş teritoryal bir devletti.¹⁶⁹

¹⁶⁶ Yıldız, *a.g.e.*, s. 63

¹⁶⁷ Şerif Mardin, *Türk Modernleşmesi*, İletişim Yay., İstanbul, 1991, s. 92-93

¹⁶⁸ Mardin, *a.g.e.*, s. 93

¹⁶⁹ Yıldız, *a.g.e.*, s. 64

Akçura'ya göre, bir siyasi akım olan İslamcılığın başarılı olma şansı yoktur. Çünkü dini birlik, milliyetler ve uluslar çağında, birleşmekten çok ayrılığı ve düşmanlığı besleyecektir. Ayrıca, dünya Müslümanlarının önemli bir oranının Hıristiyan devletlerin nüfuzu altında olduğu ve bu devletlerin İslamcılık siyasetinin başarılı olmasına imkan vermeyeceklerini unutmamak gerekirdi.¹⁷⁰ Diğer yandan, Osmanlı ülkesi içinde ve dışında ulusçuluk, hürriyet ve eşitlik fikirleri Türk olmayan Müslüman milletlere veya toplumlara da sirayet etmiştir. Ayrıca Osmanlı İmparatorluğu'nu oluşturan Müslüman milletler arasında derin tarihi, dinsel, kültürel ve coğrafi farklılıklar da mevcuttur. Bu farklılıklar Türk olmayan Müslüman milletlerin, özellikle Arnavutların, Boşnakların, Arapların hem kendi ulusçu aydınları hem de Avrupalı devletler tarafından propaganda yoluyla tahrik ve teşvik edilmesine müsaitti. Nitekim bu unsurlar Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşı sonunda devletten ayrılmışlardır.¹⁷¹

Osmanlı Türkleri ise kendilerini İslamlıkla bir tutmuşlar, kendilerini tanımlarken Müslüman sıfatını daima önce kullanmışlardır. İslamlığı özel ve kamusal hayatın gerçek temeli yapmak konusunda Osmanlı çabasının ciddiyeti, İslamlığı Osmanlılar için esas belirleyici unsur haline getirmiştir.¹⁷² Öyle ki, devlet kademelerinde görev yapabilmek için ön koşul Müslümanlık olmuştur. Böylece Türk kimliği her zaman dinsel kimliğin ardında yer almıştır.

Ulusalcı eğilimlerin arttığı bir çağda büyük İslam birliği düşüncesinin etkisine kapılan ve bu düşüncüyü devletin çöküşten kurtarılması için bir çare olarak ortaya atan İslamcılar, savundukları bu görüşün tutmayacağını kısa bir süre sonra anlamışlardır. Bu anlamda, dini kimlik ulusal kimliğin yerini doldurmada yetersiz kalmıştır.

¹⁷⁰ Akçura, "Üç Tarz-ı Siyaset", *Türkler*, C.14, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, s.782

¹⁷¹ Bayram Kodaman, *Cumhuriyet Tarihi: Fikri Temelleri ve Atatürk*, SDÜ Yay., Isparta, 1999, s. 35

¹⁷² Lewis, *a.g.e.*, s. 13

III.5.3. Yeni Bir Kimlik İfadesi Olarak Türkçülük ve Örgütlenme Süreci

Türk ulusçuluğu veya daha genel bir ifadeyle Türk ulusal kimliği tarih sahnesine çok geç çıkmıştır. Buna neden olan gerekçeler çeşitlidir ve sürekli tekrarlanıverir. Örneğin, 19. yüzyılın sonlarına doğru, Paris’te bulunan birkaç Jön Türk’e hangi ulustan oldukları sorulduğunda, verdikleri ilk cevap “Müslüman’ız” olmuştur. Müslümanlığın bir din olduğunun belirtilmesi üzerine, cevap, “Osmanlı’yız” şekline dönüşmüştür; bununla da bir milletin kastedilmediğinin hatırlatılması üzerine, gençler bir türlü Türk olduklarını söyleyememişlerdir.¹⁷³ 1908 yılında, Meşrutiyet’i kutlamak için İstanbul ve Selanik’te sokaklara dökülen kitleler, söyleyecek bir milli marşları bile olmadığını fark eder ve Meşrutiyet’i Fransız milli marşıyla kutlarlar.¹⁷⁴

1897’de ise, Osmanlı-Yunan savaşı sırasında, Mehmet Emin (Yurdakul) adında genç bir şair *Türkçe Şiirler* adlı şiir kitabı yayımlar. Türk kelimesinin bir ulusa isim olarak ilk kullanımına bu şiir kitabında rastlanılmaktadır. “*Anadolu’dan Bir Ses Yahud Cenge Giderken*” isimli şiirinde şair, günlük Türkçede kaba, cahil köylü veya Yörük anlamına gelen Türk sözcüğünü benimseyerek, kendisini iftiharla “Türk evladı” olarak ilan eder: “Ben bir Türk’üm dinim, cinsim uludur”,¹⁷⁵ der.

Mehmet Emin, bağlılık duygusunu önce yine dinle tanımlıyordu ve kendisi gerçekten koyu bir dindardı; fakat bu yeni sözcük ile, Türkçe konuşan Osmanlı Müslümanlarının kolektif benliğine, yeni bir özdeşlik kavramı girmişti.¹⁷⁶

İlerde de değinileceği gibi, Türk ulusal kimliği üzerine ciddi olarak düşünölmeye başlanması ise 20. yüzyılın başlarında Batı’daki Türk tarihi üzerine yapılan

¹⁷³ Çetin Yetkin, *Türk Halk Hareketleri ve Devrimleri Tarihi*, Milliyet Yay., İstanbul, 1980, s. 344-345

¹⁷⁴ Tarık Z. Tunaya, *Türkiye’de Siyasal Partiler*, C. 3, İletişim Yay., İstanbul, 2000, s. 22

¹⁷⁵ Yıldız, *a.g.e.*, s.68. Akçura, Mehmet Emin ile ilgili şu sözleri sarf eder: “Türk şairi, mensup olduğu milletini Müslüman, Osmanlı gibi belirsiz ve karışık isimlerle anmıyor, milletine gerçek adını veriyor; ‘Türk’ diyor. Türk şairinin bu ilk manzumelerinden itibaren, milletini, bütün milletlerden daha yüksek gördüğüne ve onu nihayetsiz bir sevgi ile sevdiğine şahit oluyoruz.” Akçura, *Türkçülük: Türkçülüğün Tarihi Gelişimi*, Ed. Bilge Bozkurt, İlgü Kültür Sanat Yay., İstanbul, 2007, s. 129-130

¹⁷⁶ Lewis, *a.g.e.*, s. 341

çalışmalar sonucunda ortaya çıkacaktır. Bu dönemde hatta 20. yüzyılın başlarında dahi Osmanlı okullarında Türk tarihine ilişkin hiçbir şey okutulmamaktadır. 1911 yılında bile, Türk öğretim kurumlarında okutulan ve çağdaş tarihi ele alan temel kitapların büyük bir bölümünde Fransa tarihine değinilmiş, Türkiye’den ve Türklerden hemen hiç söz edilmemiştir.¹⁷⁷ Sözü edilen tarih, peygamberin hayatı ile başlayan bir Osmanlı-İslam tarihidir. Yani, Türk ulusçuluğunun, Türk ulusal kimliğinin ortaya çıkmasını geciktiren faktörlerden biri, 20. yüzyıla kadar Türk tarihi ve Türkler hakkında kapsamlı bir çalışma ağının olmayışıdır.

Türk ulusçuluğunun gecikme nedenlerinden bir diğeri de İslam’da aranmıştır. Osmanlılarda İslami kimlik, diğer İslami ülkelerden farklı olarak, Türklüğün unutulması ile birlikte gelişmiştir. İslam’ın Türkler üzerindeki etkisi o kadar büyük olmuştur ki, İslam’a geçtikten sonra kendi dillerini unutmalarına rağmen hiçbir Türk devletinde Türkçe resmi dil olmamıştır.¹⁷⁸

Bu konuyla ilgilenen bilim adamlarından biri olan Bernard Lewis de, İslam’ın Türk ulusal kimliğinin oluşmasına yaptığı bu olumsuz etkiden söz etmektedir:

Osmanlı İmparatorluğu içinde egemen grup Türk idi. Ulema sınıfının yüksek kademelerinde Arapça ve Farsçanın egemenliğine ve zaman zaman zarif ve kibar bir dil olarak Farsçanın etkisine rağmen, imparatorluğun hakim dili Türkçe idi ve saray, ordu ve bürokrasi onu kullandı. İmparatorluğun kozmopolit idareci eliti bir çok ırktan kimseler arasından seçildi; fakat Türkçe konuşma, bu gruba mensup olmanın normal bir ek şartıydı ve Türkçe genellikle onların çocuklarının konuştuğu bir dil oldu.

Öte yandan Türk ulusal özdeşliğinin herhangi bir anlamda belirtisine, ancak ara sıra rastlanır. Müslümanlığı kabul eden ilk Türkler, daha önce belirtildiği gibi, kendilerini yeni dinleriyle tamamen özdeşleştirdiler ve, görüldüğüne göre, kendi ayrı Türk geçmişlerini şaşılacak bir hızla ve tümlükle unuttular.¹⁷⁹

¹⁷⁷ François Georgeon, *Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri, Yusuf Akçura (1876-1935)*, Tarih Vakfı Yurt Yay., Ankara, 1996, s. 86

¹⁷⁸ Akçam, *Türk Ulusal Kimliği ve Ermeni Sorunu*, İletişim Yay., İstanbul, 1992, s. 38

¹⁷⁹ Lewis, *a.g.e.*, s. 328

Mustafa Kemal’de bu konuda farklı düşünmemiştir. “Biz milliyet düşüncelerini uygulamakta çok gecikmiş ve çok ihmalcilik yapmış bir milletiz. Özellikle bizim milletimiz, milliyetini bilmemezlikten gelmesinin çok acı cezalarını gördü. Anladık ki, kabahatimiz kendimizi unutmaklığımızmış.”¹⁸⁰

Lewis, Türkiye’de Türk milliyetçi canlanmasının ilk belirtilerinin II. Murat devrinden itibaren görüldüğünü belirtir. Bu dönemde Orta Asya Türk efsane ve gelenekleriyle ilişki kurulmuş ve Osmanlı hanedanına efsanevi kahraman Oğuz Han’dan gelen bir soy çizgisi veren hikayeler, hanedanın tarihi gelenekleri arasına girmiştir. Fakat Türklerin eski tarihlerini araştırma evresi ve Türk özdeşliği fazla sürmemiş, imparatorluk ve İslamlık geleneklerinin ağırlığı altında Türk milli özdeşlik duygusu ezilmiş ve silinmiştir.¹⁸¹

Türklük duygusunun yeniden gündeme gelişi, düşünsel anlamda olgunluk kazanması ve sosyolojik olarak bir temele oturması Ziya Gökalp ile II. Meşrutiyet dönemine rastlamaktadır.

Ulusçuluğun, Avrupa’dan Osmanlı Devleti’ne girişi gayrimüslim topluluklar arasında hemen kabul görmüş, fakat onlarla sınırlı kalmamıştır. Müslüman topluluklar da bu süreç içinde kendi ulusçu aydınlarını üretmişler ve taleplerini sosyo-politik bir dille ortaya koyan ulusçu akımlar onlar arasında da boy göstermişti. İmparatorluğun birliğinin korunması amacını en çok hisseden topluluk Türkler olduğu için, Türk ulusçuluğunun ortaya çıkması gecikmiştir. Türk ulusçuluğu sistematik ifadesini, özellikle II. Meşrutiyet’in ilanından sonra, Türkçülük hareketinde bulmuştur. “Türk” ve “Türkiye” kelimelerinin tarihi serüvenini izlemek, bize Türk ulusçuluğunun yeniliğini ve inşai karakteri hakkında daha net bir bakış açısı sağlayacaktır. Türk kelimesinin ilk kullanımına Baykal Gölü

¹⁸⁰ M. Goloğlu, *Türkiye Cumhuriyeti 1923, Milli Mücadele Tarihi*, C.5, Ankara, 1971, s. 177.

¹⁸¹ Lewis, *a.g.e.*, s. 330

yakınlarındaki Orhun Kitabeleri'nde rastlanmıştır. Ancak "Türk" kelimesinin bir boya mı yoksa boylar topluluğuna mı atıfta bulunduğu açık değildir. Müslüman Araplar bu boylarla temas ettiklerinde, bunları "Türk" olarak isimlendirmişlerdir. Türk kelimesinin kolektif bir isim olarak kullanılması ise, 8. yüzyıla kadar götürülebilir. Yalnız, bu adlandırma dilsel bir anlam taşımaktadır.¹⁸² Osmanlı Devleti döneminde ise "Türk" deyimini etnik bir terim olarak az kullanılmıştı ve özellikle Türkmen göçebelerini veya daha sonra, Anadolu köylerinin Türkçe konuşan cahil ve kaba köylülerini ifade etmek üzere daha çok küçültücü bir anlamda kullanılmıştı. Bu kelimeyi İstanbullu bir Osmanlı efendisi için kullanmak ona hakaret etmek anlamına gelirdi.¹⁸³ Örneğin, Yakup Kadri'nin *Yaban* adlı eserindeki bir Türkçü bir subay ile köylülerden Bekir Çavuş arasında geçen bir diyalog, Milli Mücadele sırasında Türk kelimesinin halk katında ne anlama geldiğini, Türklük bilincinin olmadığını, İslami kimliğin ön planda olduğunu kanıtlamaktadır:

- Biliyorum beyim sen de onlardansın emme.
- Onlar kim?
- Aha, Kemal Paşa'dan yana olanlar...
- İnsan Türk olur da, nasıl Kemal Paşa'dan yana olmaz?
- Biz Türk değiliz ki, beyim.
- Ya nesiniz?
- Biz İslam'ız, elhamdulillah... O senin dediklerin Haymana'da yaşarlar"¹⁸⁴

¹⁸² Yıldız, *a.g.e.*, s. 65-66

¹⁸³ Lewis, *a.g.e.*, s. 1

¹⁸⁴ "Eğer, bize zafer nasip olsa bile kurtaracağımız şey, yalnız bu ıssız toprakla, bu yalçın tepelerdir. Millet nerede? O henüz ortada yoktur ve onu bu Bekir Çavuşlar, bu Salih Ağalar, bu Zeynep Kadınlar, bu İsmailler, bu Süleymanlarla yeni baştan yapmak gerekecektir.", Bkz. Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Yaban*, İletişim Yay., İstanbul, 1998, s. 172-173. Türklüğün Yörük dışında sahip olduğu diğer anlamı da Şevket Süreyya Aydemir'in *Suyu Arayan Adam* isimli otobiyografisinden örnekleyebiliriz. Birinci Dünya Savaşı sırasında Kafkas cephesinde bir Osmanlı subayı olarak görev yapan Şevket Süreyya, Anadolu köylülerinden oluşan askerlerine yaptığı konuşmaların birinde sorar: "Hangi millete mensupsunuz?" Her kafadan bir ses çıkmaya başlar. Sonra, yine komutan tazvih etmeye çalışır: "Hepimiz Türk değil miyiz?" Bütün askerler anında cevap verir: "Estağfirullah!" Aydemir, bu köylü-askerlerin Türklüğü Kızılbaşlıkla/düşük ahlaklılıkla eş tuttukları için hemen reddettiklerini belirtir. Bkz. Şevket Süreyya Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, İletişim Yay., İstanbul, s. 103-104

19. yüzyıla kadar Türkler kendilerini her şeyden önce Müslüman olarak kabul ediyordu; bağlılıkları farklı düzeylerde, İslamlığa, Osmanlı Hanedanı ile devlete idi. Türkler kendilerini, içinde bizzat Türk milliyetinin içine gömüldüğü İslamlıkla özdeş görmüşlerdi ve bu, Türk dilinin yaşamasına ve teoride var olduğu düşünülen bir Türk devletinin varlığına rağmen olmuştu. Sıradan halk, köylüler ve göçebeler arasında bir Türklük duygusu yaşamaya devam etmiş ve halk edebiyatında kendisine yer bulmuştur. Fakat yönetici ve okumuş gruplar, İslamlık içinde ayrı bir etnik ve kültürel topluluk olma kimliklerinin bilincini Araplar ve İranlılar derecesinde bile koruyamamışlardır. Modern anlamda Türk fikrinin oluşumuna ise, 19. yüzyılın ortalarında rastlamaktayız. Bu oluşuma neden olan birçok faktör vardır: Türkiye’deki Avrupalı sürgünler ve Avrupa’ya gönderilen Türk sürgünler; Avrupa’da Türklerle ilgili yapılan çalışmalar yani Türkoloji araştırmaları ve onun Türk kavimlerinin eski tarihi ve uygarlığı hakkında ortaya çıkardığı yeni bilgi; Rus Panislavizmi ile karşılaşan ve ona karşı Rusların Türkoloji buluşlarıyla beslenerek kendi milli bilinçleriyle gittikçe daha büyük tepki gösteren Rusya Türkleri ve Tatarlar, Hıristiyan olarak Batı’dan gelen ulusçu fikirlere daha açık olan Osmanlı İmparatorluğu’nun tabi milletleri...¹⁸⁵ Tüm bu etkenler modern anlamda bir Türk fikrinin oluşumuna katkıda bulunmuşlardır.

Türkiye adına gelince, bu ad, Anadolu’nun 11. yüzyılda Selçuklular tarafından fethinden sonra, Avrupalılar tarafından Türkçe konuşan Anadolu’ya verilmiştir. Fakat 19. yüzyıl ortalarına kadarki Osmanlı yazılarında ve ondan sonrakilerin birçoğunda, “Türkiye” sözcüğü kullanılmamıştır. Türkler bu tarihlere kadar kendilerinin yaşadıkları bu toprakları “Memalik-i İslam”, “Memalik-i Şahane”, “Memalik-i Mahrusa” veya daha yerel bir tanımlamayla “Diyar-ı Rum” olarak adlandırmışlardı. 19. yüzyıl ortalarında Genç

¹⁸⁵ Lewis, *a.g.e.*, s. 2

Osmanlılar, kendi ülkelerinden “Türkiye” olarak söz etmek istediklerinde, bu isme Türkçe karşılık bulmakta zorluk çekmişlerdir. Önce “Türkistan” sözcüğünü kullanmışlar, fakat bu isim Orta Asya’ya mal edilmiş olduğundan bunun yerine Avrupalı addan adapte edilen ve 1923’te ülkenin resmi adı olan Türkiye ismini almışlardır.¹⁸⁶

Kuruluşundan düşüşüne kadar Osmanlı İmparatorluğu kendisini, İslam dininin ilerlemesine ve savunmasına adanmış bir devletti. İslam egemenliğini kurmak için yüzyıllarca Batı ile mücadele edilmişti. Bu mücadele Türk toplumunun ve kurumlarının yapısını da doğal olarak etkiledi. Bu süre boyunca Osmanlı Türkleri kendilerini İslamlık ile özdeş görmüşler, diğer herhangi bir İslam ulusundan çok daha büyük ölçüde kimliklerini İslamlık içinde eritmişlerdir. Yani Türk etnik kimliği dini kimlikle kaynaşmış ve dini kimlik bu süreç içinde etnik kimliğin önüne geçmiştir. Fakat ulusçuluğun yavaş yavaş Türkler arasında da yer bulmasıyla Türkler, bir Türk ulusu olarak, ayrı bir ulusal özdeşlik duygusunu yeniden kazanmaya başladılar. Bu özdeşlik duygusunun kazanılmasında etken olan unsurlardan biri de 19. yüzyıl öncesinde Avrupa’da Türklerle ilgili çalışmaların yapılmaya başlamasıydı.

19. yüzyılın yeni koşulları ile birlikte farklı bir konumda değerlendirilmeye başlanan Türkoloji çalışmalarının temel konusu, Türklerin kimlikleriydi. Türkoloji çalışmalarının temel konusu olan bu Türk kimliği, belli bir siyaset çerçevesinde değil, dil, ırk ve kan bağı gibi özelliklerle açıklanmaya çalışılmıştır. Diğer bir ifadeyle bu çalışmaların temel varsayımı; Türk toplumunun bağımsız kimliğini, tarihi ve toplumsal ilişkilerin dışında açıklama şeklinde temellendirilmiştir. Buna bağlı olarak da dil ve ırk olgularını ön plana çıkararak yeni bir birlik ve kimlik oluşturulmak istenmiştir. Türklükleri konusunda görüş birliği olmamasına rağmen değişik tarihleri, kültürleri olan toplumlar,

¹⁸⁶ *A.g.e.*, s. 330

yeniden oluşturulan ve biçimlendirilen dil, ırk ve kültür temelinde Türk olarak tanımlanmıştır.¹⁸⁷

Batıda Türkoloji bilimi çalışmalarının sonucu olarak, Asya ve Avrupa tarihinde Türk budunlarının rolü hakkında yeni bir görünüm ortaya çıkmış ve Türklerin İslamiyet'e girmeden önceki ve o ana kadar ki karanlık tarihine yeni bir ışık tutulmuştu. Tarihlerinin unutulmuş ve reddedilmiş bölümüne ait bu yeni bilgiler, zamanla Türklerin kendisine de ulaşır. Bu bilgiler, onların kendilerinin ayrı bir varlık olarak özdeşliklerini, geçmişte ve o anda diğer gruplarla ilişkilerini ve tarihteki yerlerini kavrayış yollarında büyük bir değişiklik meydana gelmesine yardım etmiştir. Bu yeni fikirlerin Türklere ulaştığı kanal ise, Avrupa'ya gönderilen öğrencilerdi.¹⁸⁸

Şunu söyleyebiliriz ki, Batı'daki Türkoloji çalışmaları, Orta Asya Türklüğü temelinde Türk kimliğini, Osmanlılık dışında yeniden tanımlama çabası olarak da görülebilir. Bu bağlamda da öncelikle dil konusunun ele alındığı görülmektedir. Çalışmalarda Türk dilinin geniş bir alanda kullanıldığından bahsedilip Türklerin yaygınlığı ve özellikle diğer Doğu toplumları ile aralarındaki ilişkiler ve oynadıkları roller ortaya konulmaya çalışılmıştır. Türklerin tarihi üzerine çalışan Türkologlar, Türklerin medeniyete katkılarından bahsederek Türk dilinin yaygınlığını da bu çerçevede içerisinde açıklamışlardır.¹⁸⁹

Avrupa'da, Türklerle ilgili yapılan çalışmaların etkisini hissettirmesi, Osmanlı aydınlarının da siyasi kabulüne paralel olarak, kültürel çalışmaları ve benimsemeyi beraberinde getirmiştir. "Türk aydınlarının, eski Türklerin tarihlerine ve Osmanlı İmparatorluğu dışındaki Türklere karşı duydukları bilimsel ilgiye paralel olarak ulusal

¹⁸⁷ Karakaş, *a.g.e.*, s. 97

¹⁸⁸ Lewis, *a.g.e.*, s. 343

¹⁸⁹ Karakaş, *a.g.e.*, s. 98

sanatlarına, zanaatlarına ve öz dillerine olan bağlılıkları daha da artmıştır.”¹⁹⁰ Özellikle Osmanlı Avrupa’sında Batılı devletlerin Osmanlı aleyhine yaptıkları girişimler, bir tepki biçiminde de olsa Türkçülüğün gelişimine belli bir zemin oluşturmuş oluyordu. Bundan sonraki adımda ise “Türk” kelimesine itibar kazandırılması geliyordu. Orta Asya Türkleri arasında “Türk” kelimesi, Ruslaştırma politikalarına karşı geliştirilen bir tepki olarak itibar kazanmış, hatta Türk Birliğinden dahi söz edilir olmuştu. Osmanlı’daki “Türk” kelimesine itibar kazandıran ve bu kelimenin yaygın olarak kullanılmasını sağlayan gelişme ise, Avrupalı Türkologların çalışmalarıydı. Bunların, Türklerin İslam’dan önceki dil ve tarihleri üzerinde yaptıkları akademik çalışmalar, Türklerin İslamiyet’i kabul etmeden önceki devirlerde oynamış oldukları tarihi rollerini gündeme getiriyordu. Türklerle ilgili bu tezler Osmanlı Türkleri arasında ilgiyle karşılanıyordu. Bu çalışmalar Türk kelimesine itibar kazandırırken, kültürel düzeyde Türkçülüğün hissi belirtilerinin de ortaya çıkmasını sağlamıştır. Ortaya çıkmaya başlayan Türklük bilinci daha çok Türk tarihi ve Türk dili çerçevesinde kendisini hissettirmiştir. Türkçülüğün ilk olarak “Dilde Türkçülük” şeklinde ortaya çıkması bu etkiden kaynaklanmaktadır.¹⁹¹

19. yüzyılın sonları ile 20. yüzyılın başlarına doğru uzun zamandan beri Batılı politikaların da etkisiyle gelişmekte olan Türklük bilincine, özellikle Orta Asya’dan gelerek Osmanlı İmparatorluğu’na yerleşen fikir adamları tarafından Batılı anlamda siyasi içerik kazandırılmıştır. Başka bir ifadeyle, Osmanlı İmparatorluğu’nda Türkçülük akımının doğuşu ve şekillenmesinde en ciddi katkı, Orta Asya kökenli bilim ve siyaset adamlarından gelmiştir. Bundan dolayı Orta Asya kökenli Türkçüler, Osmanlı’da Türkçülüğün doğuşunda etkin rol oynamışlardır. Ayrıca, Türkçülüğün Pantürkizm’e dönüşme sürecini de yönlendirmişlerdir.

¹⁹⁰ Uriel Heyd, *Türk Milliyetçiliğinin Temelleri*, (Çev.: Cemil Meriç), Sebil Yay., İstanbul, 1980, s. 125

¹⁹¹ Karakaş, *a.g.e.*, s. 152-154

Osmanlı Devleti'nde Türkçülük fikirlerinin kaynağını Birinci Jön Türk hareketi devresine götürmek mümkündür. Fakat ilk defa sosyolojik bir metotla eksik, çekingen ve dağınık fikirlerin toplanması ve bir sistem haline getirilmesi II. Meşrutiyette ve Türkçüler tarafından sağlanmıştır.¹⁹²

Bu devlet nasıl kurtulur? Sorusuna cevap şudur: Türkleşmekle. Türkçülük doktrininin İkinci Meşrutiyet kadrosu içinde, ana hatları şöyle özetlenebilir: 'Osmanlı bayrağı altında şuursuz bir hayat geçiren' Türkler bir millet haline gelmelidirler. Bunun için, bu gayeye varmak için Türkler milli bir vicdana sahip kılınacak, milliyetlerini idrak edeceklerdir. Milli varlıklarına, şahsiyetlerine şuur kesbedeceklerdir. Bu yoldan, Türk milleti olarak 'İslam beynelmilliyetine' kuvvetli bir unsur olarak gireceklerdir. Aynı zamanda 'sarsılmış olan Osmanlı saltanatının dayanaklarını' yeniden kuvvetlendirmiş olacaklardır. Bu oluşlar Osmanlı sınırları içinde tamamlanınca yeni bir safhaya geçilecektir. Osmanlı ülkesi içindeki Türklere din ve dil bağıyla bağlı, fakat ülke dışında yaşayan, milyonlarca Türk'le birleşme yolu aranacak, onlarda milli bir vicdan kazanmış olacaklardır. O kadar ki, İslam birliği kadar kuvvetli bir Türk birliği kurulmuş olacaktır. Bu geniş milletin geniş bir ülkesi vardır, bu vatanın adı Turan'dır.¹⁹³

19. yüzyılın ilk yarısında, ülkeyi kurtarma amacına dönük olarak ortaya çıkan üç eğilimi, "üç tarz-ı siyaset" olarak adlandıran Yusuf Akçura, Türkçülüğü siyasi bir proje olarak telaffuz eden ilk düşünürdür. Ulusun tanımını "ırk ve dilin esasen birliğinden dolayı sosyal vicdanında birlik ve beraberlik meydana gelmiş insan toplumu"¹⁹⁴ olarak yapan Akçura, Osmanlıcılığı yararlı bir politika olarak görmez. Ona göre Osmanlıcılık etnik ulusçulukla baş etmekte başarısızdır ve Osmanlı ulusu oluşturma yönünde izlenecek böyle bir politika etnik Türklerin asimile olmalarına yol açacağından, Osmanlıcılık politikasını uygulanabilir bir politika değildir. Bu yüzden, "Osmanlı milleti meydana getirmekle uğraşmak beyhude bir yorgunluktur."¹⁹⁵ İslamcılığı da öncelikli bir politika olarak benimsemeyen Akçura'nın üçüncü siyaset tarzı ise, "Tevhid-i Etrak" ya da "Türk milliyet-i siyasiyesi"dir. Bu üçüncü tür siyaset tarzı,ırka dayalı bir siyasi Türk ulusçuluğunu

¹⁹² Tunaya, *Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri*, İBÜ Yay., 2004, s. 67

¹⁹³ A.g.e., s. 75

¹⁹⁴ Akçura, *Türkçülük*, s. 25

¹⁹⁵ Akçura, *Üç Tarz-ı Siyaset*, s. 31

önermektedir. Tüm Türklere ve Türkleşmiş topluluklara Türklük bilincinin aşılmasıyla dünyadaki tüm Türklerin siyasi birliğini öngörür.¹⁹⁶ Pantürkizm Jön Türk aydınları arasında belli bir miktarda taraftar kazandı, fakat Balkan Savaşı 1913'te Osmanlılığı hükümsüz bırakana kadar hiçbir resmi onay görmemiştir. Ama o dönemden sonra bile Pantürkizm somut bir siyaset sunmaktan çok, günlük siyasetin yıkımlarından bir kaçış sunan romantik bir düş olarak kalmıştır.¹⁹⁷

Aslında Pantürkist fikirler Genç Türkler arasında da pek az bir destek bulmuştu. Genç Türkler, Türkçülükten çok, Osmanlılığı ve Osmanlı İmparatorluğu'nun birliğine olan inançlarını hala koruyorlardı. Fakat olayların gidişatı farklıydı. Avrupa'daki eyaletlerin bir biri ardına kaybedilmesi, Hıristiyan uyrukların imparatorluktan ayrılması, geriye yalnız Müslümanların egemen olduğu değil, aynı zamanda üstün sayıda Müslümanların oturdukları bir imparatorluk bırakıyordu. Bu noktada, 1908'de II. Meşrutiyet'in ilanı ve 1876 Anayasası'nın tekrar yürürlüğe konması her ne kadar Osmanlılık için geçici bir zafer olsa da İttihat ve Terakki'nin amacı, imparatorluğu Türk etnisi etrafında bir ulus-devlete dönüştürmekti ve bu amacını gizli bir program olarak benimsemişti.¹⁹⁸

İttihat ve Terakki kendi içinde Osmanlılık, İslamcılık ve Türkçülük politikalarının her üçünü de barındırmakla birlikte, resmi olarak Osmanlılık doktrinine bağlıydı ve ittihad-ı anasır politikasını izlemekteydi. Bu politika 1911'deki parti kongresinde terk edilmiş ve yerini seküler ulusçu-Türkçü bir çizgiye bırakmıştır.¹⁹⁹

Nasıl ki 1908 sonrası dönem, ittihad-ı anasır fikrinin yavaş yavaş çökmesi anlamına gelmiş ise bu aynı zamanda Türkçü düşüncenin giderek yükselmesi anlamına da

¹⁹⁶ A.g.e., s. 23

¹⁹⁷ Eric J. Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İletişim Yay., İstanbul, 2003, s. 189

¹⁹⁸ Şerif Paşa, *Bir Muhafifin Hatıraları: İttihat ve Terakkiye Muhalefet*, Nehir Yay., İstanbul, 1990, s. 23.

¹⁹⁹ Yıldız, a.g.e., s. 73-74

gelmiştir. Çünkü Türkçüler başından itibaren imparatorluğun farklı din ve ulus gruplarını bir arada tutmak anlamına gelen ittihat-ı anasır politikasının hayal olduğunu söylüyorlardı. Balkan yenilgisi bu noktada bir dönüm noktası teşkil eder ve Türkçülük ideolojisi partide açık bir biçimde egemen hale gelir.²⁰⁰

İttihat ve Terakki iktidara geldiğinde etnik azınlıkları zora dayalı olarak asimile etme politikası izlemiştir. Millet sistemi ve çok hukukluluk İttihat ve Terakki tarafından ayrılıkçılık için bir zemin olarak görülmüş, bu yüzden, bu sistemin geleneksel mirasını reddeden standartlaştırıcı ve türdeşleştirici tedbirler alınmıştır. Bu tedbirleri uyguladığı ilk alanı da partinin 1908 programında öngörüldüğü gibi eğitim olmuştur. Özel okullarda, Osmanlılık-Türkçülüğe aykırı tüm tema ve unsurlar ayıklanacak ve Maarif Vekaleti gözetiminde Türkleştirici temalar adapte edilecekti. Gayrimüslim ilkokullarında Türkçenin öğretimi zorunlu olacaktı. Dini kurumlar dışındaki devlet lise ve üniversitelerinde öğretim dili Türkçe olacaktı.²⁰¹ Akşin'e göre İttihat ve Terakki programının özel ortaokul ve liseler konusundaki sessizliği, Türk olmayanlar için, kamu okullarında okumadan devlet memuru olmayı güçleştirmiş, dolayısıyla "Türk olmayı" cazip hale getirmiştir.²⁰²

Türkleştirme programı kapsamlı bir eylem planına sahip olmasa da, iktisadi, sosyal ve hukuki alanlarda önemli reformlar yapmayı gerekli kılıyordu. Ziya Gökalp'in de aracılığıyla Türk Ocakları'nın yörüngesine giren İttihat ve Terakki, böylece Türkleştirme politikalarını, temsil (özümseme) ve tehcir (zorla göç ettirme) gibi etnik yönetim stratejileri başta olmak üzere, hemen her alanda uygulamaya koymuştur. İmparatorluğun mozaik yapısı göz önüne alındığında temsil ve tehcir politikalarının zorunlu gerekleri olduğu söylenebilir.²⁰³ Akçura, Türkçülük politikasının maliyetine işaret ederken, bunun bir dizi

²⁰⁰ Akçam, *a.g.m.*, s. 149

²⁰¹ Yıldız, *a.g.e.*, s. 80

²⁰² Sina Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1987, s. 103

²⁰³ Yıldız, *a.g.e.*, s. 81-82

toprak ve nüfus kaybını beraberinde getireceğini belirtmişti. Bu kayıplar Kürtler, Lazlar, Çerkezler gibi gayri Türk Müslüman unsurların Türkleştirilmesiyle telafi edilebilirdi.²⁰⁴

Aslında imparatorluk dahilinde Türklük ekseninde bir etnik türdeşlik oluşturulmasında iki çizgi ayırt edilebilir. Bunlardan birincisi gayri Türk Müslümanlara yönelik Türkleştirme politikasıdır. Bu politika zorunlu Türkçe öğretimi, dahili tehcir (zorunlu iskan), yerel isimlerin Türkçeleriyle değiştirilmesi ve kamu alanında bu dillerin kullanımının yasaklanması gibi kolektif ulusal hafızayı gösteren işaretlerin ortadan kaldırılması, yani özümsemeye dayalı tedbirlerden oluşmaktaydı. İkinci çizgi ise, Müslüman ve Türk olmayan azınlıklara yönelik ve asimilasyonun zorluğu oranında şiddete dayalı tedbirlere yaslanmaktaydı. Ayrılcılığın yol açtığı bütünlüğü koruma kaygısı, İttihat ve Terakki'nin Türkleştirme politikalarının moral temelini teşkil etmiştir.²⁰⁵

Balkan Savaşları sonunda imparatorluğun elinde bulunan topraklar Anadolu ve Arap yarımadalarından ibaretti. Bu durumda Türk yurduna dönüştürülebilecek tek yer Anadolu coğrafyası görünüyordu. Bunun için de ekalliyetler sorununun, özellikle de Ermeni cemaati probleminin çözülmesi gerekiyordu. 1915'te Ermenilerin Ruslara destek vererek Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklanmaları, onların tehcir edilmesine neden olur. Ermenilerin, savaşın gidişatını olumsuz olarak etkileyebilecek bölgelerden uzaklaştırılarak, Irak ve Suriye içlerine ihraç edilmesine karar verilir. Böylece Ermeniler Anadolu'dan tasfiye edilmiş olacaktı.²⁰⁶

Arnavutluk'un imparatorluktan kopmasına neden olan etkenler arasında, izlenen Türkçülük politikalarının da önemli bir yeri bulunmaktaydı. İttihat ve Terakki, imparatorluğun en sadık tebaalarından ve ulusçu akıma kapalı topluluklarından biri olarak düşündüğü Müslüman Arnavutların Türkleştirilebileceğini düşünmesi, buna dayanarak

²⁰⁴ Akçura, *Üç Tarz-ı Siyaset*, s. 34

²⁰⁵ Yıldız, *a.g.e.*, s. 82

²⁰⁶ Yıldız, *a.g.e.*, s. 84

Arnavutluk okullarında Türkçenin zorunlu kılınması ve buna benzer uygulamalar bu topluluğun da ayrılıkçı bir zemine doğru hareket etmesine neden olmuştur.²⁰⁷

İttihat ve Terakki'nin uyguladığı Türkleştirme politikalarına bir tepki de Araplardan gelmiştir. Arapların, Arapçanın resmi dil olarak kabul edilmesi, askerlik mükellefiyetinin mahalli olarak ifası ve genel olarak ademi merkeziyetçiliğin benimsenmesi yönünde aldığı karar, İttihat ve Terakki tarafından reddedilmiş, fakat direnişle karşılaşınca, Arap bölgelerindeki okullarda, tarih ve coğrafya dersleri dışında, Arapçanın resmi dil olarak kullanılması kabul edilmiş ve askerlik mükellefiyetinin de mahalli olarak ifası kabul edilmiştir.²⁰⁸ Arapların Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklanmasıyla, artık İttihat ve Terakki'nin önündeki Türkçülük politikalarının uygulanması için tüm kapıları açmıştır.

Müslüman Arnavutların imparatorluktan ayrılması ve Müslüman Araplara arasında ayrılıkçı kışkırtmalar, geriye kalanların Türklük direncini teşvik etmiştir. Bu kapsamda *Türk Derneği*, *Türk Yurdu* ve *Türk Ocağı* gibi kuruluşlar vasıtasıyla Türklük bilinci imparatorluk topraklarına daha hızlı bir şekilde aşılmaya başlanmıştır. Özellikle Türk Ocakları İttihatçıların toplumsal ve kültürel örgütü ve 1911 tarihinden itibaren Pantürkist hareketin kürsüsü niteliğini kazanmıştı. Bu örgüt vasıtasıyla imparatorluğun her tarafında kulüpler kurulmuştu; buralarda yapılan konferanslar, tartışmalar, tiyatro, müzik gösterileri ve sergiler Türk ulusçuluğu ideolojisini yaymaktaydı.²⁰⁹

İttihat ve Terakki'nin Türkçülük politikasını anlatırken değinilmesi gereken önemli bir konu da Ziya Gökalp'in hem İttihat ve Terakki'ye hem de Türkçülüğe olan etkisidir. Ziya Gökalp Türkleşme hareketinin genel teorik çerçevesini çizen kişidir. Yazılarında, bir ulus olarak ortaya çıkmanın çeşitli sorunlarını ele almış ve Türk ulusal

²⁰⁷ Akşin, *a.g.e.*, s. 206

²⁰⁸ *A.g.e.*, s. 257-258

²⁰⁹ Zürcher, *a.g.e.*, s. 189

devleti için gerekli ideolojik, siyasi, iktisadi temellerin neler olması gerektiğini açıklamıştır. Onun yazdıkları ise, İttihat ve Terakki'nin 1913 sonrası uygulayacağı programın ana hatlarını vermektedir. Bu teorik çabaların başında Tanzimat reformları sonrasında yapılan uygulamaların eleştirisi gelir. Gökalp'e göre Tanzimat'ın en büyük hatası, gayrimüslimleri vatandaş statüsüne sokarak, ülkede geniş eşitlik prensibini yerleştirmek istemesidir. Fakat bu gerçekleşmedi ve gayrimüslimler Osmanlı hukukuna sahip olmayı kabul etmediler. O halde Osmanlılık kelimesini eski anlamına geri getirmek gerekiyordu. Gökalp, 1913 yılında yazdığı "Türklüğün Başına Gelenler" adlı bir makalede, hem Tanzimat önderlerinin hem de İttihat ve Terakki'nin Osmanlılık ülküsünü devletin Türkleştirilmesi için bir perde olarak kullandıklarını itiraf etmiştir.²¹⁰ Fakat gayrimüslimlerin bu aldatma girişimine pek inanmadıkları da ortadadır. Nitekim Ziya Gökalp bunu da ifade etmiştir. "Tanzimatçılar Türklüğün yüzüne aldatıcı bir peçe çekmek istemişlerdir. Bu yalana hiçbir unsur inanmadı. İkinci Meşrutiyetten sonra Tanzimatçıların başlattığı bu 'göz boyacılığına' daha fazla önem verilince, azınlık unsurlar; 'bizi Türkleştirmek istiyorsunuz.' diye bağırıp çağırmaya başladılar. Gerçekten bu Osmanlılaştırmak politikası Türkleştirmenin gizli bir başlangıcından başka bir şey değildi."²¹¹

Osmanlı Devleti'nin mozaik yapısı İttihat ve Terakki'yi de bir ikilemin içine sokmuştur. Ana amaç imparatorluğun bu mozaik yapısını korumak olduğu için, İttihat ve Terakki yöneticileri kendi ulusal kimliklerine açıktan sahip çıkmamışlar, tüm ulusları bünyelerinde toplayabilecek entegre ideolojileri "resmi ideoloji" olarak savunmuşlardır. Bu nedenle 1914 yılına kadar, Türkçü olmalarına rağmen bunu açıkça dile getirmemişler ve sürekli Osmanlı birliği ideolojisi arkasında saklanmışlardır. Balkan Savaşlarına kadar

²¹⁰ Akçam, *a.g.m.*, s. 149

²¹¹ Gökalp, *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak*, s. 39-40

Türkçülüğü tam olarak dile getirmeyen İttihat ve Terakki yönetimi, imparatorluk bünyesindeki unsurların büyük bir kısmı kaybedilince Türkçülük siyasetini daha açık bir şekilde politikalarına yansıtmaya başladılar. Ve bu süreçten sonra hızlı bir Türkleşme sürecine girildiği görülmektedir.

1914 tarihinden sonra İttihat ve Terakki, ulusal bir devlet yaratmak için ideolojik, siyasi, idari ve ekonomik tüm alanları kapsayan son derece kapsamlı bir çalışmanın içine girer. Bu politikanın en önemli köşe taşlarından biri olan Teşkilat-ı Mahsusa örgütü bu dönemde kurulur veya yeniden düzenlenir.

Teşkilat-ı Mahsusa'nın 1914 yılı başlarında kendisine görev saydığı önemli sorunlardan biri, imparatorluğun birliğini tehdit eden ayrılıkçı ve Türk olmayan unsurlardır. Yani gayrimüslim topluluklar “öldürücü dert” olarak görülüyorlardı. Bu derdi çözmek için Hıristiyanların tasfiye edilerek Anadolu'nun Türkleştirilmesi, olarak tanımlayabileceğimiz planlar ve raporlar hazırlanmış ve bu planların ilk uygulama alanı da Ege bölgesi olmuştur. Bu bölgedeki Rumların siyasi ve iktisadi yönden çökertilmesi ve tasfiye edilmesi için uğraşılacaktır. Bu amaçla Teşkilat-ı Mahsusa aracılığıyla Rum köylerine baskınlar yapılarak eli silah tutan Rum gençleri “Amele Taburları” adı altında toplanmış ve sürgünler 1916-1918 yıllarında da devam etmiştir.²¹²

Mondros Mütarekesi İttihat ve Terakki'nin Pantürkçülüğünü bir hüsnü kuruntuya dönüştürürken, Türkçülük mirası Anadolu'daki “kuva-yı milliye ruhu”na intikal etmiştir. Türk olmakla iftihar eden ulusal bir topluluk oluşturma ideali, kendisini Anadolu coğrafyası ile sınırlayan Kemalist ulusçuluğun İttihat ve Terakki'den devraldığı mirasın özünü oluşturur.²¹³

²¹²Akçam, *a.g.m.*, s.149

²¹³Yıldız, *a.g.e.*, s. 86

IV. MİLLİ MÜCADELE BASINI VE HAKİMİYET-İ MİLLİYE

IV.1. İstanbul Basını

Basının toplum hayatında, toplumun bilinçlenmesinde büyük bir önemi vardır. Nitekim, Ulusal Bağımsızlık Savaşı'nın kazanılmasında, özellikle Anadolu basınının büyük bir rol oynadığı görülmektedir. Mustafa Kemal, Samsun'a ayak bastığı andan itibaren, girişilen mücadelenin haklılığını halka anlatmakta ve bu mücadeleye destek sağlamakta basının ne derece önemli olduğunu anlamış, bu nedenle de basına büyük bir önem vermiş ve Milli Mücadele boyunca ulusal bir basının oluşması için çaba harcamıştır. Ancak, bu süreçte basın organlarının tümünün Milli Mücadele'den yana olduğunu söylemek de mümkün değildir. Kimi yayın organları bu süreçte işgalci kuvvetlerden yana bir tavır sergilerken, özellikle işgal bölgelerindeki kimi yayın organları da ağır baskılar nedeniyle bağımsız olarak faaliyet gösterememişler ve Ulusal Bağımsızlık mücadelesine karşı yayınlar yapmaya zorlanmışlardır.

Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzalanmasının ardından, İstanbul basını tam anlamıyla birbirine düşmüş, ülke sorunları bir yana bırakılarak, kişisel hesaplaşmalar peşine düşülmüştür. Bu ortamda İttihatçıların sesi kısılmış, buna karşılık muhaliflerin, özellikle de Hürriyet ve İtilafçıların hücumları artmıştır. 15 Mayıs 1919'da İzmir'in işgali, İstanbul basınındaki saflaşmayı arttırmıştır. İstanbul'daki bazı gazeteler İzmir'in işgalini kınarken, buna karşılık işbirlikçi basın işgale karşı konulmamasını öngören bildirimler yayınlamıştır. Mustafa Kemal'in Anadolu'da Milli Mücadele hareketini başlatması bu ayrışmalara tam bir netlik kazandırırken; bazı gazeteler ve dergiler *millici* nitelik almış, bazıları da tam olarak işgalcilerden yana bir tavır içerisine girmişlerdir.²¹⁴

²¹⁴ Bülent Varlık, "Mütareke ve Milli Mücadele Basını", *TCTA*, C.5, s. 1200

İstanbul basını, işgalden önce Padişah'ın, işgalden sonra ise hem padişahın hem de işgal kuvvetlerinin baskısı ve sansürü altında bulunduğu için bağımsız değildi. Aslında bu gazetelerin önemli bir kısmı Ulusal Bağımsızlık Savaşı'ndan yana bir tavır içinde olmuşlar, fakat, sansür nedeniyle 1919 ve 1921 yılları arasında, Mustafa Kemal Paşa, Kuva-yı Milliye, Milli Mücadele ve Türkiye Büyük Millet Meclisi konularında yazılar yayınlamamışlardır. Bu tarihten itibaren söz etmeye başlamalarının nedeni ise, I. ve II. İnönü Savaşlarının kazanılması, Doğu'da Ermeni hareketinin başarılı oluşu ve Fransa ile Ankara Antlaşması'nın imzalanması gibi, artık başarının elde edileceğine dair inancının gelişmesidir.²¹⁵

IV.1.1. Milli Mücadele'yi Destekleyen Gazeteler

Mondros'tan Cumhuriyet'e kadar uzanan süreçte, İstanbul'da iki yüzden fazla gazete ve dergi yayınlanmıştır.²¹⁶ Bunlardan büyük bir kısmı Milli Mücadele hareketine destek vermiştir.

Anadolu'da başlayan kurtuluş hareketini destekleyen gazetelerden birisi *İleri* adıyla, Celal Nuri (İleri) ve kardeşi Suphi Nuri (İleri) tarafından 1918 yılında yayınlanmaya başlanmıştır. Gazete Milli Mücadele süresince, Ankara hükümetinin İstanbul'daki sözcüsü gibi faaliyet göstermiş, Ankara'dan gönderilen haberler öncelikle *İleri*'de yayınlanmıştır. Mustafa Kemal de bu gazeteye yazılar göndermiş ve bu yazılar değişik isimlerle yayınlanmıştır. Aynı zamanda Ankara hükümeti tarafından maddi olarak da desteklenen bir gazete olmuştur. *İleri*, 1924 yılına kadar yayın hayatını sürdürmüştür.²¹⁷

Yeni Gün, Milli Mücadele hareketini destekleyen bir diğer gazetedir. 2 Eylül 1918'de yayın hayatına başlayan gazetenin, sahibi ve başyazarı Yunus Nadi (Abalıoğlu), sorumlu müdürü ise, Kemal Salih'ti. Milli Mücadele'yi desteklediği için İngilizler

²¹⁵ Yücel Özkaya, *Milli Mücadelede Atatürk ve Basın I*, Yeni Gün Yay., İstanbul, 2001, s. 16-17

²¹⁶ Varlık, *a.g.m.*, s. 1201

²¹⁷ Mehmet Nuri İnuğur, *Basın ve Yayın Tarihi*, Çağlayan Kitabevi, İstanbul, 1982, s. 338

tarafından baskı altına alınması üzerine Yunus Nadi 13 Nisan 1920'de gazetesini kapatmış ve matbaasını gizlice Ankara'ya taşımıştır. 10 Ağustos 1920'den itibaren Ankara'da *Anadolu'da Yeni Gün* adı altında yeniden yayın hayatına başlayan ve 1924 yılının ilk haftası kapanan gazete, 7 Mayıs 1924 tarihinden itibaren *Cumhuriyet* adıyla tekrar çıkarılır.²¹⁸

22 Ekim 1917'de Mehmet Asım (Us) ve Ahmet Emin (Yalman) tarafından kurulan *Vakit* gazetesi de Milli Mücadele'yi destekleyen gazeteler arasında yer alır. Ahmet Emin sürgüne gönderildikten sonra, gazetenin yönetimi Mehmet Asım'a kalır. *Vakit*, Anadolu hareketini yakından izleyebilmek amacıyla, Ankara'ya muhabir göndermiş, Ahmet Emin de Malta'dan döndükten sonra Anadolu'ya geçerek Milli Mücadele'yi bizzat gözlemlemiştir.²¹⁹

Milli Mücadele'de taraftarı diğer bir gazete ise Ahmet Cevdet (Oran) tarafından çıkarılan *İkdam*'dir. *İkdam*'ın başyazarı olan Yakup Kadri (Karaosmanoğlu), İstanbul'un zor durumunu ve Anadolu'yu yazılarında aksettirmeye çalışmıştır. pek çok sayısı sansür nedeni ile boş çıkmıştır. Ancak, *İkdam*'ın da pek çok sayısında İzmir'in işgali konusunda geniş bilgilere yer verilmiş ve işgal protesto edilmiştir.²²⁰

Genel olarak Milli Mücadele'ye eğilim gösteren bir diğer gazete Ebuzziya Tevfik'in *Tasvir-i Efkar*'ıdır. Büyük bir kadroya sahip olan *Tasvir-i Efkar*, Ulusal Bağımsızlık Savaşı konusunda İstanbul halkına bilgi vermekten kaçınmamıştır. Gazete, muhabiri Ruşen Eşref'i ve fotoğrafçısı Kenan Bey'i Sivas'a göndererek, durum hakkında bilgiler edinmiş, Mustafa Kemal ve Rauf ve Refet Beylerle yapılan mülakatları sayfalarında yayınlamıştır.²²¹

²¹⁸ *Cumhuriyet Basını*, Yay. Haz. Ankara Gazeteciler Cemiyeti, Ankara, 1998, s. 43

²¹⁹ Varlık, *a.g.m.*, s. 1202

²²⁰ Özkaya, *a.g.e.*, s. 36-37

²²¹ *A.g.m.*, s. 33

Necmettin Sadık (Sadak), Falih Rıfki (Atay), Ali Naci (Karacan) ve Kazım Şinasi (Dersan) tarafından 1918’de kurulan *Akşam* adlı gazete de, Milli Mücadele’yi destekleyen gazetelerden biri olmuştur.²²² Kurtuluş Savaşı kazanılincaya kadar bu gazetede çalışan Falih Rıfki, daha sonra *Hakimiyet-i Milliye*’de yazılar yazmaya başlayacaktır.

IV.1.2. Milli Mücadele’ye Karşı Gazeteler

İstanbul’da yayınlanan gazete ve dergilerin büyük bir kısmı Milli Mücadele hareketini desteklerken, bu harekete karşı çıkan ve onun aleyhinde yayınlar yaparak halkı kışkırtan gazetelerin varlığı da söz konusu olmuştur. *Alemdar*, bu gazetelerden biridir ve Milli Mücadele’ye karşı tavır alan süreli yayınlar arasında başta gelmektedir. Refi Cevat (Ulunay)’ın başyazarlığını yaptığı gazetede, “Aydede”ve “Kirpi” takma adlarıyla Refik Halit (Koray), Hafız İsmail, Mustafa Sabri gibi yazarlar Anadolu hareketini şiddetle eleştiren yazılar yazmışlardır. *Alemdar* Milli Mücadele önderlerini “serseri”, “çete reisi” olarak görmüşler ve hareketin başarıya ulaşamayacağını ileri sürmüşlerdir. Milli Mücadele’nin başarıya ulaşması üzerine, *Alemdar*, 1922’de kapanır ve Refik Cevat ile Refik Halit Türkiye’den ayrılmak zorunda kalmıştır.²²³

Milli Mücadele’ye karşı çıkan bir diğer gazete de *Peyam-ı Sabah*’tır. Özellikle, bu gazetenin yazarlarından olan Ali Kemal, Milli Mücadele’ye karşı en aşırı saldırıları yapan yazar olmuştur. Milli Mücadele’nin liderlerine “Bolşevik ajanları”, “şakiler”, “asiler” diye sürekli saldırmıştır. Milli Mücadele’nin zaferle sonuçlanması üzerine ve İzmir’in kurtuluşunun ertesi günü Ali Kemal *Peyam-ı Sabah*’ta son başyazısını yazar.

²²² Hıfzı Topuz, *100 Soruda Türk Basın Tarihi*, Gerçek Yay., İstanbul, 1973, s. 122

²²³ Varlık, *a.g.m.*, s. 1202

Gazetenin başlığı “Türk’ün Bayramı” idi. Yazıda da “Seviniyoruz ama bu sevincimiz bizi siyasi içtihadımızdan vazgeçiremez” diye eski görüşlerinden ayrılmadığını belirtiyordu.²²⁴

Sait Molla’nın *İstanbul* adlı gazetesi de Milli Mücadele’nin karşısında olan gazetelerdendir. İngiliz Muhipler Cemiyeti’nin kurucularından olan Sait Molla, ülkenin kurtuluşunun ancak İngilizlerin himayesine girmekle mümkün olacağını savunmuş, bu amaca ulaşmak için de işgalcilerle işbirliği içine girmekten kaçınmamıştır.²²⁵

IV.2. Anadolu Basını

1919-1923 yılları Anadolu basınının yapısı, kimliği iki çizginin izlenmesiyle anlaşılabilir. Bunlardan ilki doğrudan doğruya Mustafa Kemal’in izlediği çizgidir. Başka bir ifadeyle Kemalist basın politikasıdır. Daha Milli Mücadele’nin başladığı ilk günlerde önce *İrade-i Milliye*, sonra *Hakimiyet-i Milliye* gazetelerinin çıkarılması, Anadolu Ajansı’nın, Matbuat ve İstihbarat Müdüriyet-i Umumiyesi’nin kurulması, ülke içinde ve dışında bazı basına doğrudan mali yardım yapılması gibi olgular bu çizginin izlediği politikalar olmuştur. İkinci çizgi ise, Mondros Ateşkes Antlaşması’nın imzalanmasının ardından, bundan sonra ne yapılabileceğini sorgulamaya çalışan, özellikle de İzmir’in işgaliyle birlikte ağırlıklı olarak yörelerinin savunulmasına yönelik yayınlarda bulunan yerel basının izlediği çizgidir. Söz konusu yerel basın 1918 sonları ile 1919’da dar bir bakış açısıyla, yörelerinin kurtuluşu için mücadele verirken, zamanla Kemalist basın politikasının etkisi altına girmiş ve sonuçta yerel basın önemli ölçüde yukarıdan belirlenen tek bir politika doğrultusunda faaliyet göstermiştir.²²⁶

Milli Mücadele döneminde Anadolu’da maddi ve teknik imkansızlıklara rağmen birçok gazete çıkarılmış ve bunların büyük bir çoğunluğu Ulusal Bağımsızlık Savaşı’ndan yana bir tavır takınmışlardır. Bu dönemde İstanbul ve İzmir için söylediğimiz

²²⁴ Topuz, *a.g.e.*, s. 78

²²⁵ Varlık, *a.g.m.*, s. 1202

²²⁶ *A.g.m.*, s. 1204

sansür girişimlerine Anadolu basınının büyük bir çoğunluğunda rastlanmaz. Fakat buna rağmen, bu gazetelerin hepsinin Milli Mücadele taraftarı olduğunu söylemek de mümkün değildir. Milli Mücadele'ye destek veren gazeteler olduğu gibi, az da olsa bu mücadelenin karşısında olan gazeteler de yayınlanmıştır.

Anadolu'da Milli Mücadele'ye destek veren gazetelerden biri, 1921 Temmuzunda Ankara'da yayınlanmaya başlayan ve bir akşam gazetesi olan *Öğüt*'tür. Daha önce 2 Ocak 1918'de Afyon'da kurulan gazete Yunanlıların İzmir'i işgali üzerine Konya'ya taşınmış, fakat bu kez de İtalyanların baskısı üzerine gazetenin sahibi Abdülgani Ahmet Bey *Öğüt*'ü Ankara'ya nakletmiştir.²²⁷

Ulusal Bağımsızlık Savaşı'na hizmette bulunan gazetelerin en önemlilerinden olan *Açıksöz* ise 15 Haziran 1919'da Kastamonu'da yayınlanmaya başlamıştır. Kastamonu ve çevresinde Milli Mücadele'nin sesi olarak nitelendirilebilecek bir gazete olan *Açıksöz* gazetesi, daha ilk günlerinden itibaren Milli Mücadele'nin sesini ilçe ve köylere duyurmak ve Milli Mücadele lehinde bir kamuoyu oluşturmak için yoğun çaba harcamış, hatta bazı yörelere parasız gönderilmiştir.²²⁸

29 Aralık 1910 yılında Konya'da yayınlanmaya başlayan *Babalık* adlı gazete de olağanca gücüyle Milli Mücadele'yi desteklemiş ve Atatürk ilkelerini bütün yayın hayatı boyunca savunmuştur. 1951 yılına kadar yayınlanan gazetenin yazı kadrosunda Ekrem Reşat, Yakup Kadri, Reşat Nuri, Naci Fikret, Saadettin Nüzhet, Enver Behnan, Feridun Nafiz gibi isimler yer almıştır.²²⁹

Ulusal direniş yıllarından günümüze kadar serüveni en ilginç olan gazetelerden biri de *Yeni Adana*'dır. 25 Aralık 1918'de günlük olarak başladığı yayın hayatına

²²⁷ Topuz, *a.g.e.*, s. 130

²²⁸ Özkaya, *a.g.e.*, s. 31

²²⁹ *Cumhuriyet Basını*, s. 40

günümüzde de devam etmektedir. Bölgedeki Fransız işgaline karşı çıkan gazete bütün gücüyle Milli Mücadele'yi destekleyen bir tavır içinde olmuştur.²³⁰

16 Kasım 1919'da Balıkesir'de çıkarılmaya başlanan *İzmir'e Doğru* adlı gazete ise, bölgedeki direniş hareketlerinin sözcüsü olmuş ve Kuvay-yı Milliye hareketine destek vermiştir. Gazetenin kurucuları Mustafa Necati, Vasıf Çınar ve Esat Çınar'dır. Mustafa Necati ve Vasıf Çınar sonradan milletvekili ve Milli Eğitim bakanı olmuşlardır. Yunanlıların Balıkesir'e girmeleri üzerine gazete kapatılmıştır.²³¹

	İstanbul Basını	Anadolu Basını
Milli Mücadele Yanlısı Gazeteler	-İleri -Vakit -İkdam -Yeni Gün -Tasvir-i Efkar -Akşam -Tercüman	-Açıksöz (Kastamonu) -Ahali (Edirne) -Ahali, Hayat (Samsun) -Albayrak (Erzurum) -Amal-ı Milliye (Maraş) -Anadolu (Antalya) -Emel (Amasya) -Hakimiyet-i Milliye, Sebilürreşat (Ankara) -Işık (Giresun) -İntibah, Ertuğrul, Kardeş, Hüdavendigâr, Kafkas, -Genç Kalemler, Arkadaş (Bursa) -İrade-i Milliye, Sivas (Sivas) -İstikbal (Trabzon) -İzmir'e Doğru, Doğru Söz (Balıkesir) -Küçük Mecmua (Diyarbakır) -Öğüt, Babalık (Konya) -Satvet-i Milliye, Mamurat'ül Aziz (Elazığ) -Türkoğlu, Dertli (Bolu) -Yeni Adana, Milli Mefkure (Adana) -Yeşil Yuva (Artvin)
Milli Mücadele'ye Karşı Gazeteler	-Alemdar -Peyam-ı Sabah -İstanbul	-Ferda (Adana) -İrşad, Adalet (Balıkesir) -Köylü (İzmir)

Tablo 2: (Milli Mücadele Dönemi Basını)

²³⁰ A.g.e., s. 44

²³¹ Topuz, a.g.e., s. 131

Milli Mücadele yanlısı veya karşıtı gazetelerin tümüne yer vermese de Tablo 2'de belirtilen durum, bu gazetelerin büyük bir çoğunluğunun Kurtuluş Savaşı'nı desteklediğine bir kanıt oluşturmaktadır. Bu gazeteler, çeşitli kaynaklardan elde ettikleri bilgileri halka ulaştırma görevini üstlenirken, diğer yandan da direniş hareketlerinin haklılığını anlatmada ve bu harekete destek sağlamada halk katında bir kamuoyu oluşturma işlevini de sınırlı imkanlarına ve teknik yetersizliklerine rağmen yerine getirmişlerdir. Buna karşın işgalden yana tavır sergileyen, direniş hareketlerine karşı çıkan yayınların sayısı ise azınlıkta kalmıştır.

IV.3. Hakimiyet-i Milliye'nin Yayınlanması

30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması maddeleri gereğince Anadolu'nun işgal edilmesi planı 15 Mayıs 1919'da Yunanistan'ın İzmir'e çıkmasıyla uygulamaya geçirilmiştir. Bu olaydan bir gün sonra, 9. Ordu Müfettişliği görevine atanan Mustafa Kemal Paşa, 19 Mayıs 1919'da Samsun'a gelerek, burada işgallere karşı Milli Mücadele hareketini başlatmış ve Milli Mücadele'nin sistemli ve planlı bir şekilde yürütülmesini sağlamak için direniş hareketlerini tek bir çatı altında toplamaya çalışmıştır. Bu nedenle yurdun çeşitli yerlerinde kongreler düzenlenmiş ve bu kongrelerde, Milli Mücadele ve sonrasında izlenecek yol haritası çıkarılmıştır.

Milli Mücadele döneminde toplanan bu kongrelerde alınan kararlar İstanbul hükümetine ve İtilaf devletlerine de bildirilmiştir. Fakat Milli Mücadele'nin başarıya ulaşmasında hayati önem arz eden bir nokta vardı ki, o da, içinde bulunulan durumun, Milli Mücadele'nin hedefinin ve haklılığının ayrıntılı olarak halka anlatılmasıydı. Çünkü halktan kaynaklanan bir mücadele arzusu sayesinde başarıya ulaşılabilir ve Anadolu toprakları işgalci kuvvetlerden temizlenebilirdi. Yani, halkın Milli Mücadele'ye katılımını ve desteğini sağlamak için bir kamuoyu oluşturulması zorunluluğu bulunmaktaydı. Bu da,

o dönemin şartları düşünüldüğünde, ancak bir gazete yayınlamakla mümkün olabilirdi. Bu dönemdeki Anadolu halkının okuma-yazma oranı göz önüne alındığında, yayınlanacak olan gazetenin, en azından halkı etkileyecek, bir kamuoyu oluşturacak kişilerin eline geçmesi gerekiyordu. Ancak bu sayede Milli Mücadele'nin haklılığı tüm Anadolu halkına anlatılabilir ve onların desteği sağlanabilirdi.

Mustafa Kemal, Anadolu'da başlattığı Milli Mücadele'nin başarıya ulaşmasında iç ve dış basının ne denli etkili bir güç olduğunu biliyordu. Bazı gazetecilik deneyleri de yapmıştı. Harp Okulu'nda öğrenciyken (1896-1902), bazı arkadaşları ile birlikte bir duvar gazetesi çıkarma girişimleri olmuştu. Mondros Ateşkes Antlaşmasından iki gün sonra da, 2 Kasım 1918'de Fethi (Okyar) ile birlikte İstanbul'da *Minber* adlı siyasi, günlük bir gazete yayınlamışlardı.²³² Büyük Millet Meclisi'nin açılma hazırlıklarının sürdürüldüğü sırada ise, ulusal görüşleri yayan araçların güçlendirilmesi çalışmaları devam etmiş ve ulusal bir ajans olan *Anadolu Ajansı* kurulmuştur.²³³

Mustafa Kemal'in Milli Mücadele döneminde çıkardığı ilk gazete ise, *İrade-i Milliye*'dir. Bu gazete, Sivas Kongresi sırasında alınan bir karar sonucunda, Temsilciler Kurulu'nun görüşlerini yaymak amacıyla 14 Eylül 1919'da yayınlanmaya başlamıştır. Temsilciler Kurulu Ankara'ya taşındıktan sonra *İrade-i Milliye*'nin de buraya taşınmasını ister, fakat gazetenin yayın hakkını elinde bulunduranlar, bu tarihsel görevin Sivas'ta sürdürülmesini istediklerinden dolayı, Temsilciler Kurulu'nun talebi gerçekleşmez. *İrade-i Milliye*'nin Ankara'ya taşınması gerçekleşmeyince Mustafa Kemal, Heyet-i Temsiliye'nin yayın organı olabilecek bir gazetenin çıkarılması çalışmalarına başlamıştır. Sivas'ta yayınlanan *İrade-i Milliye*'nin devamı niteliğinde olan bu gazeteye ise, *Hakimiyet-i Milliye*

²³² Mehmet Önder, "Milli Mücadele'nin Gazetesi Hakimiyet-i Milliye Nasıl Çıkarıldı?", www.atam.gov.tr. Erişim Tarihi: 17.09.2008

²³³ Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi:Ulusal Direnişten Türkiye Cumhuriyeti'ne*, 2. Kitap, Bilgi Yay., Ankara, 1992, s. 126

adı verilir²³⁴ *İrade-i Milliye Gazetesi* ise 1921 yılı başlarına kadar 138 sayı yayımlandıktan sonra, bu tarihte matbaasının yanmasıyla yayın hayatına son verir.²³⁵

10 Ocak 1920’de ilk sayısı çıkan *Hakimiyet-i Milliye*, 10 Ocak-30 Ekim 1920 tarihleri arasında haftada iki gün, 30 Ekim 1920 tarihinden itibaren de haftada üç gün yayınlanmaya başlamıştır. 22 Ocak 1921’de yayınına iki haftalık bir ara verilmiş, 6 Şubat 1921’den itibaren gazete, Cumartesi günleri dışında günlük olarak yayınlanır.²³⁶ Başlangıçta iki sayfa olarak yayınlanan gazete, 1 Ekim 1922’de dört sayfa olarak çıkmaya başlamış, 1924’te Salı ve Cuma günleri altı, diğer günler dört sayfa olarak yayınlanmıştır. İlk sayıda Heyet-i Tahririye imzalı ve “Hakimiyet-i Milliye” bağlamında bir başyazı yer alır. Tüm sayfayı kaplayan bu yazıda gazetenin izleyeceği yol ve Milli Mücadele’nin hedefleri de dile getirilmiştir:

Bugünden itibaren mevki-i intişara çıkan ve sütunlarında bütün Anadolu ile onu alakadar eden muhitlerin ahval ve hadisetini ihtiva edecek olan gazetemize bu ismi tesadüfi olarak vermedik. Gazetemizin ismi, aynı zamanda takip edeceği tarik-i mücahedenin de nev’idir. Şu halde diyebiliriz ki, Hakimiyet-i Milliye’nin mesleği, milletin müdafaa-i hakimiyeti olacaktır. Hakimiyet-i Milliye üç büyük istinadgah tanır: Zeka, irfan, hamiyet. Bunlar haricinde hiçbir şeye istinad edemez. Milletin hakimiyetine sermayelerin, ne içi boş siyasetlerin, ne kinlere, menfaatlere, ikbal ve istikballere müteveccih geçici heveslerin baziçesi olamaz. Millet yaşamaya, hür ve müstakil yaşamaya, yaşadıkça da mesut ve mütekamil bir unsur-ı terakki olmaya muhtaçtır. Hakimiyetini bunun için istimal edecektir. Gazetemizin de gayesi milletin bu ihtiyacıdır.²³⁷

²³⁴ Mazhar Müfit Kansu, *Erzurum’dan Ölümüne Kadar Atatürk’le Beraber*, C.2, TTK Yay., Ankara, 1986, s. 503.

²³⁵ Önder, a.g.m., www.atam.gov.tr.

²³⁶ Gazetenin 6 Şubat 1921 tarihinden itibaren günlük olarak yayınlanacağı, yine aynı tarihli sayının ilk sayfasında verilen bir bilgi ile okuyuculara duyurulmuştur: “(Hakimiyet-i Milliye) senelik bir mecmuadan sonra, bu günden itibaren yevmi olarak ve karilerinden mazhar olduğu teveccühe daha layık bir surette intişara başlıyor.” Yazı Heyeti, “Hakimiyet-i Milliye”, *Hakimiyet-i Milliye*, 6 Şubat 1338, S.101, s. 1. *Hakimiyet-i Milliye*’nin Milli Mücadele Dönemi’nde ki baş makalelerin büyük bir çoğunluğunda makale yazarının ismi belirtilmediği için bu makalelere ilişkin verilecek dipnotlarda sadece makalenin ismi, gazete tarihi ve sayısı belirtilecektir.

²³⁷ “Hakimiyet-i Milliye”, *Hakimiyet-i Milliye*, 10 Kanun-u sani 1336, S.1, s. 1.

Amacını net bir şekilde “milletin hakimiyetini savunmak” olarak belirleyen *Hakimiyet-i Milliye*'de, izlenen yayın politikalarının dönemlere göre değiştiği görülmektedir. Milli Mücadele döneminin başlarında amaç öncelikle Anadolu topraklarının kurtarılması olduğu için, *Hakimiyet-i Milliye*'de de bu amaca yönelik yayınlar ön planda tutulur. Gazetenin ilk iki yılında özellikle, Milli Mücadele ile ilgili haberler ilk sırada yer almış, işgallere karşı gönderilen protesto telgraflarına gazetede yer verilerek, işgalcilerin ve onlarla işbirliği yapan gayrimüslim toplulukların Türklere yaptıkları zulümler sürekli dile getirilmiştir. Bununla birlikte cephelerdeki gelişmeler sürekli halka aktarılmaya çalışılmıştır.

Hakimiyet-i Milliye'de, Milli Mücadele haberlerinden sonra en çok dış haberlere yer verilmiş, dünyanın çeşitli yerlerinde, özellikle de Ortadoğu coğrafyasında gerçekleşen ulusçu hareketlere değinilmiştir. Bunun dışında, Bolşevizm konusu da ilk iki yılda, neredeyse gazetenin her sayfasında yer alan bir konu olmuştur. Ermenistan ve Ermenilere, Kürdistan ve Kürtlere ilişkin yayınlar ise, diğer haberlere oranla daha az işlenen konular olmakla birlikte, bu oran gazetenin ikinci yılında yani 1921 yılında yayınlanan sayılarında daha da azalmış, buna karşın milli iktisadın geliştirilmesine yönelik ön plan çıkmıştır.

1922 yılına gelindiğinde yayınlanan haberlerde de değişimler meydana geldiği görülür. Milli Mücadele'ye ilişkin haberler ve dış haberler yine ağırlıklı olarak işlenmiştir. Bunun dışında Lozan Konferansı ve özellikle de mübadele meselesi bu dönemde gazete sayfalarında geniş yer tutmuştur. Bu çerçevede gayrimüslim topluluklara karşı bir tavır alınmış ve mübadele sürecinin desteklendiği, gazete sayfalarında açıkça görülmüştür. Fakat daha da önemlisi, 1922 yılının ikinci yarısından itibaren, asıl amaç net bir biçimde *Hakimiyet-i Milliye*'de yer almaya başlar. “Yeni Türkiye”nin davası, amacı ve yapısı

okuyuculara aktarılmaya, ulus egemenliğine ve tam bağımsızlığa dayalı bir Türk ulus-devleti fikri açıkça ortaya koyulur. Türk ulusçuluğu ve bu ulusçuluğun nasıl bir yapıda olduğu, hangi ilkeleri içerdiği açıklanır. Bu konular 1923 yılından sonra artık, gazetenin en önemli konularını oluşturmuştur. Bu arada Lozan Konferansı ve bu konferansın gidişatı, alınan kararlar, anlaşmaya varılan konular ve konferans müzakerelerinde meydana gelen gelişmeler de önemini korumuştur.

1924'ten 1926 sonlarına kadarki süreçte ulusçuluk ve Türk ulusçuluğu, Cumhuriyet, modernleşme ve devrimler *Hakimiyet-i Milliye*'nin en önemli konularını oluşturur. Çünkü bu dönem, Mustafa Kemal'in ve kadrosunun, ümmet fikrine dayalı bir toplumdaki modern bir Türk ulusu yaratmaya yönelik girişimlerinin yoğun olduğu bir dönem olmuş, modern bir düzenle bağdaşmayan geleneksel ve dinsel kurumlar tasfiye edilerek, Türk ulusuna ve bu ulusun sahip olacağı kimliğe daha çağdaş bir yapı kazandırılmıştır. Bu dönemde, bir önceki dönemin dinsel karaktere sahip ulusal kimliğinden, etnik ve modern bir Türk kimliğine geçiş başlar. Bu süreçte yaşanan gelişmeleri, yapılan devrimleri halka anlatmada, onları bilgilendirmede ve bu yönde bir kamuoyu oluşturmada yararlanılan en önemli araçlardan biri de *Hakimiyet-i Milliye* olmuştur. Özellikle Mahmut Esat, Ruşen Eşref, Ahmet Ağaoğlu, Hamdullah Suphi, Falih Rıfkı, Yakup Kadri, Mehmet Emin gibi önemli isimler baş makalelerinde bu konulara ağırlık vermişler, Türk ulusçuluğunun, Cumhuriyet'in, modernleşmenin ve devrimlerin içeriklerini ve gerekliliklerini halka anlatarak modern bir Türk ulusu ve Türk ulusal kimliği yaratma amacına hizmet etmişlerdir. Bunların dışında Hüseyin Ragıp, Ahmet Hamdi, Eşref Edip, Müfide Ferit, Nebizade Hamdi, Salih Refet, Halide Edip, Ali İhsan, Ahmet Emin, Celal Nuri, Tefik Rüşti, İzzet Ulvi, Yusuf Akçura gibi isimler de bu gazete de çeşitli aralıklarla makaleler yazmışlardır.

Çok zengin bir yazar kadrosuna sahip olan *Hakimiyet-i Milliye*'de, Milli Mücadele döneminde yazılan başyazıların çoğunda imza bulunmamaktadır. Bunların önemli bir kısmının, yazıların üslubuna bakılarak Mustafa Kemal'in kaleminden çıktığı belirtilmiştir. Altında tek yıldız olan makalelerin Mustafa Kemal'e ait olduğu da öne sürülen iddialar arasındadır.²³⁸ Fakat 1922 yılının sonlarından, özellikle de Cumhuriyet'in ilanından sonra, Cumhuriyet ideolojisini savunan önemli yazarlar baş makalelere imza atmışlardır. Bu yazarların özellikle de Cumhuriyet döneminde *Hakimiyet-i Milliye*'de yazmaları dönemin politikasına da uygun düşmektedir. Çünkü Milli Mücadele etnik bir çoğulculuğun benimsenmek zorunda kalındığı, ilk amacın Anadolu topraklarının kurtarılması olduğu bir dönem olmuştur. Bu anlamda bir Türk ulus-devleti ve Türk ulusçuluğu ideolojisini yaymanın henüz zamanı değildir. Fakat Bağımsızlık Savaşı zaferle sonuçlandıktan sonra artık yeni devletin temellerinin atılması ve modern bir Türk ulusunun yaratılmasının sırası gelmiştir. Dolayısıyla *Hakimiyet-i Milliye*'nin görevi de bu süreçte, bu amaç için yapılacak devrimleri ve uygulamaları halka anlatmak, bu konuda halkı bilinçlendirmek ve eğitmektir. Yani Cumhuriyet ideolojisini ve yapılan devrimleri halka benimsetmede bir kamuoyu oluşturmaktır. Bunu yaparken de önemli isimlerden yararlanılmıştır. Bu isimlerden biri de Mahmut Esat Bozkurt olmuştur.

1892 yılında Kuşadası'nda doğan Mahmut Esat Bozkurt, Darülfünun Hukuk Fakültesi'ni bitirdikten sonra eğitimini tamamlamak için İsviçre'ye gitmiş, İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal edilmesi üzerine tekrar ülkeye dönerek, Kuşadası'nda faaliyet gösteren Kuva-yı Milliye hareketinin başına geçmiştir. Eylül 1920 tarihinden ölüm tarihi

²³⁸ Gazeteciler Cemiyeti, *a.g.e.*, s. 69-70

olan Aralık 1943 tarihine kadar İzmir milletvekili olarak Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde yer almıştır.²³⁹

Milli Mücadele ve daha sonraki dönemde önemli görevlerde bulunan Mahmut Esat, *Hakimiyet-i Milliye*'de Türk ulusçuluğu ve Cumhuriyet döneminde yapılan devrimlerin arkasında yer almış, “Yeni Türkiye'nin Manası”, “Yeni Türkiye'nin Davası” ve bunun gibi bir çok makalede “Yeni Türkiye”nin hangi esaslara dayanarak hareket edeceğini açıklamaya çalışmıştır. Yeni Türkiye'nin bağımsız bir halk devleti olduğunu ifade eden Mahmut Esat'ın ulusçuluk görüşlerinde ekonomik yan ağır basmaktadır. Milli bir iktisadın oluşturulması gerektiğini söylemiş ve bu anlamda Türk köylüsünün çok önemli olduğunu ve Milli Mücadele'nin başarıya ulaşmasında en büyük payın bu sınıfa ait olduğunu belirtmiştir. Ona göre kuruluşundan beri Osmanlı Devleti milli bir devlet olamamış ve Türkleri hep inkar etmiştir. Fakat uzun bir mücadeleden sonra devletin asıl sahibi olan Türkler Büyük Millet Meclisi'nin açılmasıyla birlikte kendi isminde, kendilerinin sahip olduğu bir devlet kurarak, ilk defa milli bir devlet haline gelmişlerdir. Özellikle 1925 yılından itibaren Mahmut Esat makalelerinde Türk ulusçuluğunu daha yoğun işlenmekte ve modernleşme konuları ele almaktadır. Bunun bir nedeni Doğu ve Güneydoğu bölgelerinde Şeyh Sait İsyanı'nın ortaya çıkması ve buna bağlı olarak bir Kürdistan ve Kürt ulusçuluğu söylemlerinin artmasıdır. Makalelerinde bu fikre karşı çıkan Mahmut Esat, bir Kürt ulusçuluğunun ortaya çıkmasının mümkün olmadığını nedenleriyle birlikte açıklamıştır. Bölge, ulusçuluğu doğuracak ortama sahip değildir; cehalet içindedir ve Ortaçağ şartlarını taşımaktadır. Öte yandan ulusçuluk hareketleri baskı altında tutulan, hakları çiğnenen ve ezilen topluluklarda ortaya çıkar. Fakat Kürtler Türklerin sahip olduğu her hakka sahip olmuş, asırlardır Türklerin öz kardeşleri olarak görülmüştür. Bu anlamda

²³⁹ Hakkı Uyar, “Mahmut Esat Bozkurt”, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Kemalizm*, C.2, İletişim Yay., İstanbul, 2001, s. 214

Doğu ve Güneydoğu bölgelerinde bir Kürt ulusçuluğundan söz etmek anlamsızdır. Bu tür söylemleri ortaya atanlar, kendi çıkarları için hareket eden küçük bir gruptur. Bir Kürt sorununun ve Kürt ulusçuluğunun mümkün olmadığını ifade eden Mahmut Esat, yazılarında ise Türk kimliğini yaymada Doğu bölgelerine önem verilmesi gerektiğini ve tüm kurumların bu iş için seferber olması gerektiğini de ifade etmiştir.

Hakimiyet-i Milliye'de Cumhuriyet döneminde baş makalelere imza atan diğer önemli bir isim de Ahmet Ağaoğlu'dur. Türk ulusçuluğunun doğuş ve gelişmesi için birçok makale yazmış, Türk Ocakları'nda verdiği konferanslarda yaptığı konuşmalar bu gazetede yayınlanmıştır. Yazdığı makalelerde Türklükle ilgili çeşitli konuları ele almış, Türklerin kendilerini tanıyarak, ulusal bilince varmalarına yardımcı olmaya çalışmıştır. Ağaoğlu'nun ayrıca Cumhuriyet yönetiminin de en önemli savunucularından ve destekleyicilerinden biri olmuş, bu görüşlerini de gazete sayfalarında sürekli belirtmiştir. Ulusçuluğun Cumhuriyet yönetimini ile ilişkisi üzerinde de durmuş, Cumhuriyeti ulusçuluğun gelişebileceği en iyi ortam olarak ifade etmiştir. Çünkü ona göre, bir topluluğun kendini yönetmesi için milli bilince ihtiyacı vardır. Milli bilinci gelişmemiş toplumlar sürekli başka toplulukların baskısı altında kalarak sömürülürler. Böyle topluluklar kabile, kavim ve taife gibi terimlerle adlandırılırlar. Bunlar ulus olamazlar. Fakat milli bilince sahip bir topluluk kendini yönetme gücüne sahiptir ve bu özelliğe sahip olan topluluklar ulus olabilirler. Ulusu oluşturan topluluklar arasında bir emel ve gaye birliği vardır. Ağaoğlu, emel ve gaye birliğinin sağlanmasında ise en önemli unsurun dil olduğunu ifade eder. Kısacası Cumhuriyet yönetimi de bu anlamda milli bilinci uyandırıcı ve geliştirici bir özelliğe sahip olarak ulusların kendi kendilerini yönetmelerine imkan sağlar ve onlar arasında ortak bağların oluşmasını sağlar. Bu tür görüşlerini *Hakimiyet-i Milliye*'de sürekli dile getiren Ağaoğlu, Cumhuriyet döneminde yapılan modernleşme

hareketlerini desteklemiş ve yazdığı yazılarla Türk kimliğine dayalı bir ulus yaratma projesine hizmet etmiştir.

Hakimiyet-i Milliye'nin baş yazarlarından biri de Falih Rıfkı Atay'dır. 1894 yılında İstanbul'da doğan Atay, yine aynı şehirde 1971 yılında vefat etmiştir. Yazı hayatına 1911 yılında *Servet-i Fünun*, *Tecelli* ve *Kadın* dergilerinde yayımlanan kısa nesirleriyle başlayan Atay, gazeteciliğe ise, 1913 yılında *Tanin*'de başlamıştır. Birinci Dünya Savaşı'nda yedek subaylık görevinde bulunan Atay, mütareke döneminde birkaç arkadaşıyla *Akşam* gazetesini kurmuş, bunun dışında *Hakimiyet-i Milliye*, *Ulus* ve *Milliyet* gazetelerinde başyazılar yazmıştır. 1922'de Bolu'dan milletvekili seçilen Atay, 1923-1938 yılları arasında Çankaya'da Mustafa Kemal'in yanında kalmıştır.²⁴⁰ *Hakimiyet-i Milliye*'de yazdığı makalelerde o da, Mahmut Esat gibi, Atatürk devrimlerini ve Türkiye'nin Batılılaşmasını savunmuş, bu görüşleri halka yansıtmada çaba harcamıştır.

Hakimiyet-i Milliye'de makaleleriyle dikkati çeken bir diğer isim de Hamdullah Suphi olmuştur. Hamdullah Suphi'nin yazdığı makalelerde de Türk ulusçuluğunu yoğun bir şekilde işlemiş ve dil unsuruna büyük bir önem vermiştir. Cumhuriyet'in ilanından önceki dönemde Türk ulusçuluğunu dinden ayrı düşünmeyen Hamdullah Suphi, özellikle din ve dilden oluşan bir Türklüğü bu dönemde eğitimin hedefi olarak göstermiştir. Fakat Cumhuriyet dönemine gelindiğinde, dinden soyutlanmış bir Türk ulusçuluğunu ve buna bağlı olarak Türk ulusal kimliğini savunmuştur. Hamdullah Suphi Cumhuriyet dönemindeki yazdığı makalelerde de dil ölçütünü gerçek Türklüğün göstergesi olarak kullanmış, eğitim alanında Arapçanın olumsuz etkilerine değinmiş, ibadetin Türkçeleştirilmesini savunmuştur. Bu anlamda Cumhuriyet döneminde yapılan reformları

²⁴⁰ Hande Özkan, "Falih Rıfkı Atay", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*..., C.2, s. 65

halka anlatmada ve halkı bu doğrultuda yönlendirmede yazdığı makalelerle etkili olmaya çalışmıştır.

Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Hamdullah Suphi gibi, gerçek Türklüğün, sadece hukuki olarak verilmiş bir vatandaşlık olamayacağını, bunun daha başka göstergeleri olduğunu yazılarında işlemiştir. Ona göre, sosyal hayatta Türk gibi yaşamayan, adetleri Türk olmayan, ekonomik hayattaki menfaatleri Türklerin menfaatlerine ters düşen ve en önemlisi Türkçe konuşmayan bu insanlara hukuki olarak Türk vatandaşı denilse de, bunlar gerçek bir Türk kimliğine sahip değildir. Yakup Kadri de, diğer *Hakimiyet-i Milliye* yazarları gibi ırkçı bir görüşe sahip değilse de, etnik bir bakış açısı sergilemektedir. Türk ulusçuluğunu yazılarında özellikle dil unsuru çerçevesinde işleyen Yakup Kadri, “Cumhuriyet inkılaplarının ve ideolojisinin Türkiye’de gelişmesinde ve yerleşmesinde önemli katkıları olan bir isim olmuştur.”²⁴¹

Milli Mücadele döneminde *Tasvir-i Efkar* gazetesinde muhabirlik yapan Ruşen Eşref, Milli Mücadele döneminden sonra *Hakimiyet-i Milliye*’de başyazarlık yapmaya başlamıştır. Makalelerinde Osmanlı Devleti döneminden “Eski Devir” olarak söz eden Ruşen Eşref, yeni devrin ise, ulus egemenliğine ve tam bağımsızlığa dayanan bir Türk Devleti’nin devri olacağını ifade etmiştir. Bu anlamda ulus egemenliğini engellediği ve Türk’e gerçek değerini vermediği için Osmanlı’yı sürekli eleştirmiş ve Cumhuriyet döneminin yeni bir Türk ulusu yaratma projesi yolunda yapılan devrimleri yazdığı makalelerle halka anlatmaya çalışmıştır.

Sonuç olarak, 1920-1926 yılları arasında *Hakimiyet-i Milliye*’nin dönemin şartlarına uygun bir yayın politikası izlediği görülmektedir. Milli Mücadele döneminde, Türklük bilincinin henüz olgunlaşmadığı, bunun yerine dinsel ve geleneksel kimliklerin

²⁴¹ Birsen Talay, “Yakup Kadri Karaosmanoğlu”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce*, C.2, s. 430

hakim olduğu bir dönemde, resmi politikalara paralel bir şekilde *Hakimiyet-i Milliye*'de de etnik çoğulculuğu veri alan yayınlar yapılmıştır. Fakat resmi belgelere oranla Türk kimliğine vurgu daha net bir şekilde işlenmiştir. Özellikle 1923 yılından itibaren dinden ve geleneksel unsurlardan arındırılmış modern bir Türk ulus-devleti fikri gazete sayfalarında daha fazla yer tutmuştur. Cumhuriyet, Türk ulusçuluğunun besleneceği en iyi ortam olarak görülmüş, etnik bir Türklüğe vurgu artmıştır.

Dikkat çeken bir diğer konu da, yapılacak olan devrimlerin daha önceden zemininin hazırlanmasında *Hakimiyet-i Milliye*'den yararlanılmış olmasıdır. Bu anlamda yapılacak değişikliklerin ihtiyaç duyduğu bir kamuoyu yaratılmaya çalışılmıştır. Cumhuriyet döneminde modern bir ulus yaratma amacıyla yapılan devrimler *Hakimiyet-i Milliye* yoluyla tüm halk kesimine anlatılmış ve halk bu konuda bilgilendirilmiştir. Yani ulusal bilincin geliştirilmesi ve Cumhuriyet ideolojisinin yaygınlaştırılmasında bir basın aracı olarak *Hakimiyet-i Milliye* yayınlandığı dönem süresince bu işlevini yerine getirmeye çalışmıştır.

V. MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİNDE ULUSAL KİMLİK

V.1. Ulusal Bağımsızlık Savaşı ve Genel Manzara

Osmanlı İmparatorluğu Birinci Dünya Savaşı'na imparatorluğu diriltme, yaşatma ve hatta büyütme umutlarıyla girmişti. Fakat savaş sona erdiğinde karşılaşılan manzara savaştan önceki durumla tamamen zıtlık gösteriyordu. Savaş sonunda imparatorluktan geriye bir Türk ulusu kaldığına bile pek az kişi inanıyordu. 1918 ve 1919 yılları içinde doğan bir çok parti ve cemiyetin program ve tüzüklerine baktığımız zaman ister dinci, ister batıcı, ister ulusçu olsun hepsinin düşüncesinde yalnız Osmanlı saltanatıyla Osmanlı hilafetinin varlığı hala doğal olarak karşılanıyordu. Kurtuluş sorunu hala ve yalnız saltanat ve hilafetin kurtuluşu sorunuymuş gibi görünüyordu. Osmanlı saltanat ve hilafetini kurtarma umudu dışında düşünülebilen farklı bir yolun kaynağını ise Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Wilson'un savaş sonrası düzeni için öngördüğü ve 8 Ocak 1918'de ileriye sürdüğü prensiplerden biri oluşturuyordu. Bu ilkeye göre, ulusların kendi yazgılarını, kendi özgür istekleri belirleyecekti. Fakat bu ilkenin Türklere uygulanabileceği kuşkuluydu. Çünkü başkanın, ilkelerini saptarken, Türk ulusu olarak bir ulusu tanımadığı ya da bu adı taşıyan bir ulus bulunduğunu bilmediği bilinmiyordu. Diğer bir kurtuluş yolu da büyük bir devletin mandası altında bulunmaktı. Bunun içinde en elverişli görülen büyük devlet Amerika Birleşik Devletleri'ydi.²⁴²

Asıl umut ise, hilafetin geleceğinin sağlanabilmesine bağlanmıştı. İngilizlerin yönetimi altında büyük bir Müslüman kitlesi bulunuyordu ve bunların desteği hilafet makamının kurtarılmasını sağlayabilirdi. Fakat bu umudu da suya düşürecek sebepler yok değildi. En önemlisi, İngilizlerin Arap dünyasını Osmanlı aleyhine çevirmiş olması ve Mekke Şerifi Hüseyin'in Osmanlı Devleti'ne isyan ederek halifelğe aday olmasıydı. Bu

²⁴² Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, YKY, İstanbul, 2003 s. 475

isyan aslında Osmanlıların gerçekleştirmek istediği Osmanlılık, Osmanlı vatanseverliği düşüncesinin de gerçekleşemeyecek bir düş olduğunu kanıtlarından biriydi. Ama yine de İngilizlerin yönetimi altında bulunan Hint Müslümanlarının desteği Osmanlı hilafetini kurtarabilirdi.

Kısacası, savaş sonrası durumun çözümlenmesi sorunları üzerindeki fikirler hilafet ve saltanat varsayımlarına dayanmıştır. Çünkü büyük bir İslam ve Turan imparatorlukları düşüncesi yerle bir olmuştu. Geriye kalan ve akla en yakın çözüm ise, İslam dünyası üzerinde hilafeti ile Anadolu topraklarında bulunan Türkler üzerinde saltanatı devam ettirmek olarak görülüyordu. Bir ulus-devlet kurma fikri ise kurtuluş yolu olarak görülüyordu bile.²⁴³

Fakat gerek dış siyasette gerekse Anadolu'da meydana gelen gelişmeler, saray çevresinde beliren bu kurtuluş umutlarını alt üst edecek nitelikteki gelişmelerdi. Bunlardan biri savaştan galip çıkan devletlerin ateşkes antlaşması kurallarına aykırı şekilde davranmaları ve antlaşmada yer almayan yerleri de işgal etmeye başlamalarıydı. En önemlisi de, ileride değinileceği gibi, Batı Anadolu bölgesinin Yunanistan'a verilmesi, İzmir'in işgali ve Doğu Anadolu topraklarında Ermenilerin yürüttükleri faaliyetler Anadolu üzerinde direniş hareketlerinin başlamasında önemli bir etken olmuştu.

İkinci etken ise, Rusya'da Bolşevik ihtilalinin patlak vermesidir. Rusya'da ihtilalin patlak vermesi üzerine, iç sorunlarla uğraşan ülkenin yöneticileri savaştan çekilme kararı almış ve Anadolu topraklarından çekilmeye başlamışlardı, fakat işgal ettikleri yerleri Ermeni kuvvetlerine bırakmışlardı.²⁴⁴ Rusya'da meydana gelen ihtilalinin Anadolu topraklarındaki etkisi ise, direniş hareketlerine antiemperyalist bir renk vermesiydi. Çünkü Rusya'daki devrim üzerine Bolşevikler, Osmanlı İmparatorluğu'nun bölüşülmesi üzerine

²⁴³ Berkes, *a.g.e.*, s. 477

²⁴⁴ Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi: İmparatorluğun Çöküşünden Ulusa Direnişe*, 1. Kitap, Bilgi Yay., Ankara, 2004, s. 59

müttefik devletler arasında yapılan gizli antlaşmaları ve belgeleri dünya kamuoyuna yayınlamışlar ve müttefik devletlerin gerçek niyetlerini ortaya sermişlerdi.

Üçüncü bir etken ise, işgal edilen bölgelerde direniş hareketleri başlamasına rağmen, padişahın bu direniş hareketlerinin yanında değil, onlara karşı bir tutum almasıydı. Direnişçilerin yanında yer alması onun için tehlikeliydi, ulusal bağımsızlığın üzerinde tuttuğu ve İngilizlerin himayesinde bulunan taht egemenliğini kaybedebilirdi. Padişahın bu davranışı, Osmanlı egemenliğiyle Türk halkı arasındaki bağları koparabilecek bir davranış niteliğindedir.²⁴⁵

Bu kötü koşullar altında İstanbul'daki Osmanlı hükümeti galip devletlere karşı tam bir teslimiyet politikası izlerken, Mustafa Kemal'in önderliğinde Anadolu'da başlayan kurtuluş hareketi, Temmuz-Eylül 1919 tarihleri arasında Erzurum ve Sivas kongreleri ile örgütlenmiş ve mücadelenin amaçları bu kongrelerde ana hatları ile belirlenmiştir: Ulusal sınırlar içinde vatan bir bütündür; geçici bir hükümet kurulacaktır ve himaye sistemi kabul edilemez.²⁴⁶

Anadolu'da bu örgütlenme çabaları olurken, Osmanlı Meclis-i Mebusan'ı 28 Ocak 1920 tarihindeki son toplantısında, ulusal kurtuluş hareketinin temel ilkelerini "Misak-ı Milli" adı altında ilan etmiştir. Misak-ı Milli, ulusal ve bölünmez bir Türk ülkesinin sınırlarını çizmiş, Osmanlı yönetim ve gelenekleriyle bağlantının kesildiğini tüm dünyaya açıkça ilan etmiştir. İslam dünyasına öncülük yapmak iddiasında bulunan çok uluslu bir imparatorluk yerine, bir ulus-devlet kurulacaktı ve yeni Türkiye'nin gücü buradan kaynaklanıyordu.

Misak-ı Milli esaslarına göre yürütülen direniş hareketleri Ankara'da 23 Nisan 1920'de Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin kurulmasıyla önemli bir aşama kaydetmiştir.

²⁴⁵ Berkes, *a.g.e.*, s. 478

²⁴⁶ Oral Sander, *Siyasi Tarih: İlkçağlardan 1918'e*, İmge Kitabevi, Ankara, 2003, s. 408

Padişah-Halifenin otoritesini resmen tanımaya devam etmekle birlikte, ulusçu hareketin Ankara'daki komuta merkezi artık tam bir hükümet niteliğini almış ve bundan sonraki mücadelenin ana kaynağı olmuştur.

30 Ekim 1918'de Mondros Ateşkes Antlaşması'nı imzalayan Osmanlı hükümeti, 10 Ağustos 1920 yılında galip devletlerle Sevr Antlaşması'nı imzalar. Sevr Antlaşması sadece eski, köhne ve yenilmiş bir imparatorluğu parçalayan bir antlaşma değil, aynı zamanda Türklere yaşama hakkı tanımayan bir antlaşmadır. Bu antlaşmaya göre, Osmanlı Devleti'nin sınırı bugünkü İstanbul'un sınırına getiriliyor ve böylece Türkleri Avrupa'dan atma amacı gerçekleşmiş oluyordu. Antlaşma gereğince Batı Anadolu Yunanistan'a veriliyor, Doğu'da bir Ermeni devleti kurulması öngörülüyor; Irak, Suriye ve yeni kurulacak Ermenistan arasında kalan bir bölgede de Kürdistan devleti kurulması kabul ediliyordu. Bütün bunların dışında, Osmanlı Devleti'nin askeri gücü de kolluk kuvvetleriyle sınırlandırılıyordu. Türklere ise, Orta Anadolu'da küçük bir bölge bırakılıyordu.²⁴⁷

Türklerin ölüm fermanı niteliğindeki bu antlaşma Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından onaylanmamış ve işgalci güçlere karşı üç cephede savaş verilmiştir: Doğu, Güney ve Batı cepheleri. Doğu cephesi. Tüm cephelerde başarı sağlayan Türklere karşı, müttefik devletler Sevr Antlaşması'nı, hükümleri hafifletilmiş bir şekilde tekrar kabul ettirmek isterler. Fakat halk egemenliğini ve tam bağımsızlığı kendisine amaç edinmiş olan Ankara hükümeti bunu da kabul etmeyerek mücadelesine devam eder ve bu amacını da 24 Temmuz 1923 yılında imzalanan Lozan Antlaşması'yla müttefik devletlere kabul ettirmiştir. Bundan sonraki amaç ise bağımsızlığını kazanan bu ülkeyi çağdaş

²⁴⁷ *A.g.e.*, s. 409-410

uygarlık seviyesine çıkaracak ve halk egemenliğini sağlayacak devrimleri gerçekleştirmektir.

Milli Mücadele döneminde izlenen siyaset Cumhuriyet döneminde, Türk ulusal kimliğini ve çağdaş bir toplum ve devlet modeli yaratma konusunda yapılacak olan atılımlara temel oluşturma niteliğindedir. Nitekim bu dönemde mevcut siyasi-kültürel sistemin laik-cumhuriyetçi bir siyasi-kültürel sisteme yerini bırakmasının tamamlayıcı adımları atılmıştır. Saltanat ve hilafetin kaldırılması, cumhuriyetin ilan edilmesi, yeni devletin bir ulus-devlet olarak belirmesi, Milli Mücadele dönemindeki ulusçuluk anlayışı din birlikteliğine dayalı etnik çoğulculuğu veri olarak ele alırken bunun yerini etnik türdeşliğe dayalı Türklük anlayışına bırakması, milliyet olarak Türklükle vatandaşlık olarak Türklük ayrımının belirginleşmeye başlaması bu bölümde ele alınacak önemli temalardır.

V.2. Milli Siyasetin Oluşumu ve Ulusal Kimlik

Osmanlı Devleti'nde, Balkan Savaşları sonrasında başlayan ve dini niteliği belirgin olan uluslaşma süreci, Milli Mücadele dönemine gelindiğinde hız kazanmıştır. Milli Mücadele'nin öncü kadroları tarafından, bu dönemde uluslaşmaya, bir ulus-devlet yaratmaya yönelik önemli adımlar atılmış; bu amaca yönelik politikalar aşamalı bir şekilde uygulamaya konulmuştur. Bu sürece ek olarak, 1923 yılında başlayan mübadele süreci sonunda, Anadolu, İstanbul'daki az sayıda gayrimüslim azınlık dışında, tamamen Müslüman unsurlardan oluşan bir yapıya kavuşmuştur. Milli Mücadele'nin dışa dönük ulusçu yapısı, bu yeni dönemde içe dönük bir nitelik kazanmış, gayrimüslim unsurlardan büyük bir oranda ayıklanmış, türdeş bir ulus-devlet kurma amacına uygun olarak, Anadolu'da kalmış gayrimüslim topluluklar Türkleştirilme politikalarının hedefi haline gelmiştir.

Milli Mücadele döneminde ulusal kimliğin dini bir karaktere sahip olduğu, milliyetin Müslümanlıkla, milli topluluğun Osmanlı ve Müslüman olma gibi geleneksel kriterlerle tanımlandığı görülmektedir. Türklük siyasi açıdan sınırlandırılmış İslam ile özdeş kılınırken, etno-kültürel çoğulculuğu veri olarak alan Erzurum ve Sivas Kongreleri ve Misak-ı Milli, Türklüğün İslami sınırlarını belirleyen metinler olmuştur.

Milli Mücadele yıllarının siyasi söyleminde Türklük ve Türk milliyetçiliği deyimlerinin anılmadığı görülmektedir. Gerçi Atatürk, 22. 05. 1919 tarihli ve Samsun'dan Sadaret'e yazdığı raporunda, milletin tek vücut olup hakimiyet esasını, Türk duygusunu hedef kabul etmiş olduğunu söylemişse de, dönemin temel resmi belgelerinde kullanılan dil, daha geleneksel niteliktedir.²⁴⁸ Örneğin, Erzurum Kongresi kararlarının dokuzuncu maddesine baktığımızda; bilcümle İslam vatandaşlar cemiyetin doğal üyesidir, ifadesi ile Şarki Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ne üyeliğin Müslümanlıkla sınırlandırıldığı görülmektedir.²⁴⁹ Sivas Kongresi Beyannamesi birinci ve dokuzuncu maddeleri ve Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti tüzüğünde yine aynı noktalara temas etmiştir. Tüm bu belgelerde, açık bir şekilde ifade edilmemiş olsa da, etnik unsurların "ırki ve sosyal hakları" ile onların "ortam şartlarına" saygı gösterileceği vurgulanırken, belirsiz de olsa, hukuki ve kültürel düzlemde, "çeşitlilik içinde birlik" çerçevesinde, etnik haklar tanınmıştır.²⁵⁰ Misak-ı Milli de bu kongrelerde alınan kararlara paralel bir özellik taşımaktadır:

Madde1- Devlet-i Osmaniye'nin münhasıran Arap ekseriyetiyle meskun olup 30 Teşrinievvel 1918 tarihli mütarekenin hin-i akdinde muhasım orduların işgal altında kalan aksamının mukadderatı, ahalinin serbestçe beyan edecekleri araya tevfikân tayin edilmek lazım geleceğinden mezkur hattı mütakere dahil ve hariçte dinen, irken asla müttehid yekdiğerine karşı hürmet-i mtekabile ve fedakarlık hissiyatiyle meşhun ve hukuk-ı ırkiye ve

²⁴⁸ Ergun Özbudun, "Milli Mücadele ve Cumhuriyet'in Resmi Belgelerinde Yurttaşlık ve Kimlik Sorunu", *Cumhuriyet, Demokrasi...*, s. 63

²⁴⁹ Kansu, *a.g.e.*, C.1, Ankara, 1986, s. 114

²⁵⁰ Özbudun, *a.g.m.*, s. 63

içtimaiyeleriyle şerait muhitiyelerine tamamıyla riayetkar, Osmanlı İslam ekseriyetiyle meskun bulunan aksamının heyet-i mecmuası hakikaten veya hükmen hiçbir sebeple tefrik-i kabul etmez bir küldür.²⁵¹

Milli Mücadele, ulusal bilinçle ilişkisi olmayan bir köylüler topluluğuna, halkın Hıristiyanlara, özellikle de Ermeniler ve Rumlara karşı duyduğu mücadele, azim ve kararlılığını vatan ve millet duygusuna dönüştürmek yoluyla ulusal bilinç aşılmasını hedefleyen bir mücadeleydi. Bu milli ideal İttihatçılardan devralınan bir mirastı ve bu mirasın, İttihatçıların milli bir devlet yaratma hedefinin başarılması, taktik seviyede yansıtılmış pragmatik bir yaklaşımı kaçınılmaz kılmıştı.²⁵² Mustafa Kemal bu taktik yaklaşımı, dönemin muhasebesini yaptığı eserinde de açıklamış ve hedeflere ulaşmada adım adım ilerleme anlayışının gereklerini ifade etmiştir:

Efendiler bu durum karşısında bir tek karar vardı. O da millet hakimiyetine dayanan, kayıtsız, şartsız, bağımsız yeni bir Türk devleti kurmak. İşte, daha İstanbul'dan çıkmadan önce düşündüğümüz ve Samsun'da Anadolu topraklarına ayak basar basmaz uygulanmasına başladığımız karar, bu karar olmuştur. Bu önemli kararın bütün gerek ve zaruretlerini daha ilk gününde açığa vurup ifade etmek elbette isabetli olmazdı. Uygulamayı birtakım safhalara ayırmak, olaylardan ve olayların akışından yararlanarak milletin duygu ve düşüncelerini hazırlamak ve adım adım ilerleyerek hedefe ulaşmaya çalışmak gerekiyordu. Nitekim öyle olmuştur. Eğer dokuz yıllık faaliyetimiz ve yaptıklarımız bir mantık silsilesi ile gözden geçirilirse, ilk günden, bugüne kadar takip ettiğimiz genel gidişin, ilk kararın çizdiği yoldan ve yöneldiği hedeften asla sapmamış olduğu kendiliğinden anlaşılır.

.Ben milletin vicdanında ve geleceğinde hissettiğim büyük gelişme kabiliyetini, bir milli sır gibi vicdanımda taşıyarak yavaş yavaş bütün bir topluma uygulamak mecburiyetinde idim.²⁵³

Bu sözlerden de anlaşıldığı gibi, Atatürk, yoksul, bezgin ve çaresiz ve henüz Türklük bilincine sahip olmayan Anadolu halkının desteğini kazanmak için son derece başarılı bir politika uygulamıştır. Bir yandan henüz ulusal bir bilince sahip olmayan ve dinsel kimliklerini ön planda tutan halkın kafasını karıştırmadan onların desteğini

²⁵¹ "Türk Sulhunun Esasları Ne Olabilir?" *Hakimiyet-i Milliye*, 2 Şubat 1337, Sayı: 101, s. 2

²⁵² Yıldız, *a.g.e.*, s. 89

²⁵³ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, , Yay. Haz. Kırmızı Beyaz Yayın Kurulu, İstanbul, 2004, s. 25-28

sağlamaya çalışmış bir yandan da yavaş yavaş Türklük bilincini bu insanların zihninde yerleştirmeyi çalışmıştır. Zaten dönemin şartları da Milli Mücadele'nin öncü kadrosu için ikili bir söylemi gerekli kılmıştır. Milli Mücadele boyunca “millet” ve “milliyetçiliğe” ilişkin olarak kullanılan tüm kavramlar iki uçlu bir anlama sahipti. “Milli Mücadele”, “milli istiklal”, “kuvay-ı milliye”, “milli vahdet”, “milli düşünce”, “Büyük Millet Meclisi” gibi kavramların tümü bağımsızlık davasının “milli” etiketli ulusçu söylemini oluşturmaktaydı.²⁵⁴ “Milli” kelimesinin “dini olan” ve “ulusal olan” şeklinde iki anlama da gönderme yapması en azından kavramsal düzeyde ulusçu söyleme geçiş için bir zemin oluşturmuş, meydana getirilen yeni kurumların ulusal niteliği usta bir şekilde gizlenmiştir.²⁵⁵ Örneğin Ankara’da kurulan meclis, kurucu meclis değil, geçici bir meclis olarak adlandırılmış ve milletin bağımsızlığını kazanıncaya kadar ona öncülük edeceği ifade edilmiştir.

İşte Ankara’da ictima eden meclis, mukadderatını doğrudan doğruya kendi eline almak mevkiinde bırakılan milletimizin mahsulesidir ki istihdaf olunan netice-i hayr ve selamete vasıl oluncaya kadar milletin her türlü işlerine vaz-ı yed edecek olan heyet-i meşrua işte bu meclisten ibaret olacaktır demek olur.²⁵⁶

Bu satırlardan da anlaşılacağı gibi Ankara’da kurulan meclis, hedeflenen amaca ulaşıncaya kadar milletin tüm işlerini üzerine alacak, onları yerine getirecek bir “geçici meclis” olarak sunulmuştur. Böyle yaparak en azından henüz İstanbul’daki halifeye ve ona bağlı hükümete tam anlamıyla güvenini yitirmemiş halkın tepkisi önlenmeye çalışılmıştır. Yani halkın Türklük bilinci henüz zihinlerde yerleşmediği ve dinsel kimlikleri ön planda olduğu için, Milli Mücadelenin önderleri de bu dinsel kimliği kullanarak mücadeleye halkın da katılımını sağlamaya çalışmışlardır.

²⁵⁴ Peyami Safa, *Türk İnkılabına Bakışlar*, Ötüken Yay., İstanbul, 1990, s. 81-82

²⁵⁵ Yıldız, *a.g.e.*, s. 91

²⁵⁶ “Tarihi Bir Vaka: Büyük Millet Meclisi” *Hakimiyet-i Milliye*, 23 Nisan 1336, S. 24, s. 1,

Milli Mücadele döneminde Anadolu halkı arasında Türklük bilincinin yerleşmeye başlamasında ilk dönem Yunanlıların Batı Anadolu'yu, özellikle de İzmir'i işgal etmesidir. 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Ateşkes Antlaşması'na aykırı olarak İzmir'in 15 Mayıs 1919'da Yunanistan tarafından işgali, halkta büyük bir tepkinin doğmasına sebep oldu. Meydana gelen tepkiler ise yerel direniş örgütlerinin kurulmasını sağlamış ve bu örgütler daha sonra Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti olarak tek bir çatı altında birleşmişlerdir. "Yunan işgaline karşı koyma iradesi, İslami gayretle şekillenmiş olarak yükselen Türk ulusal bilincinin ilk tezahürüydü. İşgal, Milli Mücadele hareketinin muharrik gücü ve ezeli beka sendromunun yeni besleyicisi oldu. diğer birçok ulusal oluşum örneğinde olduğu gibi, savaş yeni doğmakta olan Türk ulusal kimliğinin beşiği işlevini gördü."²⁵⁷

Müslümanlar, Hıristiyanlar, Yahudiler, Türkler, Araplar, Kürtler, Rumlar, Ermeniler, Sırlar ve Bulgarlar gibi etnik ve dini toplulukları barındıran Osmanlı İmparatorluğu'ndan farklı olarak, Milli Mücadele döneminde ve sonrasında yakalanmak istenen hedef, bir ulus-devlet olmaktı. Milli Mücadele dönemine gelinceye kadar hem imparatorluk toprakları daralmış ve Anadolu coğrafyası ile sınırlı kalmış hem de geriye kalan bu topraklar üzerinde nüfusunun büyük bir bölümünün anadilinin Türkçe olduğu ve tamamına yakınının İslam dinine mensup olduğu bir nüfus kalmıştı. Bu yüzden imparatorluktan cumhuriyete geçişin yaşandığı bu dönem, Osmanlıcılık, Panislamizm ve Pantürkizm gibi her çeşit "uluslararası kardeşlik" hayallerini sona erdirmiştir. Bununla birlikte Mustafa Kemal'in siyasi açıdan izlediği içe doğru büzülmeci politika, her türlü yayılcı niyeti de engeller. İlk defa Balkan Savaşları sonunda imzalanan barış

²⁵⁷ Yıldız, *a.g.e.*, s. 92

antlaşmasıyla çizilen sınırlar Misak-ı Milli’de ulusal sınırlar olarak kabul edilmiş ve bu sınırlar Yeni Türkiye Cumhuriyeti’nin değişmez sınırları olmuştur.²⁵⁸

Milli Mücadele döneminde halkın zihninde ulusal bir bilinç yoktu. Temel bağlanma, İslam ümmeti fikri etrafında cisimleşen dini bağlanmaydı. Halk hala hilafete ve saltanat makamına bağlıydı ve belirleyici kimlikleri Müslümanlıktı. Türklük bilinci henüz yerleşmediği için Mustafa Kemal ve kadrosu tarafından din, Misak-ı Milli ile belirlenen ulusal sınırları korumak ve ileride kurulacak ulus-devlet için bir araç olarak kullanıldı. Özellikle söylemlerde, demeçlerde ve halka yapılan bildirimlerde dini temalara ağırlık verilmiş, Ankara’da kurulan yeni meclisin sultan-halifeye bağlı olduğu ve mücadelenin işgal altında bulunan hilafet makamını kurtarmaya yönelik olduğu bildirilmiştir. Örneğin, Milli Mücadele’nin padişah ve halifeye isyan için ortaya çıktığı propagandasına karşı Mustafa Kemal *Hakimiyet-i Milliye*’ye verdiği demeçte hilafet ve saltanat makamına karşı sadakati dile getirmiş, isyan sözünü ortaya atanların ise düşmanlar olduğunu belirtmiştir:

Anadolu’nun her tarafından gelen vekillerinizin teşkil ettiği Büyük Millet Meclisi olanı biteni dinleyip anladıktan sonra millete hakikati söylemeye lüzum gördü. İngilizler tarafından satın alınan ve milleti birbirine düşürmek maksadını güden bazı hainler sizi aldatmak için türlü türlü yalanlar söylüyorlar. İzmir vilayetinin, Antalya’nın, Adana’nın, Ayıntab ve Maraş ve Urfa havalisinin düşmanlar tarafından işgali üzerine silaha sarılan milletdaş ve dindaşlarınızı yine size mahvettirmek için padişah ve halifeye isyan sözünü ortaya atıyorlar. Millet Meclisi halife ve padişahımızı düşman tazyikatından kurtarmak, Anadolu’nun parça parça şunun bunun elinde kalmasına mani olmak payitahtımızı yine vatana bağlamak için çalışıyor. Biz vekilleriniz cenab-ı hak ve resul-i erkemi namına yemin ederiz ki padişaha halifeye isyan sözü bir plandan ibarettir ve bundan maksad vatanı müdafaa eden kuvvetleri, aldatılan Müslümanların elleriyle mahvetmek ve memleketi sahipsiz müdafaasız bırakarak elde etmektir. Hindin, Mısır’ın başına gelen halden mübarek vatanımızı kurtarmak için İngiliz casuslarının sizi aldatmak üzere uydurdukları yalana inanmayın! İzmir’ini, Adana’sını, Urfa ve Maraş’ını, elhasıl vatanın düşman istilasına uğramış kısımlarını müdafaa edenleri, din ve milletimizin şerefi için kan döken kardeşlerinizi arkadan size vurdurmak isteyen alçakları dinlemeyin ve onları Millet Meclisi’nin kararı üzerine cezalandıracak olanlara yardım edin, ta ki din son yurdunu gaib etmesin, ta ki milletimiz köle olmasın. Biz birlik oldukça düşman

²⁵⁸ A.g.e., s. 100-101

üzerimize gelmeyeceğini resmen ilan etti. Onun candan özlediği aramızda nifak ve şikaktır. Allahın laneti düşmana yardım eden hainlerin üzerine olsun ve rahmet ve tevfiği halife ve padişahımızı, millet ve vatani kurtarmak için çalışanlar üzerinden eksik olmasın. Büyük Millet Meclisi Emriyle Reis Mustafa Kemal.²⁵⁹

Bunun gibi bir başka beyanatta ise Büyük Millet Meclisi halifeye sadakatini benzer cümlelerle dile getirmiştir:

Şevket-penah efendimiz emel-i müdafaamızı mübarek makam-ı hümayunlarına karşı bir isyan suretinde göstermek ve halkı iğfal etmek için mütemadi çalışan hainler var. Onlar milleti birbirine kırdırmak ve düşman fütuhatına yolu açık bırakmak istiyorlar. Halbuki vuran da vurulan da hepsi sizindir. Hepsi aynı derecat-ı sadık evladınızdır. Milli müdafaamızı düşmanların bayrakları babalarımızın ocakları üstünden çekilinceye kadar terk edemeyiz. İstanbul mabedleri etrafında düşman askerleri gezdikçe, öz vatanın toprakları üstünden bad adamların ayakları çekilmedikçe biz mücahedemize devam etmeye mecburuz. Padişahımız! kalbimiz hüsn-ü sadakat ve ubudiyetle dolu, payitahtınızın etrafında her zamandan daha sıkı bir rabıta ile toplanmış bulunuyoruz. İctimain ilk sözü halife ve padişaha sadakat olan Büyük Millet Meclisi son sözünün yine bundan ibaret olacağını sedde-i seniyyelerine en büyük huşu ile arz eder.

27 Nisan 1336 Büyük Millet Meclisi Emriyle Mustafa Kemal²⁶⁰

Yukarıda da görüldüğü gibi, halk katında belirleyici kimlik ögesi dinsel kimlik olduğu için dinsel temalara ağırlık verilmiş ve Milli Mücadele'nin halife ve padişaha karşı bir isyan olduğu reddedilmiştir. Ayrıca, Anadolu'nun da kaybedilmesi durumunda İslam dininin de son yurdunun kaybedileceği bildirilerek, işgalcilere karşı verilen mücadelede halkın, Ankara'da kurulan meclise destek vermesi istenmiştir.

Mustafa Kemal'in dinin araçsal kullanımını gerçekleştirmesi, dönemin şartlarına bakıldığında son derece gerçekçi bir yoldu. Çünkü işgallere karşı halkı birleştirebilecek olan en önemli unsur din unsuruydu. Türklük bilinci henüz Anadolu halkını birleştirebilecek düzeyde bir olgunluğa erişmemişti. Halk kendisini hala Osmanlı milletinden ve İslam ümmetinden sayıyordu: “ [...] biz millet-i Osmaniye ve ümmet-i

²⁵⁹ Atatürk, “Büyük Millet Meclisi'nin Memlekete Beyanati”, *Hakimiyet-i Milliye*, 28 Nisan 1336, S.25, s. 1

²⁶⁰ Atatürk, “Zişan-ı Halifemiz Efendimize Milletın Sadakatı”, *Hakimiyet-i Milliye*, 1 Mayıs 1336, S. 26, s. 1

İslamiye kendilerine medeni, unvanını veren galib devletlere karşı sadece sizin düşündüğünüz haksız sulhu kabul ve imza etmeyeceğiz.”²⁶¹

Bununla birlikte, dinsel kimliğin yanında bir Türk kimliği de yer almaya başlamıştı. Bunun yakın tarihlere dayanan bir arka planı vardı. 19. yüzyılda başlayan Türkoloji çalışmalarının sonucunda Türk kelimesi itibar kazanmaya başlamış, özellikle de İttihat ve Terakki döneminde bu süreç devam etmişti. İttihat ve Terakki döneminde uygulanan politikalar Türkçülüğün gelişimine yönelik politikalar idi. Milli Mücadele döneminde arka planda kalsa da bir Türklük bilinci aşamalı bir şekilde Anadolu halkının zihinlerine yerleştirilmeye çalışılmıştır. Bu anlamda dinsel kimliğin yanında artık Türk kimliği de belirleyici bir öge olarak kullanılmaya başlanmıştır. Bunu, halkın işgallere karşı verdikleri protesto metinlerinde de görmek mümkündür. “ Şu tedabir-i zecriye bütün alem-i İslam’ın kalb-gahı olan makam-ı hilafeti ve yedi asırlık Osmanlı hükümeti ve hakimiyetini ve kadim Türk Müslüman milletinin hayat ve mevcudiyetini müdafaaya azm eylemiş olan biz Türk ve Müslümanları bu azm-i kuvviyemizden çeviremez.”²⁶²

Milli Mücadele döneminde ulusal bir bilinç henüz tam anlamıyla mevcut olmadığı için, toplumsal aidiyet İslam ümmeti fikri etrafında cisimleşen dini bağlanma şeklinde tezahür etmektedir. İzlenen bu politika, yani mücadelede dinsel kimliklerin ön planda tutularak, dinin birleştirici bir unsur olarak kullanılması Mustafa Kemal tarafından oldukça önemsenmiştir. Çünkü Milli Mücadele’nin itici gücünü oluşturan İslami bağlanma, Türk, Kürt, Çerkez ve Lazların oluşturduğu Müslüman etnik koalisyonunun ideolojik ortak paydasının temelini oluşturmuştur.”²⁶³ Etnik kimlikler ayırıcı bir özellik olarak görülmemiş, hepsi İslam unsuru olarak değerlendirilmiştir. Örneğin 19 Şubat 1920

²⁶¹ “Cihan İnkılabı”, *Hakimiyet-i Milliye*, 17 Nisan 1336, S. 22, s.1

²⁶² “Konya’da Büyük Bir Miting”, *Hakimiyet-i Milliye*, 13 Nisan 1336, S. 21, s.4

²⁶³ Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti’nde Tek-Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 1999, s. 215

tarihinde Türk ve Türk milleti kavramlarına değinilmiş, Türk tanımına kimlerin girebileceği görüşü ile ilgili, Meclis-i Mebusan'da yapılan görüşmelerde Balıkesir milletvekili Abdülaziz Mecdi Efendi de “Türk'ten maksat Türk, Kürt, Çerkez, Laz gibi anasır-ı muhtelif-i İslamiyedir. Bu böyledir? (Hay hay böyledir sadaları, alkışlar). Eğer Türk kelimesinin manası bu değilse, rica ederim burada nutuk irad edildikçe Türk tabiri yerine anasır-ı İslamiye densin” şeklinde tepkisini belirtince, oturum başkanı olan Rıza Nur Bey de “öyledir” cevabını vermiştir.²⁶⁴

Kemalist ulusçuluğun oluşum sürecinde, Türk ulus-devletini Milli Mücadele'den ayrı düşünmek mümkün değildir. Nitekim yeni kurulacak bir ulus-devletin inşasına yönelik adımlar bu dönemde atılmıştır. Bu adımlardan en önemlisi ise Misak-ı Milli ilkeleri idi. Misak, Osmanlı İslamlarından söz eder ve Türk sözcüğü belgenin hiçbir yerinde görülmez, fakat Mustafa Kemal, çok geçmeden, ister dinen ister ırken belirlenmiş olsun, ulusal sınırlar ötesinde belirsiz ve daha geniş herhangi bir varlık için değil, Türkiye halkı için savaştığını açıklığa kavuşturmuştur.²⁶⁵ Mustafa Kemal'in bu düşünceleri *Hakimiyet-i Milliye*'ye de yansımış, benimsenen milliyet anlayışının ulusal sınırlar içerisinde benimsenen bir anlayış olduğu belirtilmiştir:

İrklara merbut milliyet prensiplerinin ne korkunç emperyalizm istilalarına alet olduğunu, bahusus ırkın hiçbir yerde, hiçbir millet için na-kabil itiraz bir esas olamayacağını bir taraftan harb-i umumi, diğer taraftan tedkikat-ı ilmiye kafi derecede isbat etti. İslav ittihadı, Germen ittihadı, Latin ittihadı gibi nazariyeler aynı ırktan oldukları halde daha büyük milletlerin sarf-ı münasebet-i irkiyeden dolayı kendilerine tasallut etmesini hiçbir millet hüsn-ü kabul etmediği için, kuru bir nazariyeden ibaret kaldı. Bulgarlar İslav oldukları halde hiçbir zaman Rus İslav ittihadının pençesi altında ezilmek istemediler.

Şu halde Wilson prensiplerinin teyid ettiği milliyet esasları, şimdiye kadar birçoklarının yanlış anladıkları vech ile memleketlerinin hududu haricindeki akvam ile milliyetdar değildir. Bizim

²⁶⁴ Yıldız, *a.g.e.*, s. 130

²⁶⁵ Lewis, *a.g.e.*, s. 350

de vaziyet-i milliyemiz hududumuzla takarrür etmiş bir milliyettir. Mütareke hududu, kabul ettiğimiz milliyet prensiplerinin çizdiği huduttur.²⁶⁶

Pantürkist ve Panislamist etkilerden arındırılmış bir milli siyaset, Mustafa Kemal'in sözlerinde açık ifadesini bulmuştur. Bu siyasetlere dayalı bir anlayışla başarılı olunamayacağı Mustafa Kemal tarafından net bir şekilde ifade edilmiştir:

Çeşitli milletleri, ortak ve genel bir unvan altında toplamak ve bu çeşitli unsurlardan oluşan kitleleri eşit haklar ve şartlar altında bulundurarak güçlü bir devlet kurmak, parlak ve çekici bir siyasi görünüşdür. Fakat aldatıcıdır. Hatta, hiçbir sınır tanımayarak, dünyadaki, bütün Türkleri bile bir devlet halinde birleştirmek, varılması imkansız bir hedeftir. Bu, yüzyılların ve yüzyıllarca yaşamakta olan insanların çok acı, çok kanlı olaylarla meydana koyduğu bir gerçektir.

Panislamizm... Panturanizm siyasetinin başarıya ulaştığına ve dünyayı uygulama alanı yapabildiğine tarihte tesadüf edilememektedir. Irk farkı gözetmeksizin bütün insanlığı içine alan, tek bir dünya devleti kurma hırslarının sonuçları da tarihe yazılmıştır. İstilacı olmak hevesleri konumuzun dışındadır.

Bizim, kendisinde açıklık ve uygulama imkanı gördüğümüz siyasi ilke, milli siyasettir.

Milletimizin, güçlü, mutlu ve istikrarlı yaşayabilmesi için, devletin bütünüyle milli bir siyaset izlemesi, bu siyasetin iç Teşkilatımız'a tam olarak uyması ve ona dayanması gerekir. Milli siyaset dediğim zaman, kastettiğim anlam ve öz şudur: Milli sınırlarımız içinde, her şeyden önce kendi kuvvetimize dayanmakla varlığımızı koruyarak, millet ve memleketin gerçek saadet ve refahına çalışmak.²⁶⁷

Mustafa Kemal'in bu sözleri, Milli Mücadele'nin başından itibaren benimsenen milli siyasetin, dolayısıyla da Kemalist ulusçuluğun, anti emperyalist ve yayılmacı olmayan yönüne temel oluşturmaktadır. Bu anlayışın etnik bağlanmayı değil, kolektif kültürü ve aidiyet duygusunu esas alan mülki bir ulusçuluğu işaret etmektedir.²⁶⁸

Bu anlamda, ulusal sınırlar içinde yaşayan herkes ırklarına ve kavimlerine bakılmaksızın aynı ulustan sayılmış ve yabancı olarak görülmemişlerdir:

²⁶⁶ "Asrın Prensipleri", *Hakimiyet-i Milliye*, 21 Şubat 1336, S.10, s. 1

²⁶⁷ Atatürk, *a.g.e.*, s. 345

²⁶⁸ Taha Parla, *Türkiye'de Siyasal Kültürün Resmi Kaynakları: Atatürk'ün Nutuku*, C. 1, İletişim Yay., İstanbul, 1991, s. 76

Bizim de vaziyet-i milliyemiz hududumuzla takarrür etmiş bir milliyettir. Mütareke hududu, kabul ettiğimiz milliyet prensiplerinin çizdiği hududdur. Bunun dahilinde yaşayan insanları, ırkları ve kavmiyeleri ne olursa olsun milletdaşımız addediyoruz. Aynı zamanda memalik-i Osmaniyye'nin her tarafı için faydeli gördüğümüz idari adem-i merkeziyeti tervec ile her kavmin kendi muhitinde imkan-ı inkişafını da temin etmiş oluyoruz. Asrımız prensipleri olarak bizim anladığımız milliyet esası budur. Biz hiçbir milleti ırkımız içinde boğmak istemediğimiz gibi arkadaşımız menfaatine ayrı bir ırka mensub vatandaşlarımızı da rencide etmeyi kabul edemeyiz. Şimdiye kadar haricin eser-i telkinatı olarak bize hıyanet etmiş olan Hıristiyan vatandaşlarımızdan bir kısmını da aynı prensiplerimiz himaye edebilir. Fakat onlardan da aynı hulus-i niyeti, ve milli prensiplerde aynı itidal ve hak-şinaslığı görmek hakkımızdır.²⁶⁹

Hakimiyet-i Milliye'de yer alan bu satırlar da ulusal siyasetin yayılmacı değil, sadece kendi sınırları dahilinde ve etnik farklılık gözetilmeksizin uygulanan bir siyaset olduğunu desteklemektedir.

Milli Mücadele'nin bitimi, bu dönemin taktik oluşumu olan Müslüman etnik koalisyonunun varlık sebebini ortadan kaldırmıştır. Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları için artık kartları açık oynama zamanı gelmiştir. Irki ya da dini yayılmacılığa başvurmadan türdeş bir Türkiye'nin oluşturulması, gözle görünür güç ve fiili idari tedbirlerin yanı sıra, yasama ve eğitim aracılığıyla dünyevi ilerleme fikrini gerçekleştirme, süreç içinde oluşumunu tamamlayacak Kemalist etno-seküler ulusçuluğun tanımlayıcı özellikleri olarak belirecektir.²⁷⁰

V.3. Ulus Devletin İki Temeli: Tam Bağımsızlık ve Ulusal Egemenlik

Hakimiyet-i Milliye, klasik Osmanlı siyasal sisteminin net bir biçimde sorgulanmaya başlandığı 19. yüzyıldan itibaren dilimize girmiş bir kavramdır. II. Meşrutiyet Dönemi'nde siyasal iktidarın meşruiyetinin dayandığı yeni bir temel olarak sıkça kullanılan bu kavram²⁷¹ çalışmamızın ana kaynağı olan gazeteye de, onun amacını

²⁶⁹ “Asrın Prensipleri” *Hakimiyet-i Milliye*, 21 Şubat 1336, S. 10, s. 1

²⁷⁰ Yıldız, *a.g.e.*, s. 102

²⁷¹ Fevzi Demir, “İkinci Meşrutiyet Dönemi'nde Hakimiyet-i Milliye Kavramının Kullanılışı”, *Yeni Türkiye*, S. 46, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 245-251

belirtecek şekilde Mustafa Kemal tarafından isim olarak konulmuştur. Gazetenin ilk sayısında da, Hakimiyyet-i Milliye isminin tesadüfi bir şekilde konulmadığı, bu ismin aynı zamanda gazetenin takip edeceği yolu da oluşturduğu belirtilmiştir:

Bugünden itibaren mevki-i intişara çıkan, ve sütunlarında bütün Anadolu ile onu alakadar eden muhitlerin ahval ve hadisatını ihtiva edecek olan gazetemize bu ismi tesadüfi olarak vermedik. Gazetemizin ismi, aynı zamanda takip edeceği tarik-i mücahedenin de nev'idir. Şu halde diyebiliriz ki, Hakimiyyet-i Milliye'nin mesleği, milletin müdafaa-i hakimiyyeti olacaktır.²⁷²

Bu kavram Milli Mücadele döneminin de temel unsurlarından biri olmuştur. 21-22 Haziran 1919 tarihli Amasya Genelgesi'nde yer alan, milletin bağımsızlığını yine milletin kendi azim ve kararı kurtaracaktır, ifadesi Milli Mücadele döneminde ulus iradesinin önemini ifade etmektedir. Milli Mücadele hareketi, ulusun bizzat iktidarı ele almasıdır; başka bir ifadeyle bu mücadelede egemenlik ulusallaşmış, ulusa mal edilmiştir. Türk ulusu, ulusal hudutlar içinde özgür ve bağımsız, kendine hakim ve başkasından emir ve kumanda almayan bir siyasi varlık olarak yaşamak azim ve kararını ulusal egemenlik ve ulusal bağımsızlık parolası ile ifade etmiş ve bunu gerçekleştirmiştir. Atatürk'ün ulusçuluk anlayışı, ulusçuluğun hukuki yönden görünümü olarak, bir yandan ulusal egemenliğe, diğer yandan da ulusal bağımsızlığa dayanmıştır.²⁷³

Amacı ve sloganı “ya istiklal ya ölüm” olan Milli Mücadele, iki temel ilke üzerinde yürütülmüştür: Tam bağımsızlık ve ulusal egemenlik. Birinci ilkenin tezahürü Misak-ı Milli'ydü. İkinci ve daha önemli olan ilkenin yansıması ise 20 Ocak 1921 tarihinde kabul edilen Teşkilat-ı Esasiye Kanunu olmuştur. Nitekim, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde yaptığı konuşmada Mustafa Kemal bunu net bir şekilde ifade etmiştir:

Efendiler; Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin bir seneden beri kemali muvaffakiyetle takip ve tatbik ettiği dahili ve harici siyaseti asar-ı fiiliyesiyle tamamen tavazzuh etmiştir. Efendiler;

²⁷² “Hakimiyyet-i Milliye”, *Hakimiyyet-i Milliye*, 10 Kanun-u sani 1336, S.1, s. 1

²⁷³ Hamza Eroğlu, “Atatürk ve Milliyetçilik”, *Atatürkçü Düşünce*, AKDYYK Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 1992, s. 381

siyasetimizde muayyen olan prensiplere bugüne kadar sadık kaldığımız gibi bundan sonra da milletin inkişafını, istiklalin masuniyetini temin edecek olan bu siyasetimize muhafazai sadakatimiz tabiidir. Siyaseti dahiliyemizde de şiarımız olan halkçılık, yani milleti bizzat kendi mukadderatına hakim kılmak esas Teşkilatı Esasiye Kanunumuzla tesbit edilmiştir.²⁷⁴

Milli Mücadele döneminde Anadolu topraklarında başlayan Yunan işgaline, diğer taraftan Doğu Anadolu topraklarında Ermenilerin isyanına karşı verilecek mücadelenin meşruiyet kaynağı bizzat halkın kendisi idi. Ancak halkın katılımıyla bu mücadeleden galip çıkılabildi; fakat gerek Balkan Savaşları gerekse Birinci Dünya Savaşı'ndan çıkmış, savaş yorgunu olan, orduya katılmak istemeyen, bitkin bir halk için yeniden mücadeleye girmek oldukça zordu. Bununla birlikte zihinlerinde hala İslam ümmeti fikri egemen olduğu, sultan-halifeye bağlılığı devam eden bir halk için sultan-halifesiz bir ülke hayal bile edilemezdi. Çünkü halk, dini ve geleneksel bağlarla hanedana bağlıydı. Eğer bir kurtuluş mücadelesi verilecekse sakınılması gereken iki önemli nokta vardı. Bunlardan birincisi itilaf devletlerine karşı tavır almamak, ikincisi de sultan-halifeye sadık kalmaktı.²⁷⁵

Mustafa Kemal'in Milli Mücadele dönemindeki başarısının altında yatan temel etmenlerden biri de dönemin şartlarını iyi analiz etmesi, planlarını ve uygulamalarını doğru zamanda hayata geçirmiş olmasıdır. Savaş yorgunu ve halifesine sadık bir toplumu harekete geçirmeyi de sahip olduğu bu özellikler sayesinde başarmıştır. Ulusal egemenlik ve tam bağımsızlık esasına dayalı bir Türk ulus-devleti oluşturma amacına ulaşmak yolunda, dini meşruiyeti ulusal meşruiyetle destekleme sürecinde atacağı adımlarda son derece dikkatli davranmıştır. Bu yüzden, halka verdiği demeçlerde veya resmi belgelerde halifeye sadakati sürekli vurgulamış ve verilen mücadelenin aynı zamanda İslam dini için olduğunu vurgulamıştır.

²⁷⁴ 1 Mart 1337 tarihli birleşim: *TBMMZC, Devre: I, C. 9, s. 4*

²⁷⁵ Atatürk, *Nutuk*, s. 26.

Padişahımız! kalbimiz hüsn-ü sadakat ve ubudiyetle dolu, payitahtınızın etrafında her zamandan daha sıkı bir rabita ile toplanmış bulunuyoruz. İctimain ilk sözü halife ve padişaha sadakat olan Büyük Millet Meclisi son sözünün yine bundan ibaret olacağını sedde-i seniyyelerine en büyük huşu ile arz eder.

27 Nisan 336 Büyük Millet Meclisi Emriyle Mustafa Kemal²⁷⁶

Söylemlerinde bu konuya dikkat eden Mustafa Kemal, “din düşmanları”ndan bahsetmesi gerektiğinde “din ve millet düşmanları”ndan bahsetmiş, yalnızca “sultan” yerine “sultan ve millet” demiş,²⁷⁷ “Millet” kelimesini dinsel nitelikli kelimelerin yanında kullanarak bu sayede halka ulusal bir bilinç aşlamaya da çalışmıştır. Mustafa Kemal’in, gazeteye verdiği demeçlerde de “saltanat/hilafet ve İslam” gibi dinsel ve geleneksel terimlerin yanında “millet” ve “milli” tabirini de sıkça kullanmıştır.

Cihan-ı insaniyetin nazar-ı istihsanı ve alem-i İslam’ın amal-ı istihlası, makam-ı hilafetin tesirat-ı ecnebiyeden tahlisine ve istiklal-i millinin mazi-i şevketimize layık bir iman ile müdafaa ve teminine mütevakıftır, giriştiğimiz istiklal ve vatan mücahedesinde cenab-ı hakkın inayeti bizimledir.

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesi namına Mustafa Kemal.²⁷⁸

Bilhassa böyle bir hadise karşısında ne makam-ı hilafet ve saltanatın ne milletin yekdiğerinden kabil-i iftirak olmadığımı bütün cihan fiilen görecek.²⁷⁹

Buradaki amaç, daha Milli Mücadele’nin ilk günlerinde ilan edilen ulusal egemenliğe ve tam bağımsızlığa dayanan bir Türk devleti kurmaktı ve bunun bir aşaması da halkın zihninde milli bir anlayış yaratmaktı. Nitekim ulusal egemenliğe ve tam bağımsızlığa dayalı bir devlet anlayışı *Hakimiyet-i Milliye*’de de sürekli belirtilmiştir. Örneğin Ankara’da açılan meclis bu anlamda ulusal egemenliğin bir tezahürü olarak görülmüştür: “Hakimiyet-i milliye’nin en mühim bir devre-i hayatiyemizde uzun bir müddet tecelli ettirilmemiş olmasından mütevellid mücaheditimiz, muhterem meclis-i

²⁷⁶ Atatürk, “Zişan-ı Halifemiz Efendimize Milletın Sadakati”, *Hakimiyet-i Milliye*, 1 Mayıs 1336, S. 26, s.1

²⁷⁷ Oran, 1997, s. 108

²⁷⁸ Atatürk, “Beyanname”, *Hakimiyet-i Milliye*, 18 Mart 1336, S.16, s. 1

²⁷⁹ “Meclis-i Mebusan Kapanabilir mi?”, *Hakimiyet-i Milliye*, 6 Şubat 1336, S.7, s. 1

millinin küşadıyla neticelerinden birini istihsal etmiş oluyor.”²⁸⁰ Başka bir yazıda da ulusal egemenliğin kalıcı olduğu ve milletin vicdanlarına işlediği belirtilmiştir:

Halbuki gazetemizin ilk intişar ettiği gün söylediğimiz gibi, hakimiyet-i milliye artık bu milletin vicdanına işlemiştir. Artık milletin mukadderatına sahip olmak kudretini nefsinde görmekten mütevellid bir itimad ile hedefini tayin ve mesaisini ona göre tanzim etmeye alışmıştır. Artık hakimiyet-i milliye, geçen inkılabın gayr-ı mahsus bir hatırası kabilinden ve tarihi bir şeref ve muzafferiyet mahiyetinden yükselmiş, maddi, manevi bütün kuva-yı milliyenin nokta-i vahdet ve tesanüdü olmuştur. Ve işte bunun içindir ki hakimiyet-i milliyeye vaki olan tecavüz, onu bir kat daha parlak ve hakim, tecelli ettirmeye vesile olmaktadır.²⁸¹

1921 Anayasası'nın ilk maddesi ulusal egemenlik ve tam bağımsızlık idealinin yansımasıydı. Teşkilat-ı Esasiye Kanunu savaş döneminin şartları içinde hazırlanmıştı ve egemenliğin kayıtsız şartsız millete ait olduğunu ilkesini temel alıyordu. Böylece yepyeni bir egemenlik kaynağına dayanan, yepyeni bir devlet kurulmasının ifadesini taşıyordu.

Milli Mücadele'nin zor koşulları içinde devlet yönetimini üstlenen 1921 Anayasası, kısa ve öz anayasa olarak ayrıntılara yer vermemiştir. Ulusçuluğun hukuki yönden ifadesi olan ulusal egemenlik ilkesi, 1921 Anayasası'nın başlıca özelliğiydi. Ulusçuluk bu anayasada açıkça ifade edilmese bile, devletin kuruluşu, yapısı ve varlığı ulusçuluk ilkesine dayandırılmıştı.²⁸² 1921 Anayasası “Türkiye Devleti” adını verdiği yeni devletin dayandığı esasları ilk üç maddesinde, hiçbir tereddüde yer bırakmayacak şekilde belirtmişti. Birinci maddede egemenliğin kayıtsız şartsız ulusa ait olduğu belirtiliyor; ikinci maddede ulusun tek temsilcisinin Büyük Millet Meclisi olduğu belirtiliyor ve üçüncü maddede de Türkiye Devleti'nin, Büyük Millet Meclisi tarafından idare edildiğini bildiriyordu.²⁸³

²⁸⁰ Atatürk, “Meclis-i Mebusan Riyaset-i Celilesine”, *Hakimiyet-i Milliye*, 20 Kanun-u sani 1336, S.3, s. 3

²⁸¹ “Hakimiyet-i Milliyenin Tecellisi”, *Hakimiyet-i Milliye*, 29 Mart 1336, S.18, s. 1

²⁸² Hamza Eroğlu, *a.g.m.*, s. 368

²⁸³ Turhan Feyzioğlu, “Türk Milli Mücadelesinin ve Atatürkçülüğün Temel İlkelerinden Biri Olarak Millet Egemenliği”, *Atatürkçü Düşünce*, s. 196

Burada dikkat edilmesi gereken önemli bir nokta “Türk Devleti” yerine “Türkiye Devleti” ifadesinin kullanılmasıdır. Türkiye Devleti’ni oluşturan halk ise sadece Türkler değil, Türklerle birlikte bağımsızlık mücadelesi veren topluluklardır. Bu topluluklar ise etnik kökenine bakılmaksızın “Türkiyeli” veya “Türkiye halkı” olarak adlandırılmış ve üst bir kimlikte buluşturulmuştur.

(Teşkilat-ı Esasiye) tamamen halk idaresine esas teşkil edebilecek ilk temeli atmış bulunuyor. Bu son milli ve müstahsiller hareketinin en feyizli, en zengin semeresi olan (teşkilat-ı esasiye kanunu) geliş güzel bir kanun halinde ortaya atılmış bir eser değildir. Manasını tarihten almış varlığı sebebini, geçmiş asırların karanlık köklerinde saklı ihtilal, mantık ve hukuk silsilesinden almıştır. (Teşkilat-ı esasiye kanunu) Türkiyeliler ve Türk müstahsillerin asırlardır süren kanlı ve mütemadi ihtilallerinin mahsulüdür.²⁸⁴

(Teşkilat-ı Esasiye Kanunu) mahiyeti itibariyle hilafeti ve padişahlığı ilga etmiş değildir. Fakat pek doğru olarak milletin ve memleketin mukadderatını tamamen padişahın elinden alarak Türkiyelileri sarayın velayetinden kurtarmıştır.²⁸⁵

Amerika, Avrupa ve bütün cihan-ı medeniyet bilmelidir ki Türkiye halkı hür, medeni ve kabiliyetli bila kayd ü şart hür ve müstakil yaşamaya katiyen karar vermiştir. Bu meşru kararı müteveccih her kuvvet Türkiye’nin ebedi düşmanı kalır.²⁸⁶

Ulus egemenliği yolunda atılan önemli adımlardan biri de geleneksel bir kurum olan saltanatın kaldırılmasıydı. Saltanatın kaldırıldığına dair verilen karar dolayısıyla 1 Kasım 1922’de yaptığı konuşmada, kurulan devletin kimin devleti olduğunu bir kez daha vurgulanmıştır:

Millet, şahısların hırs-ı saltanat, hırs-ı tahakküm, hırs-ı istiladan başlayarak temin-i menfaat ve rahat ve tevsi-i sefahat ve rezalet ve ibzal ve israfat gibi hasis maksatlar için vasıta ve kuvvet olmak yüzünden kendi benliğini unutacak mertebede geçirdiği gafletten netayic-i elimesini derhal halas edebilecek rüşd ve kemalde idi. Artık milletin en makul ve meşru ve en insani salahiyetini istimal etmek zamanı geldiğinde tereddütü kalmamıştı... Türk milleti bu defa

²⁸⁴ Mahmut Esat Bozkurt, “Yeni Türkiye’nin Manası 6”, *Hakimiyet-i Milliye*, 15 Teşrin-i sani 1337, S. 353, s. 1

²⁸⁵ Bozkurt, “Yeni Türkiye’nin Manası 7”, *Hakimiyet-i Milliye*, 16 Teşrinisani 1337, S. 354, s. 1

²⁸⁶ “Başkumandan Paşa Hazretleriyle Pek Mühim Bir Mülakat”, *Hakimiyet-i Milliye*, 24 Teşrin-i evvel 1338, S. 642, s. 1

doğrudan doğruya kendi nam ve sıfatında bir devlet tesis ederek bütün felaketlerin karşısında meftur olduğu kabiliyet ve kudretle ahz-i mevki etti.²⁸⁷

Ulusal egemenlik gibi ulusal bağımsızlık da Mustafa Kemal'in önde gelen ilkelerinden birisidir. Zira, Milli Mücadele, her şeyden önce bu ilkenin gerçekleşmesi için yapılmış, sonunda başarıya ulaşmıştır. Çünkü esas olan, bağımsızlığına kastedilen Türk ulusunun onurlu ve şerefli bir ulus olarak yaşaması idi; bu esas da ancak ulusun özgürlük ve bağımsızlığına sahip olmasıyla sağlanabilirdi. Bu sebeptendir ki Milli Mücadele'nin parolası “ya istiklal, ya ölüm!” olmuştu.

Tam bağımsızlığı Milli Mücadele'nin öncelikli hedefi haline getiren Atatürk, Erzurum Kongresi'nden başlamak üzere, bu ilkeyi Milli Mücadele'nin her safhasında ısrarla vurgulamıştır:

Tam bağımsızlık, bizim bugün üzerimize aldığımız vazifenin asıl ruhudur. Biz yaşamak isteyen, onur ve şerefi ile yaşamak isteyen bir milletiz... Bilgin, cahil, istisnasız bütün millet kişileri, belki içinde buldukları güçlükleri tamamen anlamamaksızın, bugün yalnız bir nokta etrafında toplanmış ve kanını sonuna kadar akıtmaya karar vermiştir. O nokta, tam bağımsızlığımızın sağlanması ve devam ettirilmesidir. Tam bağımsızlık denildiği zaman elbette siyasi, mali, ekonomik, adli, askeri, kültürel vs. her hususta tam bağımsızlık ve serbestlik demektir. Bu saydıklarımızın herhangi birinde bağımsızlıktan yoksunluk, millet ve memleketin gerçek manası ile bütün bağımsızlığından yoksunluğu demektir.²⁸⁸

Tam bağımsızlık düşüncesi aynı doğrultuda *Hakimiyet-i Milliye*'de de yer almış, sadece siyasi alanda değil, her alanda bağımsızlık fikriyle hareket edileceği açık bir biçimde dile getirilmiştir:

Bu millet, girişmiş olduğu muharebeyi harb etmiş olmak için değil [...] istiklal-i tama malik olduğu halde bir sulh ve sükuna ermek, erişmek maksadıyla idame ediyor. Fakat aynı zamanda total bir istiklalin esaret demek olduğunu, siyasi veya iktisadi esaretin ise kendisini sulh ve sükundan katıyen mahrum edeceğini de müdrik ve ve bi-l-netice, misak-ı milli esasları üzerinde en ufak bir fedakarlık ihtiyar etmemeye azimdir.²⁸⁹

²⁸⁷ Metin Heper, “Atatürk'te Devlet Düşüncesi”, *Atatürkçü Düşünce*, s. 508

²⁸⁸ *Atatürkçülük: Atatürkçü Düşünce Sistemi*, İstanbul, 2001, s. 8

²⁸⁹ “Ankara'da ‘Babiali’ Zihniyeti Arıyorlar”, *Hakimiyet-i Milliye*, 14 Mart 1337, S.132, s. 1

Diğer yandan, Türklerin tarih boyunca kimsenin esaretine girmediği, esaret altında yaşamayı sevmeyen bir topluluk olduğu gibi söylemler de gazetede kendine yer bulmuş ve bağımsızlık düşüncesini ve bu düşüncüyü uygulamaya geçirmede itici bir kuvvet olarak kullanılmıştır. Türk asla esaret altına girmemeliydi, onlar esir bir ulus değil, yönetici vasıfları olan, güçlü ve bağımsızlığına düşkün bir ulustu. Bu gibi söylemler Milli Mücadele döneminde çok nadir olarak kullanılsa da ulusal kimliğinin oluşumunda yardımcı bir etken olmuştur ve bu yüzden kurulacak olan bir devlet tam bağımsız olmalıydı. Mustafa Kemal bu konuyu da gazeteye verdiği çeşitli demeçlerde vurgulamıştır: “...Heyet, milletin istiklalini ve mülkün tamamîyetini temin etmedikçe ve hususîyle işgal sahalarının tahliyesine teşebbüs olunmadıkça hiçbir nev-i müzakereye yanaşmadı.”²⁹⁰

Gazetede yayınlanan başka bir haberde Mustafa Kemal, bu kez İslami bir vurguyla Türkiye'nin Türkler için olduğunu, Türklerin son bağımsız Müslüman milleti olduğunu ifade etmiştir:

Milliyetperverlerin kati nazarı şu idi. Türkiye Türkler içindir. Ve Türkiye müstakil olmalıdır. Mütareke imza edildiği zamanki hudut esas addediliyor ve muahede şeraitinin bu nokta-i nazarla muhalefet eden kesimlerine karşı mücadele edilecektir. Bu bir halk hareketidir. Ve alem-i İslam'ın yardımına da istinat ediyoruz. Türkler en son müstakil Müslüman milleti olduğu gibi müstakil kalacaktır. Diğer yerlerdeki Müslümanlar da düşmanlarımıza karşı mücadele edeceklerdir.²⁹¹

Kısacası, ulusal sınırlar içinde, ulusal egemenliğe dayalı, bağımsız bir devlet olarak varlığını sürdürmek, bu temel ilkeler uğrunda her türlü fedakarlığı yapmak Milli Mücadele döneminin ana temalarını oluşturmuştur. Fedakarlık yapacak olanlar ise sadece Türkler değil, Türkiyeliler ya da Türkiye halkı olarak tanımlanmıştır.

²⁹⁰ Atatürk, “Beyanname”, *Hakimiyet-i Milliye*, 18 Mart 1336, S.16, s. 1

²⁹¹ “Mustafa Kemal Paşa'nın Beyanatı”, *Hakimiyet-i Milliye*, 7 Haziran 1336, S.36, s. 1

V.4. Milliyetçi Diplomasinin Hareket Zemini: Misak-ı Milli Çoğulculuğu

Milli Mücadele hareketinin amaçları ve ilkeleri, önce Erzurum'da, sonra da Sivas'ta toplanan kongrelerde tespit edilmiştir. Mustafa Kemal, 23 Temmuz-6 Ağustos 1919 tarihleri arasında Erzurum'da toplanan kongrede söylediği ilk nutukta, çalışmalarının hedefinin ulusal iradeye dayanan bir ulusal devletin kurulması ve kuvvetini ulus iradesinden alacak bir hükümetin kurulması olduğunu söylemiştir.²⁹² Kongrenin en önemli başarısı ise, daha sonra Misak-ı Milli olarak tanınan demecin ilk nüshasını hazırlamak olmuştur. Kongrede alınan kararlar arasında, ulusal sınırlar içinde vatanın bir bütün olduğu ve birbirinden ayıramayacağı, her türlü yabancı işgal ve müdahalesine karşı ve Osmanlı hükümetinin dağılması halinde, ulusun hep birlikte kendisini savunacağı, manda ve himaye sisteminin kabul edilmeyeceği, Hıristiyan azınlıklara siyasi hakimiyeti ve sosyal dengeyi bozacak ayrıcalıklar verilemeyeceği gibi maddeler bulunmuştur.²⁹³

Burada dikkat edilmesi gereken bir nokta, kongrede alınan kararlarda "Türklük" veya "Türk" kelimesinin kullanılmamasıdır. Amaç bir ulus-devlet kurmak olsa da bu hedef Milli Mücadele döneminde açıkça dile getirilmemiştir. Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzalandığı andaki sınırlar ulusal sınırlar olarak kabul edilmiş, bu sınırlar içinde yaşayan ve çoğunluğunu Müslümanların oluşturduğu bu halk, birbirinden ayrılmayacak öz kardeşler olarak nitelendirilmiştir. Yine Milli Mücadele sadece bir gruba değil bütün ulusa, ulusal sınırlar içinde yaşadığı kabul edilen bütün halka mal edilmiştir.

Nitekim Milli Mücadele'nin, dönemin şartları göz önüne alındığında sadece Türklere mal edilmesi mümkün değildi. Çünkü halkı birleştiren belirleyici kimlik ögesi Türklük değildi. Bu dönemde halkı birleştirecek bir kimlik unsuru varsa o da dinsel ve geleneksel kimliklerdi. Örneğin, kongre kararlarından bir maddede, Trabzon ili, Samsun

²⁹² *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)*, Der. Mehmet Gönlübol, Ankara, 1996, s. 10

²⁹³ Atatürk, *Nutuk*, s. 64

Sancağı ve Erzurum, Van, Bitlis, Diyarbakır, Elazığ ve Sivas'tan oluşan altı Doğu ili ile bu bölgedeki bağımsız sancakların birbirinden ve Osmanlı topluluğundan ayrılmaz bir bütün olduğu vurgulanmaktadır. Bu da Osmanlı kimliğinin hala birleştirici bir unsur olarak etkili olduğunun bir göstergesi olmuş, bu nedenle Türk kimliğine yer verilmemiştir.

İkinci ve daha önemli kongre, ülkenin her tarafından gelen temsilcilerin katıldığı Sivas'ta 4 Eylül'de açılmıştır. Kongrenin başlıca işi Erzurum'da alınan kararları bütün ülkeye yaymaktır. Kongre, toprak bütünlüğünün ve ulusal bağımsızlığın korunmasını isteyerek ve gerektiğinde işgal devletlerine karşı silahlı hareketi öngörerek, Erzurum Kongresi kararlarını yeniden doğruladı. Kongrede ayrıca, halkın tepkisinin çekilmemesi amacıyla, padişaha bağlılık da tekrar bildirilmiştir.²⁹⁴

Anadolu direnişinin İstanbul hükümetine karşı başarı göstermesi Meclis-i Mebusan'ın yeniden toplanmasını sağlamıştır. Ocak 1920'de toplanan Meclis-i Mebusan, kararlı şekilde İttihatçı ve milliyetçi bir nitelik taşımış ve direnişin sözcülüğünü yapmıştı. Meclis-i Mebusan'daki büyük çoğunluk Felah-ı Vatan grubu olarak örgütlenmişti. Düşman devletlerin tehdidi altında çalışan bu meclisin en önemli çalışması 28 Ocak 1920'de Misak-ı Milli adı verilen bir beyannameyi kabul etmiş olmasıydı. Bu beyanname direniş hareketlerinin amaçlarının resmi ifadesiydi ve sonraki bağımsızlık savaşı boyunca da öyle kalmıştır.²⁹⁵

28 Ocak 1920 tarihinde kabul edilen Misak-ı Milli'nin ilk maddesi şöyleydi: Osmanlı ülkesinin, yalnız Arap çoğunluğunca oturulan ve 30 Ekim 1918 günlü Ateşkes Antlaşması'nın yapıldığı sırada düşman ordularının işgali altında kalan bölümlerinin yazgısı, halkın özgürce açıklayacağı oylara göre belirlenmelidir. Adı geçen ateşkes sınırları

²⁹⁴ Lewis, *a.g.e.*, s. 249

²⁹⁵ Zürcher, *a.g.e.*, s. 202. Tunaya, Misakı Milli'yi, "aşlında yeni, milli ve müstakil bir devlet kurmak üzere harekete geçmiş olan Türklerin akdettikleri, birlikte yaşamak üzere anlaştıkları şartları muhtevi bir 'içtimai mukavele' olarak tanımlar. Bkz. Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1938): Mütareke, Cumhuriyet ve Atatürk*, İBÜ Yay., İstanbul. 2003, s. 41

içinde ise, din, ırk ve soyca birlik ve karşılıklı saygı, özveri duygularıyla dolu olan sosyal ve toplumsal hakları ile bölge koşullarına tümünden saygılı bulunan Osmanlı İslam çoğunluğunun oturduğu toprakların tümü, eylemli ya da varsayımlı hiçbir nedenle bölünmez bir bütündür.²⁹⁶

Misak-ı Milli'nin dikkat çekici yönü, Anadolu sınırları içinde olsa da hala Türklükten değil İslam birliğinden söz ediyor olmasıdır. Ama artık sınırları belli bir coğrafya ile bir kültür birliği çakıştırmak çabası göze çarpmaktadır. Ulusun sınırları kesinlikle belirlenmiştir. Bu sınırlar Türklerin çoğunlukta olduğu bölgelerdir. Fakat bu açıkça dile getirilmeden, bir "Osmanlı ülkesi" ve "Osmanlılık"tan bahsedilmiştir. Etnik bir kavram olarak "Türklük" ise Milli Mücadele döneminin sonlarına doğru daha açık bir şekilde vurgulanmaya başlayacaktır.

Erzurum ve Sivas'ta düzenlenen kongrelerin kararlarını esas alan Misak-ı Milli, *Hakimiyet-i Milliye Gazetesi*'nde de Türk sulhunun esasları olarak kabul edilmiştir:

Bugün hal-i surette yeni bir vaziyet, yeni bir idare ile hürriyet için, istiklal için dünya önünde gözleri yaşlı dövüşmüş sevgili Türkiyemiz mütecanis bir kitleden mürekkebe bir arazi dahilinde (hukuk-u düvel)in herhangi asri bir devlet hakkında kabul ettiği tam ve mutlak bir istiklal ile yaşamak istiyor... Esasen hiçbir zaman muahede manasını ifade edemeyen iktisadi, adli kapitülasyonları, şu veya bu gibi imtiyazlarca izah ettiğiniz manaya ve asri bir devletin şerefine, hayatına uygun bulmuyorlar. Yeni Türkiye davasını (Misak-ı Milli) ile bütün aleme ilan etti.

İzmir Mebusu Mahmut Esat.²⁹⁷

Bu satırlar Milli Mücadele döneminde izlenecek olan siyasetin ne olacağını bize göstermektedir. Türdeş bir kitleden oluşan ulusal sınırlar dahilinde tam bağımsız bir Türkiye. Burada da, Misak-ı Milli'nin resmi belgesinde olduğu gibi etnik bir grup olarak Türklerden bahsedilmemiş, fakat "mütecanis bir kitleden mürekkebe" deyimini kullanılmıştır.

²⁹⁶ "Türk Sulhunun Esasları Ne Olabilir?", *Hakimiyet-i Milliye*, 6 Şubat 1337, S. 101, s. 2

²⁹⁷ Bozkurt, "Yeni Türkiye'nin Davası 3", *Hakimiyet-i Milliye*, 10 Teşrin-i evvel 1337, S. 318, s. 1

İçeriği net olarak söylenmemiş de olsa “mütecanis bir kitle” sözcüğünden kasıt ise Türklerdir.

Bununla birlikte, resmi belgede geçen “Osmanlı ülkesi” ve “Osmanlılık” gibi sözcükler *Hakimiyet-i Milliye*'de yerini artık “Türkiye” ve “Türkiyelilik” sözcüklerine bırakacak, özellikle gayrimüslimlerden bahsedilirken onlar için “Türkiyeli” ve “Türkiye halkı”ndan olanlar olarak söz edilecektir. Yani Milli Mücadele döneminde üst kimlik henüz etnik bir gruba dayandırılmadan Türkiyelilik olarak belirlemiştir.

Başka bir yazı da ise ulusal sınırlar içinde tam bağımsız bir ulus-devlete vurgu yapılmış ve Misak-ı Milli'nin tam anlamıyla gerçekleşmediği bir bağımsızlığın kabul edilmeyeceği belirtilmiştir:

Şu anda Türkiye hukukunun, Türkiye mutalib-i hakk ve meşruasının, Türkiye misak-ı millisinin temin edileceğine dair elimizde vesaik ve kalbimizde itimat olmadıkça konferanslar içtimalar dimağlarımızda fazla bir yer tutacak değildir... Hakiki bir sulh, ancak Türkiye'nin milli hudutları dairesinde istiklal ve bu istiklali temin edecek şerait-i iktisadiye gösterilecek olursa bütün Türk milleti bunu sevinçle karşılayacaktır. Fakat parçalanmaya, ezilmeye ve esir olmaya matuf bir sulhun ne kalplerimizde, ne dimağlarımızda yeri yoktur. ²⁹⁸

İlk adlandırmaları ile *Ahd-ı Milli*, *Misak-ı Milli* olarak anılan Ulusal Ant, Türk Kurtuluş Savaşı ile amaçlanan siyasi hedeflere ulaşmada gözetilecek ilkeleri içeren önemli bir belgedir. Bu nedenle bir “özgürlük bildirgesi” diye de nitelendirilmiştir.

Daha önce de belirtildiği gibi, Milli Mücadele dönemine hakim olan siyasi söylemde Türklük ve Türk kimliği açıkça telaffuz edilmemiştir. Bu dönemin Amasya Tamimi, Erzurum ve Sivas Kongreleri ile Misak-ı Milli gibi resmi belgelerinde, milli topluluk Osmanlı ve Müslüman olma gibi geleneksel ve dini kriterlere göre tanımlanmıştır.

²⁹⁸ “Konferans ve Mukadder Tehir”, *Hakimiyet-i Milliye*, 2 Şubat 1338, S. 421, s. 1

Üstelik bu topluluk bütün bir kütle değil, çeşitli etnik topluluklardan oluşan bir yapı olarak düşünülmüştür.²⁹⁹

Dönemin siyasi şartları ve gerekleri ulusçu söylemden böylesi bir sakınmayı gerekli kılmıştır. Türklük ve Türk milliyetçiliği gibi terimlere söylemsel düzeyde bile ağırlık verilmesi Milli Mücadele'nin başarısını zora sokabilirdi. Aslında Mustafa Kemal'in nadirde olsa bazı demeçlerinde Türklük duygusunun asıl hedef olduğunu bildirdiğine de rastlanılmaktadır: “Millet yekvücut olup hakimiyet esasını, Türklük duygusunu hedef ittihaz etmiştir”³⁰⁰ *Hakimiyet-i Milliye*'de de buna benzer söylemler yer almaktadır. Örneğin Mustafa Kemal 7 Haziran 1920 tarihinde Amerikalı bir muhabirle yaptığı görüşmede hem Türk kimliğine hem de dinsel kimliğe vurgu yapmıştır:

Bir Amerikalı muhabir hakikati anlamış görünüyor!

(Chicago Tiribün) 10 Mayıs tarihiyle Ankara'dan yazılıyor:

Türkiye'de Amerika müzaheretini hakkında ne düşündüğünü Paşa'ya sorduğum zaman dedi ki: “Biz buna vaktiyle taraftardık fakat vaziyet-i hazırda şeraiti ilerledikçe tabii ki bu imkan kalmıyor. Milliyetperverlerin kati nazarı şu idi. Türkiye Türkler içindir. Ve Türkiye müstakil olmalıdır. Mütareke imza edildiği zamanki hudut esas addediliyor ve muahede şeraitinin bu nokta-i nazarla muhalefet eden kesimlerine karşı mücadele edilecektir. Bu bir halk hareketidir. Ve alem-i İslam'ın yardımına da istinat ediyoruz. Türkler en son müstakil Müslüman milleti olduğu gibi müstakil kalacaktır.”³⁰¹

Milli Mücadele'nin başlarında zaman zaman Türk etnik grubuna vurgu yapan Mustafa Kemal, genelde ise bu tutumdan sakınmış ve milli birliğe çoğulcu bir yaklaşım benimseyerek, bu sınırlar içinde yaşayan halkı kardeş milletler olarak değerlendirmiş ve bu milletleri birleştiren unsur olarak İslam'ı ön planda tutmuştur:

Efendiler: Bu hudut sırf askeri mülahazat ile çizilmiş bir hudut değildir, hudud-u millidir. Hudud-u milli olmak üzere tesbit edilmiştir. Fakat bu hudut dahilinde tasavvur edilmesin ki anasır-ı İslamiyeden yalnız bir cins millet vardır. Bu hudut dahilinde Türk vardır, Çerkez vardır ve anasır-ı saire-i İslamiye vardır. İşte bu hudut memzuç bir halde yaşayan, bütün maksatlarını

²⁹⁹ Yıldız, *a.g.e.*, s. 98.

³⁰⁰ Ergun Özbudun, *a.g.m.* s. 63

³⁰¹ “Mustafa Kemal Paşa'nın Beyanatı”, *Hakimiyet-i Milliye*, 7 Haziran 1336, S. 36, s. 1

bütün manasıyla tevhit etmiş olan kardeş milletlerin hudud-u millisidir (Hepsi İslam'dır, kardeşler sesleri). Bu hudut meselesini tesbit eden maddenin içerisinde büyük bir esas vardır. Fazla olarak o da bu vatan hududu dahilinde yaşayan anasır-ı İslamiyenin her birinin kendine mahsus olan muhitine, adadına, ırkına mahsus olan imtiyazatı bütün samimiyetle ve mukabilen kabul ve tasdik edilmiştir. Bittabi buna ait teferruat ve tafsilat yoktur. Çünkü bu tafsilat ve teferruata girmenin zamanı da değildir. İnşallah mevcudiyetimiz tahlis edildikten sonra (İnşallah sadaları) kardeşler beyninde hal ve fasledileceğinden bırakılmış ve teferruatına girilmemiştir. Fakat esas olarak bu maddede mündemiçtir.³⁰²

Burada, Misak-ı Milli ile çizilen ulusal sınırlar içinde yaşayan halkın aynı kökenden olmadığı vurgulanmış, bunun dışında aynı cinsten olmayan milletler olarak diğer Müslüman unsurlar sayılmış ve İslam kardeşliği birleştirici bir unsur olarak kullanılmıştır. İşte bu sınırlar da İslam dinine mensup kardeş milletlerin sınırı kabul edilmiştir. Bu sınırlar içinde gayrimüslimlere ise yer verilmemektedir. Mustafa Kemal'in bu sözleri, Mahmut Esat'ın fikirlerini doğrulamaktadır. Mahmut Esat da Misak-ı Milli'nin hedefini, ulusal sınırlar içinde aynı cinsten bir kitleye dayalı tam bağımsız bir Türkiye olarak belirtmişti.

Milli Mücadele döneminde Türk kimliğine değil de, çoğulcu bir yaklaşıma ve dinsel kimliğe vurgu yapılmasının başka sebepleri de vardı. Milli Mücadele dönemi içerisinde, iletişim ve ulaşım alanında karşılaşılan zorluklar, silah ve paraya duyulan şiddetli ihtiyaç, iç isyanlar ve rakip ideolojilerin varlığı gibi durumlar, Anadolu'da yapılacak Milli Mücadele hareketinin çok zor koşullarda gerçekleşebileceğini göstermekte; bu da, ulusçu seçkinleri dini ve etnik açıdan çoğulcu bir yaklaşım benimsemeye itmektir. Dini ve etnik grupların maddi ve manevi kaynaklarını seferber edebilmek ve halife-sultan ile İstanbul hükümetine bağlılığı süren halkın kitlesel desteğini alabilmek ve böylelikle siyasi meşruiyet kazanabilmek adına bu çoğulcu yaklaşım bir zorunluluk olarak kendisini dayatmıştır.³⁰³ Bu zoraki çoğulculuk sayesinde ki, Bolu ve Marmara bölgesindeki

³⁰² 24 Nisan 1336 tarihli birleşim: *TBMMZC, Devre I, 2. C. I, s. 16*

³⁰³ Oran, *Atatürk Milliyetçiliği: Resmi İdeoloji Dışı Bir İnceleme*, Dost Kitabevi, Ankara, 1988, s. 92-97

Çerkez isyanı, Çerkez Ethem komutasındaki birlikler tarafından bastırılabilmiştir.³⁰⁴ Bu da, Milli Mücadele döneminde İslami kimliğin ne kadar önemli bir birleştirici kimlik ögesi olduğunun göstergesidir.

V.4.1. Misak-ı Milli Kimliği İçinde Türk Olmayan Müslümanlar: Kürtler

Milli Mücadele döneminin çoğulcu yapısı içinde dikkati çeken unsurlardan biri Kürtler olmuştur. Osmanlı toplum yapısı içinde Müslümanlar tek bir millet olarak değerlendiriliyordu. Bu bağlamda Kürtler de, diğer Müslüman grupların yararlandığı haklardan yararlanabiliyorlardı. Aşiret düzeni içinde örgütlenmiş olan Kürtler, yoğun oldukları bölgelerde kendi liderlerinin denetimi altında oldukça özerk bir yaşam sürdürüyorlardı. Kürt önderleri, aşiret beyleri ve şeyhler, tüm Müslüman eşrafı gibi, sultan-halifeye bağlı oldukları ölçüde, kendi halkları üzerindeki otoriteyi sürdürüyorlardı. Yüzyıllarca süren bu uyumlu ilişki Osmanlı toplumunun ulusçuluk akımlarıyla parçalanmasına kadar sürdü. Fakat Batı emperyalizminin özellikle de İngilizlerin bölücü etkisi ve Kürt önderleriyle işbirliği yapması, yıkılacak olan imparatorluktan Kürtlerin de pay alma isteğini bilemiş ve bu toplulukların da etnik ayrılıkçılığa sapmasına neden olmuştu.³⁰⁵

Durum böyleyken, Kürtlerin desteği Milli Mücadele’de başarıya ulaşılması için oldukça önemliydi. Bunun bilincinde olan Mustafa Kemal daha Samsun’dayken Anadolu’daki çeşitli merkezlere gönderdiği telgraflarda, Türkler ve Kürtlerin aynı mücadelede saf tutmuş olduklarını vurgulamaya özen göstermiştir:

Hükümet-i merkeziyenin adeta esir bir vaziyette olması payitahtın kuvvetli bir askeri işgal altında bulunması hasebiyle mukadderat-ı milletin yine millet ordusuyla zaruri kıldığı zatıalilerince müsellemdir. Bu sebepten ben Kürtleri ve hatta bir öz kardeş olarak tek milleti

³⁰⁴ Yıldız, *a.g.e.*, s. 99

³⁰⁵ Ergil, *Milli Mücadelenin Sosyal Tarihi*, Turhan Kitabevi, Ankara, 1981, s. 37-38

bir nokta etrafında birleştirmek ve bunu Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyetleri vasıtasıyla göstermek karar ve azmindeyim.³⁰⁶

Mustafa Kemal Paşa'nın Kürtlerin aşiret ve dini önderlerine gönderdiği telgraflarda da iki ana tema öne çıkmaktadır: Kafirlerin yüce hilafet ve saltanat makamına karşı giriştikleri saldırı ve kutsal vatan topraklarının Ermeniler tarafından işgali. Dönemin siyasi söyleminin bilinçli bir yansıması olarak, İslam kardeşliği ve Ermeni tehlikesi Türk Kürt ittifakının ortak paydası olarak belirtilmektedir.

Yukarıdaki bölümde de belirtildiği gibi, İngilizlerin propagandalarının da etkisiyle kimi Kürt aşiretleri, Osmanlı İmparatorluğu döneminden kalan anlaşmazlıkların dürtüsü içinde bazı örgütler kurmuş ve bağımsız bir Kürdistan için Paris Barış Konferansı'na başvurmuşlardı. Kürtler, barış görüşmelerinde temsilci olarak bir süreden beri Paris'te yaşayan eski Islahat-ı Osmaniye Partisi başkanı ve ittihatçı Şerif Paşa'yı seçmişlerdi. Ayrıca ona yardımcı olmak amacıyla bir de heyet yollamışlardı. Şerif Paşa, Kürt isteklerini "Kürt Halkının İstekleri" adını verdiği bir metinde toplamış ve 22 Mart 1919'da bir nota ile barış konferansına sunmuştu. Bunda Wilson İlkeleri çerçevesinde bağımsız bir Kürt devleti kurulması öngörülmüştü. Ama Kürt ve Kürdistan konusunda en etkin örgüt Kürdistan Teali Cemiyeti idi. 17 Aralık 1918'de kurulduğu kabul eden bu dernek, daha ilk hafta içinde Hürriyet ve İtilaf Partisi ile bir anlaşma yaparak Osmanlı merkez yönetiminde kendisine büyük bir destek sağlamıştı. 22 Aralık 1918'de imzalanan anlaşmada özerk bir Kürdistan kurulması kararlaştırılmıştı.³⁰⁷

Hakimiyet-i Milliye'de de bağımsız bir Kürdistan emeli peşinde koşanlar, olmamasına rağmen bir Kürt sorunu varmış gibi gösterdikleri için ve yüzyıllardır

³⁰⁶ "Milli Mücadele'de Kürtler," 17 Haziran 1919, *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV*, 1991, s. 37

³⁰⁷ Turan, *a.g.e.*, C.2, s. 179-180

yaşadıkları toprakların kötülüğüne çalıştıkları için vatana ihanetle itham edilmiş, Osmanlı'ya bağlı Kürt vatandaşları yoldan çıkarmakla suçlanmışlardır:

Kürdistan'ı teşkil eden vilayetlerden bazılarında mensup olup İstanbul'da şurada burada Kürtlük namına sarf-ı mesai eden bazı zevat, son zamanlarda Kürdistan'ın müstakil bir hükümet tarzında idaresine taraftar göründüler. Asırlardan beri bu memleketin nan ve nimetiyle perverde olarak yetişip bu memlekette az çok yüksek mevkiler elde etmiş oldukları halde, ihtirasat-ı neticelerine mevki-i içtimalarını kafi görmeyen [...] bu Kürdistan'ın prensleri, nazırları, heves ve ihtirasına düşen bu zavallılar ortaya attıkları yaldızlı yalanlarla seknesinin sevk-i isyan edeceklerini, zannettiler.

Ferit Paşa hükümeti Kürtleri Anadolu Türklerine düşman yaparak bu husumetten bila-istifade hareket-ı milliyeyi imhaya muvaffakiyet hasıl edebilecek bir kuvvet-i ihzar emeline düşmüş olması ve bu hainane siyasete hakikati gayr-i müdrük zannedilen Kürtlerin kolayca alet olabileceğine zehab hasıl etmiş bulunması bir Kürt meselesi mevcut olduğu hissini verdi.

Hakikat halde ise işin iç yüzü büsbütün makus idi. Kürt vatandaşlarımız, felaketlerine, bu tarihin cereyan-ı hadisatına, Osmanlılık camiasının silsile-i gafletine, din-i İslam'ın tesis ettiği uhuvvet-i samimiye ile Türklerin hayat ve muaşeretine o kadar karışmış, o kadar bu memleketin hakiki evlatları olmuştu ki ne mukabilinde olursa olsun onları bu topraktan ayırmak, anadan ayırmak demektir. Hususiyle dünyayı kaplayan emperyalizm ihtirasatı arasında başlı başına hiçbir küçük hükümetin muhafaza-i istiklal ve mevcudiyet edemeyeceği hakikatini Türkler ve bütün milletler gibi Kürtler de bütün manasıyla taktir edecek bir zihniyete maliktirler. Binaenaleyh ne Ferit Paşa'nın melunane siyasete, ne Şerif Paşa'nın müstakbel prensliği için kurmak istediği zerir merdivene alet olmadılar.

Bugün de kendilerine has bir açık kalplilikle daima ve daima Osmanlı oğlu Osmanlı olduklarını ve müebbeden öyle kalacaklarını, Osmanlılığın menafii namına fedakarlığı ahyardan çekinmeyecekleri şurayı aynen arz ediyoruz:

Ankara'da heyet-i temsiliye riyasetine devlet-i aliyyede müteşekkil Kürt Teali Cemiyeti erkanının muskit-ı rey demek olan livamız ve civarında bulunan bilcümle aşair ve kabailden yedi yüz senelik imamet, hilafet ve saltanat-ı devlet-i aliyye-i Osmaniye'den ayrılmak suretiyle dinini, vatanını hayatını irtikap edecek hiç bir ferd yoktur... Ve devlet-i matbua-i mufahhamalarından ayırdıkları taktirde mahv ve izmihlal vücuduna sürükleneceklerini gün gibi aşikar ve kati bir surette idrak ederler... Binaenaleyh maruz-ı cemiyet-i fesadiyenin bütün cemiyet-i şikenana müddeyatını ret ve protesto ederek netice-i adaletle serian teslim ve mücazat edilmelerini talep ederiz.

22 Kanun-ı evvel 1335

Belediye reisi Hamdi Siirt Müdafaa-i Hukuk Reisi Müftü Cemal³⁰⁸

³⁰⁸ "Kürdistan Ahvali", *Hakimiyet-i Milliye*, 10 Kanun-u sani 1336, S.1,s. 1-2

Metinde Kürtler ve Türkler arasındaki dinsel ve geleneksel kardeşliğe değinilmiş ve Kürtler de Türkler gibi Anadolu'nun öz evlatları olarak görülmüştür. Söylemsel düzeyde etnik farklılık ve İslam kimliği etrafında Kürtler de milli birliğin çoğulcu yapısı içinde değerlendirilmiştir. Nitekim Kürtler de, Osmanlı camiasından ayrılmayacaklarını vurgulayıp devlete sadakatte bulunacaklarını sürekli gazete sayfalarında dile getirmişlerdir.

Hakimiyet-i Milliye'ye yansıyan şekliyle Kürtlere bakış açısı böyleyken, Kürtlerde kendilerini sürekli İslam ve Osmanlı kimliği içinde değerlendirmişlerdir. Bağımsız bir Kürt devleti fikri, küçük bir azınlık dışında reddedilmiş ve Kürtlerin büyük bir çoğunluğu refah ve mutluluklarının Osmanlı camiası içinde kalmalarıyla sağlanabileceğine inanmışlar, bunu Paris Konferansı sırasında da dile getirmişlerdir:

Sirt Kürt Kulübü Heyeti istifaya mecbur edilmek suretiyle kulüp kamilen dağıtılmıştır. Kürt kardeşlerimizin memleketlerimizi umumiyetle müdahale-i ecanibden tahlise matuf olan gayede Anadolu ile birlikte hareket ettiklerinin bundan daha bariz bir delili olamaz. Şerif Paşa ile Kürt Teavün Cemiyeti'nin iftirakcuyane tasavvurat ve teşebbüsatını öteden beri takbih eden ve ahval-i hususiyelerinin istilzam ettiği müsadaat dahilinde terakki ve inkişaf edebilmeleri ancak devlet-i Osmaniye'ye merbutiyetlerinin muhafaza ve idamesiyle mümkün bulunduğunu hakkıyla takdir eyleyen bu güzide ve cesur vatandaşlarımızın kıymetli müzaheretinden müteşekkirimiz. Siirt, Garzan, Şirvan, Eruh, Pervari, Silvan kazaları tarafından bu hissiyatın aleni protesto telgraflarıyla bütün cihana tekrar ilan edilmiş olması bütün Anadolu vatanpervelerini şiddetle mütehasis etmiştir. Bu vahdet-i milliyenin bütün cihan muvacehesinde bu kadar parlak ve kati bir şekilde tezahürü, şüphe yoktur ki içinde bulunduğumuz devr-i buhranın bize pek az zarar vermek suretiyle mündefi olmasında en büyük amil olacaktır.³⁰⁹

Buna benzer haberler ve makaleler gazetede sıkça işlenmiştir. Bu konuyla ilgili başka bir haberde Kürtler, Osmanlı'dan ayrılmak gibi bir niyetlerinin olmadığını ve bağımsız bir Kürt devletini reddettiklerini söylenmişlerdir:

³⁰⁹ "Urfa ve Kürdistan Ahvali", *Hakimiyet-i Milliye*, 6 Şubat 1336, S.7, s. 3

Şerif Paşa namındaki bir şahsın Paris sulh konferansında kendisine Kürt Murahhası unvanı verdiğini haber aldık. Mumaileyh Kürdistan ve Kürtlerce hiçbir sıfat-ı vekaleti haiz bulunmadığından amal ve ihtirasat-ı şahsiye ve hususiyesine müsteniden konferansta Kürtler namına serd edeceği müstedyat ve fuzuli teşebbüsatin bizlerce müessir olamayacağı cihetle sem-i itibara alınmamasını istirham ve Kürtlerin hiçbir sebep ve suretle camia-yı Osmaniyye'den ayrılamayacak bir kitle olduğunu da ilaveten arz eyeriz efendim.³¹⁰

Milli Mücadele'nin önderleri bu dönemde etnik grupları büyük bir ciddiyetle dikkate almak ve bunlarla karşılıklı anlaşmaya dayanan koalisyonlara girmek zorunluluğunu duymuşlardır. Seçkinlerin Kurtuluş Savaşı'nda demokratik yoldan çözmek zorunda oldukları sorunların başında da, Türkler dışındaki Müslüman etnik gruplarla anlaşmak gelmekteydi. Çünkü hem azınlıklarla, hem işgal kuvvetleriyle, hem sultanın ordularıyla ve hem de iç ayaklanmalarla uğraşan ulusçular, bir de Müslüman etnik gruplarla uğraşmayacaklardı. Bu durumda Doğu ve Güney Doğu Anadolu'da yaşayan geniş bir etnik grup olan, üstelik yaşam koşulları ve gelenekleri sonucu sert ve silahlı insanlar olarak bilinen Kürtler büyük önem kazanmıştır.³¹¹ *Hakimiyet-i Milliye*'ye de yansıyan şekliyle, Kürtlerle anlaşmaya ve onların ayrılık yaratmadan Türklerle birlikte savaşım vermesine olağanüstü önem vererek bu yolda çaba gösterilmiştir. Kürtler ve Türkleri birbirine bağlayan iki ortak nokta gazetede dile getirilerek beraber mücadele etme önerisinde bulunulmuştur. Bu ortak nokta ise İslam dini ve Ermeni tehlikesi olmuştur.

V.4.2. Rumlar ve Ermeniler

Gayrimüslim topluluklar, Fransız Devrimi'nin de etkisiyle, bağımsızlık savaşı vererek, birbiri ardı sıra imparatorluktan ayrılmışlardır. Bu ayrılışlar *Hakimiyet-i Milliye*'de de göreceğimiz şekliyle egemen ulus tarafından kendisine yapılan ihanetler olarak algılanmıştır. Bunda imparatorluğun dağılma sürecinin ana karakterleri de belirleyici olmuştur. Fransız Devrimi'nin aydınlanmacı fikirleri Hıristiyan toplulukları etkilemiş

³¹⁰ “Kürdistan ve Sulh Konferansı”, *Hakimiyet-i Milliye*, 3 Mart 1336, S.13, s. 2

³¹¹ Oran, *Atatürk Milliyetçiliği...*, s. 98-99

olmakla birlikte, ayaklanmalar kısa bir sürede bir din çatışması karakteri kazanmıştır. Bu nedenle ayaklanmalar genel kural olarak, ulusal bağımsızlık için savaşan gruplarla Osmanlı Devleti arasındaki bir çatışma olmaktan çıkmış, değişik din veya ulusal grupların karşılıklı katliamlarına dönüşmüştür.³¹² Bu süreci *Hakimiyet-i Milliye*'de de izlemek mümkündür:

Rum İli'deki milliyet mücadeleleri bizim için ne kadar merak ile tedkik edilecek karışık, iç içe, şekilden şekle geçmiş bir mesele idi. Gözümüzün önünde Rum İli birçok milliyetlerin bize karşı ve yekdiğerine karşı müthiş bir müsademe meydanı olmuştu. Rum milliyeti, Sırp milliyeti, Bulgar milliyeti, Karadağ milliyeti, Ulah milliyeti, Türk neferinin kapısında nöbet beklediği şehirlerde nefes nefese bir mücadeleye tutuşmuştu. Ne gariptir ki kendi memleketimizde milliyetlerin inkişafından son derece ürken Rusya ve ikinci derecede Avusturya, bizim memleketimizde milliyetlerin en büyük hamisi olmuşlardı. Kilise, mektep, manastır, her cins propaganda bir taraftan bizim aleyhimizde diğer taraftan rakip anasırların aleyhine gece gündüz faaliyet halinde idi. Çünkü Fransız İhtilali ve onun neşrettiği milliyet düsturları Balkan Hıristiyanlarına sirayet etmişti. Aynı fikir muvaffakiyete ermiş, mücadeleler nihayet Anadolu'da da aynı davanın diğer bir Hıristiyan millet altında uyanmasına sebep oldu. Hıristiyan Türkler denecek kadar bize yakın olan Ermeniler Balkan milletlerinin misali önünde aynı yola, isyan ve mücadele yoluna saptılar. Meternih'in çok maruf ve çok muvaffakiyetli bir tabirince, durgun bir denize benzeyen hareketsiz imparatorluğumuzun içinde milliyetler birbiri ardınca kıyam etti. Yüz sene zarfında saltanatımız bütün Hıristiyan milletlerden boşandı. Sırbistan, Yunanistan Romanya, Bulgaristan birer devlet haline geldi. Bu hadiseler karşısında son ümidimiz ne idi? Hıristiyanları bizden ayrılmaya sevk eden cereyanların Müslümanlar arasında bir mevki bulamayacağını ümid ediyorduk. Arap, Arnavut, Türk bütün Müslüman milletler milliyeti reddeden terbiyemizin bize temin ettiği saltanatı omuzlarımızın üstünde yüksek tutmakta devam ederiz diyorduk.

Efendiler, beşeri ihtiyaçlardan doğan büyük fikir cereyanları, müesses itikadların hudutlarını da tanımıyor. Büyük rüzgarlar gibi bu ruh fırtınaları da dağların önünde, uçurumların kenarında, denizlerin sahillerinde, eski akidelerin hudutlarında dinlenmeden geçiyor.³¹³

Bu satırlardan da anlaşıldığı üzere gayrimüslim toplulukların ayaklanmaları, emperyalist güçlere, Osmanlıların iç işlerine karışma olanağı sağlamış, hemen her ulus veya din grubu belli devletlerce desteklenmiştir. Gayrimüslim toplulukların, emperyalist

³¹² Akçam, *Türk Ulusal Kimliği...*, s. 58

³¹³ "Milliyet Düsturları 2", *Hakimiyet-i Milliye*, 21 Kanun-u evvel 1338, S. 691, s. 2

devletlerin yardımıyla ve kapitülasyonlarla kazandıkları ve Müslüman halkın sahip olmadığı birtakım ayrıcalıklara sahip olmaları ve her bir emperyalist devletin koruyuculuğunu yaptığı azınlık grup için durmadan yeni ayrıcalıklar talep etmesi, Hıristiyan halka karşı derin bir nefret duygusunun hakim olmasını sağlamıştır.

Hıristiyanlara karşı duyulan bu nefret duyguları Tanzimat döneminden başlamakla birlikte Islahat Fermanı ile üst seviyeye ulaşmıştır. Reformlarla birlikte, Müslüman halkın gayrimüslimlerle eşitliğinin ilan edilmesi Müslümanların tepkisiyle karşılaşır. Tepkilerin ana nedeni, Müslümanların, Osmanlı toplumu içindeki konumlarını kaybetmeye başlamalarıdır. Bu statü kaybının en önemli nedenlerinden biri, söylediğimiz gibi, emperyalist güçlerin kendileri ve Hıristiyan azınlıklar lehine ayrıcalıklar elde etmeleri idi. Bu durum, Mahmut Esat'ın makalesine milli iktisat çerçevesinde yansımış ve Türk müstahsillerin sürekli saray, gayrimüslimler ve Avrupa tarafından ezilmesi şeklinde dile getirilmiştir:

Osmanlı İmparatorluğu'nu dahilen dinamitlemek için de gayr-ı Müslim tebaaya istediği gibi harekete imkan hazırlamak lazımdı. Haricin nüfuzuyla yapılan Tanzimat bunu temin etti. İktisaden, içtimaen gayr-ı Müslimler o kadar mesud oldu ki memleket onların ve garbın hesabına çalısır bir nevi malikane halini aldı. Şimdi Müslimler ve bilhassa Türk müstahsiller üç kuvvet tarafından eziliyordu. Bunlar, saray, gayr-ı Müslimler ve Avrupa idi. Mamefih Tanzimat Reşit Paşa halefleri tarafından idare edilebilseydi, bi-l-ahire tebdil ve ıslah olunsaydı, Türkiye çoktan halk idaresine kavuşurdu. Olmadı. Binaenaleyh imparatorluğumuzun mukadderatı siyaseten yine sarayın elinde kaldı. İktisaden, memleket ve Türk müstahsiller her gün biraz daha fazla gayr-ı Müslimlere ve garba teslim olunuyordu. Milli istiklal heyula haline geliyordu. Memleketin hakiki sahibi gayr-ı Müslimler ve Avrupa idi.³¹⁴

Yusuf Akçura konuya hakim millet anlayışıyla yaklaşmıştır: Müslümanlar, özellikle de Osmanlı Türkleri Hıristiyanlarla karışma ve uyuşmayı istemiyorlardı. Zira, altı yüz yıllık hakimiyetleri hukuken bitecek ve bunca yıllar hükümleri altında görmeye

³¹⁴ Bozkurt, “Yeni Türkiye'nin Manası 5”, *Hakimiyet-i Milliye*, 14 Teşrin-i sani 1337, S.352, s. 1

alıştıkları reaya ile eşit bir dereceye inmiş olacaklardı. Bunun en önemli maddi sonucu olarak, o zamana kadar adeta tekellerine aldıkları memurluğa ve askerliğe reayayı da katmak, diğer bir deyişle, nispeten daha az zor, aristokratlarca şerefli sayılan bir çalışma yerine alışık olmadıkları ve küçümsedikleri sanayi ve ticarete girmeleri gerekecekti.³¹⁵

Daha düne kadar ikinci sınıf vatandaş olarak görülen Hıristiyanların eşit sayılmaları yetmiyormuş gibi, hem yabancı devletlerin himayesinden yararlanarak ayrıcalıklar elde etmeleri ve iktisaden iyi duruma gelmeleri hem de savaflara katılmamaları, buna karşılık savafların tüm acı ve yükünün Müslüman ahalice çekilmesi, Müslümanların nefret duygularını iyice körüklemiştir.³¹⁶

İttihat ve Terakki döneminde ise bu tutum değiştirilmeye ve Müslüman ve Türk unsurun üstünlüğü tekrar geri getirilmeye çalışılır. Türkçülük politikalarının izlendiği bu dönemde, Türklerin üstünlüğünü kabul etmek, imparatorlukta farklı halkların bir arada yaşamalarının şartı haline getirilmiştir. Merkezi ve türdeş bir ulus-devlet yaratmak isteyen İttihat ve Terakki bu amacını gerçekleştirmek için herkesi eşit sayan vatandaşlık prensibini, Türklerin değerleri etrafında yaratılacak bir kültürel kimlikle birleştirmeye çalışmış, İslam-Türk kültürü etrafındaki türdeşleştirme çabası, merkezi bastırma politikalarıyla da birleştirilerek sadece Hıristiyanlara değil, imparatorluğun Türk olmayan Arap, Arnavut ve diğer Müslüman topluluklarına da uygulanmıştır. Bu kapsamda alınan önlemlerden biri, Türk dilinin bu topluluklara zorla kabul ettirilmesi olmuştur. Fakat bu politikaların başarısız olacağına farkına çok geçmeden varmışlardır.³¹⁷

Balkan Savaşları'ndan sonra Türkçülük politikaları adeta resmi bir akım haline gelir ve bir millileşme gerçekleştirilmeye çalışılır. Zorunlu göç politikaları ve iktisadi olarak gayrimüslimleri çökertmek bu yolda uygulanan politikalardan bazılarıydı ve bu

³¹⁵ Akçura, *Üç Tarz-ı Siyaset*, Ankara, 1987, s. 37

³¹⁶ Akçam, *Türk Ulusal Kimliği...*, s. 61

³¹⁷ Akçam, *a.g.m.*, s. 146-147

politikalar sonucunda Anadolu topraklarında yaşayan gayrimüslimlerin oranında gözle görülür bir azalma meydana gelmişti.³¹⁸ Yani, Milli Mücadele dönemine gelinceye kadar Hıristiyan unsurlara karşı duyulan bu düşmanlık hissi Türk ulusal kimliği için belli bir temel oluşturmuştu. Bu temel hem nicelik hem de nitelik anlamında bir temeldi.

Milli Mücadele döneminde ise amaç yine bir Türk ulus-devleti kurmaktı, fakat gayrimüslimlere karşı izlenen politikalar İttihat ve Terakki döneminde izlenen Türkçü politikalar gibi net olmasa da, Milli Mücadele Dönemi'nde gayrimüslim unsurlara karşı bir düşmanlık duygusunun izlerine *Hakimiyet-i Milliye*'de de rastlanmıştır:

Karadeniz sahilinde Rumların hayali şudur: zihinlerinde geniş bir Pontus hükümeti yaşar. Yunan propagandası, bu biçarelerin de zihnini çaldığından, ve kendilerini hak yolundan çevirdiğinden beri biçareler Pontus denilen hayale gönül bağlamışlar, asırlardan beri büyüdükleri bu vatana sadakat lüzumunu unutmuşlar ve asırlardan beri üstünde büyüdükleri toprağa, altında barındıkları sancağa ve kol kola yaşadıkları millete düşman olmuşlardır. İsterler ki serseri Venizelos, yahud muhteris Kostantin önlerine düşsün , ortaya Türk kıtasından bir Yunan devleti çıkarsınlar

Karadeniz Rumlarının bu emeli yalnız hayalde kalsaydı, belki af ve ihmal olunurdu. Fakat Karadeniz Rumları hıyanetlerini kuvveden fiile , hayalden hakikate, götürmek istediler. Anadolu içinde bizimle harbeden düşmana yardım ederek mağlubiyetimizi ihzara çalıştılar.³¹⁹

Gayrimüslimlere yönelik bu suçlamalar onlara karşı büyük bir tepkinin oluşmasına neden olmuş ve bu tepki Türk kimliğinin olgunlaşmasına etki eden faktörlerden biri haline gelmiştir. Özellikle Yunanlıların İzmir'i işgali bu tepkilerin odak noktasını oluşturmuş, Ermenilerin Doğu Anadolu topraklarında giriştikleri faaliyetler de bu tepkiyi beslemiştir. Bu iki faktör Milli Mücadele döneminde Türk ulusal kimliğinin bir bakıma itici gücünü oluşturmuştur.

Bununla birlikte dönemin şartları gereği etnik gruba dayalı bir siyaset mücadelenin başarısını sekteye uğratacağı için Türk ulus kimliği ve Türklük duygusu

³¹⁸ *A.g.m.*, s. 153

³¹⁹ "Bir Tebliğe Cevap", *Hakimiyet-i Milliye Gazetesi*, 22 Ağustos 1337, S.269, s. 1

fazlaca gündeme getirilmemiş, diğer etnik grupları da kapsayan çoğulcu bir model benimsenmiştir. Bu ülkede gerçekten yaşamak isteyen, işgalcilerle işbirliği yapmayan gayrimüslim topluluklarda bu model içinde değerlendirilmişlerdir. Hatta biraz daha öteye gidilerek Rum ve Ermenilerin aslen Türk oldukları bile söylenmiştir:

Anadolu Rumları mühim ve esaslı bir hatadan rücu arzusunu gösteriyorlar. Anadolu Rumları, dini bir merkez olmaktan ziyade, siyasi entrikalara, ve Yunan işgaliyesine sebep olan İstanbul Rum Patrik'i ile artık alakalarını kesmek arzusundadırlar. Anadolu'nun Karaman veya Kayseri gibi münasib bir mahallinde "Ortodoks Rum Patrikliği" tesis için bir zamandan beri muhtelif cemaatler namına hazırlar. istidalar, telgraflarla [...] delalet-i ricaları, bu arzusunun ciddiyetine kuvvetli bir delil silsilesi teşkil eder.

Anadolu Rumları bu arzuyu hükümete irsal etmekle, tarihin kendilerini vaktiyle saptırdığı yanlış bir yoldan dönmüş tarihi bir hatayı tashih etmiş oluyorlar. Çünkü kendilerinin İstanbul Rum Patrikhanesi'ne tabi olmalarında hiçbir münasebet yoktur. Anadolu Rumları aslen ve ırken bizim gibi Türklerdir. Anadolu ana lisanı Türkçedir. Adatları tamamıyla Türk. Bu tabii rabitaları bertaraf ederek Türk cemiyetinden ayrılıp İstanbul Patrikhanesiyle münasebete girmeleri aslen gayr-ı tabii bir hadise idi. Ve bu hadise yalnız gayr-ı tabii olmakla kalmadı, aynı zamanda Anadolu için bir felaket macerası da ihdas etti. Anadolu'daki Rumların rahatsızlığı, bu gayr-ı tabii hadisenin ta ibtidasından başlar. Vaktiyle Türk arkadaşları ile iyi geçinirlerdi. Ne kadar müreffeh ve mesud idiler. Kendilerini adil ve huzur ile saran bu bereketli toprak üstünde çalışırlar, kazanırlar, yaşarlar ve hayattan bekleedikleri gamı aldıktan sonra, mesud evlat ve ıyali ortasında gülerek ölürlerd. Fakat vakta ki İstanbul Rum Patrikliği Atina ile anlaşarak İstanbul'da Bizans kurmak için Türk aleyhine faaliyete başladı, o zaman Anadolu Rumlarının da rahat ve huzuru nihayet buldu. O zaman İstanbul'dan, Atina'dan gelen muallimler Heybeliada'dan yetişen rahipler tedricen aralarına sokuldu. Ve kendilerine ilim namına, din namına senelerce iftirak, iğfal, hıyanet ve fesad telkin ettiler. Pontus cemiyetleri, bütün bu entrika ve şikeleri, Atina ve Fener'in müretteb planlarına tevfikan en ücra köylere kadar kol bucağı saldı. Ve Anadolu Rum'unun hissiyatını bozdu, zihnini bulandırdı ve onu nihayet kavlen ve filen Türk'e düşman etti...

.... İşte Anadolu'nun aynı ırktan olan, aynı lisanı konuşan Türk'ü ve Rum'u arasındaki dirliksizliğin sebebi!

Bizimki kadar kendi rahatlarını da kaçırdılar ve geçmiş devirlerin huzur ve refah günlerini hasretle aramaya başladılar.

Belki bunun için şimdiye kadar yürüdükleri yolun çıkmaz bir yol olduğunu anladıkları için ve kendilerine felaket getiren bu yalancı Rumluktan bıktıkları için Türklere, arkadaşlarına

yanaşmak istediler. Türklerle Rumları mukayese ettiler ve nihayet Türk olmaya karar verdiler. Eğer bu arzuları ciddi, samimi ise Türkler tarafından red ile mukabil görmeyeceklerdir.³²⁰

Buna benzer ifadelere 5 Ocak 1922 tarihli bir makalede de yer verilmiş ve Anadolu Hıristiyanlarının ırk olarak Türk oldukları ifade edilmiştir:

Anadolu Hıristiyanları ırken Türk'tür, yalnız üzerlerinde Rum ve Ermeni namını taşıyorlar. Bunlar da Müslüman Türkler gibi tarikatlara girmişlerdir.

... Şark ve garp müverrihlerini şhad ederek Anadolu'nun kadim ahalisinin asırlardan beri Türk olduğu, Türklüğün buhranlı ve zayıf sıralarında tazyike uğrayan birçok Türklerin Rum ve Ermeni mezheplerini kabule mecbur kalmış olduklarını evvelce izaha bilhassa çalışmışım.

Son günlerde Avrupa'da (ekalliyet) namı altında hukukundan bahsedilen zavallı ve bedbaht arkadaşlarımız; ki kendilerini unutmış olmalarına rağmen, anadilleri olan Türkçeyi muhafaza etmişlerdir. Rumca bilenler sahillerde, Ermenice bilen bir kısım Van ve Bitlis havalisinde bir miktar mevcuttur. Anadolu ortalarındaki bunların azam bir ekseriyetinin hala Türkçeden başka dilleri yoktur. Kiliselerde bile Türkçe yapılan vaazları dinler, Türkçe dua ederler. Lisanlarıyla Türklüklerini muhafaza eden bu arkadaşlar yalnız üzerinde bir Ermeni ve Rum adı taşımaktadırlar. Ahlak, adet, ruh ve seciyeleri tamamen Türk'tür. Bunlar Türklüğe gayr-i şuuri olarak sadık kalmışlardır. Hatta Müslüman Türkler bazı (tarikatlara) nasıl bir ananeyi ihya ederek girmişlerse tabi ki Müslüman Türkler gibi onlarda ruhlarında tarikatlara girmek amelini tutmuşlardır.³²¹

Görüldüğü gibi Rumların ve Ermenilerin aslında Türk oldukları, Türklüklerini unutmalarının nedeni olarak da, Fener Patrikhanesi ve ona bağlı cemiyetlerin çalışmaları gösterilmiştir. Buna rağmen Türkçeyi yani anadillerini korumuşlar, bunu da bilinç dışı bir şekilde yapmışlardır. Yani içlerindeki Türklük duygusu anadillerini unutmalarını önlemiştir.

Milli Mücadele döneminin çoğulcu yapısı içerisinde gayrimüslim topluluklar, işgallere destek veren, Anadolu topraklarında bağımsız bir devlet kurmak isteyen gayrimüslimlerden ayrı tutularak bu ülkenin birer vatandaşı olarak görülmüş, haklarına ve hukuklarına saygı gösterileceği devamlı belirtilmiştir. Bunların Milli Mücadeleye

³²⁰ "Asla Rücu", *Hakimiyet-i Milliye*, 1 Mayıs 1337, S. 173, s. 1

³²¹ İzzet Ulvi, "Anadolu'da Hıristiyan Türkler", *Hakimiyet-i Milliye*, 5 Kanun-u sani 1338, S.397, s. 3

desteklerinin sağlanması için birleştirici unsur olarak Türklük değil, geleneksel kimlikler kullanılmıştır. Gazete sütunlarında da gayrimüslim toplulukların refah ve mutluluklarının ancak Osmanlı camiası içinde kalmalarına bağlı olduğu da sürekli dile getirilmiştir. Anadolu toprakları içinde Türklerle birlikte yaşamak isteyenlere ise kapıların her zaman açık olduğu, Türklerle birlikte yaşamak istemeyenlerin ise bu topraklarda yaşamaması gerektiği açıkça vurgulanmıştır:

Anasır-ı muhtelifenin bu toprak üzerinde yaşamaya niyeti olanları, aynı derece-i ve samimiyetle hakiki menfaatlerini Türk'ün hiçbir zaman kapamadığı aguş-ı vahdette olmalıdırlar. Buna kabiliyeti olmayanlar için bir tarafta Yunanistan, bir tarafta Erivan Cumhuriyeti meydandadır. Anadolu'nun bu mukaddes toprakları üzerinde ne Yunanlıların, ne tarihi bir heyuladan ibaret olan Pontus Krallıklarının, ne Ermenistan'ın ordularının tesis etmesi imkanı, hayal-i baid kadar bile kıymeti haiz değildir.³²²

Bu anlayışa benzer düşünceler “Yeni Anadolu ve Unsurlar” başlıklı bir makalede de belirtilmiştir. Bu makalede Anadolu topraklarının Türklerin olduğu özellikle vurgulanmış ve gayrimüslim toplulukların hangi şartlar altında bu topraklarda yaşayacakları da dile getirilmiştir:

Evvla bütün dünya ile Anadolu'da yaşayan Ermeni, Rum ve Yahudilere hitaben şunu haber verelim ki Anadolu topraklarının her tarafında kesif bir ekseriyetle asırlardan beri manen ve maddeten kuvvetli olarak meskun bulunan Türkler artık Anadolu'da yeni bir hayatın başlaması ve bugün bütün memleketi yakıp kavuran büyük mücadelenin bu topraklar üzerinde, gerek dahili ve gerek harici, en son mücadele olmasını istiyorlar.

Anadolu Türkleri babalarından miras kalan her nevi emperyalizm fikirleri ret ediyorlar ve Anadolu hayatının temellerini sai, müsavat, müşterek menafi düsturları üzerine, tamamen iktisadi olarak, vaz'a ahdetmiş bulunuyorlar. Binaenaleyh bugünün yarının Anadolu'da ancak bir tek düsturu olabilir: Kim ki garp emperyalistlerinin elinde oyuncak olmuştur, onun emellerine ve menfaatlerine hizmet eder, o Anadolu'nun düşmanıdır ve mutlaka ezilmek lazım gelir... Sonra kim ki bu kaideyi kabul etmez, hatta başkaları hesabına değil de sırf kendi için dahi olsa, yine Anadolu'nun düşmanıdır.

.... Türk'ün hakkını teslim eden onunla beraber dostça yaşamak ve çalışmak isteyen ne tek bir Ermeni, ne de bütün Ermenistan düşmanımızdır, fakat, gah çarlar, gah Lloyd Georgeler elinde

³²² “Hakimiyet-i Milliye”, *Hakimiyet-i Milliye*, 10 Kanun-i-u sani 1336, S.1, s. 3

oyuncak olarak Türk kanı döken Ermeni komitecileri, ister hariçte, ister dahilde, en büyük düşmanımızdır.

İşte yeni Anadolu'nun anasır-ı siyaset planı: Anadolu'da yaşayan Rum, Ermeni veya Yahudi, her kim isterse bizim bu siyasetimize göre bir hatt-ı hareket çizer.

... Ermeni, Rum, Yahudi kim olursa olsun, bizimle beraber bu topraklar üzerinde çalışarak bu toprağın mahsulünden istifadeye karar verirse, ister Karabet, ister Mişon, ister Yanko, bizim dostumuzdur; kim Atinalı, kim Erivanlı, kanlı emperyalistlerin elinde oyuncak olarak bize karşı fesatlar tertip ederek silah kullanır, kan döker muhalefet ederse, aynı suretle hareket eden herhangi bir Türk gibi, bizim düşmanımızdır;

... Kemal-i şükran ile görüyoruz kibu hakikat alakadarlar arasında anlaşılmaya da başlamıştır: bir taraftan Rumlar ve Ermeniler kan dökücü çeteleriyle cephenin bazı aksamında, yahut Yozgat'ta, Konya'da ve İzmir'de Türk köylerini tarumar ederken diğer taraftan da bu hakikati anlayan bazı Ermeniler kuva-yı milliye ile beraber istilacı düşmanlara karşı mertçe ve kahramanca harp etmek üzere müfrezeler teşkiline başlamışlardır.³²³

Bu metinde de görüldüğü üzere, etnik bir Türklüğe dayalı anlayıştan değil, eşitliğe ve menfaat birliğine dayalı bir birlikten bahsedilmektedir. Buna uyanlar dost, uymayanlar ise düşman kabul edilmişlerdir. Buna karşılık gayrimüslim azınlıkların da bu topraklarda yüzyıllardır Türk ve Müslüman kardeşleriyle birlikte mutlu yaşadıklarına dair telgraflar *Hakimiyet-i Milliye*'de yayınlanmıştır. Komitacı faaliyetleri dışında kalan gayrimüslimler, Osmanlı Devleti'ne bağlı olduklarını her fırsatta dile getirmeye çalışmışlar, Türklerle aralarına nifak sokan büyük devletleri sürekli protesto ederek, can ve mallarının, namuslarının korunması anlamında Büyük Millet Meclisi'ne güvendiklerini dile getirmişlerdir. Osmanlılığa bağlı olduklarını her fırsatta dile getiren gayrimüslim toplulukların bu bağlılıklarını belirtmelerinin bir nedeninin de can ve mallarından kuşku duymalarıdır. Çünkü dönemin şartları içinde düşmanla işbirliği yapan, işgallere destek veren ve bizzat işgallere katılan Hıristiyan unsurlara duyulan tepkinin kendilerine yönelmelerinden korkmaktadırlar. Bu durum gazete haberlerinde ve makalelerinde net olarak gözlenmektedir. Özellikle İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal edilmesi ve Doğu

³²³ "Yeni Anadolu ve Unsurlar", *Hakimiyet-i Milliye*, 19 Teşrinievvel 1336, S.66, s. 1

Anadolu'da Ermenilerin yürüttükleri faaliyetler gayrimüslimlere düşman gözüyle bakılmasına neden olmuştu. Bu ortamda ve anlamda Ermenilerin ve Rumların Osmanlığa bağlılıklarını sürekli söylemeleri doğal bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır.

V.5. Yeni Türkiye'nin Anlamı

Milli Mücadele dönemi *Hakimiyet-i Milliye* haberlerine baktığımızda söylemsel düzeyde net olarak bir Türklükten sakınılsa da, Anadolu'nun aslında bir Türk yurdu olduğunun ve burada Türk çoğunluğu bulunduğunun bazı makalelerde dile getirildiği görülmektedir: Anadolu denildiği zaman akıllara farklı anlamlar gelmektedir. Anadolu hem iktisadi bir varlık hem de milli ve siyasi bir varlıktır. Bu topraklar üzerinde yaşayan insanlar arasında iktisadi bir birlik vardır; yine bu insanlar arasında en büyük kitleyi Türkler oluşturmaktadır. Türkler ise milli birliklerinin sahibi ve müdrikidirler.³²⁴

Milli Mücadele döneminde yayınlanan resmi belgelerle *Hakimiyet-i Milliye*'de, Türkler dışında Anadolu'da topraklarında yaşayan etnik gruplara dair beliren görüşleri, onlara bakış açısını değerlendirdiğimizde bir benzerlik görülür. Gerek Amasya Tamimi ve Erzurum Kongresi kararları olsun gerekse Sivas Kongresi ve Misak-ı Milli kararları olsun, bunların hepsinde dikkati çeken nokta, Türklük, Türk milleti, Türk milliyetçiliği gibi deyimlerin bir kere bile olsun kullanılmamış olmasıdır. Bu temel belgelerde Türklük ve Türk milleti deyimlerinin yerine, milli topluluğu tanımlamak için Osmanlılık ve Müslümanlık gibi temel kriterler ve kimlik öğeleri kullanılmıştır. Bundan da önemlisi, bu topluluk, tek parça bir kütle olarak algılanmamakta, onun çeşitli unsurlardan, bilcümle anasır-ı İslamiye'den oluştuğu kabul edilmektedir. Bu çeşitli unsurları birbirine bağlayan bağlar, “öz kardeşlik”, “karşılıklı saygı ve fedakarlık duygusu”, “saadet ve felakette tam ortaklık” ve “aynı mukadderatı paylaşma” isteğidir. Belki, daha da ilginç, her üç belgede

³²⁴ “Anadolu”, *Hakimiyet-i Milliye*, 7 Teşrin-i sani 1336, S.72, s. 1

de hemen hemen aynı ifadelerle, bu unsurların ırksal ve sosyal hukuklarına, çevre şartlarına ve özelliklerine tamamıyla uyulacağından söz edilmiştir. Erzurum ve Sivas Kongreleri tartışmalarında bu kavramları açıklığa kavuşturacak hiçbir açıklama bulunmamaktadır. Bu nedenle ırksal ve sosyal hakların neler olduğu, çevre şartları derken nelerden bahsedildiği, bu şartlara uymanın nasıl sağlanacağı net olarak bilinmemektedir. Bu belirsizliğe rağmen, sözü geçen belgelerde verilmek istenen mesajın, kültürel kimlikler bakımından çoğulculuğu benimseyen, hatta bu kimlikleri hukuk planında koruyan ve güvence altına alan bir “çeşitlilik içinde birlik” mesajı olduğu kuşkusuzdur.³²⁵

Hakimiyet-i Milliye de resmi belgelerle paralellik göstermekle birlikte Türklüğe biraz daha fazla değinilmiş, Anadolu’da çoğunluk olarak Türklerin bulunduğunu dolayısıyla da bu toprakların bir Türk yurdu olduğunu, devletinde bir Türk devleti olduğu özellikle Milli Mücadele döneminin sonlarına doğru daha çok dile getirilmiştir:

Artık milletin en makul ve en meşru ve en insani salahiyetini istimal etmek zamanı geldiğinde tereddüdü kalmamıştı. Tarih-i cihanda bir Cengiz bir Selçuk bir Osman devleti tesis eden ve bunların hepsini tecrübe eyleyen Türk milleti bu defa doğrudan doğruya kendi nam ve sıfatında bir devlet tesis ederek bütün felaketlerin karşısında sahib olduğu kabiliyet ve kudretle ahz-ı mevki etti. (alkış sesleri). Millet mukadderatını doğrudan doğruya eline aldı ve milli saltanat ve hakimiyetini bir şahısta değil, bütün efradı tarafından müntehib vekillerden tereküb eden bir meclis-i alide temsil etti. İşte o meclis, meclis-i alinizdir; Büyük Millet Meclisi’dir. Ve bu makam hakimiyet-i hükümete, Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümeti derler. Bundan başka bir makam-ı saltanat, bundan başka bir heyet-i hükümet yoktur ve olamaz... Türk ve İslam Türkiye Devleti dünyanın en bahtiyar bir devleti olacaktır.³²⁶

Bunun yanında özellikle gayrimüslimlere ilişkin mesajlar daha net bir biçimde ortaya koyulmuştur. Bu topraklarda yaşamak isteyen gayrimüslimlere, her şeye rağmen Türklerin kucak açacağı ve onların bu ülkenin birer vatandaşı olarak görüleceği belirtilmiş, fakat istemeyenler için Atina ve Ermenistan gidilecek yer olarak gösterilmiştir. Bu

³²⁵ Özbudun, *a.g.m.*, s. 64

³²⁶ “Dün Meclisimiz İttifak-ı Tam İle Kararını Verdi: Türkiye Halkı İstanbul’daki Şekl-i Hükümeti Ebediyen Tarihe Müntakil Addetmiştir”, *Hakimiyet-i Milliye*, 2 Teşrin-i sani 1338, S.650, s. 1

toplulukların yüzyıllardır birlikte yaşadıkları Türklere ve üzerinde yaşadıkları topraklara ihanet ettikleri de net bir biçimde ortaya koyulmuştur. Bununla birlikte resmi belgelerde geçen çoğulcu yapının *Hakimiyet-i Milliye*'de savunulan ve sürdürülen bir görüş olduğu gözlenmiştir.

Milli Mücadele yıllarında bu tür bir söylemin benimsenmiş olmasının, ulusçu ve yeni bir terminolojinin kullanılmamasının nedenleri ise çeşitlidir. Büyük bir olasılıkla, Türk ulusçuluğunun henüz billurlaşmamış olması, İtilaf devletlerinin etnik bölünme yaratma planlarını boşa çıkarma, vb. nedenler en başta akla gelen nedenler arasındadır.³²⁷ Nitekim bunun bir yansıması olarak gazete sütunlarında “Türk Devleti” yerine “Türkiye Devleti” ve “Türkiye halkı” gibi deyimlerin kullanılması anlamlıdır. Ulusal Kurtuluş Savaşı aslında Türk ulusçuluğunun damgasını taşımakla birlikte, Türk olan ve olmayan unsurların anti-empyrist birliğini temsil ediyordu. Bu bakımdan “Türkiye Devleti” ve “Türkiye halkı” ibareleri, etnik kökeni, dili ve kültürü ne olursa olsun, belli bir siyasal sınır yani Misak-ı Milli sınırları içinde yaşayan insanların siyasal birleşmesinin en üst noktası olan yeni devleti bütün kucaklayıcılığıyla ifade ediyordu.³²⁸

Milli Mücadele döneminin başlarında ulusçu söylemden genellikle sakınan *Hakimiyet-i Milliye*, savaşlarda gelen başarılarından sonra artık tavır değiştirmeye başlamıştır. Bu tarihlerden sonra gazete sütunlarında Milli Mücadele'nin amaçlarının daha anlaşılır bir şekilde dile getirildiği, Türklük duygusunun, “Türk milleti” ve “Türk Devleti” gibi deyimlerin biraz daha fazla işlenmeye başladığı görülür. Bununla birlikte birleştirici bir unsur olarak dinsel kimlikler hala geçerliliğini korurken, “Osmanlı camiası” “Osmanlılık” gibi terimlerin anlamını yitirdiği de görülmüştür.

³²⁷ Bülent Tanör, *Kurtuluş Üzerine 10 Konferans: Türkiye 1918-1923*, Der Yay., İstanbul, 1995, s.69

³²⁸ Tanör, *Osmanlı Türk Anayasal Gelişmeleri, 1789-1980*, Der Yay., İstanbul, 1995, s. 211

Geçen gün Pier Loti “Sevr” Gazetesi’nde İstanbul Türk kadınlarının uzun bir mektubunu neşretti. Bu mektupta birkaç hanım, bütün İstanbul halkı namına, Türk payitahtının uğradığı korkunç yoksulluğu anlatıyor ve tanrının merhametinden medet umuyor. İstanbul bu hali devamlı ve müsbet bir siyasetin neticesidir. “Sevr” muahedesi şimdiye kadar sırasıyla üç hedefe hücum etti:

- 1 – Osmanlı saltanatı
- 2 – Türk vatani
- 3 – Türk milleti.³²⁹

Yukarıdaki satırlarda da görüldüğü gibi, daha önce gazete sütunlarında Anadolu toprakları, Osmanlı ülkesi ve üzerinde yaşayanlar da anasırı-ı İslamiye olarak anılırken, şimdi “Türk vatani” ve “Türk milleti” deyimleri kullanılmaya başlanmıştır. Bu durumun oluşmasında da işgallerin, özellikle önemli kentlerin işgallerine karşı duyulan tepki önemli olmuştur. Bu tepkisel hareket savaşta kazanılan başarılar sonucunda Türklük duygusunun kabul görmesini ve açıkça telaffuz edilmesini hızlandırmıştır. Örneğin 1921 yılının sonlarından itibaren *Hakimiyet-i Milliye*’de “Yeni Türkiye’nin Manası”, “Yeni Türkiye’nin Manası” ve “Milliyet Düsturları” başlıklı makalelerde hedeflenen amacın neler olduğu belirtilmekte, Türk ulusal kimliğine vurgu artmakta ve Türk ulusçuluğunun içeriği ve nasıl bir anlama sahip olduğu ifade edilmeye çalışılmıştır.

“Yeni Türkiye’nin Davası” başlıklı makalenin üçüncü bölümünde “Yeni Türkiye’nin nasıl yaşamak istediği Cumhuriyet döneminin ideologlarından Mahmut Esat tarafından net bir şekilde belirtilmektedir:

Yeni bir vaziyet, yeni bir idare ile hürriyet için, istiklal için dünya önünde gözleri yaşlı dövülmüş sevgili Türkiyemiz mütecanis bir kitleden mürekkebe bir arazi dahilinde (hukuk-u düvel)in herhangi asri bir devlet hakkında kabul ettiği tam ve mutlak bir istiklal ile yaşamak istiyor. Esasen hiçbir zaman muahede manasını ifade edemeyen iktisadi, adli kapitülasyonları, şu veya bu gibi imtiyazlarca izah ettiğiniz manaya ve asri bir devletin şerefine, hayatına uygun bulmuyorlar. Yeni Türkiye davasını (Misak-ı Milli) ile bütün aleme ilan etti.³³⁰

³²⁹ “Anadolu İhtilali”, *Hakimiyet-i Milliye*, “Anadolu İhtilali”, 8 Mayıs 1337, S.179, s. 1

³³⁰ Bozkurt, “Yeni Türkiye’nin Davası 3”, *Hakimiyet-i Milliye*, 10 Teşrin-i evvel 1337, S.318, s. 1

Yeni Türkiye, davasının ne olduğunu Misak-ı Milli ile bütün dünyaya ilan etmiştir. Fakat burada dikkati çeken nokta, bu dönemde verilen mesajın Misak-ı Milli kararlarının alındığı dönemdekinden daha net olmasıdır. Çünkü Misak-ı Milli kararlarına yansıyan şekliyle bir birlikten bahsediliyordu. Mahmut Esat'ın makalesinde ise hedef yine Misak-ı Milli'nin gerçekleştirilmesidir, ama bununla birlikte türdeş ve aynı cinsten olan bir kitleden de bahsedilmektedir. O halde Mahmut Esat'ın, aynı cinse mensup bir kitleden oluşan sınırlar dahilinde yaşamak, demekle kastettiğinin etnik bir Türk topluluğuna dayanan ulus-devlet anlayışı olduğu açıktır.

Yeni Türkiye'nin davasının ve manasının ne olduğunu belirten bu makalelerde değinilen noktalardan biri de iktisadın millileştirilmesi ve Türk üreticisinin, Türk köylüsünün kaybettiği değeri ona geri kazandırmaktır.

Türk üreticisinin, köylüsünün keyfi bir yönetim altında yüzyıllardır sömürüldüğünü belirten Mahmut Esat, bu sömürünün odak noktalarından biri olarak saray idaresini ve bu idarenin benimsemiş olduğu hukuk sistemini göstermiştir: Kamu hukukunun eski Türk adetlerinden, İran ve Bizans hukuk esaslarından etkilenmiş olmasına rağmen, hukuk sisteminin ana kaynağı yine şeriattır. Şeriata dayalı hukuk sistemi ise Türk halkının ve üreticilerinin keyfi bir idare altında inlemesine neden oluyordu. Fakat II. Mahmut'un Yeniçeri Ocağı'nı kaldırması, Türkiyeli köylünün, büyük Türk müstahsilin, asırlardır soyulan, yakılan, vurulan harap yurdunda biraz nefes almasını sağlamıştı. Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesiyle başlayan dönem ise Türk müstahsilleri açısından daha kötü bir dönem olmuştur. Batılı devletlerin baskısıyla gayrimüslimlere tanınan ayrıcalıklar, onları o kadar mutlu bir hale getirmişti ki, sanki bütün memleket onlara çalışır hale gelmişti. Bu dönemde Türk müstahsiller hem saray hem de gayrimüslimler ve Avrupa tarafından ezilmiştir. Öyle ki memleket Türklerin değil, gayrimüslimlerin ve Avrupa'nındı.

Türk müstahsiline gerçek önemi veren, ona hak ettiği değeri kazandıran ise, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu olmuştur. Teşkilat-ı Esasiye ile birlikte milli iktisat devletin siyasetine girmiş oldu.³³¹

Görüldüğü üzere Milli Mücadele döneminde gelen askeri başarılarından sonra Türklük duygusu ve türdeş bir kitleden oluşan ulus-devlet anlayışı daha fazla dile getirilmeye başlanmıştır:

Osmanlı İmparatorluğu'nu yedi asırlık hayatında hiçbir gün milli devlet olamadı. Belki devletin iş başında padişah dahil olduğu halde birçok Türkler bulundu. Fakat itiraf etmek icap eder ki iş başında bir iki Türk'ün bulunması hatta daima Türk bulunması devleti milli diyebilecek bir hale koyabilmek için kafi değildi.

Milli idarenin, her şeyden evvel Türk'ün iktisadi menfaatlerinin, halkın içtimai vaziyetinin teminiyle ve yine memleket mukadderatının Türk camiası tarafından idaresiyle vücuda getirileceği şüphesizdir. Osmanlı tarihi hiçbir safhasında böyle bir idarenin şahidi olamadı. Zaman oldu ki sarayda padişaktan başka Türk yoktu!.. Saray ve tebaaları Türk olduğu mahdud zamanlarda bile Türk camiası iktisadi manasıyla esirler gibi asırlarca bu sınıfın hesabına çalıştı. Bu vaziyeti, umumi kıyımları müteakip yapılan ıslahatlar, tecdidler, meşrutiyetle – iktisadi manaca – tarihin delaleti vechle Türk camiasını salaha götüremedi. Türk camiası manen kazandı fakat maddeten manevi kazancıyla nispet kabul etmeyecek merteye gaib etti. Hırpalandı ve ezildi. İşte bugünkü hareket buna bir çare bulmak mecburiyetindedir. Yoksa bu cihet ihmal edilerek dünya kadar iş yapılmış olsa dahi yine bir şey yapılmış olmaz. Türk camiası kanıyor asırlardır kanıyor bu akan kanı durdurmak lazımdır.

Ne yapalım ki Türkiye ve Türk camiası mesut olsun, tarihin yedi asırdır naklettiği milli yara sarılabilsin?

Dünkü yazılarımızda da söylediğimiz vechle tekrar edelim ki milli yaranın sebebi keşf olunmuştur. Meşhurdur, bir hastalığı keşfetmek onu yarı tedavi etmek demektir. Osmanlı tarihi diyor ki Türk halkı camiası mukadderatına sahip olmadığı, onun iktisadiyatı ve içtimaiyatı devletin siyasetine istikamet çizmediği içindir ki Türkiye inhitat etti... Milliyet ve millet hakimiyeti yoktur. ... Türkiye badema ne bir şahsi idare ne de bir sınıf idaresi olamaz. Bu onun bugünkü manasıyla tezat teşkil eder. Türkiye camianın iradesiyle hareket eder, umumi siyaseti yine camianın iktisadi ve içtimai menfaatinden alır. ... Memlekette camia saltanatını tesis etmekte olan teşkilat-ı esasiye kanunu hakiki milli Türk, ve Türkiyeli müstahsiller devletini vücuda getirebilecektir.

³³¹ *A.g.m.* 3-4-5, 11,13 ve 14 Teşrin-i sani 1337, S. 350, 351, 352, s. 1

Teşkilat-ı esasiye kanununun gayesi olan Türk camiası idare ve menfaatine müstenit devleti tesis edecek teşkilat vücuda getirildikçe bilinmelidir ki idarede değişmiş bir şey yoktur. Yine her şey eski hamam eski tastr.³³²

Mahmut Esat bu makalesinde etnik anlamda Türklük duygusunu net bir biçimde işlediği gibi, ekonomik alanda da bu duygunun temin edileceğinin, temin edilmesi gerekliliğinin önemini vurgulamıştır. İşte Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nu bu anlamda hem hakiki bir Türk ulus-devleti oluşturma hem de iktisadi alanda Türklerin egemenliği yolunda atılan en önemli adımlardan biri olduğunu belirtmiştir.

Milli Mücadele dönemi ve sonrasında gerçekleştirilmeye çalışılan ekonomide Türkleşme aslında Jön Türklerin izlediği “milli iktisat” çizgisinin devam ettirilmesi anlamına gelmektedir. Jön Türkler ekonomide, hem imparatorluktaki azınlıklara hem de Avrupa egemenliğine karşı bir “milli iktisat” geliştirmeye çalışırlar. Savaştan yararlanarak kapitülasyonları kaldırır ve ekonomik gücün Müslüman Türk girişimcilerin eline geçmesini kolaylaştıracak kanunlar çıkarırlar. Onlar için söz konusu olan, devlet tarafından korunan bir ulusal burjuva yaratmaktır.³³³ Milli Mücadele döneminde gayrimüslimlerin oynadığı olumsuz rol, ticaret ve sanayinin millileştirilmesi ve milli bir burjuvazi oluşturulmasını hızlandırmıştır. Gayrimüslimlerin artık Türk kavramının dışında değerlendirildiği bir ortamda, Türkiye’nin ekonomik bağımsızlığın sağlanması için ticaret ve sanayinin yabancılardan arındırılması bir zorunluluk olarak görülmüştür. Azınlıkların ticaret ve sanayi hayatındaki konumlarının Türkler tarafından üstlenilmesi, asli unsur fikriyle de ilişkilidir. Bu ülkenin hakiki sahibi Türkler olduğuna göre, bu ülkenin ticaret ve sanayinde de söz sahibi olma hakkı onlarındır.³³⁴ Nitekim Mahmut Esat’ın *Hakimiyet-i Milliye*’deki yazılarında hedef olarak beliren amaçlardan biri de “milli iktisat” fikrini gerçekleştirmektir. “Vakıa Tanzimat’tan sonra Avrupa sermayesi memleketimizi çok

³³² Bozkurt, “Yeni Türkiye’nin Manası 7”, *Hakimiyet-i Milliye*, 16 Teşrin-i sani 1337, S.354, s. 1

³³³ Georgeon, *Osmanlı-Türk Modernleşmesi (1900-1930)*, (Çev.: Ali Berkay), YKY, İstanbul, 2006, s. 19-20

³³⁴ Yıldız, *a.g.e.*, s. 285

hırpaladı, milli iktisadiyatımızı esir etti. Fakat kabahat sermayede değil, hazin talimli memleketimizin siyasi mukadderatında idi. Her gün bir hezimete uğrayan vatanımız her gün biraz daha mali, iktisadi, siyasi esarete zayıf boynunu uzattı”³³⁵ diyen Mahmut Esat, bir burjuva sınıfının olmayışını da açıkça dile getirmiş ve milli iktisadın gerçekleşmemesini bir burjuva sınıfının olmayışına bağlamıştır: “Halbuki bizde (burjuva) namıyla iktisadi menfaatleri tayin etmiş ve içtimai bir sınıf olarak ayrılmış halk ile zadegan arasında mütevasıt bir sınıf yoktu; zadegan bile yoktu. Türkiye’de halk ve saray vardı... (Türkiye meşrutiyet misakı) sarayın elinden idareyi alarak halka teslim etmek ve müstahsili hakim kılmak olacaktı.”³³⁶

Bu noktadan hareketle özellikle İttihat ve Terakki döneminde başlayan milli siyaset çizgisi Milli Mücadele döneminde de izlenmiş, milli iradenin gerçekleşmesi Türkün iktisadi menfaatlerinin teminine yani milli iktisada ve memleketin yazgısının Türk camiası tarafından idare edilmesine bağlanmıştır.

Bir Türk kimliği 1922 yılının sonlarına doğru daha belirgin hale gelmiş ve bu kimliği Anadolu’nun her yerine yayma çabası başlamıştır. Bu çabanın izlendiği yerlerden birisi de Türkçe olmayan yer isimlerinin değiştirilmesiydi: “Bazı memleketlerimiz vardır ki isimlerinin Türklükle hiçbir alakası yoktur. Bu alakasızlığı nazar-ı dikkate alan dahiliye vekaleti bazı nevahinin isimlerini münasebet-i tarihiye ve mevkilerine göre tebdil etmiştir.”³³⁷ Bu kapsamda Rum ve Ermeni isimlerini andıran nahiye isimleri değiştirilmeye başlanmış, bunların yerine Osmanlı, Türk ili, Doğan Bey, Budaklı vb. Türk isimleri koyulmuştur. Yine 5 Şubat 1339 (1923) tarihli *Hakimiyet-i Milliye*’de verilen bir haber de, Türk isimleriyle ilgili olarak, Maarif Vekaletince alınan bir kararı bildirmektedir:

³³⁵ Bozkurt, “Yeni Türkiye’nin Manası 2” *Hakimiyet-i Milliye*, 10 Teşrinisani 1337, S.349, s. 1

³³⁶ *A.g.m.* 6, 15 Teşrin-i sani 1337, S.353, s. 1

³³⁷ “Kasabalarımız Milli İsimleriyle”, *Hakimiyet-i Milliye*, 24 Teşrin-i evvel 1338, S.642, s. 3

Maarif Vekaletinin, eski Türk isimlerinin muhafazası için pek kıymetli bir tesbiti: Dün, Maarif Vekaletinin pek mühim bir tamiminden haberdar olduk. Unuttuğumuzdan ve bilmediğimizden dolayı bazı Türk isimlerinin ve kelimelerinin yabancı bir lisandan geldiği zehabıyla değiştirildiğini haber alan vekalet bütün maarif müdürlerine, Salih Refet Bey imzasıyla atideki tamimi göndermiştir ki bu bütün vatandaşlar için güzel bir tarih dersi de teşkil ediyor.³³⁸

Bu sütunlarda da görüldüğü üzere, gazete sütunlarında Türklük duygusunun ve bilincinin benimsetilmesi yolunda yapılan çalışmalardan biri de Türk tarihi ile ilgili bilgiler vermek olmuştur. Bu makalelerde Türklerin büyük devletler kurdukları, şanlı ve şerefli bir devlet oldukları, yönetilecek bir ulus değil, yönetici vasıflara sahip olan bir ulus olduğu vurgulanarak Türk kimliğine sahip olmanın ne kadar önemli olduğu ve Türk olmanın bir ayrıcalık olduğu gibi mesajlar verilmeye çalışılmıştır.

³³⁸ “Türk İsimleri”, *Hakimiyet-i Milliye*, 5 Şubat 1339, S.731, s. 3

VI. MİLLİ MÜCADELE SONRASI ULUSAL KİMLİK

VI.1. Savaş Sonrası Türkiye'si

1923 yılına gelindiğinde, Türkiye'nin genel görünümünü göz önüne getirmek oldukça zordur. İtilaf bloğuna karşı girişilen ve hedefi, ulus egemenliğine dayanan, tam bağımsız bir Türkiye yaratmak olan Milli Mücadele döneminden sonra karşılaşılan manzarayı bir “yokluk” olarak tanımlamak yerinde olur. Çünkü, bütün ticari ve endüstriyel girişimler, yabancı şirketlere aitti. Sanayi neredeyse yoktu. Tarım bütünüyle geleneksel yöntemlerle yapılmaktaydı. Bütçe açıkları alışılmış bir şeydi. Yüzde yetmişler civarındaki yüksek faiz oranları ile alınan dış borçlar, bütçe açıklarını kapatmak için kullanılıyordu. Duyun-u Umumiye belirli gelir kaynaklarına el koymuştu. Sosyo-ekonomik açıdan ise, aşiret bağları önemini korumaktaydı. İşçi sınıfı yok denecek kadar zayıf olduğu gibi, ciddi bir burjuva sınıfı da mevcut değildi.³³⁹

Ülkenin demografik yapısı da bu döneme gelinceye kadar büyük değişikliklere uğramıştı. Bu değişikliklerin oluşmasında en önemli etken savaşlar olmuştu. Özellikle Balkan Savaşları'yla başlayan ve Milli Mücadele döneminin bitmesiyle son bulan on yıllık sürekli bir savaş durumundan sonra, modern tarihte eşi benzeri olmayan ölçüde nüfus seyrekleşmiş, yoksullaşmış ve harap olmuştur. Ülkede büyük çaplı göçlerin ve ölümlerin sonuçları demografik olarak oldukça ağır bir fatura ortaya koymuştur. Savaş döneminin sonucunda Anadolu nüfusu yüzde 20 civarında düşmüştü. Bu oran, Birinci Dünya Savaşı'nda savaştan Avrupalı devletler arasında en büyük sarsıntıya uğramış ülke olan Fransa'ninkinden yirmi kat daha fazlaydı. Bunun yanında savaşların beraberinde getirdiği

³³⁹ Yıldız, *a.g.e.*, s. 112

altyapı tesislerinin bozulması, tarımda emekçi kıtlığını yaratması ve salgın hastalıklar da nüfusun azalmasında etkili olmuştur.³⁴⁰

Balkan Savaşları'ndan sonra, İttihat ve Terakki'nin çekirdek kadrosu Anadolu'nun gayri Türk unsurlardan temizlenmesi projesini uygulamaya başlamışlardı. Çünkü bu savaşlardan sonra, Ermeni ve Rum azınlıkların imparatorluk bütünlüğü içinde yer alabilmelerinin artık mümkün olamayacağına karar veren İttihat ve Terakki, Anadolu'yu Türkleştirmek için bu unsurların tasfiye edilmesini gerekli görmüştü. Bu kararı uygulamanın ilk adımı ise, Türk topluluğunun ulusal açıdan bilinçlendirilerek Türklük mefkuresinin ateşlenmesiydi. Buradaki amaç, imparatorluğun güvenli unsurlara doğru yayılarak Kafkasya ve Orta Asya'daki Müslüman Türk topluluklarla birlikte yeni bir yapıya kavuşturulmasıydı. Avrupa'da ve Balkanlarda kaybedilen imparatorluk, yönünü bu defa ters tarafa çevirerek bir ırkdaş ve dindaş topluluğu olarak yeniden kurulacaktı.³⁴¹

Savaşların neden olduğu ölümlerden sonra nüfusun azalmasında etkili olan faktörlerden biri de göç hareketleriydi. Daha önce, 1878 savaşı ve Balkan Savaşları Anadolu'ya yüz binlerce Müslüman nüfusun, çoğunlukla da Türk nüfusun göç etmesine neden olmuştu. Buna ek olarak Birinci Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında Anadolu'dan birkaç yüz bin Ermeni göç etti. Bunu, Batı Anadolu'daki çok sayıda Rum izler. Son olarak, Lozan Anlaşması kararları gereğince, İstanbul dışında Anadolu'nun kalan 900 bin civarındaki Rum Ortodoks halkı, Batı Trakya hariç Yunanistan'daki 400 bin civarındaki Müslüman'la mübadele edildi. Sonuç olarak Anadolu'daki savaşın neden olduğu yüzde 20 oranındaki kayıplara bir de göç hareketleri sonucu yüzde 10 oranında bir kayıp eklenir. Dolayısıyla bu nüfus hareketleri sonucunda, 1923'teki Anadolu'nun 1913'teki Anadolu'dan kültürel açıdan da tamamen farklı bir yer olduğu görülmektedir. Büyük

³⁴⁰ Zürcher, *a.g.e.*, s. 239

³⁴¹ Akçam, *İnsan Hakları ve Ermeni Sorunu: İttihat ve Terakki'den Kurtuluş Savaşı'na*, İmge Kitabevi, Ankara, 1999, s. 159-160

Hıristiyan cemaatleri neredeyse gitmişti ve savaşlar öncesinde yüzde 80'i Müslüman olan Anadolu'nun, şimdi yüzde 98'i Müslüman'dı. Konuşulan dil açısından yalnızca iki büyük topluluk kalmıştı: Türkler ve Kürtler. Bunun dışında yarım düzine küçük topluluk bulunuyordu: Rumca, Ermenice ve Süryanice konuşan Hıristiyanlar; İspanyolca konuşan Museviler ve Çerkezce, Lazca ve Arapça konuşan Müslümanlar.³⁴²

Türk siyasi seçkinleri açısından, Balkan Savaşları sonrasında başlamış olan ve dini niteliği kaçınılmaz olarak belirgin olan uluslaşma süreci, Milli Mücadele döneminde ivme kazanmış, buna ek olarak 1923'te başlayan mübadele süreci sonucunda, Anadolu, neredeyse Müslüman unsurların vatanı haline gelmişti. Milli Mücadele'nin dışa yönelik ulusçuluğu, bu dönemden sonra içe yönelmiş, gayrimüslim unsurlardan arındırılmış, türdeş bir ulus-devlet kurma amacına paralel olarak, Anadolu'da kalmış olan Hıristiyan topluluklar Türkleştirilme programının hedef kitesinin başında yer almıştır.

VI.2. Hakimiyet-i Milliye'ye Yansıyan Yeni Kimlik

Osmanlı Devleti ile İtilaf Devletleri arasında imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması, Osmanlı için çöküşün ve devlet olma özelliğinin sona erdiği bir antlaşmadır. Öyle ki, bir devletin varlığını ortadan kaldırarak derecede ağır hükümlere sahiptir. Öte yandan antlaşma hükümlerine aykırı olan hareketler içine girilmesi, bunları önleyecek bir otoritenin mevcut olmaması, mevcut otoriteninse kendi çıkarlarını gözeterek bu aykırılıklara ve işgallere ses çıkarmamanın ötesinde onları destekleyici davranışlar ve söylemler içerisine girmesi, zaten çok ağır olan antlaşma hükümlerini bir kat daha ağırlaştırmıştı. İşgallere karşı koyacak bir otoritenin mevcut olmaması, Milli Mücadele'nin Anadolu halkı tarafından üstlenilmesi sonucunu doğurmuştu. Büyük çoğunluğu Osmanlı subaylarından meydana gelen öncü bir kadro, daha başlangıcından itibaren, halk tarafından

³⁴² Zürcher, *a.g.e.*, s. 240

üstlenilen bu direniş hareketlerini örgütleme görevini üstlenmiş, bu ve daha önceki çabaların ürünleri yerel kongreler, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin teşkili ve Ankara'da toplanan Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin kuruluşu olmuştur. Dolayısıyla, Anadolu'yu uluslararası planda temsil eden devlet ikili bir karakter kazanmıştı: Bir yanda işgalci güçlerle işbirliği yapan Osmanlı hükümeti, diğer yanda devrimci Ankara hükümeti.

Bu iki hükümet, gerek İstanbul hükümeti gerekse Ankara hükümeti, bir bakıma, benzer bir sınıfsal yapıya sahiptirler. Her iki hükümet de, hakim oldukları bölgelerde egemen sınıfların temsilcisidir. Yalnız şu fark vardır: İstanbul hükümeti Anadolu'yu da sömürme durumunda bulunan ve emperyalizmle işbirliği halinde gayri milli bir ticaret burjuvazisinin çıkarlarını yansıtırken, Ankara hükümeti Anadolu'nun milli bir karakter taşıyan sınıflarının temsilcisidir. Fakat, İslam Batı emperyalizmi ve İstanbul burjuvazisi lehinde Anadolu'da karşı devrimci bir araç olarak kullanılmaktadır.³⁴³

Timur, Anadolu'da bu dönemde etkili rol oynayan üç ideoloji saymaktadır: Ulusçuluk, İslam ve Sosyalizm. Bunların her üçü de Osmanlı Devleti'nin "Batılılaşma" süreci içinde ortaya çıkan ve özellikle II. Meşrutiyet hareketinin doğurduğu fikir akımları içinde belirginleşen ideolojilerdir.³⁴⁴

Bu üç ideoloji içinde Anadolu'ya en uygun olanı İslam'dı. İslam hem Milli Mücadele döneminde işgalcilere karşı birleştirici bir unsur olarak kullanılmış hem de Cumhuriyet Dönemine kadar Türk ulusçuluğunun, dil unsuruyla birlikte iki temelinden biri sayılmıştır.

³⁴³ Taner Timur, *Türk Devrimi ve Sonrası*, İmge Kitabevi, Ankara, 2001, s. 27

³⁴⁴ Timur, *a.g.e.*, s. 28

VI.2.1. Ulusal Kimliğin Tanımı: Dil ve Dinden İbaret Milliyete,

Türklüğe

Milli Mücadele dönemi boyunca Anadolu'da en yaygın ideoloji İslam'dı. Anadolu nüfusunun büyük çoğunluğunu oluşturmalarına rağmen Türkler, kendilerini her şeyden önce Müslüman olarak kabul ediyorlardı. Bağlılıkları farklı düzeylerde İslamlaşma ve Osmanlı hanedanına idi.³⁴⁵ Bağlılıkların bu şekilde olması, Milli Mücadele döneminde bir Türk kimliğinin ön plana çıkmasını engellemiştir. Çünkü, bir Türk ulus-devleti yaratmak için yapılan Milli Mücadele, en azından şimdilik bir Türk kimliğinin açığa vurulmamasını gerektiriyordu. Dolayısıyla Türk ulusal kimliği, başlangıçta din üzerinde temellenmiş ve dinsel bir karaktere sahip olmuştur.

Milli Mücadele döneminde bu denli yaygın ve birleştirici bir unsur olarak kullanılan İslam, Osmanlı Devleti'nin feodal niteliğini yansıtan resmi bir ideolojidir. Batıcı pozitivizm, ulusçuluk ve sosyalizm gibi ideolojiler ise, Batı kapitalizminin etkisi ile Osmanlı toplumunda pazar ekonomisinin bir miktar gelişmesi sayesinde ortaya çıkmıştır. Batıda burjuva devrimlerinin bir sonucu olan ulusçuluk, Osmanlı Devleti'nde ise, asker-sivil aydın kadrolarda geniş bir temel bulmuştur. Çünkü, Osmanlı Devleti'nde bir burjuva sınıfının olmayışı kapitalizmin devlet tarafından geliştirilmesini gerekli kılıyordu. İttihat ve Terakki de böyle bir politika izlemiştir. Bu politika, ulusçuluğun asker-sivil aydın kadrolarca benimsenmesi sonucunu doğurmuştu. Ulusçuluğun bu kesim tarafından benimsenmesinin diğer bir nedeni de, bu ideolojinin Batı'da şekil değiştirerek ırkçı bir görünüm kazanması ve sömürge rejimlerini meşru kılar yönde kullanılmasıdır. Fakat, ulusçuluğun aldığı bu yeni şekil milli kurtuluş savaşı koşullarında bulunan bu gibi

³⁴⁵ Lewis, *a.g.e.*, s. 2

ülkelerde, burjuva sınıfları işbirlikçi bir potansiyel taşıdığı için, ulusçuluk anti-emperyalist bir ideoloji olarak küçük burjuva kesimlerinde gelişmiştir.³⁴⁶

Bu anlamda Birinci Dünya Savaşı'ndan mağlup çıkan Osmanlı Devleti'nin İtilaf devletleriyle imzaladığı Mondros Ateşkes Antlaşması ve Sevr Barış Antlaşması, antlaşma maddeleri göz önüne alındığında, Osmanlı'nın elinde kalan son topraklar olan Anadolu toprakları da tamamen sömürgeleştirmeye yönelik bir içerik taşıyordu. Bu antlaşmayla boğazlar yabancı devletlerin kontrolüne bırakılmakta, savaşta yitirilmeyen yerler bile yabancı ülkelerin yönetimine terk edilmektedir. Sınırların korunması için gerekli olanın dışındaki tüm Osmanlı askerleri çekilmek zorunda bırakılmıştır. Ulaşım ve haberleşme hizmetlerini yabancılar yürütecektir.³⁴⁷ Bu sömürgeci anlayış, söylemsel düzeyde medenileştirme sloganıyla da beraber yürüyordu. Bu dönemde Anadolu'da nüfusun neredeyse tamamını Türkler oluşturmasına rağmen bunlar arasında ulusal bilinç henüz gelişmemişti. Ulusal bilinci geliştirecek, ulusçuluğun oluşumunu sağlayacak ve yerel düzeyde başlayan direnişleri tek bir çatı altında toplayacak bir burjuva sınıfı da yoktu. Anadolu'daki üretim ilişkileri ve bunun yarattığı devlet ve toplum yapısı, İslam'ı etkili bir ideoloji haline getirirken, bir sınıf olarak burjuva sınıfının oluşmasını da engellemiştir. Burjuva sınıfı yaratmaya yönelik İttihat ve Terakki döneminde başlayıp Milli Mücadele dönemine kadar geçen süreçte yapılan girişimler de henüz yeterli bir düzeye ulaşmamış, devrimci bir burjuva sınıfı gelişmemişti. Burjuva sınıfının yerini ise, Milli Mücadele döneminde asker ve sivil kadro doldurmuş, ulusçuluk ideolojisi genellikle bu kesim içinde taraftar bulmuştur. Fakat, bu grubun sahip olduğu ulusçuluk ideolojisi henüz Anadolu halkını işgallere karşı birleştirecek bir güçte değildir. Çünkü hakim unsur Türkler olmasına rağmen, bu dönemde Anadolu'da bir Türk kimliğinden değil, bir İslam

³⁴⁶ Timur, *a.g.e.*, s.30

³⁴⁷ Anıl Çeçen, *Atatürk ve Cumhuriyet*, İmge Kitabevi, Ankara, 1998, s. 182

kimliğinden bahsetmek mümkündür. Dolayısıyla bu grubun izleyeceği tek yol, hakim ideoloji olan İslam'a vurgu yaparak kitleleri harekete geçirmektir.

Azınlık konumunda bulunan ulusçu kadro, Anadolu'nun hakim ideolojisi ve kimliği olan İslam ile işbirliğine girerek ve İslam'ı araçsallaştırarak, işgallere karşı halkın harekete geçmesinde itici bir kuvvet oluşturmuştur. Dini duyguların birleştirici etkisiyle harekete geçen halk, işgallere karşı örgütlenmiş ve anti-emperyalist bir hareket vücuda getirmiştir. Yani ulusçuluk din temelinde kendisini göstermeye başlamıştır. Din ideolojisinin sömürgeleştirilmeye çalışılan halk üzerinde anti-emperyalist bir duygu yarattığını *Hakimiyet-i Milliye*'de işlenen konular arasında yer almış, dinin ulusçu hareketlere zemin hazırladığı ifade edilmiştir:

Kim diyebilir ki garptan gelen tesirler bu esasları çürütecek ve bizi yabancı bir milliyete, bir dine temsil edecektir. Bunu iddia edenler bütün Asya'yı ihtilale düşüren ihtilallerin manasını anlamayanlardır.

Tunus'ta genç Tunuslular, Mısır'da genç Mısırlılar, Hint'te Hint milliyetperverleri ve İslamlar garp medeniyetinin hatt-ı esaret ve felaket getirerek girdiği memleketlerde, uyuyan ruhları, nasıl kıyama getirdiğini göstermiyorlar mı?

Bu ihtilaller de, isyanlar da dini medeniyetin uyandırma, kımıldatma kabiliyetinden doğuyor.³⁴⁸

İslam, Osmanlı devlet ve toplum yapısında hakim bir ideoloji olduğu için, Milli Mücadele'nin önder kadrosu bu ideolojiyle işbirliği yaparak ve onu, en azından şimdilik ön planda tutarak, işgallere karşı başlayan direniş hareketlerinin tek bir çatı altında toplanmasını ve bunların anti-emperyalist bir nitelik kazanmasını sağlamışlardır. Bu dönemde dini duygular milli duygularla birleştirilerek halkın mücadeleye katılımını sağlanmıştır. Dolayısıyla İslam ideolojisi bu dönemde Türk ulusçuluğunun en önemli

³⁴⁸ "Garp Medeniyeti İçinde Benliğimiz Ne Olacak. Maarifimizde İkinci Hedef: Terkib-i Din ve Dilden İbarete Olan Milliyete, Türklüğe Doğru", *Hakimiyet-i Milliye*, 26 Teşrin-i sani 1338, S. 670, s. 2

unsurlarından birini oluşturmuş ve Türk ulusal kimliğinin başlangıçta din üzerinde temellenmesini sağlamıştır.

Ulusçu kadronun yürüttüğü bu politikalara ilişkin izleri *Hakimiyet-i Milliye*'de de açıkça görmekteyiz. Bu konuya ilişkin haber ve makalelerde dini duygularla milli duygular kaynaştırılmış, Türk ulusçuluğunun ve Türklüğün din ve din unsurundan oluşan bir karışım olduğu belirtilmiştir. Ayrıca bu karışım, eğitimin önemli hedeflerinden biri olarak gösterilmiştir. “Din ve dilden ibaret olan milliyete, Türklüğe” başlığı altında verilen makalede kimlik tanımı da son cümlede net bir şekilde vurgulanmaktadır:

Efendiler! İnsan ruhu üzerine en büyük tesirleri, en derin heyecanları uyandırmış, yeni dünyalar yaratmış, yeni medeniyetler kurmuş, inkılaplar, ihtilaller vücuda getirmiş, hudutları altüst etmiş, tahtları, taçları kasırgaya tutulmuş yapraklar gibi süpürüp götürmüş, iki kadar fikir vardır: Din fikri, Milliyet fikri. Bu iki fikir en büyük hararetini çarpışmalardan alır. Bizim Türklüğümüz din ve lisanadan mürekkep bir halitadır. Memleketimiz dahilinde çok uzun senelerden beri Katoliklik veya Protestanlık namına telkinatta bulunanlar mekteple, hastane ile her cins müessesat-ı hayriyye ile halkımızın ruhuna girmek isteyenler, kaç Türkü zılalet yoluna çevirip götürebildi? Türk dini değiştirmiyor. Rusya İslamları dinin ruhu arkasında Ruslaşmaktan kurtuldular. Macaristan Müslümanları onun nedameti kuvvetiyle kendilerini muhafaza ediyorlar. Esaret altına düşmüş bütün Müslüman memleketlerine bakınız, nerede şahsiyet-i diniyeden tecrit diyebileceğimiz bir harekete tesadüf ediyoruz? ... Milliyetin dinle beraber ikinci umdesi lisanıdır. İddia ederim bütün dünyada Türkler kadar anadillerine sadık olan bir millet yoktur. Türkçe, dahil olduğu bütün memleketlerde en kuvvetli diğer lisanları mağlup etmiştir. Çünkü Türk, mazisinin en büyük mirası olan, içinde binlerce senelik hatıraları, tecrübeleri ve düşünceleri yaşayan diline vefa ile sadakatle bağlıdır. O, harikulade kudretli olan dili sayesinde birçok memleketleri parça parça yutmuş, Türkleştirmiştir... Bizi biz yapan dinimiz ve milliyetimizdir.³⁴⁹

Dinin milliyetle birlikte kimlik oluşturmada ne derece önemli olduğunun vurgulandığı bu satırlarda, Türk dilinin de, Türklüğü, Türk kimliğini yaymada oldukça etkili bir unsur olduğunun altı çizilmiştir. Dolayısıyla Türk kimliği din ve milliyetin birliğinden oluşan bir olgu olarak tanımlanmıştır. Bu kimliğin sloganı ise, “bizi biz yapan

³⁴⁹ A.g.m., *Hakimiyet-i Milliye*, 26 Teşrin-i sani 1338, S. 670, s. 2

dinimiz ve milliyetimizdir” şeklinde yansımıştır. Bu iki unsur bu dönemde birbirine o kadar karışmıştır ki, bunlardan birinin, özellikle de dinin, bu slogan içinden çekilip alınması Türk kimliğini bir boşluğa düşürecek izlenimi yaratmıştır.

Türk ulusal kimliğinin önemli bir boyutu olarak din ve milliyet birlikteliği üzerine tartışmalar, *Hakimiyet-i Milliye*'de özellikle 1922 yılının ikinci yarısından başlayarak Cumhuriyet dönemi'ne kadar olan süreçte önemli bir şekilde işlenmektedir. Milliyet fikrinin bu dönemlerde sıkça dile getirilmesini sağlayan etken, Milli Mücadele dönemi içinde kazanılan zaferler olsa gerektir. Çünkü bu tarihe kadar milliyet, Türk milleti ve Türklük, telaffuzundan kaçınılan kelimeler olmuş, fakat askeri zaferlerin gelmesinden sonra bu tavır değişmiştir. Özellikle zaferlerin kazanılmasında Türklük bilincine önemli bir vurgu yapılmıştır.

Türk ulusal kimliği açısından din ve milliyet fikirlerinin birlikteliği vurgulandığı gibi, gazetede bu iki fikrin birbirine karşı kıyaslaması da yapılmıştır. Bu kıyaslamada, din ve milliyetin birbirine hem zıt hem de yardımcı olduklarına, kitleleri birleştirmedeki gücüne değinilmiştir:

Bilirsiniz ki, din ve milliyet fikri iki kadir fikirdir. Din ve milliyet fikri en büyük inkılaplara sebep olmuştur. dağınık kökleri, dağınık iradeleri bir araya getirerek onlara muayyen bir istikamet, muayyen bir hedef vermiştir. Ruhlarda gizli olan kudretleri uyandırmış, tutuşturmuş, taraf taraf silahla devirmiş, kırmış, dağıtmış, yeniden toplamış, kurmuş ve yaratmıştır. Din fikri ve milliyet fikri iki müthiş fikirdir. Din ve milliyet fikri beşeriyeti kendilerine mahsus olan kalıplara doğru sürükleyip götürmüştür. Fikir kuvvetlerin en büyüğüdür. Fikirden daha büyük kuvvet yoktur. bir fikre karşı çıkabilecek kuvvet yine ancak diğer bir fikirdir. Din ve milliyet fikri bazen birbirine muarız, bazen birbirine muvafık düşmüştür. Dinin yaptığı terkib ve tevhid hareketine karşı, milliyet tahlil ve taksim eden bir hareketle meşgul görünür. Birinin çok kucaklayarak zayıf kucakladığı kitleleri, o ayrı ayrı takviye eder, her parçayı kendine kifayet edecek bir rüşte eriştir, sağlar, diriltir ve yükseltir. İlk görünüşte yekdiğeriyle barışmaz gibi duran din ve milliyet fikri bir çok defalar yekdiğeriye en büyük yardımları temin etmiştir.³⁵⁰

³⁵⁰ “Milliyet Düsturları 1”, *Hakimiyet-i Milliye*, 19 Kanun-ı evvel 1338, S.690, s. 2

Bu kıyaslamadan çıkan sonuç, din ve milliyetin farklı derecelerde ve şekillerde kitleleri belli bir amaç etrafında bir araya getirebildikleri gibi, aynı zamanda bu kitleleri dağıtabildiği ve bölebildiğidir. Birbirlerine karşı her ne kadar zıt özelliklere sahipmiş gibi görünseler de, bu iki fikir birbirine karşı önemli hizmetlerde bulunmuştur.

Din ve milliyet fikrinden ikincisi Türklerin geç tanıştığı bir kavram olmuştur. Bunun nedenlerinden biri Türklerin İslam dinini kabul etmelerinde aranmıştır. Türkler İslam diniyle tanıştıktan sonra, bu dinin koruyuculuğunu üstlenmişler ve bu dine bağlılıkları bir ideolojiye bağlılık şeklini almıştır. Bu ideoloji ve bunun gereği olan dünya görüşü Türk tarihinin çok geniş kısmını İslam tarihinin bir parçası haline getirmiştir.³⁵¹ Öyle ki, Türk olmak ya da olmamanın hiçbir anlamı kalmamıştır. Devlet idaresi Müslüman olan herkese açık tutulmuştur. Osmanlılar kendilerini İslamlık ile özdeş görerek diğer herhangi bir İslam ulusundan çok daha büyük ölçüde kimliklerini İslamlık içinde eritmişlerdir.³⁵² İslamlık eğitimde de en belirgin etken olmuş ve 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar ulema sınıfının elinde bulunan eğitimin amacı çocukları iyi bir Müslüman olarak yetiştirmek olmuştur.³⁵³

Türk ulusçuluğunun gecikme nedenlerinden biri de Türkler arasında bir burjuva sınıfının olmamasıydı. Türkler arasında böyle bir sınıfın meydana gelmemiş olması, devlet politikası üzerinde Türklerin milli çıkarları yönünde bir etkiyi mümkün kılmamıştır. Bu şekilde, ulusçu bir gelişme için odak oluşturabilecek bir kuvvet Türkler arasında meydana gelmemiştir.³⁵⁴ Milli Mücadele döneminde bile Anadolu, pre-kapitalist bir üretim düzeyinde olup, kapitalizmi geliştirecek devrimci bir burjuvazi üretememiştir.

³⁵¹ Ali Engin Oba, *Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu*, İmge Kitabevi, Ankara, 1995, s. 37

³⁵² Lewis, *a.g.e.*, s. 13

³⁵³ Mardin, *Din ve İdeoloji*, İletişim Yay., İstanbul, 2007, s. 67

³⁵⁴ Oba, *a.g.e.*, s. 44

Egemen sınıfları ise; işçileri, orta ve yoksul köylüleri çeşitli mekanizmalarla sömüren feodal ağalar, tüccarlar, tefeciler ve cılız bir sanayiciler koalisyonu oluşturmuştur.³⁵⁵

Ulusçuluk akımıyla ilgili konular bu dönemde *Hakimiyet-i Milliye*'nin de en çok değindiği konulardan biri olmuştur. Bu çerçevede ulusçuluğun Türkler için yeni bir kavram olduğu, hiçbir ulusçuluk akımının, Türklerde olduğu kadar hızlı bir şekilde gelişmediği ve etki yaratmadığı da ifade edilmiştir:

Milliyet bahsi şark için, hususiyle Türkler için yepyeni bir şeydir... Bizde milliyet cereyanı [...] itiraf edelim, pek çok gecikti, fakat iddia edebiliriz, hiçbir millet arasında milliyet cereyanı bizde olduğu kadar süratle inkişaf etmemiş ve tesirleri yoktur. bizde görüldüğü kadar büyük ve derin olmamıştır.

.... Eğer arzın üstünde çok uzun asırlardan, binlerce senelerden beri devam eden bir varlığa rağmen, bazen kendisini bulan, bazen kendisini unutan milletimiz bu defa bir Türk milleti, bir Türk devleti namıyla kendi hakkı, kendi davası, kendi iradesi ve kendi şuuru ile ortaya çıkıyorsa, bize de bu gibi davaya vesile olan fikri, en doğru görünüş ve en derin sezişle anlamalı ve tanınmalıyız. Ta ki onun etrafında söylenen sözler, şahsi hükümlerden, hatalardan, felaketlerden ibaret olmasın.

Efendiler, milliyetlerin doğmasında son derece yardımcı dokunmuş bir hareket vardır ki buna dini ıslahat hareketi namı verirler. Bazı Alman müellifleri çok haklı olarak, 'dini ıslahat hareketi, milliyet devresinin başlangıcıdır' diye iddia ederler. Maruf bir tabir ile, reformasyon ismiyle yad edilen bu büyük hareket Türklerin ne kadar nazar-ı dikkatini celb etse yeridir. Çünkü kaniim ve iddia ederim ki, lüzumsuz derecede uzayan bir buhrandan, keşmekeşten sonra biz de dönüp dolaşıp bu reformasyon hareketini tedkik etmeye ve ondan çıkabilecek derslerden istifade etmeye muhtaç olacağız, mecbur olacağız.³⁵⁶

İlginçtir ki, Türk ulusçuluğunun ortaya çıkmasını geciktiren etkenlerden biri olan din, bu satırlarda savunulduğu kadarıyla Türk ulusçuluğunun oluşmasında ve süratle gelişmesinde önemli bir etken olarak gösterilmektedir. Bu da, yine *Hakimiyet-i Milliye*'de yer alan ve yukarıda verdiğimiz, "din ve milliyet görünüşte her ne kadar birbirine zıt görünse de, bu iki fikir birbirine karşı önemli hizmetlerde bulunmuştur" düşüncesini desteklemektedir. Bu düşünceye bir örnek de gazetenin 20 Aralık 1922 tarihli sayısında yer

³⁵⁵ Timur, *a.g.e.*, s. 18

³⁵⁶ "Milliyet Düsturları 1", 19 Kanun-u evvel 1338, S. 690, s. 2

almıştır. Burada, Hıristiyanları imparatorluktan ayrılmaya sevk eden ulusçuluk fikrinin, Anadolu’da kendine hayat bulmasının, Müslüman terbiyesi gereği mümkün olmayacağı umulmuştur.³⁵⁷ Yani, bu kez din, o dönemde ulusçuluğun oluşmasını engelleyen bir etken olarak görülmüştür.

Hakimiyet-i Milliye’de yazdığı makalelerde Türk kimliğini dinden bağımsız olarak düşünemeyeceğimizi ifade eden Hamdullah Suphi, saf ırk, saf kan yaklaşımına da karşı çıkarak, milliyetin esasını saf ırka ve saf kana bağlayan düşünceleri eleştirmiş ve reddetmiştir: Bu anlayışı savunanlara göre herkes Türk’tür, Arap’tır veya herhangi bir millettendir. Bunların “sen hangi millettensin?” sorusuna karşı ellerinde bir tomar kağıtla 15-20 kuşak önceki atalarını ispat edemeyenler, Türk değillerdir. Bunlara göre ırk, ana-baba mirasıdır ve kan demektir.³⁵⁸ Saf ırk yaklaşımını benimseyenlerin insanlara bu şekilde yaklaştığını belirten Hamdullah Suphi, Türklerinde saf bir ırk olmadığını, yaşadığı coğrafyayı örnek göstererek kanıtlamak istemiştir:

Her millet birçok kuvvetlerin asırlar süren ihtilat ve imtizacından hasıl olmuştur ve saf ırk yoktur. Amerika’nın ortasında Polinezya Adaları’nda bile saf ırk iddiası için bir yer mevcut olduğundan şüpheliyim. Hele bizim gibi, Asya ile Avrupa arasında bir köprü vazifesinde duran bu memleketin çocukları, Asya’dan ve Avrupa’dan gelen tütün muhaceretlerinin geçidi ortasında oturanlar, eski yeni birçok milletlerin, dinlerin, mezheplerin birikinti yaptığı tarihi bir noktada birleşmiş olan bir halk, çok uzun süren fütihat devrelerinde ordularının arkasında kıymetli ganimetlerin en güzeli, en zevklisi diye takım takım cildlerin, saçların ve gözlerin her rengini gösteren, nihayetsiz gençlik kabileleri getirenler, biz ne kadar karışmışızdır.³⁵⁹

Yeniçeri Ocağı ve Enderun mektebi ise, bu karışımın artmasına yardım eden askeri ve siyasi iki kurum olarak gösterilmiştir. Hamdullah Suphi’ye göre bu iki kurum, dünya tarihinin kaydettiği en müthiş iki temsil cihazıdır. Fakat, bu iki kurumdan daha önemli, daha kapsamlı ve etkili olan, Türklüğü yayan bir kurum da İstanbul’dur.

³⁵⁷ *A.g.m.* 2, 21 Kanun-u evvel 1338, S. 691, s. 2

³⁵⁸ *A.g.m.* 3, 22 Kanun-u evvel 1338, S. 692, s. 2

³⁵⁹ *A.g.m.* 3, s. 2

İmparatorluğun en kuvvetli zamanlarından en kötü durumlarına gelinceye kadar cazibesini, şöhretini koruyan İstanbul, sürekli bir çekim merkezi olmuştur. İmparatorluğun her tarafından İstanbul'a kalkıp gelen Boşnaklar, Arnavutlar, Gürcüler, Çerkezler ve diğerleri birkaç zaman sonra mükemmel bir Türk olmaktan kurtulamamışlardır. Hamdullah Suphi'ye göre dil unsurunun etkisi de burada ortaya çıkmaktadır. İstanbul'un cazibesine kapılıp gelen bu gruplar Müslüman olmalarına rağmen, Türk dili sayesinde Türkleşmişlerdir. Hepsi kısa bir zaman zarfında Türk olup çıkmışlardır. Bizans İmparatorluğu ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki benzer noktalardan biri de budur. Bizans, dil ve din sayesinde nasıl bir Rumlaştırma gerçekleştirdiyse, İstanbul da, din ve dil sayesinde içinde bulundurduğu nüfusu Türkleştirmiştir. Romalının ve Bizanslının dilleri ve dinlerini yapmaya muvaffak olamadıkları Anadolu'da dil birliği ve din birliği içinde en kuvvetli bir Türk vatanını kurmuşlardır.³⁶⁰

Burada dikkati çeken bir nokta, artık Türklüğe etnik olarak da vurgunun artmaya başlamasıdır. Daha önce de değindiğimiz gibi, Milli Mücadele döneminin başlarında etnik bir Türklüğe ve Türk ulusçuluğuna değinilmezken, Türk kimliği açıkça telaffuz edilmezken, askeri zaferlerin gelmesinin ardından, etnik Türklüğe ve Türk kimliğine de vurgu artmaya başlamıştır. Dini duygular hala bu politikadaki yerini korumakta ve Türk kimliğinin belirleyici bir unsuru olarak önem arz etmektedir, fakat yavaş da etkinliğini yitirmeye başlamaktadır.

³⁶⁰ Dünyada saf ırk olmadığını söyleyen Hamdullah Suphi, Türklerinde Orta Asya'dan çıktuktan sonra çeşitli halklarla karışarak Anadolu'ya ulaştıklarını belirtir. Fakat bununla birlikte Orta Asya'da binlerce seneden beri değişmeyen bir Türk ırkının bulunduğunu ifade etmekte ve Türk ırkına ilişkin şu bilgileri vermektedir: "Bize, Türk ırkının nereden çıktığı, nerelerden geçtiği ve nerelere vasıl olduğu sorulursa cevabımız kolaydır. Çünkü Türk hala bugün kaynağı olan eski vatanında yaşıyor, son vasıl olduğu noktalarda yaşıyor. Türk'ü bir ırk olarak bulmak için tarih arasında eski devirlere doğru bir ilmi seyahate ihtiyaç yoktur. mesafe arasında ihtiyar edeceğimiz bir seyahat onu eski vatanında bir kaç bin senelik hususiyetleri içinde [...] karşımıza çıkarır. Türkler binlerce seneden beri değişmeyen örneklerdir. Menbaı dünyanın en yüksek yaylasında hala kaynayan bir nehirdir. Dolandığı ve döküldüğü memleketler ortasında uzun asırlardan beri kesilmeden, kurumadan duruyor." *A.g.m* 3, 22 Kanun-u evvel 1338, S. 692, s. 2

“Terkib-i dil ve dinden olan milliyete, Türklüğe” hedefinin ikinci unsurunu Türk dili oluşturmaktadır. Türk dili Osmanlı İmparatorluğu'nun çeşitli kültürüne sağladığı en önemli ve esaslı katkıydı. Türkler kendilerini her ne kadar İslam’la özdeşleştirmiş ve bu özdeşleşme sonucunda kendilerini unutmuş olsa da, dillerini muhafaza etmişlerdir. Ulema sınıfının yüksek kademelerinde Arapların ve İranlıların başlangıçtaki egemenliğine rağmen, imparatorluğun hakim dili Türkçe idi. saray, ordu ve bürokrasi Türkçeyi kullandı. İmparatorluğun kozmopolit idareci eliti bir çok ırktan kişiler arasından seçildi; fakat Türkçe konuşma, bu gruba mensup olmanın normal bir ek şartıydı.³⁶¹ İmparatorluk genelinde yaygın olan Türkçe, özellikle İttihat ve Terakki döneminin Türkleştirme politikaları içinde önemli bir yere sahip olmuş, Türk kimliğini benimsetmede ve yaymada etkin bir araç olarak kullanılmış, mekteplerde Türkçe zorunlu bir dil haline getirilmiştir. Bu çaba, Milli Mücadele ve sonrası dönemde de devam edecektir. Örneğin 4 Ocak 1922 tarihli *Hakimiyet-i Milliye*’de verilen haberde Maarif Vekaleti’nin kararıyla, Türkçenin eğitim dili olmadığı özel okullarda tarih ve coğrafya dersinin Türk muallimlerince Türkçe olarak gerçekleştirileceği, Türkçeye ayrılan saatlerin yeterli düzeyde ayarlanması gerektiği, Özel Okullar Talimatnamesi’nin altıncı maddesiyle kabul edildiği ifade edilmektedir.³⁶²

Türk dili, Hamdullah Suphi’nin makalelerine güçlü bir şekilde yansımıştır. Bu makalelerde, Türk kimliğinin oluşmasında din ve dil birliğinin önemine dikkat çeken Hamdullah Suphi, bu ikiliden ikincisinin daha önemli olduğunu ifade etmiştir. Çünkü, Türkler, bu zamana gelinceye kadar birçok din değiştirmişler, fakat dillerini değiştirmemişlerdir. Türklerin, uğradıkları, yaşadıkları ve yerleştikleri bütün bölgelerde milliyetlerinin en kuvvetli yönünü oluşturan dilleriyle kök saldığını belirten Hamdullah Suphi, Türk dilinin, Çin, Acem, Arap ve Rus medeniyetlerin güçlü etkilerinden bile

³⁶¹ Lewis, *a.g.e.*, s. 328

³⁶² “Türkçe Dersleri” *Hakimiyet-i Milliye*, 4 Kanun-u sani 1338, S.396, s. 2

kendisini koruyabildiğini ifade etmiştir. Hamdullah Suphi, bu konudaki sözlerine devam ederek, milliyet ve din arasındaki ilişkiye değinmiş, dinin değişmesine rağmen dilin değişmezliğini vurgulamıştır:

Bu lisan bahsi üzerinde daha bir müddet duracağım. Çünkü bu, milliyeti terkeb eden en büyük iki umdeden biridir. Milliyetimiz her şeyden fazla dilimiz içindedir. Dilimiz cedlerin bize miras bıraktığı en büyük servettir. Çok kısa bir müddet zarfında, Şamanlıktan Buda mezhebine, Buda mezhebinden Nesturi Hıristiyanlığına, Nesturi Hıristiyanlığından Müslümanlığa geçtiğimiz oldu. Fakat dilimizi bir defa değiştirmedik. Din değiştikçe milliyet dil içine sokuluyor ve onun kelimelerinde mahfuz kalarak yaşamakta devam ediyordu. Biz dilimizin kelimeleri içinde milli tarihimizin en eski seslerini duyuyoruz. Yavrularımızın hafızasına Türkçe kelimeler birer birer nakz oldukça, onların ruhuna binlerce seneden beri, cedlerin tecrübelerinden, felaketlerinden, zaferlerinden, hayat hakkındaki felsefelerinden süzülüp gelen bir hülasa, damla damla akmış oluyor.³⁶³

Din ve dil arasındaki birliktelikte, dil unsurunu ön plana koyan ve ulusçuluğun meydana gelmesinde dile daha çok önem veren Hamdullah Suphi, Batı ulusçuluklarında da dil unsurunun dinden daha önemli bir mevki de bulunduğunu, fakat şark toplumlarında bir ulusçuluk unsuru olarak dinin dilden daha ön planda tutulduğunu ifade etmiştir. Hamdullah Suphi'ye göre, eğer Batı'da olduğu gibi, Doğu'da da dil dinden daha kuvvetli bir unsur olsaydı Anadolu'da yaşayan Hıristiyan unsurlar, ayrılıkçı faaliyetlere girişmeyecekler ve hala bu topraklarda yaşayacaklardı. Fakat Hamdullah Suphi, burada bir özeleştiriyi yapmaktan da çekinmemiştir. Dillerini ölçüt olarak Türk saydığı Hıristiyan unsurların ayrılıkçı faaliyetlere girmesinin engellenmediğini belirten yazar, Türk dilinin bunlar arasındaki Türkleştirme etkisine de büyük bir önem atfetmiştir:

Garpta lisan, dinden daha mühim bir milliyet unsurudur. Şarkta ise din dilden daha mühimdir. Mesela Girit ihtilalleri üzerine yerli Rumlardan tazyik gören Müslümanlar Anadolu sahillerine sığındılar. Bunlar, lisanlarına göre bir mezalime uğrasalardı anadilleri Rum olduğu için onların sığınacakları yer ancak Yunanistan olabilirdi. Fakat bize geldiler. Ben bu sebeple Antalya sahillerinde çocuklarına Rumca söyleyen muhacir kadınlara tesadüf ettim. Aynı sahillerde çocuklarına Türkçe ninni söyleyen Ortodoks kadınlar, yine din hasebiyle Yunanistan'a gittiler.

³⁶³ "Milliyet Düsturları 4", 23 Kanun-u evvel 1338 S. 693, s. 2

.... İtiraf ederim ki ben Anadolu'nun bu Ortodoks kadınlarından yüzlerce eski Türk kelimesi öğrendim. Siz bu kadınları Atina sokaklarında tasavvur ediniz. Sabahın, akşamın hayırlı olmasına ait bir iki sözünden maada, Rumca bir kelime bilmeyen bütün bir Ortodoks halk orada ne kadar acemidir, yabancıdır. Dillerine bakılırsa en eski Türklerdir. Dinlerine bakılırsa, onların hesaplarına ve bizim hesaplarımıza nazaran Rum'dur ve bizden kopmuştur, ayrılmıştır. Arkadaşlar! İç Anadolu Hıristiyanlarını ve mühim bir kısım hasıl Hıristiyanları, din vahdeti itibariyle ve dilin temin ettiği terbiye vahdeti itibariyle en yakın zamana gelinceye kadar ancak bir isim alabilirlerdi. Bunlar Hıristiyan Türklerdi. Onlarla bizim aramızda adetler müşterektir. Darb-ı misaller, şarkılar müşterektir, masallar müşterektir. Aralarında şairler büyümüştür. Şiirlerini okuduğunuz vakit bir Türk'ten ayırt etmeniz imkanı yoktur. Bizimle beraber aynı tasavvufa dalmışlardır. Bestekardırlar. Onların elinden yetişmiş hala dillerde dönen maruf bestelerimiz vardır. Mimari gibi en mühim merkezi zanaatlardan başlayarak en küçük zanaatlarımıza kadar, Türk ile bu Hıristiyanların eli yan yana ve beraber çalışmıştır. Her işte her sahada o Türk gibi çalışmış, Türk gibi duymuştur. Eğer garpta olduğu gibi, şarkta da dil dinden daha kuvvetli bir unsur olsaydı onlar eski kiliselerin ve yeni mekteplerin neşrettikleri ayrılık cereyanlarına kapılmazlar ve memleketimizin bir asırdır git gide daha büyük buhranlar ortasında çektiği felaketler, değil başımıza gelmek hatta hatırıma gelmezdi. Emin olabilirsiniz ki [...] kiliselerin ve mekteplerin ayırıcı telkinatına terk ettiğimiz bu Hıristiyanlar mühim bir kısım itibariyle neslen ancak Türk'türler. Onların Türk olduklarını iddia etmekte hiçbir menfaati olmayan bazı müverrihler vardır ki vaktiyle yazdıklarının bir gün bizim Rum milliyeti aleyhine bir silah olarak kullanılabileceğini düşünmüş olsalardı bize bu noktada şahadetlerini bırakırlardı.

.... Efendiler, sıbyan mekteplerinin, müderrislerin Türkçeyi, hatta Türklere öğretmediği asırlarda Anadolu Hıristiyanlarına Türkçeyi kim öğretti. Daima Rumunun bir vatani kalmış olan Akdeniz adaları ile en sıkı bir teması olan sahillerde mesela Antalya, Alanya'da Ortodokslar arasında bilinmiş olan en eski Türkçe kelimeleri ve Türk lisanını ne ile izah edebiliriz.³⁶⁴

Dilin, Türklük duygusunu yaymada, Türk kimliğini benimsetmede ne kadar kuvvetli bir rol oynadığını ifade eden yazar, Türkçenin aynı zamanda Anadolu'da yaşayan halk arasında ortak bir tarihi geçmiş, ortak bir yaşayış tarzı ve ortak bir kültür yarattığını da ifade etmiştir. Dolayısıyla dil, ulus oluşturmada önemli bir unsur olurken, aynı zamanda ulusu oluşturan diğer unsurları ortaya çıkarmakta da son derece etkili olmuştur. Fakat, Türkler bu duyguları duymakta oldukça gecikmiştir.

³⁶⁴ A.g.m.5, 23 Kanun-u evvel 1338, S. 694, s. 2

Hamdullah Suphi, bir ulusu oluşturan esasların neler olduğunu ise İsviçre'yi örnek vererek göstermiştir. Alman, Fransız ve İtalyan olmak üzere üç kısma ayrılmasına rağmen, tüm İsviçre topraklarında tek bir duygunun, İsviçrelilik duygusunun hakim olduğunu ifade eden yaza, İsviçrelilik duygusunun ise, yine dil başta olmak üzere, ortak mücadelelerden, ortak tehlikelerden, ortak tarihten ve ortak menfaatlardan doğan bir anlayış sonucunda oluştuğunu ifade etmiştir.³⁶⁵

Başyazılarında din ve dil birlikteliğinden oluşan bir Türklük ve ulusçuluk hedefi doğrultusunda, bu iki unsurun bir ulus yaratmadaki önemine değinen Hamdullah Suphi, bunların dışında tarihin ve edebiyatın da uyandırıcı bir etkiye sahip olduğunu belirtmiştir. Bütün bu esasları belirttikten sonra da bazı sorular yöneltir ve bunlara cevap vermeye çalışır: Türk kimdir? Bir Türk'ün çerçevesinin içine kimleri alacağız? Kim bizdendir ve kim bizden ayrılır? Hamdullah Suphi'nin bu sorulara verdiği cevaplar aynı zamanda bu dönemde *Hakimiyet-i Milliye*'de beliren ve hedeflenen ulusçuluk anlayışını ve bu anlayış içerisinde diğer etnik gruplara nasıl bakılacağını, Türk ulusal kimliği içinde sınırlarının ne olacağını göstermiştir. Fakat Yazar, bu sorulara cevap verirken, Türklüğün çok yanlış anlaşıldığını ve Türklüğü yaymada yanlış hareket edildiğini de ifade etmiştir:

Bütün milletler muhitten merkeze bir hareket yaparlar. Etraftan toplayıp kendilerine çekerler. Biz de merkezden, muhitten hareket yaparız. Kendimizden alır, dağıtır, uzaklaştırırız. Biri Karadeniz sahillerinden geldi mi o, Laz'dır. Halbuki Lazlık, Rize'den daha öte, Kemer Burnu'ndan daha sonra başlar. İki kasaba, iki üç nahiyeden ibaret bir avuçluk bir halktır. Koskoca Karadeniz Türklüğünün bu kadar yanlış anlaşılması, en hafif bir tabir ile söylüyoruz, acıdır, fecidir. Biri cenub havalisinden geldi mi, Arap'tır. Lisani hudutlarında yaşadıkları için Türklük hissini en hakiki bir ateşle duyan Maraş, Ayıntab ve bütün Antakya Türkleri zorla, Türk aleyhindeki bütün ısrarlarına, milliyetlerindeki bütün aşk ve kudrete rağmen, Arap'tırlar. Biz, onları Araplığa doğru iteriz. Şark vilayetlerinden gelenler Kürt'türler. Hele Rum İli'nden geldiniz mi, Arnavut olmaktan kurtulamazsınız. Milliyetleri böyle araziye göre ayıran

³⁶⁵ A.g.m. 6, 25 Kanun-u evvel 1338, S. 695, s. 2

kimselere sorsak, Türk nerede oturur, bunu tayin etseler de hep oraya gitsek olmaz mı? Galiba Türk'e Anadolu ortasında üç dört vilayetten başka bir şey kalmayacak.³⁶⁶

Bu metinde araziye göre yapılan etnik tanımlamalar reddedilmiş ve eleştirilmiştir. Türklüğün bu esasa belirlenemeyeceğini söyleyen Hamdullah Suphi kimlerin Türk olduğunu, Türk olmanın ölçütlerinin neler olduğunu, yine dil ve din ölçütlerine vurgu yaparak net bir biçimde ifade etmiştir:

Biz kısa bir cümle içinde bir düstur halinde Türk'ü tarif etmenin mümkün olduğunu düşünüyoruz. Dilleri ve dinleri bizden olduğu halde kalpleri yabancı olanlar, bizden değildir. Ayrı bir maksadın haddiyesinde kalmış olanlar bizim sevdiğimiz bizim hürmet ettiğimiz şeylere kayıtsız kalanlar bizden değildir. Topraklarımızın içinde eğreti bir adam vaziyetinde oturarak, ilk felaketinde nesi varsa toplayacak, Türk vatanının haricinde kendisine hususi bir vatan arayabilecek olanlar bizden değildir.

Uzak ve yakın mazilerinde, Türk milleti ve Türk vatani aleyhinde düşündüklerini sözleriyle veya işleriyle gösterenler, hususi bir milliyet için çalıştıklarını her ne suretle olursa olsun ifşa etmiş olanlar bizden değildirler.

Fakat efendiler, diliyle, diniyle bizden olduğu gibi emeliyle de bizden olduğunu bütün samimisi ile gösteren bir kimseye, biz nasıl seni reddediyoruz, diyebiliriz. Biz aramızda birleşerek, evinde Türkçe konuşan, çocuklarını Türk mekteplerinde okutan, kızını oğlunu Türklerle evlendiren ve en halis Türk'ten beklediğiniz memleket sadakatini, kendi hayatında gösteren bir adama soy sop mülahasasıyla biz nasıl yabancılık isnad edebiliriz? Bu yollara gittik mi, kendi kuvvetimizi biz dağıtıyor, bizden olanları biz uzaklaştırıyor olmaz mıyız? Türk milliyetinin tarifinde dil ve dinden maada, Türklüğü benimseyen bu irade ve ihtiyara lüzum vardır. Onu da ifade etmeliyiz. Şimdi tekrar soralım.

- Türk kimdir ve Türk'te ne arıyoruz?

- Türkçe konuşan, Müslüman olan ve Türklük sevgisi taşıyan, Türk'tür. Biz onda dil birliği, din birliği arıyoruz.³⁶⁷

Yukarıda verilen açıklamalar ışığında “Türk kime denir?” sorusunun cevabını belirlemede ana unsur olan dil ve dinin yanında, içinde Türk sevgisi taşıyan, Türk'ün menfaatine çalışan kişiler Türk olarak kabul edilmektedir. Türk sayılmanın ölçütleri arasında etnik farklılıklar göz önüne alınmamıştır. Dikkatle incelendiği zaman, Müslüman

³⁶⁶ A.g.m. 7, 26 Kanun-u evvel 1338, S.696, s. 2

³⁶⁷ A.g.m. 7, s. 2

etnik grupları bir araya getirmede ve onları Türk saymada etkin olan din unsuru, “Müslüman olmayanlar” söz konusu olduğunda bir ölçüt olarak önemini kaybetmekte, bu memlekete sadakat gösterenlere, Türklerle asırlardır bir arada yaşayan ve memleketin menfaatine çalışanlara da asla “yabancı” etiketi yapıştırılmayacağı ifade edilmektedir. Aslında burada dinin baştan beri vurgulanan birleştirici ve ayırıcı özelliklerinden ikincisinin etkisinden uzak durulmaya çalışılmış, onun birleştirici özelliğinden yararlanılmıştır.

Sonuç olarak, *Hakimiyet-i Milliye*'de Milli Mücadele döneminden Cumhuriyet dönemine kadar beliren ulusçuluk anlayışı dinsel karaktere sahip anlayış olarak gelişmiştir. Çünkü bu dönemde Anadolu'da hakim olan ideoloji İslam'dı. Anadolu'nun iktisadi yapısı bir Türk burjuva sınıfının oluşmasına engel olduğu için, Türk ulusçuluğu da halkı işgallere karşı birleştirmede etkili bir unsur değildi. Ulusçuluk küçük bir asker-sivil aydın kadrosunda kendisine yer bulmuştu. Dolayısıyla bu kadronun yapması gereken, dönemin hakim ideolojisi olan İslam'la işbirliği yapmak, daha doğrusu, İslam'ı araçsallaştırmaktı. Nitekim bu amaçlarında başarılı da olmuşlardır. Din, Türklük bilinci gelişmeyen Anadolu halkının işgallere karşı birlik olmasını sağlamış, Türk ulusçuluğunun başlangıç zeminini oluşturarak ona dini bir karakter kazandırmıştır. Milli Mücadelenin hemen sonrasında beliren ulusçuluk anlayışı da bu şekilde olmuş, Türk ulusal kimliği, temelinde dini ideolojiyi barındıran bir olguya dönüşmüştür. Bununla birlikte, dini duyguların yanında milli duygulara da daha fazla değinilmeye başlanmış ve Türk ulusal kimliğinin etnik temaları daha çok ön plana çıkarılmaya başlanmıştır.

VI.2.2. Ulusal Kimliğin Dini Sınırının Oluşumu

Milli Mücadele yıllarının çok kimlikli ve çeşitlilik içinde birliği vurgulayan çoğulcu söyleminden, Cumhuriyetin Türk ulusçuluğu söylemine nasıl ve ne zaman geçildiği konusunda kesin bir sınır çizmek imkansız görünmekle birlikte, rejim kendine temel buldukça, çoğulcu söylemin unutulduğu ve giderek Türk ulusçuluğunun vurgulandığı görülmektedir. Bu da, Mustafa Kemal ve Milli Mücadelenin yönetici kadrolarının, aslında daha baştan beri Türk ulusçuluğuna dayanan yeni bir devlet kurma amacıyla ve kararlılığında olduklarının kanıtını oluşturmuştur. Fakat bu düşüncelerini, Milli Mücadele yıllarının şartları nedeniyle o yıllarda dile getirmemeye özen göstermişlerdir. Başka bir ifadeyle, burada da, Mustafa Kemal, planlarını uygulama alanına geçirmede aşamalı bir çizgi izlemiştir.³⁶⁸

Bu anlamda *Hakimiyet-i Milliye*'ye yansıyan şekliyle ulusal kimlik 1922 yılının sonlarına kadar dinsel bir karaktere sahip olmuş ve din temelli tanımlanmıştır. Bu dönemden sonra, özellikle de Cumhuriyet'in ilanından sonra ulusal kimliğinin dinsel yönü ayıklanmaya ve etnik yönüne daha fazla vurgu yapılmaya başlanmıştır.

Milli mücadele döneminin temel öznesi, Anadolu'nun ve Trakya'nın Müslüman halkıydı. Bu mücadelenin temel bildirgesi olan Misak-ı Milli, bölünmez bütünlüğü imparatorluğun Osmanlı-Müslüman çoğunluğuyla yerleşmiş olan kısımlarıyla tanımlamıştı. Arapların yaşadığı yerler ise, 1916'daki Şerif Hüseyin'in isyanı ve bunu izleyen gelişmelerden dolayı bunun dışında bırakılmıştı.³⁶⁹

Misak-ı Milli'nin belirleyici çerçevesi Müslümanların asli unsur olarak tanımlanmasına dayanmaktaydı. Bir "Türk" adlandırması, ne Misak-ı Milli'de, ne de ondan önce yayınlanan Erzurum ve Sivas Kongreleri kararlarında yer alıyordu. Bu

³⁶⁸ Özbudun, *a.g.m.*, s. 66

³⁶⁹ Yıldız, *a.g.e.*, s. 126

belgelerin tümünde Müslümanlığa vurgu yapılıyor, ulusal direncin dayanak noktası Müslümanların birlik halinde olmasına bağlanıyordu. Yani, ulusallık ölçütü Türk olmak değil Müslüman olmaktı. Bu anlamda Milli Mücadele dönemi, etnik farklılıkları gündeme getirmeyen, onları doğal bir unsur gibi karşılayan ve ulusal kimliğin sınırlarını dini bağlanma ekseninde tanımlayan bir dönemdir. Nitekim *Hakimiyet-i Milliye*'de de, daha önce verilen örneklerden anlaşılacağı üzere, bu görüşü destekleyen fikirler yer almıştır.

Milli Mücadele'nin örgütsel çekirdeğini oluşturan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Nizamnamesi, ulusal kimliğin sınırlarını tanımlarken, Misak-ı Milli'yi doğrulamıştır:

Madde 1- Devlet-i Aliye-i Osmaniye ile Düvel-i İtilafiye arasında mün'akid mütarekenamenin imza olduğu 30 Teşrinievvel sene 334 tarihindeki hudut dahilinde kalan ve her noktasında ekseriyeti İslamlar teşkil eden aksam-ı memalik-i Osmaniye yekdiğerinden ve camia-i Osmaniye'den gayr-i kabil-i tecezzi ve infikak bir küldür. Bil cümle anasır-ı İslamiye yekdiğerine karşı hürmet-i müteakabile ve hiss-i fedakari ile meşhun ve vaziyet-i irkiye ve içtimaiye ve şerait-i muhitiyelerine riayetkar öz kardeşirler.³⁷⁰

Nizamname maddeleri incelendiğinde, gayrimüslim toplulukların aynı ulusal kimliğin sınırları içinde değerlendirilmediği görülecektir. Örneğin nizamnamenin ikinci maddesinde “şimdiye kadar birlikte yaşadığımız gayrimüslim unsurlarla” beraber yaşamaya itiraz edilmez ve yedinci maddesinde, Müslüman vatandaşlar cemiyetin doğal üyesi sayılır.³⁷¹

Milli Mücadele süreci, Tanzimat döneminden bu güne kadar süren modernleşme sürecini geçici olarak tersine çevirmiştir. Böylece ilk defa Milli Meclis'te gayrimüslimler temsil edilememiş, İslam temelli ulusçuluk anlayışı Anadolu ve Trakya'nın Müslüman sakinlerine saldıran Hıristiyanlara yöneltilmiştir. Bu dönemde oluşturulan ve içinde Türklerin yanı sıra Kürtler, Çerkezler ve Lazların da bulunduğu etnik koalisyonun

³⁷⁰ Tunaya, 2000, s. 514

³⁷¹ *A.g.e.*, s. 514-516

ortak paydası ve sosyo-politik meşruiyetin zemini İslam'dı. Bu nedenle İslam'a aykırı olabilecek ve Müslümanların tepkisini çekebilecek hiçbir metin yasalaşmamıştır.³⁷²

Milli Mücadele döneminin karakteristik özelliklerinden biri de, siyasi söylemlerin ikili bir anlamda kullanılmasıdır. “Millet”, “millettaş”, “dindaş”, “kuva-yı milliye”, “milli meclis”, “irade-i milliye”, “hakimiyet-i milliye”, “hudud-u milliye” gibi kelimelerin hem dini hem de ulusal olan yanından yararlanılmaya çalışılmıştır. Bu kavramlar “Türkiye” ve “Türk” kelimeleri aşağı yukarı eş anlamlı olarak kullanılırken bu terimlerin diğer bütün Müslüman unsurları içerdiği düşünülmüştür. Özellikle Büyük Millet Meclisi'nin üçüncü açılış yılı dolayısıyla yaptığı konuşmada Mustafa Kemal, milliyetin dini temelini çizmiş ve etnik çeşitliliğe saygıyı vurgulamıştır.³⁷³ Gayrimüslimlerin hakları da karşılıklılık ilkesine göre dayalı olarak, diğer yerlerdeki Müslümanlara tanınan haklar paralelinde tanınacaktır.³⁷⁴ Böylece Türk ulusal kimliğinin dini yönü tanımlanmış olmaktadır. Bu tanımda milliyetin İslami bir kökene sahip olması, etnik çoğulculuk ve gayrimüslim ekalliyetlerin haklarının tanınmasında karşılıklılık ilkesi gibi sınırlar çizilmektedir.

Milli Mücadele ve hemen sonraki dönemde dinsel ve ulusal duygularla karışımından oluşan bir ulusçuluk anlayışının ortaya çıkması, aynı zamanda Osmanlı ulusu idealinden de açıkça bir kopuşu temsil etmektedir. “Türk” teriminin etnografik, liguistik ve tarihi bir olgu olmaktan çıkarak İslami sadakate dayalı ortak bir kimlik ve dayanışma ifadesi haline dönüşmesi bu dönemde gerçekleşmeye başlamıştır.³⁷⁵ Örneğin, Misak-ı Milli'nin ilan edilışinden üç hafta sonra Meclis-i Mebusan'da “Türk” ve “millet”

³⁷² Tunçay, *a.g.e.*, s. 212

³⁷³ “Dün Üçüncü Seneye Girerken Mustafa Kemal Paşa Hazretleri Siyasiye-i Umumiye-i Hakkında Pek Mühim Bir Nutuk İrad Ediyorlar”, *Hakimiyet-i Milliye*, 2 Mart 1338, S. 445, s. 1

³⁷⁴ “Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın Dördüncü Milli Sene Münasebetiyle İrad Ettiği Nutuk”, *Hakimiyet-i Milliye*, 2 Mart 1339, S.753, s. 1

³⁷⁵ Yıldız, *a.g.e.*, s. 131

deyimleriyle ne kastedildiği konusunda bir tartışma olmuş, Balıkesir milletvekili Abdülaziz Mecdi Efendi “Türk” kelimesinin anlamının açıkça ortaya konulmasını istemiştir. Türk, Kürt, Laz, Çerkez gibi unsurların hepsinin İslam unsuru olduğunu söyleyen Abdülaziz Mecdi Efendi, Türk’ün anlamı bu değilse, bundan sonraki nutuklarda Türk tarihi yerine “anasır-ı İslam” deyiminin kullanılmasını istemiştir. Bu konuya ilişkin bir örnek de 12 Ocak 1341 (1925)’de, Bursa milletvekili Mustafa Fehmi Efendi ve arkadaşları tarafından, “Türkiyeli” tabirinin kimler hakkında kullanılabileceğine ilişkin verdikleri takrirdir. Fakat bu takrir müzakere edilmeye gerek görülmemiştir.³⁷⁶

“Türkiye” adı, daha önceleri de kullanılmakla birlikte, resmi olarak ilk defa 1921 Anayasası’nın üçüncü maddesinde “Türkiye Büyük Millet Meclisi” ibaresi ile birlikte yer almıştır. Mustafa Kemal Paşa’nın 1 Eylül 1922’de büyük zafer dolayısıyla yayımladığı beyannamede ilk defa “asil Türk milleti”ne³⁷⁷ hitap edilmiştir. Yine “Türkiye halkı” deyimini resmi olarak ilk defa Halk Fırkası’nın kuruluşunun habercisi olan “Dokuz Umde”nin ikinci ilkesinde kullanılmıştır.³⁷⁸ 1-2 Kasım 1338 (1922) tarihli egemenlik hakkının gerçek temsilcisinin Türkiye Büyük Millet Meclisi olduğunu belirten Bakanlar Kurulu kararında, “Türkiye halkı” ve “Türk milleti” terimleri birlikte kullanılmıştır. “Türkiye halkı/milleti” ve “Türk” terimleri etrafında gidip gelen çift uçlu söylem, bütün kullanımlarda varlığını sürdürmüş, ulusçu söylemin tam hakimiyeti 1924 Anayasası ile gerçekleşmiştir.³⁷⁹

³⁷⁶ Yıldız, *a.g.e.*, s. 131

³⁷⁷ “Gazi Baş Kumandanımızın Ordu ve Milletimize Hitaben Beyannamesi”, *Hakimiyet-i Milliye*, 2 Eylül 1338, S.594, s.1. Ayrıca bkz. “Dumlupınar Zaferi Üzerine Türk Milletine Beyanname”, *Atatürk’ün Tamim...IV*, 1 Eylül 1922, s. 474.

³⁷⁸ Tunaya, *Türkiye’de Siyasal Partiler...*, s. 580

³⁷⁹ Yıldız, *a.g.e.*, s. 132

V.2.3. Lozan Antlaşması ve Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi

Ulusal kimliğinin dini sınırının hayat bulduğu en önemli belge Lozan Antlaşması'dır. Meşrutiyet'in ilanından Balkan Savaşları'na uzanan zaman dilimi içinde Osmanlı yönetimi, "Osmanlılık" üst kimliği çerçevesinde kaynaşmış bir toplum yaratmak ümidini her zaman korumuştur. Özellikle Abdülhamit yönetimine karşı Meşrutiyet öncesi kurulan ittifak ve özgürlüğün ilanı ile oluşan pembe tabloda bu beklenti bir hayli güçlüydü. Ancak, Girit'in Yunanistan tarafından ilhakıyla İstanbul Rumlarının dışarı vuran duyguları, gayrimüslimlerin, zorunlu askerlik hizmetine tabi tutulmaları karşısındaki tavırları, Adana olayları ve Balkan Savaşlarında yaşananlar bu beklentilerin suya düşmesi sonucunu doğurdu. Bu bağlamda *biz ve öteki* kavramlarının Türkler arasında yer etmeye başladığı dönem Balkan Savaşları sonrasıdır. Bu bağlamda Balkan Savaşları sonrasında İttihat ve Terakki yönetiminin "Müslüman Türk" vurgusu, gayrimüslimlerin statüsü açısından bir belirsizliğin de başlangıcını ifade etmiştir.³⁸⁰ Buna benzer olaylarla birlikte gayrimüslimler, artık Müslüman halk tarafından "düşmanla işbirliği yapan potansiyel bir tehdit" olarak algılanmıştır. Bu düşüncenin belleklerde daha da kökleşmesine neden olan en önemli gelişmeler ise, Birinci Dünya Savaşı ve Milli Mücadele yılları olacaktır.

Birinci Dünya Savaşı ile çok daha net olarak ortaya çıkan ayrılıkçı faaliyetler, savaş sonrası dönemde Türk liderlerin gayrimüslim unsurları azınlık kategorisi çerçevesinde değerlendirmelerine yol açmıştır denilebilir. Milli Mücadele yıllarına gelindiğinde konu artık kavramsal düzeyde de yerleşmiş, Lozan'da ise çözüme kavuşturulmuştur.

Lozan Barış Konferansı, altı yüz yıllık Osmanlı Devleti'nin mirasının tasfiye edileceği, dolayısıyla bin yıla varan bir tarih diliminin ve *Şark Meselesinin* çözümünü

³⁸⁰ M. Çağatay Okutan, *Tek Parti Döneminde Azınlık Politikaları*, İBÜ Yay., İstanbul, 2004, s. 65

amaçlıyordu. Antlaşmanın, Türk ve Yunan nüfuslarının değişimini öngören kısmı ise, “Yunan ve Türk Halklarının Mübadelesine İlişkin Sözleşme ve Protokol” adı altında 30 Ocak 1923 yılında imzalanır. Ulus-devletlerin kendi aralarında anlaşarak azınlıklarından değiş-tokuş yöntemi ile kurtulmalarının bir ifadesi olan bu belge, devletler hukukunda bir emsal niteliğindedir. On dokuz maddeden oluşan sözleşmenin birinci maddesi zorunlu mübadele ilkesini öngörmüştür: “1 Mayıs 1923’ten itibaren Türkiye’de yerleşik Rum Ortodoks dinine mensup Türk vatandaşları ile Yunanistan’da yerleşik İslam dinine mensup Yunan vatandaşları zorunlu mübadeleye tabi tutulacaktır.”³⁸¹ Kısacası, mübadeleye tabi tutulacak nüfuslar, Ortodoks Yunanlılar ve Müslümanlar olarak tanımlanmıştır. Yunanistan’daki Müslümanların büyük çoğunluğu Yunanca konuşmaktaydı ve etnik bakımdan Türkiye Müslümanları ile hiçbir şey paylaşmamaktaydı. Buna karşılık, Türkiye’nin bir çok yerinde Yunanlar Türkçe konuşmaktaydı ve çeşitli etnik kökenlere bağlıydılar.³⁸²

Mübadele konusu edilecek nüfusun belirlenmesinde genel anlayışa göre – Oran bu anlayışa karşı çıkmaktadır - dinin temel ölçüt olarak kullanılması, söz konusu dönemde, yeni ulusal kimliğin oluşturulmasında hem pratik bir zorunluluğun hem de Müslüman etnik azınlık oluşturmama isteğinin bir sonucu olmuştur. Yani, burada Türk ulusal kimliğin oluşturulması için din unsurunun yine araç olarak kullanıldığı görülmektedir.

Zorunlu nüfus mübadelesiyle Türk hükümeti, Milli Mücadele döneminde yaşadığı gibi, Yunan yayılmacılığı tehlikesi karşısında kendisini korumayı amaçlıyordu. Nitekim bu amaçla Türk temsilcileri konferansta, sözleşmede geçen “Rum Ortodoks dini” teriminin milliyete değil yalnızca dini bağlanmaya atıf yaptığını, bu nedenle de Rum Ortodoks dinine bağlı herkesi içine alması gerektiğini savunmuştur. Burada amaç, Yunan

³⁸¹ İsmail Soysal, *Türkiye’nin Siyasal Andlaşmaları (1920-1945)*, C.1, TTK Yay., Ankara, 1983, s. 177

³⁸² Yıldız, *a.g.e.*, s. 133

bilinci taşısın taşımaların tüm Ortodokslardan kurtulmaktı. Fakat, Yunan temsilciler, bir kişinin zorunlu mübadele kapsamına girmesi için hem Yunan hem Ortodoks olması gerektiğini savunmuşlardır. Sonuç olarak, Fener Ekümenik Patrikliği dışındaki Patrikliklere, Kıbrıs, Sırp, Rumen, Rus, Arnavut, Kudüs, İskenderiye Patrikliklerine mensup Ortodokslar mübadele kapsamı dışında değerlendirilir.³⁸³

Lewis'e göre Türk –Yunan mübadelesinde din unsurunun belirleyici bir etken olması, erken Cumhuriyet döneminde temel sadakat mercileri açısından bir karışıklığa işaret etmekteydi. Yapılan, Türklerle Yunanların mübadelesi değil, Rum Ortodoks Hıristiyanlar ile Osmanlı Müslümanlarının mübadelesiydi.³⁸⁴ Kültürel bir sistem olarak ulusçuluk bu bağlamda yerini almayı hedeflediği dini sistemin referanslarından yararlanmak zorundaydı. Çünkü yeni sistemin kimliği henüz oturmamıştı ve onu tehlikeye atmak tüm mücadeleleri boşa çıkarırdı. Fakat, dinin temel ölçüt alınarak girişilen nüfus mübadelesi sonucunda, hem Türkiye hem Yunanistan ulusal açıdan büyük ölçüde türdeş bir nüfus yapısına kavuşmuşlardır.

Lozan Antlaşması uyarınca Türkiye'deki azınlıkların hukuki konumlarını belirlemede dini bağlanma tek ölçüt olarak kabul edilmesi görüşüne Baskın Oran karşı çıkmaktadır. Orana göre, birçok araştırmacı ve politikacı tarafından ifade edildiğinin aksine; Lozan'da azınlık tanımı, dönemin diğer azınlık koruma antlaşmalarındaki “soy ve dil” ölçütünü kabul etmiş değildir. Lozan'da dil ölçütü de reddedilmiş, yalnızca “gayrimüslim” ölçütü kabul edilmiştir. O zamanki gerekçeye göre, din ölçütü kabul edilmiş olsaydı, Aleviler de azınlık sayılabilecek ve uluslar arası garanti kapsamına

³⁸³ A.g.e., s. 134

³⁸⁴ Lewis, a.g.e., s. 353-354

girebileceklerdi.³⁸⁵ Nitekim, gazetenin 21 Aralık 1922 tarihli nüshasında da ekalliyet tabiriyle kastedilenin yalnızca gayrimüslimler olduğu ifade edilmiştir.³⁸⁶

Oran, sonuç olarak, Soğuk Savaş sonrası antlaşmalarının azınlık konusunda getirdiği ölçütlerin de gayrimüslimler üzerinde toplandığını ve dolayısıyla da Lozan'a göre Türkiye'nin yalnızca gayrimüslimleri azınlık saymasının hukuken doğru olduğunu söylemektedir. Zaten, Türkiye'de yalnızca gayrimüslimlerin azınlık sayılmaları yolunda Türkiye kamuoyunca paylaşılan yaygın ve tarihsel kanının da bu anlayışla örtüştüğünü ifade eder.³⁸⁷

Sonuç olarak şunları söyleyebiliriz ki, artık ulusal kimliği dini unsurlardan arındırma politikaları başlamış olsa da, “Müslüman eşittir Türk” ve “gayrimüslim eşittir gayri Türk” önermeleri halk katında varlığını sürdürmüş, Kemalist ulusçuluk dolaylı da olsa bunu kabul etmiş ve göç politikalarında rehber ilke olarak kullanmıştır. Türklük Müslümanlara özgü bir kategori olarak görülürken, nüfus cüzdanlarında ve diğer resmi belgelerde dini bağlanmalar kaydedilmiştir. Cumhuriyetin ilk yıllarında hakim olan bu dini tanım, 1924 ve sonrasındaki modernleştirici ve laikleştirici reformlara rağmen halkın hayal gücünde geçerliliğini sürdürmüştür. Resmi söylemde Türk oldukları kabul edilse de, gayrimüslimler Türk olarak telakki edilmemişlerdir. Dil ve soy bakımından Türklüğe uzak olmalarına rağmen, Müslüman Boşnak ve Çerkezler aynı dönemde Türklüğe kolayca kabul edilmişlerdir. Azınlıkların, imparatorluk dönemine bakışla siyasi katılımlarının sıfırlanması ve kamusal alandan hemen bütünüyle dışlanmaları, özellikle sivil ve askeri bürokrasinin dışında bırakılmaları, bir ölçüde, Türklüğü Müslümanlıkla özdeş gören popüler imajla

³⁸⁵ Oran, *Türkiye'de Azınlıklar...*, s. 64-65

³⁸⁶ “Ekalliyet Tabiri Yalnız Gayrimüslimler İçindir”, *Hakimiyet-i Milliye*, 21 Kanun-u evvel 1338, S. 692, s.

1

³⁸⁷ Oran, *Türkiye'de Azınlıklar...*, s. 65

ilişkiliydi. Kemalist ulusçuluk bu tarihi zorunluluğun kısıtlamaları içinde hareket etmiştir.³⁸⁸

VI.3. Cumhuriyet Dönemi: Ulusunun ve Ulusal Kimliğinin Yeniden İnşası

VI.3.1. Kemalist Ulusçuluk – Yeni Bir Ulus – Yeni Bir Kimlik

Milli Mücadele döneminin ana hedefi, ulus egemenliğine dayanan ve tam bağımsız bir Türk ulus-devlet yaratmaktı. Fakat bu dönemde, Osmanlı'nın sahip olduğu sınırlar içinde en önemli grup Türkler olduğu halde, hala en çok vurgulanan kimlik Türklük değil, İslam'dı. Çünkü yeni gelişen hareketin içeriğini anlayamayan kimi Türk yönetici grubu üyelerinin yanında, Türk ulusu da henüz değişimin farkında değildi. Halk dini değerlere hala sıkı sıkıya bağlıydı. Türklerin birçoğu hala kendisini ilk önce Müslüman olarak kabul ediyor ve Osmanlı hanedanına bağlılıklarını sürdürüyorlardı.³⁸⁹ Hanedana hem padişahları olarak hem de dini açıdan halifeleri olarak değer veriyorlardı. Bu bağlamda da toplum içerisinde Türk kavramı hala Müslümanlıkla eş anlamlı kullanılıyordu. Halkı düşmanla olan mücadelesinde bir arada tutan ve mücadele ruhunu körükleyen de, din unsuruydu. Bu nedenle Milli Mücadele'nin önderleri, hareketin hilafete ve saltanata karşı bir isyan değil, onu yabancıların işgalinden kurtarmak için yapılan bir mücadele olduğunu her fırsatta dile getiriyorlardı. Nitekim, *Hakimiyet-i Milliye*'den verilen örnekler de Mustafa, Kemal hareketin hilafet ve saltanatı yabancıların elinden kurtarmaya yönelik olduğunu sürekli bildirmekteydi.³⁹⁰ Çünkü, henüz büyük bir savaştan mağlup

³⁸⁸ Yıldız, *a.g.e.*, s.138

³⁸⁹ Ahmad, *İttihatçılıktan...*, s. 61

³⁹⁰ Anadolu'nun her tarafından gelen vekillerinizin teşkil ettiği Büyük Millet Meclisi olanı biteni dinleyip anladıktan sonra millete hakikati söylemeye lüzum gördü. İngilizler tarafından satın alınan ve milleti birbirine düşürmek maksadını güden bazı hainler sizi aldatmak için türlü türlü yalanlar söylüyorlar. İzmir vilayetinin, Antalya'nın, Adana'nın, Ayıntab ve Maraş ve Urfa havalisinin düşmanlar tarafından işgali üzerine silaha sarılan milletteş ve dindaşlarınızı yine size mahvettirmek için padişah ve halifeye isyan sözünü ortaya atıyorlar. Millet Meclisi halife ve padişahımızı düşman tazyikatından kurtarmak, Anadolu'nun parça parça şunun bunun elinde kalmasına mani olmak payitahtımızı yine vatana bağlamak için çalışıyor. Biz vekilleriniz cenab-ı hak ve resul-i erkemi namına yemin ederiz ki padişaha halifeye isyan sözü bir plandan ibarettir ve bundan maksad vatani müdafaa eden kuvvetleri, aldatılan Müslümanların elleriyle mahvetmek ve

olarak çıkmış ve yeni bir var olma mücadelesine girmiş yorgun bir halka, din dışında bir bütünleşmeden bahsetmenin zamanı değildi. Böyle bir radikal değişim için savaşın bitmesi ve hedeflenen rejimin kurulması gerekiyordu, yani zamana ihtiyaç vardı. Bu bağlamda Berkes, Milli Mücadele'nin siyasal yönünün belirlenmesinde ortaya çıkan sorunların Doğu-Batı karşıtlığından çok Saltanat-Hilafet ile ulus egemenliği karşıtlığından doğan sorunlar olduğunu ifade etmiştir.³⁹¹ Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihiyle beraber getirdiği bu sorunları miras almak istemeyen Kemalist ulusçuluk, oluşturulmaya çalışılan yapının inşası sürecinde daha önce var olmayan bir kurgusal varlığı ele alarak, ona içerisinde tek bir unsurun barındığı Türk ulusu olarak hayat vermiştir. Yani Mustafa Kemal tasarladığı projesini uygulamaya geçirmeden önce bugün Türkiye Cumhuriyeti'nin sahip olduğu ulusal kimliğin asıl kaynağı olan Türk ulusu henüz mevcut değildi. Ancak, Mustafa Kemal ve Kemalist seçkinler, hem Osmanlı geçmişinden kopmak, hem de Batılı ülkeler gibi modern bir düzeye erişmek için gerekli kültürel ve siyasal kurumları oluşturmaya çalışarak, Türkiye'nin ulus-devlet inşa sürecini tasarlamışlardır.³⁹² Bu bakımdan Cumhuriyet'in beraberinde getirdiği en gözle görünür yenilik, ulusçuluğun en temel ilkesiydi: “Biz Türk'üz; bu yüzden Türkler tarafından yönetilmeliyiz.” Söz konusu Türklük hukuki yani vatandaşlık anlamında Türklükten çok, ulus olarak Türklük anlamına gelmekteydi. Fakat bu Türklük, II. Meşrutiyet döneminin bir siyasal akımı olan Pantürkizm değildi. Yeni Cumhuriyet rejimi, II. Meşrutiyet döneminde birer siyasal akıma dönüşen enternasyonal projelere yani Pantürkizm ve Panislamizme karşıtlığını, sembolik düzeyde, *Türkiye Cumhuriyeti* adlandırmasıyla ortaya koymuştur. Bu isim, Kemalist ulusçuluğun hedefini

memleketi sahipsiz müdafaasız bırakarak elde etmektir... Büyük Millet Meclisi Emriyle Reis Mustafa Kemal. *Hakimiyet-i Milliye*, 28 Nisan 1336, S. 25, s. 1

³⁹¹ Berkes, *a.g.e.*, s. 427

³⁹² E. Fuat Keyman, “Türkiye’de ‘Laiklik Sorunu’nu Düşünmek: Modernite Sekülerleşme, Demokratikleşme” *Doğu-Batı: Kimlikler*, S. 23, Doğu-Batı Yay., Ankara, 2003, s. 121

açıkça ortaya koymaktadır: Hanedanlık karşıtı, İslami olmayan ve etnik imalar barındıran mülki açıdan sınırlandırılmış bir ulusçuluk.³⁹³

Bu süreç içinde “vatan” kavramında da anlamsal bir dönüşüm yaşanmış, çağdaş bir kutsallık atfedilen Türk vatanı yerel ve dini anlamlarından arındırılarak, sadakat gösterilecek, uğrunda seve seve can verilecek bir olgu halinde tanımlanmıştır. Yeni Türkiye Cumhuriyeti’nde, artık sadakat noktası sultan değil, vatan olmuştur. Artık her şey vatan içindir. Bu vatanın sınırları ise Milli Mücadele döneminde hazırlanan Misak-ı Milli ile belirlenmiştir ve bu sınırlar Cumhuriyet’in değişmez sınırlarıdır.³⁹⁴ Bu sınırlar hem İslami bir referans taşımamakta, hem de yayılmacı bir ulusçuluğun reddedildiğinin göstergesidir.

Kemalist ulusçuluk, Tanzimat döneminde belirginleşmeye başlayan ve devletin nasıl kurtarılacağı sorusuna cevap olarak ortaya çıkan Osmanlıcılık, İslamcılık ve Pantürkizm gibi siyasetlerin gereksiz ve işe yaramaz olduğunu ifade ederek bu akımları reddetmiştir. *Hakimiyet-i Milliye*’de yer alan ve “Cumhuriyet Türkiye’sinin Siyasi Gayeleri” başlığı altında verilen makalede de bu düşüncüyü destekleyen görüşler yer almıştır:

Osmanlı tarihi dikkatle takip edilince görülür ki, bir zamanlar saltanat ve hilafet Türkiye’si memleketin halas ve itilasını zaman zaman İslamcılık ve Osmanlılık siyasetlerinde aramıştır. Şüphesiz ki bu siyasetlerden milletin istikbali için bir hayır ummak mahal-i hayal etmekten başka bir şey değildi... Dünyada milliyet cereyanı; bütün insanların kalplerini, vicdanlarını yakarken birçok milliyetleri bir idare altında yaşatmaya, Osmanlılık siyasetini idameye yeltenmek hakikate ve tabiata karşı koymak değil miydi? Harb-i umumi; bizi bu iki siyasetin feci iflası karşısında buluşturdu. Velvellerle İslamlar arasında bir cihad-ı alametin uğradığı hal malumdur. (Halife-yi ruy-i zeminin) davet ettiği birçok İslam’ın, din ve Türkiye aleyhinde ... hakaret yağdırdığına şahit olmadık mı?... Osmanlılık camiasını teşkil eden muhtelif milliyetlere mensup (Osmanlılar)ın kiblelerini değiştirmiş, Türk’ten yüzlerini çevirmiş olduklarını görmedik mi? Ne acı bir tecellidir: Türk milleyi; asırlardan beri refahları için, onları tasalluttan

³⁹³ Yıldız, “Kemalist Milliyetçilik”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce*..., C.2, s. 210

³⁹⁴ Yıldız, *a.g.m.*, s. 211

kurtarmak için her vesile ile necip kanını döktüğü dindaşlarından, vatandaşlarından sefil bir küfran-ı nametle mukabele görmüştür. Binaenaleyh Osmanlılık ve İslamcılık siyasetlerinin ebediyen sükut ettirilişine başka bir delil aramaya lüzum yoktur.³⁹⁵

Milli Mücadele döneminden sonra Yeni Türkiye Cumhuriyeti'ne, nüfusunun tamamına yakını Müslüman olan Anadolu toprakları kalmıştı. Bu durumun oluşmasında Birinci Dünya Savaşı sırasında gerçekleşen göç olayları ve Lozan Antlaşması'nın öngördüğü nüfus mübadelesinin önemli bir etkisi vardı. Devletin sınırları Misak-ı Milli'yle belirlenmişti, fakat ulusal kimliğin belirlenmesi ise sorunlu bir alandı. Çünkü ulusal kimliği verecek bir ulus ortada yoktu. Öte yandan bu ulusun sınırları oluşturulurken, ulusal kimliğin nasıl kurulduğu da belirleyicilik kazanmaktaydı. Yıldız, bu anlamda, Mustafa Kemal'in yaptığı ulusal kimlik tanımının, Ziya Gökalp'in ortak kültür tanımına yaklaştığını ifade eder. Fakat, Kemalist tanımdan ortak kültürün bir kaynağı olarak İslam'ın yerini İslam dışı geçmiş almıştır.³⁹⁶

Geçmiş teması, bütün ulusçulukların, beslenebilecekleri en önemli kaynaklardan biridir. Geçmişe, o ulusun geçmişteki kahramanlıklarına vurgu yapılması ulusçuluğu canlandıran ve teşvik eden bir unsur olmuştur. Bu noktada *Hakimiyet-i Milliye*'de de Türk tarihine ilişkin vurgular oldukça sık geçmiş, Türklerin büyük devletler kurdukları, şanlı bir tarihe sahip oldukları sürekli vurgulanan temalar olmuştur. Cumhuriyet döneminin ulusçu anlayışı da bu şekilde davranmış, Türklerin tarihinden İslami tesirleri arındırmış ve İslam öncesi Türk tarihine ve Türklere vurgu yaparak ulusçu harekete güç vermeye çalışmıştır. Bu arada Osmanlı Devleti ve vakanüvisleri de Türk tarihini unutturdukları dolayısıyla sürekli eleştirilmiştir:

Milli tarihimizi ilga keyfiyeti Osmanlı saltanatının ikinci Abdülhamit gibi divaneleri tarafından vaki olmuştur, fakat iliklerine kadar Türk olan Cumhuriyet'in devrinde vaki olamaz.

³⁹⁵ Bozkurt, "Cumhuriyet Türkiye'sinin Siyasi Gayeleri", *Hakimiyet-i Milliye*, 4 Eylül 1341, S. 1518, s. 1

³⁹⁶ Yıldız, *a.g.m.*, s. 212

Bugünkü medeniyet aleminin bütün müverrihlerini eşhad ederek deriz ki Osmanlı saltanatı kendi hesabına Türk tarihini baştan aşağıya kadar tebdil, tahrif ve taklit etmişti. Cumhuriyet'in Maarif Vekaleti'ne düşen vazife Türklerin Anadolu'da ve Rum İli'de son bin sene zarfında teşkil ettikleri yeni vatanın tarihini ancak tasfiye etmektir. [...] birçoğu kapıkulu olan vakanüvisler koca bir milletin tarihini efendilerinin keyfine göre yazdıktan sonra, son asırda da, katmerli bir rezalet olmak üzere, Tanzimat Paşaları vatanın adını, "memalik-i şahane", milletin adını güya saray uşağıymış gibi "Osmanlı" koydular!³⁹⁷

Ulusçuluk, Osmanlı Devleti'nin yıkıntılarında doğan yeni Cumhuriyet'in yeni temeli, referans ideolojisi olmuştur. Nitekim Mahmut Esat, *Hakimiyet-i Milliye*'deki bir makalesinde ulusçuluğun Cumhuriyet hukuki ifadesinden başka bir anlama gelmediğini ifade etmiştir:

Milliyetçilik en dürüst manası ile Cumhuriyeti ifade eder. Milliyetçilik cereyanları maddi olduğu kadar asla hatırdan çıkarmamalısınız ki biyolojiktir. İstibdadın, saltanatın, başka milletlerin mukadderatına hakim olmak isteyenlerin milliyetçilik cereyanından korkusunu kolaylıkla anlamamız lazımdır. Çünkü milliyetçilik en dürüst manasıyla cumhuriyeti ifade eder. Niçin milliyetçi oluyorsunuz? Sizin kanınızı taşıyan, menafinizi ifade eden bir camianın mukadderatını yükseltmek ve onu mesud etmek için milliyetçi olursunuz. Bunun en zaruri neticesi o camiayı kendi iradesiyle idare ettirmektir. O halde cumhuriyet milliyetçiliğin hukuki ifadesinden başka bir şey değildir.³⁹⁸

Turhan Feyzioğlu'na göre bu kültürel sistem, ulusal birlik ve ülke bütünlüğüne büyük önem verir, ırkçılığı reddeder, medenileştirici ve çağdaştıdır, bu nedenle mezheplere dayalı ayrımcılıkları onaylamaz. Bununla birlikte sınıf çatışmasını kabul etmez, sınırları belli bir mülkîlik anlayışına sahiptir. Dış Türklerle ilgisi politik değil, kültürel. Hanedani ve teokratik yönetimi kabul etmez; milli egemenlik fikrini benimser.³⁹⁹ Fakat Yıldız, Kemalist ulusçuluğun bu sunumunun, olgusal durumu tam olarak yansıtmadığını, Kemalist ulus inşa pratiğinin etnisist-soya dayalı bir yöne de sahip olduğunu söyler. Ona göre, Kemalist ulusçuluk, ulus ve devlet üyeliğini net olarak

³⁹⁷ "Cumhuriyet ve Tarih", *Hakimiyet-i Milliye*, 30 Teşrin-i sani 1339, S. 981, s.1

³⁹⁸ Bozkurt, "Milliyetçiliğin Manası", *Hakimiyet-i Milliye*, 8 Mart 1926, S. 1672, s. 4

³⁹⁹ Feyzioğlu, "Atatürk ve Milliyetçilik", *Atatürkçü Düşünce*, s. 293

birbirinden ayırır.⁴⁰⁰ Bir sonraki bölümde de görüleceği gibi, *Hakimiyet-i Milliye*'de de Yıldız'ın görüşlerini destekleyen cümlelere rastlanılmaktadır. Bu cümlelerde gayrimüslimlerden veya Türk olmayan Müslümanlardan beklenen, anayasanın verdiği vatandaşlığın yanında günlük hayatta da Türklüğün göstergelerini sunmalarıdır. Örneğin, Türkçe konuşmak, Türk adetleriyle yaşamak, Türklük duygusu taşımak vb. gibi unsurlar gerçek Türk olmanın şartları olarak sunulmuştur. Bu da, Türk olabilmenin, hem söylem hem de eylem düzeyinde etnik-soya dayalı unsurlar içerdiğini göstermektedir.

Ulus egemenliğine dayanan laik bir cumhuriyet öngörüsüyle yola çıkan Mustafa Kemal, İslam'ın baskıcı unsurlarından Türk insanını kurtararak yeni bir "milli insan" oluşturmayı hedeflemiştir. Bu nedenle Kemalist ulusçuluk anlayışı, dinin, hem siyasi hem de sosyal hayattaki görünürlülüğünü ortadan kaldırarak, onu vicdanlara hapsedmeye çalışmıştır. Mahmut Esat, dinin vicdanlarda kaldıkça gelişme göstereceğini aksi taktirde çok olumsuz gelişmelere neden olacağını belirtmiştir:

Mahmut Esat Bey, milliyet prensibine takdim etmiş olan din siyasetinin tacdarlar ve rüesa-yı diniyyeye temin-i menafi etmekten başka bir hizmet görmediğini ve bu mukim siyasetin hayat-ı milelde kan veya yangın ihdas ettiğini teşrih ederek demiştir ki: "Görülüyor ki din yalnız vicdan ve maneviyatta kaldıkça ahlakı tezhip ediyor. Fakat hayat-ı ameliyeye karıştığı gün dünyayı kan ve yangına vermekten başka bir netice ihdas etmiyor. Tarihte muvaffakiyet doğrudan doğruya milletlere aittir. Milletler kuvvetli olursa dinler yükselir. Zayıf olurlarsa din de alçalır."⁴⁰¹

Dinsel ve geleneksel yönetim tarzının Osmanlı Devleti'ni zayıflattığını, üretmekten çok tükettiğini ve insanların atılım yapmasını engellediğini düşünen Cumhuriyet yönetimi, Batıların vaktiyle gerçekleştirmiş oldukları zihinsel değişimin benimsenmesinin Türk ulusunu çağdaş uygarlık düzeyine taşıyacağını, bu anlamda Türk ulusal kimliğine de çağdaş bir nitelik kazandıracağını düşünmüştür. Çünkü Osmanlı

⁴⁰⁰ Yıldız, *a.g.m.*, s. 213

⁴⁰¹ Bozkurt, *a.g.m.*, 8 Mart 1926, S. 1672, s. 4

toplumu, geleneksel alışkanlıklarına uymayı titizlikle sürdürdüğü için artık hantallaşmıştır ve bu durum toplumun ilerlemesinin önünde önemli bir engel olmuştur. Oysa Avrupa toplumları, geleneğin ezici baskılarından kendilerini kurtararak toplumsal hareketliliği sağlamışlar, geleceğe dönük dinamik toplumlar olmuşlardır, dinsel otoritenin değil, çeşitli alanlarda başarılı olan öncülerin peşinden gitmişlerdir. Batı zihniyeti olarak adlandırılan bu zihniyet, Doğu zihniyeti karşısında farklı, atılımcı, dönüşümcü ve ilerlemeci bir zihniyeti temsil etmiştir.⁴⁰² Doğu ve Batı toplumlarının sahip olduğu zihniyet *Hakimiyet-i Milliye* yazarlarından Haşim Nahit'in makalesine tecrübi akıl ve dini akıl şeklinde yansımıştır. Burada tecrübi akıl Batı zihniyetini temsil ederken, dini akıl Doğu zihniyetini temsil etmiş, dini akıl ise, Türk toplumunun gelişmesine ve ilerlemesine engel olarak gösterilmiştir:

İki türlü akla işaret etmiştik: Dini akıl, tecrübi akıl. [...] dini akıl ile tecrübi akıl birbirine taban tabana zıttırlar. [...] filhakika Avrupa'nın bütün müsbet ilimleri çoktan memleketimize girmiş ve mekteplerimizde senelerden beri tedris olunmaktadır. Buna rağmen ilimlerin maddi hayatta tatbikleri şöyle dursun onların esamisini teşkil eden "müşahede", "tecrübe", "usul", "kanun" gibi mefhumlar bile bu ilimlerle teveggül edenlerin hayati fiillerine tesir etmekten daima uzak kalır. Çünkü hala dini aklın tesiri altındadırlar. Dini akıl her şeyi olduğu gibi kabul etmek, hiçbir şeyi tedkik ve tenkid etmemek zihniyetini tesis etmiş ve işte bu zihniyete tabi olan münevverler bile usul, tecrübe gibi mefhumların ne olduğunu bildikleri halde bunu bilmeyen halk kitlesi gibi hareket ederler.⁴⁰³

İşte Cumhuriyet dönemi gelişime engel olan dini aklın yerine, tecrübi aklın yerleşmesi için uğraş verilen bir dönem olmuştur. Bu dönemde İslamcı politikarlardan kesin olarak ayrılan ve Müslümanlık yerine Türklük duygusunun, ümmet fikri yerine ulus fikrinin egemen olması için verilen uğraşlar büyük bir hızla devam etmiştir. Berkes, bu farklılığı, dönemin geleneksel İslam-Osmanlı temeline dayanması yerine, bu yapının

⁴⁰² Kubilay Aysevener, "Türkiye Cumhuriyeti'nin Felsefi Temelleri", *Doğu Batı:Türk Toplumunu ve Gelişme Teorisi*, S.8, 2004, s. 121-122

⁴⁰³ Haşim Nahit, "Türk Milleti Avrupa Medeniyetine Nasıl İntiyak Edebilir?", *Hakimiyet-i Milliye*, 18 Haziran 1341, S. 1427, s. 2

karşıtı olarak ulus egemenliği ve bağımsızlığına dayanmasıyla açıklamaktadır.⁴⁰⁴ Çünkü Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılmasından sonra onun harabeleri üzerine kurulan yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin kimliğini oluşturanlar Osmanlı'yı büyük ölçüde *ötekileştirmeye*, onu bir anti-tez olarak görmeye başlamışlardır. Diğer bir ifadeyle, Türk ulusal kimliğinin *öteki* imgesi, çok açık bir şekilde “Eski Türkiye”dir, Osmanlı’dır; yani dini dünya görüşünün egemen olduğu eski medeniyettir. Ulusal kimliğin *öteki* imgesi olarak kendi geçmişini, eski kimliğini koyması, aynı zamanda bu eski kimlik hakkında yeni bir kuram oluşturması demektir. Bu yeni “eski kimlik” kuramında Osmanlı, Türk’ün cevherini baskı altında tutarak olgunlaşmasını engelleyen bir “heyula” olarak algılanır. İşlam da, öncelikle bu eski medeniyetin ve Osmanlı'nın bakiyesini cisimleştirme politikası bakımından düşünülür. Bu nedenle Müşlmanlık, nüfus mübadelesinde tayin edici kimlik olarak esas alınmıştır.⁴⁰⁵ Ruşen Eşref'in *Hakimiyet-i Milliye*'deki “Yeni Devir” başlıklı makalesi, Osmanlı'yı anti-tez olarak gören yaklaşıma örnek olarak verilebilir: “Eski eser saltanat ve fütuhat fikri üzerine müessesti. Yenisi ise varlık ve kurtuluş fikri üzerine kurulmuştur”⁴⁰⁶ diyen Ruşen Eşref, yazısının devamında saltanat esasına dayanan Osmanlı devrini eleştirmekte ve bu devri, yeni devrin bir karşıtı, anti-tezi olarak görmektedir.

Kemalist ulus inşası sürecinde, İşlamlık ve Türkçülük düşünceleri reddedilirken, yerlerine, yeni bireysel ve kolektif kimliğin belirleyicileri olarak ulusçuluk ve medeniyetçilik ilkeleri getirilmiştir. Bu iki ilke *Hakimiyet-i Milliye*'de Yahya Kemal'in de sözlerine yansımıştır: “Yeni Türk Devleti milliyet ve medeniyet kuvvetlerini esas olarak telakki etmiş olan milliyetperverlerin eseridir. Bu nesil eserini ikmal etmek isterse bugünkü

⁴⁰⁴ Berkes, *a.g.e.*, s. 461

⁴⁰⁵ Bora, *a.g.m.*, s. 58

⁴⁰⁶ Filhakika saltanat devri, bilhassa galibiyet zamanlarında istila, yani başka bir milletin en tabii binaenaleyh en mukaddes hakkı olan istiklalini gasp etmek ve sırf o millete ait olması lazım gelen maddi ve manevi servetleri yağma ve tarumar etmek suretinde tecelli etmedi mi? Esasen bizzat millete ait olan hakimiyeti milletin elinden zapt ederek bir mülkü aksamlarıyla birlikte kendine ve çocuklarına helal ve irsi bir mal telakki etmedi mi?... Son olarak... harici istila gününde milleti asi olarak telakki etmedi mi?, Ruşen Eşref, “Yeni Devir”, *Hakimiyet-i Milliye*, 30 Kanun-u sani 1339, S. 726, s. 1

medeniyeti berkemal olarak telakki ve öyle kabul eder, istihsal ettiği istiklalden mamur bir vatan ve sağlam bir millet çıkarabilir.”⁴⁰⁷

Dolayısıyla, medeniyetçiliği Batıcılıkla, medeniyeti Batı’yla özdeşleştiren Cumhuriyetçi çağdaşlaşma projesi, İslam’dan ve İslamileşmiş kültürden arındırılmış yeni ulusal Türk insanını, yeni Türk ulusçuluğu aracılığıyla Batı enternasyonaline içine yerleştirmeye çalışmıştır.⁴⁰⁸ Bu anlamda Türk toplumunu çağdaş uygarlık yörüngesine oturtma iki şekilde gerçekleşecektir: Birincisi, gelenekçilik tutumunu yok etme işidir. İkincisi ise, onların yerine bu yörüngeye uygun kuralları, örgütleri yetiştirmek, toplumun yeni kuşaklarını bu yörüngeye uygun gereklerine göre yetiştirerek gelenekle çağ arasındaki geçiş köprüsünü kurmaktır. Bu açıdan Cumhuriyet dönemi devrimlerinin toplamı, bir “yeni yöneliş” devrimi olmuştur.⁴⁰⁹

Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti, aslında Milli Mücadele döneminde de Türk kimliğine şekil veren din esaslı, etnik farklılıkları dikkate almayan çoğulcu siyasal söylem yerine, laikleştirici ve toplumu türdeşleştiren politikalar benimsiyordu. Fakat bu politikaları gerçekleştirme arzusu, Milli Mücadele döneminin şartları gereği Cumhuriyet dönemine kadar saklı tutulmuştu. Cumhuriyet’in ilanından sonraki dönemin temel özelliği ise, dini tanımın tüm kalıntılarının gerek toplumsal gerekse siyasal alandan arındırılmasıdır. Bunun ilk adımı, Cumhuriyet’in ilanından öce, 1 Kasım 1922’de Saltanat’ın hilafetten ayrılarak kaldırılmasıyla başlamıştır.⁴¹⁰ 3 Mart 1924’te Halifeliğin kaldırılması ise Türk ulusal kimliğine ve devlet yapısına yönelik laiklik yönünde getirilen en önemli devrim olmuştur. Halifeliğin kaldırılması oldukça önemlidir; çünkü böylece İslam’a araçsal da olsa bir sosyal dayanak noktası olarak bakılmayacağı ortaya

⁴⁰⁷ “Türk Milliyeti ve Bugünkü Medeniyet”, *Hakimiyet-i Milliye*, 12 Mart 1339, S. 761, s. 2

⁴⁰⁸ Yıldız, *a.g.m.*, s. 224

⁴⁰⁹ Berkes, *a.g.e.*, s. 522

⁴¹⁰ Bülent Tanör, *Osmanlı Türk Anayasal Gelişmeleri*, s. 250

çıkılmaktadır. Daha önceki dönemde yani, “çeşitlilik içinde birlik” sloganıyla yürütülen Milli Mücadele döneminde halifelik makamı sosyal bir dayanak oluşturmaktaydı. Bu etnik koalisyondun üyelerinin gözünde İslamiyet, sosyo-politik meşruiyetin de en önemli kaynağıydı. Ancak, Cumhuriyet’in ilanıyla birlikte Batılılaşma hamlelerini devreye sokmak isteyen Mustafa Kemal için İslamiyet, artık bir dayanak oluşturmuyordu. Mustafa Kemal için bu dönemde dayanak noktası İslamiyet’ten etnik bir çağdaşlaşmaya kaymıştır.⁴¹¹

Halifeliğin kaldırılmasıyla birlikte din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması ve dinin kişilerin iç dünyalarına ait bir inanç sistemi olarak korunması amaçlanmıştır. Böylece hem dine bağlı devlet, hem de devlete bağlı din anlayışları reddedilmiş olur. Bununla birlikte, din devleti görüşüne karşı gelişen ulus-devleti görüşünün zaferi, modernleşme yolunda belli bir doğrultuda arka arkaya gelecek bir dizi reformun kapısını açmış oldu.⁴¹²

Bu reformlardan biri, laik ve ulusal kimlikli yeni kuşaklar yaratmak amacı güden Tevhid-i Tedrisat Kanunu’dur. Ulusal kimlik yeni bir insan tipi gerektiriyordu. Bu tür bir yapılanma da ancak genç nesillerin eğitimleriyle mümkün olabilirdi. Cumhuriyet’in ilkelerine sahip çıkan, akılcı, laik bir Cumhuriyet nesli rejimin temel güvencesi olarak görülmüştü. Bu amaçla çağdaş bir eğitim düzeni oluşturmak için 3 Mart 1924’te ilk adım atılmış; eğitim birliği sağlanmıştır. Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile Osmanlı dönemindeki eğitim düzeni kaldırılmış, yabancı okullar ve cemaat okulları dahil olmak üzere tüm okullar Maarif Vekaleti’ne bağlanmıştır. Aynı gün kabul edilen bir başka yasa ile dinsel itimin bağlı olduğu Şer’iye ve Evkaf Vekaleti kaldırılmıştı. Bu tarihten sonra da eğitim

⁴¹¹ Tunçay, *a.g.e.*, s. 69-71

⁴¹² Berkes, *a.g.e.*, s. 521

alanında devrimler devam etmiş, dini etkilerden soyutlanmış, laik ve ulusal kimlikli nesiller yetiştirecek devrimler gerçekleştirilmiştir.⁴¹³

Yapılan devrimler doğrultusunda dinsel esaslardan arındırılan alanlardan biri de hukuk olmuştur. Medeni Kanun'un kabulü ile hukuk düzeni de dinsel esaslardan arındırılmış ve laikleştirilmiştir. Cumhuriyet yönetiminin yöneldiği hedeflere ulaşmada Medeni Kanunun oldukça önemli bir konumda yer almaktadır. Çünkü, çağdaş bir yapıya, çağdaş bir uygarlık hedefine ulaşmak için, toplum ve devlet yapısını dini kurallardan ve davranışlardan arındırmak, dini, vicdanlara hapsetmek gerekiyordu. *Hakimiyet-i Milliye* de Medeni Kanun'un gerekliliğiyle ilgili bir maddede, kanunları dine dayanan bir ülkenin, kısa bir süre sonra halkın ihtiyaçlarını karşılayamayacağı ve değişime ayak uyduramayarak geri kalacağı ifade edilmiştir:

Hal-i hazırda Türkiye Cumhuriyeti'nin müdevven bir kanun-ı medenisi yoktur. Yalnız mecelle vardır. Kanunları dine müstenid olan devletler kısa bir zaman sonra memleketin ve milletin mutaliblerini tatmin edemezler. Çünkü dinler layetegayyer hükümler ifade ederler. Hayat yürür, ihtiyacat süratle değişir, din kanunları mutlaka ilerleyen hayatın huzurunda şekilden ve ölü kelimelerden fazla bir kıymet, bir mana ifade edemezler. Değişmemek dinler için bir zarurettir. Bu suretle dinlerin sadece bir vicdan işi olarak kalması asr-ı hazır-ı medeniyetin en mühim farikalarından birisidir. Esaslarını dinden alan kanunlar tatbik edilmekte oldukları camiaları ibtidai devirlere bağlarlar ve terakkiyata mani baş müessir ve amiller sırasında bulunurlar. Müdevven bir kanun-ı medeniden Türkiye Cumhuriyeti'nin mahrum kalması ne asr-ı hazır-ı medeniyetin ihtiyacatıyla ve ne de Türk ihtilalinin istilzam ettiği mana ve mefhumla kabil-i te'lif değildir. Asr-ı hazır-ı medeniyete mensup devletlerin ilk harikası din ile dünyayı ayrı görmektir... Din, devlet nazarında vicdanlarda kaldıkça muhteremdir ve manevidir.⁴¹⁴

İslami etkilerin Türk ulusal kimliğinden arındırılmasının bir örneğini de eğitimde ve ibadetin Türkçeleştirilmesi girişiminde görebiliriz. Örneğin, namazın Türkçe

⁴¹³ *Bir Yurttaş Yaratmak: Muasır Bir Medeniyet İçin Seferberlik Bilgileri*, Yay. Haz. Zafer Toprak, YKY, İstanbul, 1998, s. 81

⁴¹⁴ Bozkurt, "Türk Kanun-ı Medenisinin Esbab-ı Mucibe Layihası", *Hakimiyet-i Milliye*, 14 Şubat 1926, S. 1657, s. 4

kılınması, Kuran-ı Kerim'in Türkçe'ye çevrilmesi gibi faaliyetlere girişilmiş, fakat yoğun tepkilerle de karşılaşmıştır. Bu tepkilere Ahmet Ağaoğlu, "Türkçe Haram mıdır?" başlıklı makalesinde değinmiş, Türkçe'nin resmi dil olduğu bir ülkede bu tür davranışların doğru olduğunu savunmuştur:

Türkçe haram bir lisan mıdır?... Lisanımızı, şuur ve vicdan-ı millimizi bu telakkiyat sayesinde gaib etmek üzere değil miydik? Arap'tan ziyade Arap, Acem'den ziyade Acem, olmak üzere değil miydik? Bizi bu hale getirenler aynı zamanda da bizi hazret-i Kuran'dan İslamiyet'in ali manalarından bizi mahrum ettirmişlerdi. Türk, fiilen dininin, kıldığı namazın, icra ettiği duaların bile manalarını anlayamadığı için dininden de mahrum kalmıştı. Din yerine kafasında ve kalbinde dinle asla alakası olmayan ve dine taban tabana zıt olan hurafata alışmakta idi. Fakat bereket versin ki gözlerimiz geç de olsa açıldı. Türklüğümüzü ve Müslümanlığımızı idrak ettik. Müslüman olmak, Arap olmak ve ne de Türk olmak Müslüman olmamak demek olmadığını öğrendik. Bilakis [hakiki Türk] olmak aynı zamanda hakiki Müslüman olmak demek olduğuna kani olduk... Türksüz Müslümanlık yaşamaz, yaşayamaz; binaenaleyh Türk manen ve maddeten kuvvetli olmalıdır ki, Müslümanlık da manen ve maddeten kuvvetli olsun. Bunun için de Türklüğü ifade eden bütün maddi ve manevi amilleri bilanihaye inkişaf etmelidir. Mezkur amiller arasında en mühimleri Türk lisanı ve Türk şuurlu dinidir.

Son olarak, vatandaşlık tanımından din kriterinin çıkarılması, Türk ulusal kimliği üzerindeki dini etkinin ortadan kaldırıldığı diğer bir alan olmuştur. Türklük ve Müslümanlığın birbirinden ayrıldığı ve Türklüğün yeni bir anlam kazandığı, 1924 Anayasası'nın 88. maddesinin ilk fıkrasında ifade edilmektedir: "Türkiye ahalisine din ve ırk farkı olmaksızın vatandaşlık itibarıyla (Türk) ıtlak olunur."⁴¹⁵ Bu maddeyle birlikte ulusal kimlik tanımında din değil, yurttaşlık kriteri esas alınarak, hukuki ve siyasi anlamda bu kavram önem kazanıyordu. Bu bağlamda da Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde yaşayan ve Türklüğü benimseyen her vatandaş anayasa ile hukuki olarak eşit sayıldı.⁴¹⁶

Modernleşme yolunda yapılan atılımlar Türk ulusal kimliğine de modern bir anlam yüklemiştir. Çünkü modernleşmenin bir amacı da geleneksel ve dinsel bir

⁴¹⁵ Kili-Gözübüyük, *a.g.e.*, s. 128

⁴¹⁶ Güleç, *a.g.e.*, s. 32

imparatorlukta geleneksel bir yaşayış ve düşünce tipine sahip olan Türk ulusuna, çağdaş ve akli ön plana koyan bir düşünce ve yaşayış tarzı kazandırmaktı. Bununla birlikte çağdaş bir ulus ve ulusal kimlik yaratmak için yapılan bu devrimlerin Batı'nın övgüsünü kazanmak için değil, çağın gereklerine uymak için yapıldığı da *Hakimiyet-i Milliye*'de vurgulanmıştır:

Avrupa'da intişar eden mecmuaların birinde memleketimizin umumi vaziyetine dair yazılmış bir makale okuduk. Bu makalede yeni Türkiye'nin her sahada inkişaf gayesine doğru mühim adımlar attığı, şuuri bir milliyetperverliğe istinattan cumhuriyet siyasetinin muvaffak olmasına hiçbir mani bulunmadığı izah edildiğinden sonra şu sözler ilave olunuyor: "Türkiye, dahil olduğu azim ve mesai yolunda böylece devam etmeli, tecdid, muasır medeniyet ve cumhuriyet esaslarını tatbikte tam bir samimiyet göstermelidir. Yoksa başka vasıtalarla Avrupa ve Amerika'nın teveccüh ve müzaheratları celb edilemez." Makalede bizim asıl nazar-ı dikkatimizi celb eden küçük bir nokta, küçük bir telakki farkı vardır. Bu da "azim ve mesaimizle münhasıran Avrupa'nın teveccühünü celb etmek" gayesiyle müteherrik olduğumuza dair olan kanaattir... Bizim muasır medeniyet, tecdid ve inkılap yolundaki mesaimizin gayesi sadece bunları elde etmeye matuf değildir. Biz, zamanın ve hal-i hazır ihtiyacının tesiri altında yürüyoruz. Tecdid yolunda çalışmak bizim için bir politika vasıtası değildir. Bugün siyasette amil olan kuvvetler meydandadır... Aleyhimizde işleyen menfi kuvvetlere mukabele için asri, medeni ve ilmi silahlarıyla techiz etmekten başka çare olmadığı kanaatine vasıl olduk. Bu kanaatimizde çok samimi bulunuyoruz. Türkiye'yi bir sulh amili, bir medeniyet ve terakki unsuru, el hasıl kendi muhitinde ve milli hudutları dahilinde müstakil ve mesud bir devlet olmak istiyor. İnkılap ve siyaset sahasında olsun, iktisat ve irfan sahasında olsun, samimi surette istihraf ettiğimiz gaye yalnız bundan ibarettir. ⁴¹⁷

Öte yandan, *Hakimiyet-i Milliye*'de yer alan bir makalesinde Mahmut Esat, Türkiye Cumhuriyeti'nin her anlamıyla Avrupalı olduğunu sadece coğrafyasına bakarak bile anlayabileceğimizi ifade etmiş, tek bir ölçütle bir milletin uygar olup olmadığının anlaşılamayacağını belirtmiştir. O, bir milletin uygar sayılması için o milletin hayatındaki tüm unsurlar göz önüne alınması gerektiğini savunmuştur:

Bazı matbuat-ı muhakemeciler diyorlar ki: "Türkiye, bir Asya devletidir; Asyai bir devlettir. Siyasetini şarka tevcih etmelidir. Binaenalyh siyaseten bir Balkan ve Avrupa kombinezonuna

⁴¹⁷ Bozkurt, "İslahatta Gayemiz", *Hakimiyet-i Milliye*, 8 Mayıs 1927, S. 2095, s. 1

dahil olması muvafık değildir.” Yalnız coğrafi telakkiyat bile nazar-ı dikkate alınırsa Türkiye'nin bir Balkan ve bir Asya devleti olduğu kadar da Avrupalı bir devlet olduğu neticesine varmak tabiidir. Biz Avrupalıların “Asyai bir devlet” ifadesiyle kastettikleri manayı çok iyi anlıyoruz. Onlarca “gayr-ı medenilik” ile “Asyailik” arasında sıkı bir bağ vardır. Garp ile Şark arasında müthiş bir girdap husule sebebiyet veren şey, bu tedkidtir. Unutuluyor ki bir milletin medeni sayılması hakkında hüküm vermek için en doğru, o milletin tesisatı, telakkiyatı ve bir kelimeyle umumi hayatıdır. Aynı zihniyette, aynı hayat hukuklarıyla, mesela bir çit ile, birkaç taş parçasıyla, bir ırmak ile yek diğerinden ayrı addetmeye, hükümet yoktur. bir millet daima heyet-i mecmuasıyla ifade olunmalıdır. Bundan başka Asyai, Avrupai, medeni, gayr-ı medeni tabirler de maşru ve ilmi değildir. Bu kelimeler emperyalizmin idamesi için icad olunmuş tabirlerdir. Kaldı ki, Türkiye için, bilhassa Cumhuriyet Türkiyesi için böyle bir mütalaa varid olamaz. Coğrafi, tarihi ve siyasi hakikatler her halde Türkiye'nin tam manasıyla bir Avrupa bilhassa bir Balkan devleti olmasını icap ettiriyor.⁴¹⁸

Kıyası, hilafetin kaldırılmasından sonra laiklik, adım adım somutlaştırılmış, fakat siyasal bir kurum olmadan önce kültürel ve toplumsal bir olgu olarak sunulmuştur. Bu yanıla laiklik dinle sembolize edilen gericiliğin karşısında bir kimlik kurucu unsur olarak kullanılmıştır.⁴¹⁹ Kemalist ulusçuluğun Cumhuriyetçi ve laik niteliğinin billurlaştığı bu dönemde dini tanımdan radikal bir kopuş gerçekleştirilmiş ve çoğulcu söylem terk edilmiştir. Dinin hem siyasi hem de sosyal görünürlüğünün yok edilerek yalnızca vicdanlarda ve mabetlerde yaşamasını öngören bir laiklik anlayışı, Cumhuriyetçi tanıma asıl rengini vermiştir. Fakat Cumhuriyetçi tanımın siyasi içeriği hukuki içeriğine kıyasla çok daha belirleyici bir öneme sahiptir.

VI.3.2. Cumhuriyetçi Tanımın Hukuki ve Siyasi Yönü

Mustafa Kemal'in formüle ederek Türkiye Cumhuriyeti'nin temel prensiplerinden biri olmasını sağladığı ulusal kimliğinin Cumhuriyetçi tanımının hakim yönünü, vatandaşlık yoluyla Türkiye Cumhuriyeti'ne bağlı olan ve Türk dilini, kültürünü ve milli idealini benimseyen herkes Türk'tür, şeklindeki, kısmen hukuki fakat büyük

⁴¹⁸ Bozkurt, “Türkiye Avrupalıdır”, *Hakimiyet-i Milliye*, 11 Temmuz 1927, S. 2157, s. 1

⁴¹⁹ Hasan B. Kahraman, *Türk Siyasetinin Yapısal Analizi I: Kavramlar Kuramlar Kurumlar*, Agora Yay., İstanbul, 2008, s. 168

ölçüde siyasi tanıma dayanan tekilci-yekpare Türklük anlayışı oluşturur.⁴²⁰ Çünkü, imparatorluktan arda kalan topraklarda artık çoğulcu bir yapı değil, türdeş bir halk yaşıyordu. Özellikle Lozan Antlaşması gereği nüfus değişimi sonucunda bu türdeşlik daha da artmıştı.⁴²¹ Halifeliğin kaldırılmasından sonra da, dini referans, Türk kimliğinin resmi tanımlamasından çıkarılmıştı. Çünkü, modernleşmeyi kendisine hedef olarak çizen Cumhuriyet'in, bu tür dini dayanaklara tahammülü yoktu. Türkiye Cumhuriyeti, modernleşme temelini laik ve ulusçu bir yapıya dayandırmıştı.⁴²² Bu anlayış Mahmut Esat'ın düşüncesine de yansımış ve cumhuriyet, yazara göre ulusçuluğun hukuki ifadesi olarak tanımlamıştır:

Milliyetçilik en dürüst manası ile Cumhuriyeti ifade eder... Milliyetçilik cereyanları maddi olduğu kadar asla hatırdan çıkarmamalısınız ki biyolojiktir. İstibdadın, saltanatın, başka milletlerin mukadderatına hakim olmak isteyenlerin milliyetçilik cereyanından korkusunu kolaylıkla anlamamız lazımdır. Çünkü milliyetçilik en dürüst manasıyla cumhuriyeti ifade eder. Niçin milliyetçi oluyorsunuz? Sizin kanınızı taşıyan, menafinizi ifade eden bir camianın mukadderatını yükseltmek ve onu mesud etmek için milliyetçi olursunuz. Bunun en zaruri neticesi o camiayı kendi iradesiyle idare ettirmektir. O halde cumhuriyet milliyetçiliğin hukuki ifadesinden başka bir şey değildir.⁴²³

Halifeliğin kaldırılmasıyla birlikte, dinin Türk ulusal kimliği üzerinde yarattığı boşluk, ulusçuluk duygusu ile doldurulmaya çalışılmıştır. Diğer bir deyişle, dini temele sahip bir Türk kimliğinin yerine cumhuriyetçi ve laik bir temele sahip Türk kimliği getirilmeye çalışılmıştır.

Türk ulusal kimliğine getirilen Cumhuriyetçi tanımın siyasi yönü, hukuki yöne göre daha belirleyici bir vasfa sahiptir ve bir anlamda Kemalist akideyi temsil etmektedir. Siyasi kategoriye göre Türklük, hukuki vatandaşlığın yanında, Türk dilini, fikrini ve

⁴²⁰ Yıldız, *a.g.e.*, s. 139

⁴²¹ Toktamış Ateş, *Türk Devrim Tarihi*, İBÜ Yay., İstanbul, 2002, s. 191

⁴²² Aydın, *Modernleşme ve Milliyetçilik*, s. 225

⁴²³ Bozkurt, "Milliyetçiliğin Manası", *Hakimiyet-i Milliye*, 8 Mart 1926, S. 1672, s. 4

kültürünü taşımaktır. Hukuki kategoride ise Türklük, günlük hayata yansması son derece sınırlı kalan ikincil bir nitelik arz etmiştir.⁴²⁴ Hukuki kategorinin resmi ifadesi 1924 Anayasası'nın 88. maddesinin ilk fıkrasında belirtilmiştir. Buna göre, "Türkiye ahalisine din ve ırk farkı olmaksızın vatandaşlık bakımından Türk denilir."⁴²⁵ Türklüğün hukuki yönü aslında bir bakıma Lozan Antlaşması'ndan kaynaklanan zorunlu bir durumdur. Bu antlaşmayla birlikte gayrimüslimlerin hakları koruma altına alınmış ve hukuken Türk vatandaşı olarak görülmüşlerdir. Fakat, sadece hukuki yönden Türk vatandaşı olmak, Türklük için yeterli bir ölçüt olarak görülmemiştir. Hukuki olarak Türk olmanın yanında, bu gruplardan günlük hayatta da Türklüğün bazı göstergeleri beklenmiştir. Bu göstergelerin neler olduğu *Hakimiyet-i Milliye*'de açıkça belirtilmiş, Türkçe konuşmaları, Türkler gibi yaşamaları ve menfaatlerinin Türklerle birlikte olması gibi etkenler onların Türk olarak adlandırılması için gerekli ölçütler olarak sunulmuştur:

Teşkilat-ı Esasiye Kanununda Türkiye vatandaşlığına taalluk eden madde gayet sarıhtir. Bu maddede deniliyor ki: "Türkiye ahalisine din ve ırk farkı olmaksızın vatandaşlık tabiriyle (Türk) ıtlak olunur."

Kitapta bu kadar sarahatle ve katiyetle tespit edilmiş olan bu keyfiyetin hayattaki mahiyeti maütteessüf son derece mühim, muhtac-ı izah ve hatta muhtac-ı sahihtir. Bu keyfiyet gayrimüslimlerin kitabetle mahmul bulunan bazı vilayetlerimize, İstanbul'a geldiği zaman adeta mühim bir mesele halinde nazar-ı dikkate çarpar. Burada herhangi bir Ortodoks'a veya herhangi bir Musevi'ye samimül kalp "Türk vatandaşımı" diye hitap edebilmemiz için hayli büyük safvete veyahut geniş bir hüsn-ü niyete malik bulunmamız lazım gelir. Kanun nazarında Müslüman Türklerle hem hukuk olan bu vatandaşların hiçbirini içtimai sahada kendimizle hemhal göremeyiz. Kendi aralarında konuştukları dil bizim dilimiz değildir; ailevi hayatta me'luf oldukları adet bizim adatlarımız değildir ve işin asıl en şayan-ı dikkat ciheti ticaret ve iktisadiyat sahasında bizim mukadderatımızla onların mukadderatı asla birleşmemiştir. Dilde – yani hürriyette – ayrılmak; adatta ayrılmak; menafide ayrılmak... Şu halde milliyette birlik nerede kaldı? El-yevm Türkiye Cumhuriyeti'nde Rumca, Ermenice ve İspanyolca tedris edilen mektepler var mıdır? Bu mekteplerin adı Rum mektebi, Ermeni mektebi, Musevi mektebi değil midir? Şu halde, demek ki, hepsine birden bila kayd ü şart (Türk) unvanını bahşettiğimiz

⁴²⁴ Yıldız, *a.g.e.*, s. 139

⁴²⁵ Turan, *Türk Devrim Tarihi: Yeni Türkiye'nin Oluşumu 19231938*, 3. Kitap, Bilgi Yay., Ankara, 1999, s.

kimselerin her şeyden evvel dil itibariyle bizimle bir olmadıkları izah ve isbata değmeyecek bir hakikattir.⁴²⁶

Görüldüğü gibi, 1924 Anayasası her ne kadar gayrimüslimlere Türk vatandaşı olma hakkını verse de, hukuken verilmiş bu Türk vatandaşlığı, Türk olmak için yeterli bir temel olarak görülmemiştir. Cumhuriyet Halk Fırkası'na üye olma şartları da bu konuda bize ipuçları sağlamaktadır. Partinin 1923 Nizamnamesi'nin üçüncü maddesine göre, "Halk Fırkasına her Türk ve hariçten gelip Türk tabiiyet ve harsını kabul eden her fert dahil olabilir."⁴²⁷ Cumhuriyetçi tanımın hem hukuki hem de siyasi yönleri bu tanımda net bir şekilde belirtilmiştir.

Cumhuriyetçi tanımın siyasi yönünün üç boyuttan oluştuğunu söyleyebiliriz. bunlardan birincisi dil birliğidir. Cumhuriyetçi tanımın, Türkçenin resmi bir dil olmasının yanı sıra anadil olarak da benimsenmesini gerekli görmektedir. Yalnızca kamusal mekanlarda değil, evde de Türkçe konuşulması gerçek Türklüğü başarmanın aracı olarak görülmektedir.⁴²⁸ Örneğin, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde geçen bir tartışmada Türkçe konuşmak Türk kimliğinin ve Türk olmanın en önemli ölçütü olarak belirmektedir:

Bizimle bir ırktan ve bir dinden olmayanlara Türk vatandaşlığı sıfat ve hukukunu veren maddenin BBM'de müzakeresi esnasında söz alan hatiplerden bir zat demişti ki:

"- Ben bir Musevi'ye kemal-i hürmet ve mahiyetle Türk derim, ne vakit ki bu Musevi, Fransa'daki, Almanya'daki veya İngiltere'deki Museviler gibi, mensup oldukları milliyetin lisanıyla konuşurlar ve onun adatıyla me'luf bulunurlar." Biz de, şimdi, bu teze, bu nokta-i nazara imtisalen Türk Musevileri, Fransız Musevilerinin Fransız olduğu kadar Türk müdürler? diye soruyoruz. Bu suale Müslim ve gayrimüslim Türklerden hangisi "evet!" cevabını verebilir? Bugün küre-i arz üzerinde Türkiye Musevilerinden başka İspanyolca konuşan hiçbir Yahudi evladı kalmamıştır ve bu bozuk ve mütereddi Latin lehçesi yalnız bizim topraklarımızda istemek imkanı vardır.⁴²⁹

⁴²⁶Yakup Kadri (Karaosmanoğlu), "Kime Türk Denir?", *Hakimiyet-i Milliye*, 18 Eylül 1341, S.1530, s. 1

⁴²⁷ Parla, *Türkiye'de Siyasal Kültürün Resmi Kaynakları: Kemalist Tek Parti İdeolojisi ve CHP'nin Altı Oku*, C. 3, İletişim Yay., İstanbul, 1992, s. 25

⁴²⁸ Yıldız, *a.g.e.*, s. 145

⁴²⁹ Karaosmanoğlu, *a.g.m.*, 18 Eylül 1341, S.1530, s. 1

Cumhuriyetçi tanımın ikinci boyutunu kültür birliği oluşturur. İslam ve onunla bağlantılı geleneklerin dışında bir Türk kültürünü benimseme, Türkçe konuşma, Türk isimlerinin konulması kültürel boyu oluşturmaktadır.⁴³⁰ Bu amaçla Cumhuriyet'in ilan edilmesinden hemen sonra Türk kültürünü canlandırma faaliyetlerine girişilmiştir. 6 Ağustos 1339 (1923) tarihli *Hakimiyet-i Milliye*'de bu amaca yönelik girişimler izlenebilmektedir. Gazetenin bu sayısında "Milli Hars Tedkikatının Başlıca Mevzuları" adı altında Türk kültürü için yapılacak olan çalışmalar belirtilmiştir:

İlk, Orta ve Yüksek Tedrisat Müdüriyet-i Umumiyesi gibi hars-ı tehriyat ve te'lifat ile iştilal etmek ve muhtelif müesseseleri ihtiva etmek üzere bir "Hars Müdüriyet-i Umumiyesi" teşkili karargir olmuştur. İş bu müdüriyet-i umumiye bir daire-i merkeziye ile muhtelif yerlerde tesis edilen ve muhtelif ihtisasları teşmil eden ve her biri ilmi ve hükmi bir şahsiyeti haiz bulunan ve ayrı ayrı mütehasıslar tarafından ayrı ayrı, icab-ı hale göre de tevhidden idare edilen altı kısımdan mürekkeptir.

Milli Müze

- 1- Etnografi Şubesi: Türk milletinin hal-i hazırdaki eşyai ve şifahi ananelerini toplamak vazifesiyle mükelleftir.
- 2- Tarih Şubesi: Türk mazisini gösteren eşya vesaik abideleri toplamak vazifesiyle mükelleftir.

Milli Tarih Enstitüsü

- 1- Milli Vesaik Şubesi: Türk tarihinin menbalarını ve vesikalarını toplamak vazifesiyle mükelleftir.
- 2- Milli Hazine-i Evrak:
- 3- Milli Kahramanlık Müzesi: Milli kahramanların asar ve menakıbını zabt ve tespit ve teşhir etmek vazifesiyle mükelleftir.
- 4- Asar-ı İslamiye Müzesi: Mevcuttur
- 5- Evkaf-ı İslamiye Müzesi: Mevcuttur

Milli Coğrafya Enstitüsü

Türk kavminin beşeri ve tabii coğrafyası için çalışacaktır.

Türkiyat Müessesesi

Türkiyata yani dini, bedii, hukuki, iktisadi, fenni harsa aid tedkikat-ı ilmiyeyi cem' etmek ve memalik-i sairedaki Türkiyat müesseseleriyle münasebette bulunmak ve tedkikatının netayicini ilm alemine neşr ve tebliğ etmek milli kamus ve harsın vücuda gelmesi için müsabakalar küşad

⁴³⁰ Yıldız, *a.g.e.*, s. 146

etmek, seminerler teşkiliyle Türkologlar ve hars müesseselerini idareye çalışacak mütehasıslar yetiştirmek vazifesiyle mükelleftir.⁴³¹

Bu satırlardan da anlaşılacağı gibi, kurumun amacı Türk kültürüne ait izleri ve eserleri ortaya çıkararak, milli kültürün gelişimini sağlamaktır.

Mefkure (ülkü) boyutu, Cumhuriyetçi tanımın siyasi yönünün bir diğer boyutudur. Tezahür eden ülkü, Türkiye Cumhuriyeti olarak cisimleşen siyasi bir ülküdür. Ülkü cumhuriyetçi akidenin anahtar kavramıdır. Halkın Türkçe öğrenmesi ve Cumhuriyete azim, gayret ve şevkle hizmet etmesi için ana ilham kaynağı olarak bu “ülkü” sunulmuştur. Bu bakımdan ülkü, Türk kimliğinin Cumhuriyetçi tanımının siyasi yönünün dilsel ve kültürel boyutlarını da kapsar.⁴³² Ulusal birliğin sağlanması için ülkü birliğini gerçekleştirmek zorunludur. *Hakimiyet-i Milliye*'de de bu konuya büyük önem verilmiş “milli vahdet”in sağlanması için ülkede yaşayan tüm vatandaşlar arasında dil ve mefkure birliği vücuda getirilmesi gerektiği ifade edilmiştir:

Bir milletin en büyük kudreti, efradı arasında tesis eden vahdettir. Bu itibarla cumhuriyet idaresinin temin edeceği büyük gayelerden biri [...] vahdeti vücuda getirmek olmalıdır. Memnuniyetle görüyoruz ki, milli vahdet [...] bugünkü hükümetin teveccüh ettiği belli başlı hedeflerden biridir. Daha geçen hafta İsmet Paşa hazretleri memleketin umumi siyasetine dair irad buyurdukları nutukta bu noktayı bilhassa tebarüz ettirmişlerdir. Memlekette milli bir vahdet yapmak, vatandaşlar arasında din birliği gibi bir de dil ve mefkure birliği vücuda getirmek bugünkü ihtiyacımızın en kati bir tedbiridir. [...] kimse inkar edemez ki yakın ve uzak mazide uğradığımız bunca musibetlerin en büyük sebebi vatandaşlar arasındaki lisan ve mefkure ayrılığıdır.⁴³³

Hakimiyet-i Milliye'de ulusal birliğin sağlanmasına ilişkin ifadeler, özellikle de Şeyh Sait İsyanı sıralarında ve sonrasında vurgulanmış ve ulusal birliğin sağlanması konusunda doğu bölgelerine öncelik verilmesi ifade edilmiştir. Vatandaşlar arasında

⁴³¹ “Heyet-i İlmiyenin Müsbet Neticeleri Milli Hars Tedkikatının Başlıca Mevzuları”, *Hakimiyet-i Milliye*, 6 Ağustos 1339, S. 881, s. 3

⁴³² Yıldız, *a.g.e.*, s. 146

⁴³³ Bozkurt, “Milli Vahdet”, *Hakimiyet-i Milliye*, 18 Teşrin-i sani 1926, S. 1927, s. 1

birliğin nasıl sağlanacağı sorusuna ise, Türklük etrafında müşterek bir fikir ve his yaratmak şeklinde cevap verilmiştir.⁴³⁴ Dolayısıyla, Cumhuriyet idealini ve bunun gerekleri olan Türk dili ve kültürünü benimseyen herkes, din ve soydan bağımsız olarak kendisini Türk olarak adlandırabilir. Bunları gerçekleştirenler herhangi bir zorlukla karşılaşmadan Türklüğü elde edebilirler. Fakat Türk kültürünü, dilini ve Cumhuriyeti benimsemeyenler sadece hukuki vatandaşlıkla yetinmek zorunda kalacaklardır.

Sonuç olarak, *Hakimiyet-i Milliye*'den izlenildiği kadarıyla 1919-1926 yılları arasında kimlik tanımlamasında üç ayrı anlam kullanılmıştır. Bunlardan birincisi dini açıdan tanımlanan bir ulusal kimliktir. Bu tanım Milli Mücadele döneminin hakim anlayışı olmuş, bu kapsamda Anadolu ve Rumeli'de yaşayan Müslüman halkın tamamı Türk olarak kabul edilmiştir. Ulusal kimliğe dini bir yaklaşım dönemin şartları gereği bir zorunluluktur. Çünkü bu dönemde, halk arasında bir Türklük bilinci mevcut değildi. Temel toplumsal aidiyeti, İslam ümmeti fikri çerçevesinde şekillenen dini bağlanma oluşturmaktaydı.⁴³⁵ Bu nedenle de halk tarafından “dinsiz” nitelenmesine maruz kalmamak için Mustafa Kemal ve kadrosu için dinin araçsal kullanımı, daha sonra benimseyecekleri laikliğin aksine, daha gerçekçi ve işlevsel bir seçenektir.⁴³⁶ İkinci tanım ulusal kimliğe siyasi açıdan yaklaşmıştır. Bu tanımlamaya göre Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olup, Türk dilini, kültürünü ve menfaatlerini benimseyenler, Türk sevgisini içinde taşıyanlar Türk sayılmışlardır. Üçüncü tanım ise özellikle gazetenin 1924 yılının sonlarından itibaren yayınlanan sayılarında kendisine yer bulmaya başlamış, bu kapsamda etnik bir Türklükten bahsedilmeye başlanmıştır. Her üç anlam, farklı olan vurgularla da olsa, cumhuriyetin resmi kimlik

⁴³⁴ Bkz: Bozkurt, “Vatandaşlar Arasında Vahdet”, *Hakimiyet-i Milliye*, 8 Nisan 1927, S. 2065, s. 1

⁴³⁵ Milli Mücadele döneminde işgallere karşı yurdun değişik yerlerinde çekilen telgraflarda Türklük bilincinin henüz gelişmediği ve İslami bağlanmanın esas olduğu anlaşılmaktadır: “Biz millet-i Osmaniye ve ümmet-i İslamiye kendilerine medeni, ünvanını veren galib devletlere karşı sadece sizin düşündüğünüz haksız sulhu kabul ve imza etmeyeceğiz” “Cihan inkılabı”, *Hakimiyet-i Milliye*, 17 Nisan 1336, Sayı: 22, s. 1

⁴³⁶ Yıldız, *a.g.e.*, s. 101

anlayışlarında yer almıştır. Fakat üç ayrı tanım, içinden çıkılması neredeyse imkansız bir kavram kargaşası halinde iç içe geçmekte ve bugüne dahi yansıyan kimi kimlik problemlerine neden olmaktadır.

VI.4. Ulusal Kimliğin Oluşumu Sürecinde Türk Ocakları

1908 sonundan itibaren özellikle Rusya'dan gelen Türk aydınlarının girişimi sonucunda İstanbul'da kurulan dernekler ile bunların yayınları Türk ulusçuluğunun doğuşunda önemli bir rol oynamıştır. Bu derneklerin ilki Aralık 1908'de İstanbul'da II. Meşrutiyet'ten hemen sonra kurulan Türk derneğidir. Bu dernek, Türk Derneği Dergisi adı altında bir yayın çıkarmıştır. Ancak Türk ulusçuluğunun doğuşunda en etkili rol oynayan kuruluş Türk Ocakları olmuştur. bu kurumun yayını ise Türk Yurdu Dergisi'dir.⁴³⁷

Fransız İhtilali'nin yaydığı ulusçuluk akımının etkisi çok geçmeden Osmanlı İmparatorluğu topraklarında da kendisini göstermiştir. Ulusçuluk akımı imparatorluğun bünyesinde yer alan gayrimüslim ve gayri Türk halkın Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklanmasına ve bağımsızlık talebinde bulunmalarına neden olmuştur. Bu topluluklar bağımsızlık fikirlerini kendi topluluklarına yaymak için görünürde ilmi ve edebi, gerçekte ise ulusçu olan çeşitli cemiyetler oluşturma yoluna da gitmişlerdir.⁴³⁸ Buna karşılık Türkler arasında milli şuuru ortaya çıkaracak ve geliştirecek, Türklük bilincine dayalı herhangi bir kuruluş bulunmuyordu.⁴³⁹ Fakat bir çok Türkçü aydına göre, ulus olmak için milli bir şuurda sahip olmak şarttı. Bu nedenle, her şeyden önce fertler toplanmalı, kaynaşmalı ve kişisel çıkarlar yerine ortak çıkarlar ve milli bir bilinç oluşturmak gerekliydi.⁴⁴⁰

⁴³⁷ Oba, *a.g.e.*, s. 207

⁴³⁸ Ahmad, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalizm ve Milliyetçilik (1876-1923)*, (Çev.: Mete Tunçay), İletişim Yay., İstanbul, 2004, s. 18

⁴³⁹ Cemal Kutay, *Türk Ocakları ve Türk Milliyetçiliği*, Türk Yurdu Yay., Ankara, 1995, s. 7

⁴⁴⁰ Tunaya, *Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük*, Turhan Yay., İstanbul, 1981, s. 40

Lewis, Osmanlı Müslümanları arasında Türk milli bilincinin ilk belirtilerinin 19. yüzyılın entelektüel hayatında, özellikle de tarih ve dil yazarları vasıtasıyla oluştuğunu belirtir. Ahmet Vefik Paşa, Süleyman Paşa ve belki de en önemlisi Türkiye’de ilk Türkolog olan Necip Asım bu yazarlardandır. 19. yüzyılın sonlarına ve 20. yüzyılın başlarına doğru, Türkçülük hareketi, diğer bir kaynaktan, Rusya Türklerinden siyasal bir hız kazanmıştır. Bu aydınların etkileriyle Türkçülük büyümüş ve Pantürkist bir görünüm kazanmıştır. Pantürkist fikirler, sürgündeki Genç Türkler arasında az bir destek bulmuştu. Fakat Avrupa’daki eyaletlerin birbiri ardına kaybedilmesi, Hıristiyan uyrukların bağımsızlıklarını kazanmaları, yalnız Müslümanların egemen olduğu değil, aynı zamanda üstün sayıda Müslümanların oturdukları bir imparatorluk bırakıyordu. Müslüman Arnavutların ayrılması ve Müslüman Araplar arasında başlayan ayrılıkçı kışkırtmalar, geriye kalanların Türklük direncini de teşvik ediyordu. Öte yandan, canlı bir gazete ve dergi edebiyatı ve Türkçü kulüpler ağı ile, kültürel ve daha az ölçüde siyasal Pantürkist girişimlerin yükselen dalgası vardı.⁴⁴¹

Örneğin Ziya Gökalp, dilde Türkçülüğü amaçlayan Genç Kalemler Dergisi’ni yayınlamaktaydı. Tanin Gazetesi’nde Türkçülüğü ön plana çıkaran yayınlar oldukça fazlaydı.⁴⁴² Bunun yanında Türk Derneği ve onun yayınladığı Türk Derneği Dergisi, Türk Yurdu Dergisi Türkçü fikirleri aşıl原因an, milli bilinç kazandırmaya çalışan girişimlerdi. Fakat bu dernekler arasında Türk ulusçuluğunun doğmasında ve gelişmesinde en önemli rolü Türk Ocakları oynamıştır.⁴⁴³

Türk Ocağının amaçları, Türklerin milli terbiye ve ilmi, sosyal ve iktisadi düzeylerinin yükselmesiyle Türk ırk ve dilinin yetkinliğe erişmesi için çalışmaktı. Bu, Türk Ocakları denilen kulüpler açmak, kurslar, konferanslar ve tartışmalar düzenlemek,

⁴⁴¹ Lewis, *a.g.e.*, s. 345-346

⁴⁴² Tunaya, *Türkiye’de Siyasal Partiler*, s. 433

⁴⁴³ Oba, *a.g.e.*, s. 207

kitap ve broşürler yayınlamak ve okullar açmak şeklinde yapılacaktı. Ocak kendini sadece ulusal ve toplumsal amaçlara adayacak, politikaya karışmadığı gibi, hiçbir siyasi partiyle de ilişki kurmayacaktı.⁴⁴⁴

Türklük bilincini yaymak ve geliştirmek için kurulan Türk Ocakları ve bu ocakların faaliyetleri ve fikirleriyle ilgili haberlere *Hakimiyet-i Milliye*'nin Milli Mücadele döneminde yayınlanan sayılarında yer verilmemiştir. Bunun sebebi ise 24 Aralık 1922 tarihli haberde, Birinci Dünya Savaşı ve mütarekenin etkileri olarak gösterilmiş, bu nedenle geçici olarak faaliyetlerini durdurduğu ifade edilmiştir. Haberde ayrıca Türk Ocakları'nın amaçları da belirtilmiştir:

Karilerimiz aşağıda görecektir ki, İstanbul'da, Ankara'da, Anadolu'nun her tarafında Türk Ocakları açılmak üzere. Meşrutiyet'ten sonra halk müessesesi olmak üzere açılan ve yalnız ilim ve sanat sahasında münhasır olmak üzere yüzlerce konferans, birçok sergiler, ketbhaneler, seyahatler tertib ederek Türk milliyetini yeniden uyandırmak ve Türk gençliği içinde en samimi ve en vefakar bir uhuvvet tesis etmek maksatlarını takip eden ocaklar harb-i umumi ve mütarekenin meş'um tesirleri altında muvakkaten ve yalnız şeklen faaliyetlerini tatil etmişlerdi. Siyasi cereyanlardan hiçbirine kapılmaksızın yalnız milliyet siyaseti gütmek suretiyle nizamnamesinin ruh-ı manasına sadık kalan Türk Ocakları dahilinde hasıl olan her cins cereyanlara karşı mevcudiyetlerini muhafaza etmeye muktedir olmuşlardı. Harici tazyikten gelen maniler bertaraf edildikten sonra Türk Ocakları her tarafta kendisini vücuda getirmiş, teşkil etmiş olduğu tarih-i esbabın tabii bir neticesi olmak üzere her tarafta yeniden faaliyete başlamıştır. Anadolu'nun bir çok kasabalarından aldığımız malumata göre Türk gençleri kalbinde bir milli gaye yaşayan bütün münevverler taraf taraf ocakları teşkil etmekle meşguldürler.⁴⁴⁵

Gazetede de belirtildiği gibi, Birinci Dünya Savaşı ve mütareke dolayısıyla geçici olarak ve sadece şeklen faaliyetlerini durduran Türk Ocakları, amaçlarını hiçbir siyasi akıma kapılmadan sadece ilim ve sanat sahasında Türklük şuurunu yaymak olarak belirlemiştir. Bununla birlikte her ne kadar Birinci Dünya Savaşı ve mütareke dolayısıyla faaliyetlerinin geçici olarak ve şeklen durdurulduğu söylene de Türk Ocakları aslında

⁴⁴⁴ Lewis, *a.g.e.*, s.348

⁴⁴⁵ "Türk Ocakları", *Hakimiyet-i Milliye*, 24 Kanun-u evvel 1338, S. 694, s. 3

Milli Mücadele döneminde işgallere karşı yapılan direniş hareketlerine etkili bir şekilde katılmış, Türklük şuurunu yayma çabalarına devam etmişlerdir. Örneğin İzmir'in işgali üzerine yapılan protesto hareketinde Türk Ocakları önemli bir rol oynamışlardır. Bu nedenle Türk Ocaklarına ve onların fikirlerine Milli Mücadele döneminin *Hakimiyet-i Milliye* sütunlarında yer verilmemesinin sebebi ocakların faaliyette olmaması değildir. Asıl sebebi Milli Mücadele döneminin şartları oluşturmaktadır. Daha önceki bölümlerde de sıkça vurgulandığı gibi Milli Mücadele dönemi, Türklük bilincinin henüz olgunlaşmadığı, İslami bağların kuvvetli olduğu, bu nedenle de etnik çoğulculuğun esas alındığı bir dönem olmuştur. Etnik bir Türk kimliğine dayanılarak yapılacak bir mücadele amaca ulaşmada sorun yaratabilirdi. Bu nedenle de gerek Türk Ocakları'na gerekse de onların faaliyetlerine ve Türklük şuurunu yayıcı girişimlerine gazetede de yer verilmemiştir. Fakat Milli Mücadele zaferle tamamlanınca gazete sayfalarında da Türk Ocaklarının faaliyetlerine, özellikle de bu ocaklarda verilen konferanslara, konferanslarda Türklükle ilgili işlenen temalara her fırsatta yer verilmiştir.

Milli Mücadele döneminden sonra Türk teriminde meydana gelen esnekleşme, bu terimin yeni devletin yurttaşını mı - eski azınlıklar da dahil olmak üzere - yoksa doğum veya kültür yoluyla Türklüğe ait olan yurttaşını mı ifade ettiği gibi bir karmaşaya da neden olmuştur. Çünkü Balkanlardan ve Kafkasya'dan gelen muhacirlerin çoğu Müslüman'dı, fakat Türkçe konuşmuyorlardı ve aynı adetleri paylaşmıyorlardı. Öte yandan Cumhuriyetçi tanımın siyasi yönü bir kişinin Türk olabilmesi için hukuki vatandaşlığın yanında Türk dilini konuşma, Türk adetlerini benimseme gibi unsurları da istiyordu. O halde Türk kimdi? Türk terimine ilişkin bu anlam karmaşası Türk Ocaklarının 1924 tarihinde yapılan kurultayında açıklığa kavuşturulur. 1924 Kurultayı sırasında, yasa encümeni tarafından hazırlanan, Ocak üyelerinin etnik aidiyeti hakkındaki 5. maddenin incelenmesinde uzun

tartışmalar çıkar. Bu tartışmada iki tez karşı karşıya gelmişti. Bir tarafta, Türklüğü etnik bir kavram olarak kabul edip dar bir tanımdan yana olanlardı. Bunlar Ocak üyeleri arasında Arnavut ya da Arap asıllı Türkler bulunmasına alınıyorlardı. Diğer tarafta ise kan ya da ırk kavramına karşı çıkararak Türklüğü tanımlayanlar vardı. Türk Ocaklarına giriş konusunda da bu ikinci grubun görüşü kabul edildi. Yasanın, üyelerin etnik ve kültürel aidiyetine ilişkin 5. maddesi kapıyı oldukça geniş bir şekilde aralamıştı. Neslen Türk olan veya hars dolayısıyla tamamen Türk duygusu ve Türk dileği besleyen ve mazileriyle Türklüğe bağlı olduklarını ispat etmiş olan herkes Türk Ocağı'na üye olabilirdi.⁴⁴⁶ Fakat burada etniklik her ne kadar Ocaklara üye olmada bir zorunluluk olarak vurgulanmamış olsa da, hukuki bir vatandaşlığın da yeterli görülmediği ortadadır. Çünkü hukuki bir vatandaşlığın yanında Türklük duygusuna, dileğine bağlılık, Türklüğe bağlılığını mazileriyle ispat etmek gibi koşullar yer almıştır. Nitekim Türk Ocaklarında yapılan konferanslarda da etnikliğin bir ölçüt olarak ele alınmadığı bunun yerine bir gaye ve emel birliği ile oluşacak Türk ulusu fikrinin ön plan çıktığı görülmektedir. Bu düşüncüyü Ahmet Ağaoğlu'nun sözlerinde de görebiliriz. Ahmet Ağaoğlu Adapazarı Türk Ocağı'nda verdiği bir konferansta ulusu tanımlarken gaye ve emel birliğine değinmekte ve ulusçuluk düşüncesinin cumhuriyetle bağlantısını ortaya koymaktadır:

Muhterem efendiler, mevzuumuz milliyet cereyanının esasları ile bu cereyanın son inkılapla alakalarını tedkik etmektir. Dünyada hiçbir beşeri kitle mevcut değildir ki böyle bir tanzim ve amilin taht-ı tesirinde bulunmasın. Fakat cemaat ve kitlelerin derece-i tekamülüne göre bu amilin mahiyeti değişir.

... Kendi için ve kendi şuur ve vicdanı ile bu amili temin edemeyen bu cemaat ve kitlelerin başına daima hariçten ve sırf cebr ve tahakküm ile hareket eden bir amil geçer ve o kitleyi istediği tarafa sevk eyler. Böyle bir vaziyette bulunan kitle ve cemaatlere, aşiret, kabile kavim, taife gibi tabirler tatbik olunur. Bunlar şuursuz ve idaresiz birtakım varlıklardır ki kendi idareleri haricinde ve dışarıdan gelen ve onları tahakküm eden idarelerin sevki ile hareket ederler. Bazen başlarına bir papaz konar ve din namına onları sevk eyler; bazen bir kral, bir

⁴⁴⁶ Georgeon, 2006, s. 46-47

milan geçer ve kendi haşmet ve azametleri namına istedikleri surette yürütürler. Sırf insan sürülerinden ibaret olan bu gibi beşeri kitlelere millet tarifi ve namı verilmez. Millet tarifi yalnız beşeri vicdanları tekvin etmiş, kendi iradesi ile hareket eden ve efradı tefekkür sahalarında gaye itibariyle birleşen cemaatlere verilir. Bu gibi beşeri kitlelerin efradı hariçten gelen cebr ve tahakküm amillerine tahammül edemezler. Zira bunların arasındaki tesanüd ve ahenk esaslarını temin eden nazım ve amel, şuur ve vicdanlarında kendi kendine ve derunen vücuda gelmiş olan gaye ve emel birliğidir. Bu vicdan ve şuurun tekvini, bu gaye ve emel birliği sayesinde, bu gibi cemaatler [...] kendi mukadderatlarına kendileri hakim olarak kendi kendilerini idare ederler.⁴⁴⁷

Ulusun oluşumunda gaye ve emel birliğine dikkati çeken Ağaoğlu, bu birliğin sağlanmasında da başta dil birliğinin olduğunu belirterek bu konuda Ziya Gökalp'e başvurmuştur:

şimdi bir sual: Milyonlarca insanların yığımından ibaret olan bir cemaatin efradı arasında bir tesanüd ve fikir ve his birliği bu gaye ve emel vahdeti nasıl tekvin eder, bu hangi amillerin tesiri ile hasıl olur?

Hiç şüphe yok ki biraz düşündükten sonra biriniz derhal bana diyeceksiniz: Evet beni koşuya bağlayan bir çok alakalar, rabitaların bende mevcut olduğunu hissettim: Başta bir lisan vardır yani o esrarengiz amel ki, milyonlarca insanlara tercüman oluyor ve milyonlarca insanların yekdiğeri ile anlaşmasını temin ederek bunlar miyanında derin ve kırılmaz bir bağ ruleti oynar. Sonra da gelir, dinin aramızda tevlid ettiği müşterek itikadlar, bir hukuk, bir tarih, müşterek bir anane, müşterek bir devlet ve anı.

Demek ki fertleri yekdiğerine raptederek onlarda vahdet ve tesanüd temin edecek vasıtalar bu saydığımız amillerden ibarettir. şşte bu amillerin millileşmesidir ki, şuur ve vicdan-ı millinin tekvinini temin eder.

Millileşmek ise, milletin hakiki duygularına, hakiki hislerine tercüman olmakla beraber, milletin fertlerini müşterek gaye ve emellere doğru sevk etmek demektir. şşte buna binaendir ki Türk milli cereyanının büyük isnadı merhum Ziya Gökalp Bey bu cereyanı şu üç vecize ile ifade ederdi: Dilde birlik, dinde birlik, dilekte birlik.⁴⁴⁸

Ağaoğlu'nun bahsettiği bu unsurların millileşmesi Türkçülük cereyanının ortaya çıkmasını sağlayacak ve onu en temel etken haline getirecektir. Bu unsurların Osmanlı Devleti zamanında yeterince iyi anlaşılmadığını ve değerlendirilemediğini bu

⁴⁴⁷ Ahmet Ağaoğlu, "Adapazarı'nda Verilmiş Bir Konferans", *Hakimiyet-i Milliye*, 21 Temmuz 1341, S.1479, s. 2

⁴⁴⁸ Ağaoğlu, *a.g.m.*, 21 Temmuz 1341, S.1479, s. 2

nedenle de milli birliğin sağlanamadığını ifade eden Ağaoğlu'nun, makalesinde artık Osmanlı'yı *öteki* konumuna ittiği ve yeni kimliğin, dinden arınmış laik bir Türk kimliği olduğu görülmektedir:

Lisanın en büyük tezahürü edebiyattır. Ta son zamanlara kadar Osmanlı edebiyatı, gerek mevzu ve gerek harf ifadesi itibariyle, Türk milletine tamamen yabancı kalmıştır. Mevzu itibariyle padişahlara ekabir hakkında yazılmış olan kasideler ve medhnamelerden başka, Türk hayatı bu edebiyatın tamamen haricinde kalmıştır. Bir tek Türk köylüsünün, Türk amelesinin, Türk esnafının tasvirini orada bulamazsınız! Milli mefkure, milli vahdet ve tesanüde gelince, eski Osmanlı edebiyatı bu sahaya da tamamen yabancı kalmıştır.

Demek ki her millet efradı arasında en kuvvetli bir rabita, bir tesanüd ve vahdet amili olan lisan bizde tamamen aksine kullanılmıştır.Din de aynı tarzda su-i istimalde, su-i istifadeye maruz kalmıştır. Evvelen asırlardan beri Türk dininden mehcür edilmiştir. Dinin en mevsuk menbaı olan hazret-i Kuran'la Türk arasına, azim bir hain vaz edilmiştir. Alelade Türk Arapça anlayamadığından, ve Kuran'ın Türkçe'ye tercümesi men' edildiğinden Türk dinin bu en mukaddes menbandan mahrum edilmiştir. Alelade Türk hatta günde beş kere elleri ile ibra ettiği namaz ve niyazın manasını anlamaktan men' olunmuştur... Bu suretle dini asırlarca Türk vicdanı ile Türk şuuru haricinde tutmuş olanlar bununla kifayet etmeyip Türkler arasına şafak şafak fesat atması için daima dini ellerinde en mu'tad alet ve vasıta olarak kullanmışlardır. Bu alet Türk milliyetini, Türk vatanını düşünenlere karşı Türklüğe ve dolayısıyla İslamiyet'e tesanüd etmiş olanlar tarafından daima isti'mal edilegelmiştir. Cinci hevaceden başlayarak Derviş Vahdeti'ye ve Şeyh Sait'e kadar her zaman aynı dava aynı tarzda ileri sürülmüştür, her zaman Türk vatanı bundan müteessir olmuştur.

Lisan, din, edebiyat, hukuk, iktisadiyat, maarif, hükümet, devlet hep millileşmektedir. Hep Türk şuur-ı millisinden mülhem almaktadır. Bu devletin başı olan Türk nihayet devletin hakiki sahibi olmuş, ve bu sıfatla kendi mukadderatına hakim olmak hayatının bütün şu'batına kendi dirliği kendi şahsiyetini vermek ister.⁴⁴⁹

Ahmet Ağaoğlu, ülkede gaye ve emel birliği yaratmada en önemli unsur olarak Türk dilini görmekte, ekonomide, siyasette, eğitimde, hukukta ve sosyal hayatta Türkleşmeyi öngörerek, aynı zamanda laik bir ulusal Türk kimliği hedeflemiştir. Bu hedeflere ise Cumhuriyet yönetimiyle ulaşılabileceğini ifade etmiştir. Çünkü Cumhuriyet, Türk ulusuna kendi kendini yönetme yetkisi vermiş ve Türk kimliğini dinden soyutlayarak

⁴⁴⁹ A.g.m., 21 Temmuz 1341, S.1479, s. 2

ona milli bir şuur kazandırmıştır. Nitekim Mahmut Esat da, ulusçuluğun, bir ulusun kendi kendisini yönetmesi demek olduğunu ve bunun da cumhuriyetle sağlanabileceğini gazetedeki bir makalesinde açıkça ortaya koymuştur.⁴⁵⁰

Sonuç olarak, gerek Ahmet Ağaoğlu'nun, gerekse Türk Ocaklarında konferans veren diğer kişilerin amacı yeni rejimin ilkelerinin benimsenmesini ve yayılmasını sağlamaktı. Mustafa Kemal bu nedenle Türk Ocaklarının tekrar açılmasını sağlamıştı. Çünkü bu ocaklar aynı zamanda kimlik kurma sürecinde yararlanılacak bir araç niteliğindedir. Türk Ocakları cumhuriyet rejiminin ve onun yaptığı inkılapların destekleyicisi ve yayıcısı olacaktır. Dolayısıyla bu ocakların düzenlediği her türlü etkinlik ve girişim laik ve modern bir Türk ulus kimliği yaratma amacına hizmet etmeye yöneliktir. Bu nedenle Ocaklar Türklük bilincini yaymak, Türk ulusçuluğunu geliştirmek için sürekli konferanslar ve çeşitli faaliyetler düzenliyorlar, bu yolla yeni kurulan bir devletin yeni kimliğini yaratmaya çalışıyorlardı. Bunu yaparken de, yani laik ve modern bir Türk kimliği oluşturmaya çalışırken de karşıt bir kimlik olarak Osmanlı Devleti'nin Osmanlılık ve ümmet kimliğini görüyorlar ve Osmanlı Devleti'ni sürekli *öteki* konumuna itiyorlardı.

VI.5. Yeni Kimlik Kategorilerine Genel Bir Bakış

Milliyet kavramı hem gerçek hem de tüzel kişilerin devletle olan ilişkisini ifade eder. Vatandaşlık ise yalnızca gerçek kişilerin devletle ve siyasi haklarıyla olan bağıdır. Günümüz ulus-devlet sisteminde, milliyet hakkı devletler tarafından belirlenmektedir. Bu belirlemede devletler genelde iki kriter kullanmaktadır. Bunlardan birincisi doğum yeri ilkesidir. Bu ilkeye göre vatandaşlığın elde edilmesi, kişinin ebeveynlerinden birisinin ya da her ikisini birden doğum yerine bağlıdır. Ebeveyninin milliyetinden bağımsız olarak kişi, doğduğu ülkenin vatandaşlığını alır. İkinci ilke soy ilkesidir. Bu ilkeye göre ise,

⁴⁵⁰ Bozkurt, "Milliyetçiliğin Manası", *Hakimiyet-i Milliye*, 8 Mart 1926, 1672, s. 4

vatandaşlık “soy”la kazanılır. Kişi doğum yerinden bağımsız olarak anne veya babasının ya da her ikisinin birden milliyetine girer. Cumhuriyet dönemi Türk hukuk sisteminde, asli vatandaşlığın edinilmesinde iki ilkeye de yer verilmiştir. Bununla birlikte, soy ilkesi doğum yeri ilkesine tercih edilmiş ve ona ağırlık verilmiştir. Doğum yeri ilkesine istisnai durumlarda başvurulmuştur.⁴⁵¹

Cumhuriyet döneminde gayrimüslimlerin vatandaşlık durumunu belirlemede esas alınan ölçüt 1924 Anayasası olmuştur. 20 Ocak 1921 tarihli Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, yeni devletin henüz kurulmadığı bir geçiş döneminde çıkarıldığı için bir Türk vatandaşlığından değil, Osmanlı tabiiyetinden bahsediyordu. 1924 tarihli Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nda ise vatandaşlığa ilişkin yeni düzenlemeler getirilmiş ve Türk vatandaşlığına kimlerin sahip olacağı bu kanunla belirlenmiştir.

Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde anayasa maddeleri görüşülürken en çok tartışma bu vatandaşlık halini belirleyen 88. madde üzerinde yapılmıştır. “Türk” adlandırmasına yönelik eleştiriler, bu ismin gayrimüslimler ve Türk olmayan Müslüman gruplar için de kullanılmak istenmesi üzerine yoğunlaşmıştır. Ahmet Hamdi ve Hamdullah Suphi gibi kimi üyeler, “Türk” adının milliyeti değil, vatandaşlığı ifade etmek üzere kullanılabileceğini ileri sürmüşlerdir. Hamdullah Suphi’ye göre, azınlıkları din ve ırk açısından “Türk” olarak isimlendirmek tehlikeli olacaktı. Yapılan tartışmalar sonucunda Hamdullah Suphi’nin teklifi kabul edilmiş, böylece gayrimüslim azınlıklar, milliyet bakımından değil, vatandaşlık bakımından Türk olarak kabul edilmiştir.⁴⁵²

Fakat, daha önce de değindiğimiz üzere, bu durum Türklüğün hukuki yönünü oluşturmaktaydı. Siyasi açıdan bakıldığında gayrimüslim toplulukların Türk kimliği içinde değerlendirilmediği *Hakimiyet-i Milliye*’den verilen örneklerde de görülmüştür. Hukuki

⁴⁵¹ Yıldız, *a.g.e.*, s. 149

⁴⁵² Yıldız, *a.g.e.*, s. 151

olarak Türk vatandaşı olma, Türklük için yeterli değildi. Gerçek Türk olabilmek için, bu topluluklardan beklenen, Türk gibi düşünmesi, Türk gibi yaşaması, özellikle de Türkçe konuşması ve menfaatlerinin Türklerle birlikte olmasıydı:

Kanun nazarında Müslüman Türklerle hem hukuk olan bu vatandaşların hiçbirini içtimai sahada kendimizle hemhal göremeyiz. Kendi aralarında konuştuıkları dil bizim dilimiz değildir; ailevi hayatta me'luf oldukları adet bizim adatlarımız değildir ve işin asıl en şayan-ı dikkat ciheti ticaret ve iktisadiyat sahasında bizim mukadderatımızla onların mukadderatı asla birleşmemiştir. Dilde – yani hürriyette – ayrılmak; adatta ayrılmak; menafide ayrılmak... Şu halde milliyette birlik nerede kaldı?... Şu halde, demek ki, hepsine birden bila kayd ü şart (Türk) unvanını bahşettiğimiz kimselerin her şeyden evvel dil itibariyle bizimle bir olmadıkları izah ve isbata değmeyecek bir hakikattir ⁴⁵³

Yukarıdaki metinde de görüldüğü üzere, gayrimüslim vatandaşlara 1924 Anayasası ile birlikte Türk vatandaşlığı verilmiş olsa da, bu toplulukların, Türk dilini konuşmadıkları, Türklük duygusunu ve sevgisini taşımadıkları sürece *öteki* olarak kalacakları açıkça ifade edilmiştir.

Yıldız'a göre, 1924 Anayasası'nın "kök-paradigmaları" arasında "Türk" kelimesinin özel bir yeri vardır. Anayasa, "fert", "kişi" ya da "vatandaş" gibi tabirler yerine ısrarla "Türk" kelimesini kullanmıştır. Bu günlük hayattaki kullanıma da yansımıştır. Günlük kullanımda ve hakim politik söylemin "arka fondaki" zemininde "din ve ırka dayalı Türklük" anlayışı varlığını sürdürmüştür. Böylece, bir taraftan, Türk vatandaşı Bulgarlardan söz edilirken, diğer yandan Müslüman olmaları ve bazen de soy bakımından Türk olmaları nedeniyle Balkanlardan gelen göçmenlerden Türk olarak bahsetmek mümkün olmuştur. ⁴⁵⁴

Konuya Türk olmayan Müslümanlar açısından baktığımızda ise, gayrimüslimlerin durumundan farklı bir durumla karşılaşırız. Gayrimüslim gruplara

⁴⁵³ Karaosmanoğlu, "Kime Türk Denir?", *Hakimiyet-i Milliye*, 18 Eylül 1341, S.1530, s. 1

⁴⁵⁴ Yıldız, *a.g.e.*, s. 152

verilmeyen “Türk” sıfatı, Türk olmayan Müslümanlara kolayca verilmiştir. Bunlar etnik farklılıklarına bakılmaksızın Türk sayılmışlardır. Örneğin Yakup Kadri’nin gayrimüslimlerin hukuki vatandaşlığının yanında siyasi olarak da Türk sayılabilmeleri için onlarda aradığı Türkçe konuşma ve Türk gibi yaşama koşulları, Balkanlardan veya Kafkasya’dan gelen göçmenlere uygulanmamış, bunların Müslüman olmaları yeterli görülmüştür. Nitekim Lozan Antlaşması gereği gayrimüslim topluluklar azınlık statüsünde sayılırlarken, Türk olmayan Müslüman gruplar azınlık statüsüne sokulmamışlardır.

Türk olmayan Müslümanlar içinde dikkati çeken en önemli topluluğu ise Kürtler oluşturmaktadır. Kürtler Yavuz Sultan Selim döneminden itibaren Osmanlı yönetimi içinde nispi bir özerkliğe sahip olmuştur. Bu sayede, aynı millet sistemi içinde örgütlenen gayrimüslimler gibi, Kürtler de dil ve köken duygusunu koruyabilecek bir ortam bulmuşlardır. Yine bu sayede ulusçuluk akımları gayrimüslim toplulukları kolayca etkilediği gibi Kürtleri de etkilemiş ve bağımsızlık fikirlerinin aralarında yayılmasına neden olmuştur. Milli Mücadele sırasında “ortak tehdit” Ermeniler karşısında milli kuvvetlerin yanında mücadele etmişlerdir. Bunda Mustafa Kemal’in Müslüman etnik koalisyonu oluşturma çabası da etkili olmuştur.

Mustafa Kemal’in uyguladığı bu taktik sayesinde ve Ermenistan’ın kurulması Batı’nın programında kaldığı sürece pek çok kışkırtmaya, hazırlığa hatta ayaklanma girişimlerine karşın Kürtler, Milli Mücadele’yi çökertecek önemli bir girişimde bulunmamışlardır. Çünkü aşiret yapısı içinde örgütlenmeleri de bir bakıma buna engel oluşturuyordu. Nitekim bazı aşiretler Milli Mücadele’yi desteklerken, bazı aşiretler de karşı tavır almışlardır. Yine de Kürtlerle Türkleri birleştiren asıl konu, Ermeni sorunu idi. bu durumu Mustafa Kemal iyi değerlendirmiş ve yandaş olan aşiretleri Anadolu’nun yabancılardan temizlenmesi davasında yanına almasını bilmiştir. Hatta bazı Kürt önderleri

hem ulusal kongrelerde hem de milletvekili olarak Büyük Millet Meclisi'nde bulunmuşlardı.⁴⁵⁵

Fakat Cumhuriyet döneminde halifeliğin kaldırılmasıyla başlayan dini alandaki değişiklikler, Osmanlı İslam ümmeti kurumunu zayıflatmış ve seküler bir Türk ulusu fikrinin doğuşuna zemin hazırlamıştı. Kürt dini ve aşiret liderleri için saltanat ve hilafet kurumları, şeyhlik, tarikatlar ve tekkeler önemli kurumlardı. Bu kurumlar geleneksel Kürt liderlik kurumlarının manevi ve dünyevi meşruiyetlerini sağlıyor ve Kürtlüğün kurucu unsurlarını oluşturuyorlardı. Bu alanda yapılan devrimler sonucunda, bu kurumların tasfiye edilmesi ve resmi planda etnik türdeşleştirmenin tüm araçları kullanılarak Kürt etnik-ulusal kimliğinin kurucu unsurlarını silmeyi amaçlayan tedbirler, etnik Kürtlerin yeni Türk ulusal kimliğiyle bağlarının kopmasına neden olur. Sonuç ise dinsel nitelikli Kürt ayaklanmalarının çıkmasıdır.⁴⁵⁶

Cumhuriyet döneminde yaşanan Kürtlerle ilgili bu problemler *Hakimiyet-i Milliye* sayfalarında da irdelenmiş ve sorunla ilgili çözüm yolları önerilmiştir. Aslında *Hakimiyet-i Milliye*'nin Milli Mücadele dönemindeki sayfalarında Kürtlere bakış açısıyla Cumhuriyet dönemindeki bakış açısı değişmemiştir. Kürtlerle Türklerin ortak bir geçmişe sahip oldukları, yüzlerce yıldır birlikte yaşadıkları, öz kardeş oldukları, vatanın sıkıntılarını birlikte çektikleri, gazetenin gerek Milli Mücadele döneminde gerekse Cumhuriyet dönemindeki sayfalarında sürekli vurgulanan konular olmuştur. Fakat Cumhuriyet'in ilan edilmesiyle başlayan süreçte hem dini alanda yapılan değişiklikler hem de etnik bir Türk kimliğine vurgunun artmaya başlaması Kürtler arasında huzursuzluklar yaratmıştır. Bununla birlikte bölgede çıkarları olan emperyalist devletlerin kışkırtmaları da bunlara eklenince Kürt sorunu önemli bir hal almıştır.

⁴⁵⁵ Ergil, 1981, s. 41

⁴⁵⁶ Yıldız, *a.g.e.*, s. 240-241

Şeyh Sait İsyani'nın patlak vermesiyle birlikte *Hakimiyet-i Milliye*'de de Kürt sorunu önemli bir hal almaya ve böyle bir sorun olup olmadığı tartışılmaya başlanmıştır. Bu konuya ilişkin yayınlanan makalelerde bir Kürt sorunu olduğu kabul edilmiştir, fakat bu sorunun temelinde yatan nedenin bir Kürt ulusçuluğu olduğu kabul edilmemiş, asıl sorun bölgenin geri kalmışlığı olarak gösterilmiştir:

İsyan münasebetiyle, gazetelerde, mahkemelerde Kürtlükten, Kürtlük cereyanından, Kürt istiklalinden sık sık bahs olunmaktadır.Acaba asırlardan beri Türklerle beraber yaşamış, Türklerle beraber vatanın elem ve muhanetlerini çekmiş ve el yevm – Kürt muhiti denilen memleketlerde kemiyet itibariyle de Türklerden fazla olmayan – vatandaşlarımızda hakikaten bir istiklal-i milliye var mıdır?

Bu suale müsbet veya menfi cevap vermeden evvel istiklal-i milliyenin, milliyet hissinin ne gibi şerait ve muhit dairesinde inkişaf edebileceğini tedkik etmek icab eder. bir defa, cehaletin hükm sürdüğü yerlerde milli hissin, milli vicdanın inkişafına imkan yoktur. halbuki Kürtlerle meskun olan yerlerde maütteessüf pek ibtidai bir hayat hüküm-fermadır. Orada henüz vesait-i medeniyeden, vesait-i fikriyeden istifade edilemiyor. Köylerinde mektep değil, ekseriyetinin ikametine salih evler bile gayr-ı mevcuttur. El Hasıl kitle-i asliye hala kurun-ı vustai şerait ve vaziyetler içinde yaşamakta devam ediyor. Bu kadar ibtidai şerait-i içtimaiye içinde yaşamakta olan bir heyetten istiklal hissinin, milliyet aşkının, milli vicdanın tekvinine nasıl ihtimal verilebilir? ⁴⁵⁷

Bu metinde Doğu'da yaşanan olayların bir Kürt ulusçu ayaklanması şeklinde gösterilmesine karşı çıkılarak, ulusçu bir hareket için gerekli olan milli bilincin Kürtler arasında bulunmadığı ifade edilmiştir. Bölgenin hala her türlü medeni şartlardan ve fikirlerden uzak, Ortaçağ'a özgü yaşam koşullarına sahip, geri kalmış bir bölge olması ulusçuluğun ortaya çıkışını engelleyen nedenler olarak gösterilmiştir. Ayrıca bölgede Kürtlerin zaten azınlıkta oldukları, bunun bile bir Kürt bağımsızlığından bahsedilmemesinde yeterli olacağı da satır arasında ifade edilmiştir.

Mahmut Esat'a göre, Kürtlerin ulusçu fikirlerle hareket etmesi zaten gereksizdir. Çünkü Kürtler daima Türklerin "öz kardeş"i olarak görülmüş, Türklerin

⁴⁵⁷ Bozkurt, "Türkiye'de Bir Kürtlük Meselesi Var mıdır?", *Hakimiyet-i Milliye*, 22 Haziran 1341, S. 1457, s. 1

yararlandıkları her haktan onlar da yararlanmışlardır. Makalenin devamında Mahmut Esat bu fikri savunmaya devam etmiş ve savunduğu fikirler aynı zamanda Kürtlerin Türk ulusal kimliği içinde nasıl konumlandırıldığını da göstermiştir:

Şüphe yok milletlerin kendi mukadderatına bizzat hakim olması; bizim için esaslı bir müdafaa noktasıdır. Binaenaleyh rizaları hilafında, kuvve-i cebriye ile kendilerini zulm altında tutan cebbar ve müstevli devletlere karşı kıyam etmek, esir milletler için hem bir haktır, hem de bir vazife! Ancak Türkiye'nin öz halkından hiçbir zaman ayrı telakki edilmeyen Kürtler için böyle bir vazife serd edilebilir mi? cumhuriyet'in Teşkilat-ı Esasiye'sinde Türklere bahşedilmiş ve fakat Kürtlerden esirgenmiş herhangi bir hak ve imtiyaz gösterilebilir mi? Hatta Osmanlı İmparatorluğu idaresinde bile Kürtlerin menafî aleyhine müteveccih bir siyaset takip edildiği vakıa mıdır? Herhalde Osmanlı idaresinde en çok muzdarip ve mutazarır olanlar Türklerdir. O halde ortaya atılan bu davanın mahiyeti nedir? Muhakkaktır ki Kürt ekseriyetinin kitle-i asliyeyi teşkil eden tabakanın; müddeilerle hiçbir temas ve münasebeti yoktur. Kürt istiklali ve Kürt vatanı bezirganlığı yapanlar; ancak ve ancak menfaatlerine, hırslarına ve nihayet bazı ecebi tahrikatına alet olan sefillerden ibarettir.⁴⁵⁸

Kürtlerin Türk ulusal kimliğinden ayrı tutulmadığı, bu vatanın “öz evlatları” ve Türklerin “öz kardeşleri” olduğu özellikle Şeyh Sait İsyanı sırasında sürekli ifade edilmiş, hareketin Kürtlerin tamamı tarafından benimsenmediği, olayları çıkaranların kendi çıkarları doğrultusunda Kürt halkını kandırdıkları belirtilerek bu yönde bir kamuoyu oluşturmaya da çalışmıştır. Bu düşüncelere “Kürtlük ve Kürdistan” başlıklı bir makalede de değinilmiştir:

Türkiye'de Kürtlük cereyanı, Kürdistan muhtariyeti efsaneleri, bir nevi bidatlerin bir numunesidir... Türkiye'de böyle bir mesele ve cereyan mevcut değildir. Türkiye halkı arasında, Şark vilayetlerimizde meskun Kürt kardeşlerimiz arasında milli vahdeti ihlal edecek mahiyette hiçbir iftirak ve infirad temayülü yoktur... Bir kavim arasında iftirak, istiklal ve infirad hislerinin tekvini muhtelif sebeplere, mühim şartlara bağlıdır. Eğer Kürtler, Türkiye'de Türk vatandaşlarından ayrı, müstesna bir muameleye maruz kalmış olsa idiler bu gibi muhalefetin tevliidi çok tabii olurdu. Halbuki Türk Cumhuriyeti'nin idaresinde kanun her tarafta, her vatandaş hakkında aynen tatbik olunmaktadır. Türklere tanınmış bir imtiyaz ve

⁴⁵⁸ A.g.m., 22 Haziran 1341, S. 1457, s. 1

müsaidenin Kürt kardeşlerimizden esirgendiğini asla bulamıyoruz. Bunun içindir ki bu vatandaşlarımızı Cumhuriyet idaresinin aleyhine yürütmek imkan dışındadır.⁴⁵⁹

Kürt sorunu hakkında bu düşünceleri dile getiren Mahmut Esat, aynı zamanda emperyalist devletlerin Türkiye topraklarında yürüttükleri kışkırtma faaliyetlerinin artık geçerli olamayacağını da Cumhuriyet dönemi Türkiye'sinin etnik yapısına vurgu yaparak ifade etmektedir:

Bugün aynı siyasetin, aynı silahın yeni Türkiye'ye de tevcih olduğunu görüyoruz. Türkiye ırk, din, hars ve milliyet nokta-i nazarından yekdiğerinden büsbütün farklı anasırdan mürekkebe olduğu zaman bu siyasetin bir manası olabilirdi. Halbuki Türkiye, bundan böyle bilhassa mücadele-i milliyeden bu kere böyle bir siyasete müsaid bir zemin olabilir mi? Bugün Türkiye halkının öz evladını teşkil eden Türkler ve Kürtler menafi hayatiyesi müşterek bir kitle, bir camia teşkil etmektedirler. Bunların arasında dini, harsı, hissi ve iktisadiyatı yekdiğerinden ayrı hiçbir gaye yoktur.⁴⁶⁰

Kısacası, *Hakimiyet-i Milliye*' yazarları “Kürt Meselesi” diye bir problem tanımamaktadır. Daha doğrusu ulusçu amaçlar güden bir Kürt meselesi tanımamaktadır. Ama bununla birlikte ülkede yalnızca Türk etnik varlığı söz konusu olduğu/olabileceği için herhangi bir etnik sorundan da bahsedilmez. Doğu ve Güneydoğu'da olan isyanlar “suistimal” ötesinde bir anlam taşımamaktadır.

Tüm bunlara ek olarak, Kürt etnik kimliğinin kurucu unsurlarına bakıldığında, Kemalist ulusçuluğun aslında sorunun etnik boyutuna büyük bir önem verdiği görülmekte ve bunu ortadan kaldırmaya yönelik politikalar uygulamaktadır. İslam'a dönük politikalar, aşiret yapısının kaldırılmasının hedeflenmesi, vergilendirme, zorunlu askerlik politikaları aslında Kürt kimliğine de dönük politikalarlardır. Kürtlük resmi söylemde geleneksel din, hiyerarşik aşiret yapısı, kaçakçılık ve vergi vermeme gibi unsurlar üzerinde

⁴⁵⁹ Bozkurt, “Kürtlük ve Kürdistan?”, *Hakimiyet-i Milliye*, 11 Eylül 1341, S. 1524, s. 1

⁴⁶⁰ Bozkurt, “Şark İsyanı'nın Gayesi Ne İdi?”, *Hakimiyet-i Milliye*, 28 Temmuz 1341, S 1485, s. 1

temellendirildiği için, bu sosyal ortamları hedefleyen politikalar aslında Kürt etnik kimliğini hedeflemiş, yalnızca isimlendirmede “asayiş” söylemi devreye sokulmuştur.⁴⁶¹

1925 yılının başında patlak veren Şeyh Sait İsyanı'nın hemen sonrasında, hükümet “Doğu Meselesi”ni köklü bir çözüme kavuşturmak için resmi planda çeşitli raporlar hazırlanır. Bu raporları ortak bir çerçeveye dönüştürmek için “Şark Islahatı Encümeni” adıyla bir komite oluşturulur. Bu komite “Şark Islahatı Planı” adında bir rapor hazırlar. Komitenin hazırladığı bu planda öngörülenler arasında şu konular göze çarpmaktadır: Sürekli sıkı yönetim, genel valilik, mahkemelerin Türkleştirilmesi, göçmen iskanı, yerli halka ihtiyari göç uygulaması, bürokrasinin Kürt kökenlilerden arındırılması, Türkçe dışındaki dilin konuşulmasının yasaklanması, eğitim yoluyla Türklüğü özümseme.⁴⁶² Bu planı hazırlayan komitenin üyelerinden olan Mahmut Esat, *Hakimiyet-i Milliye* sütunlarında da “Milli Vahdet”i Doğu illerinde sağlanması için her türlü tedbirlerin alınması gerektiğini ve Türk Ocaklarına da bu faaliyetlerde önemli bir rol düşüğünü ifade etmiştir:

Kimse inkar edemez ki yakın ve uzak mazide uğradığımız bunca musibetin en büyük sebebi vatandaşlar arasındaki lisan ve mefkure ayrılığıdır. Dil ve dilin ayrılığı, dinen ve ırken bizden olan bazı cemaatleri, Türke karşı hasmane bir vaziyet altına sevk etmiştir. Cumhuriyet nesli senelerce bu acı müşahedelerin ıstırabı içinde yaşamıştır. Yeni hayat için yeni tedbirler almak, mazinin tecrübelerinden istifade etmek mecburiyetindeyiz. Bunun için hükümet gibi resmi ve hususi müesseselerimiz dikkat ve sailerinin en mühim bir kısmını Şark vilayetlerimizde teksif etmelidirler.

.... “Milli vahdeti” tesis için senelerce mücadele edilmiştir. Bu mücadelenin kahramanları yalnız mes’ul mevkide oturanlar değildir. İstihsal olunan muvaffakiyetlerde resmi ve hususi bütün müessesatın bilhassa ordunun, darülfünunların, aliülumum mekteplerin ve matbuatın büyük tesirleri olmuştur... Hükümetten sonra Türk Ocakları teşkilatının merteye kazanacağına eminiz.⁴⁶³

Dil birliğini, dilin birliğini hangi vasıtalarla temin edeceğiz? Bunu yalnız zamana bırakmak, kafi bir tedbir addolunamaz. Biraz da muhit ve anı cebretmek lazımdır. Mektepler, matbuat,

⁴⁶¹ Yıldız, *a.g.e.*, s. 242

⁴⁶² *A.g.e.*, s.245-246

⁴⁶³ Bozkurt, “Milli Vahdet”, *Hakimiyet-i Milliye*, 18 Teşrin-i sani 1926, S. 1927, s. 1

ordu, Türk Ocakları ve sair hususi cemiyetler bu zeminde en mühim tesirleri gösterebilirler. Yeter ki mesaide inzibat olsun... yalnız çok mühim telakki ettiğimiz bir noktayı bu vesile ile tekrar etmeyi faideli buluyoruz: Kanaatimizce ocaklar için en müsbet ve müsemmer faaliyet sahası – Ankara ve Konya’dan ziyade - şark vilayetlerimizdir.⁴⁶⁴

Mahmut Esat’ın, “Şark Vilayetlerinin Islahı” adlı komitenin üyesi olarak, Doğu illerinde Kürtlere yönelik uygulanacak tedbirlere, *Hakimiyet-i Milliye*’de de değindiği görülmektedir. Nitekim bölgedeki dil ve mefkure ayrılığından bahsetmesi, bunları sağlamak için her türlü tedbirin alınması gerektiğini ifade etmesi komitede alınan kararları andırmaktadır.

⁴⁶⁴ Bozkurt, “Vatanda Vahdet”, *Hakimiyet-i Milliye*, 22 Teşrin-i evvel 1926, S. 1901, s. 1

SONUÇ

Avrupa'da 16. yüzyıldan itibaren oluşmaya başlayan modern yaşam kurgusu, toplumu etkileyen bir çok olguyu da beraberinde getirmiştir. Bunların en etkililerinden birisi de modern ulustur. Toplumlar, ulus olgusu temelinde kimlik inşa ederken, uluslaşma yoluyla da siyasal davranış tarzlarını oluşturmuşlardır. Bu durum modernliğin siyasal biçimi olarak da tanımlanabilir. Ulus temelinde oluşan ulusal kimlik, ulusçuluk ve ulus-devlet olguları modern yaşam kurgusunun belli bir dönemini çok yoğun bir şekilde etkilemiş ve toplumlar arası ilişkilerde belirleyici bir konuma sahip olmuştur.⁴⁶⁵

Oluşturmaya çalışılan modernlik projesi bir yandan pratiğe aktarılırken, bir yandan da yaşadığı sürecin verdiği üstünlük ve güçle Batı, Batı dışı toplumlara da yeni bir biçim kazandırma arzusunu taşımıştır. Ancak bu süreç farklılıkların da ön plana çıkmasına neden olur, bu farklılıklar ise, kendisini siyasal bir davranış olarak ulusçuluk şeklinde gösterir. Avrupa'da ortaya çıkan bu akım en çok, hanedanlık biçimindeki siyasi sistemler üzerinde tehlike yaratır ve hanedanlar tarafından yönetilen etnik ve dini cemaatlerin yeniden yapılanmasını zorunlu kılar.

Hanedani bir siyasi sisteme sahip Osmanlı Devleti'nin de Avrupa'da meydana gelen bu değişimlerden etkilenmemesi mümkün değildi. Nitekim ulusçuluk, özellikle de Osmanlı Devleti içindeki gayrimüslim toplulukları etkisi altına alarak, Avrupa'nın da teşviki ve koruyuculuğu altında, bu toplulukları etnik bir ayrılıkçılığa yönlendirmiştir. Etnik ulusçuluğun gayrimüslim topluluklar arasında kolay benimsenmesinin en önemli nedenlerinden biri, yine Osmanlı Devleti'nin bu topluluklara uyguladığı modelden yani

⁴⁶⁵ Karakaş, *a.g.e.*, s. 265

millet sistemi adı verilen yapıdan kaynaklanmaktaydı. Ulusçuluk bu yapıda kolayca kendisine yer edinerken gayrimüslim toplulukların, ayrılık taleplerini dile getirmelerine yol açmıştır. Fransız Devrimi'yle birlikte Avrupa'da şekillenen yeni siyasetin Osmanlı Devleti'ni olumsuz etkilemesi üzerine, bu dönemden sonra Osmanlı Devleti, Batı'da ortaya çıkan yeni koşullara ve siyasete karşı yeni bir konum belirlemek zorunda kalmış ve devleti dağılma sürecinden kurtaracak birtakım değişikliklere gitmiştir. Daha önceki alışlagelmiş önlemlerden farklı olarak, Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesiyle birlikte, imparatorluğun tüm halkına etnik ve dini yapılarına bakılmaksızın bir Osmanlı üst kimliği verilmiş ve eşitlikçi bir anlayış gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Farklı etnik kökenden, dinden ve mezhepten oluşan Osmanlı toplumunda meydana gelen ulusçuluk akımının yarattığı ayrılıkçı hareketler, bütünleştirici ve eşitlik ifade edici bir Osmanlı kimliğiyle önlenmek istenmiştir. Hem 1876 Osmanlı Anayasası'nın hem de 1908'de yeniden inşa edilen anayasal devrimin resmi ideolojisi olan Osmanlılık, siyasal bir kimlik olarak, çeşitli sosyal ve etnik-dini gruplar tarafından bir dereceye kadar kabul görmüştür.⁴⁶⁶

Akçura, Osmanlılık düşüncesinin başarısız olmasını üç noktada toplar. Birincisi, Osmanlı halklarının tarihi, ruhsal değil, fiziksel bir tarihtir. İkincisi, aynı halkları birbirine bağlayacak olan bir ülkü de yoktu. Sonuncusu ise ne Türkler ne de Türk ve Müslüman olmayan halklar, bir Osmanlı milleti içinde eriyip gitmek istemiyorlardı. Bu nedenle Osmanlı milleti oluşturma bir hayal ürünüydü.⁴⁶⁷

Gökalp 1923'te kaleme aldığı *Türkçülüğün Esasları* adlı eserinde Osmanlılığın aksine Türk'ü milletin unvanı olarak adlandırmıştır.⁴⁶⁸ Diğer bir eserinde ise Gökalp, Osmanlılığın bir siyaset olarak başarısız olmasını, bu heyecana sadece Türklerin

⁴⁶⁶ Zürcher, "Jön Türkler, Müslüman Osmanlılar ve Türk Milliyetçileri: Kimlik Politikaları, 1908-1938" Der. Karpat, *Osmanlı Geçmişi ve Bugünün Türkiye'si*, İBÜ Yay., İstanbul, 2005, s. 264

⁴⁶⁷ Akçura, *Üç Tarz-ı Siyaset*, s. 19

⁴⁶⁸ Gökalp, *Türkçülüğün...*, s. 11

katılmasına bağlamıştır. Fakat Türklerin bu yalnızlığı, Gökalp'e göre, başka milletlerin Türklere karşı bir düşmanlığının değil, Osmanlılığın geç kalmış bir siyaset olmasının bir sonucudur. Yani Türkler, Osmanlı İmparatorluğu dahilindeki unsurlar içerisinde milliyet hislerine kapılmamış tek unsur oldukları için, Osmanlılık hayaline kapıldılar ve bu hayalin milliyet ilkelerine nasıl karşıt olduğunu anlayamadılar.⁴⁶⁹ Gökalp'e göre, Osmanlılığın bir hayal, Türk ulusçuluğunun ise neredeyse bir zorunluluk haline gelişinin en önemli ve bariz örneği Balkan Savaşları'dır.⁴⁷⁰

Üç akımdan ikincisi olan İslamcılık ise, devletin çöküşünü İslami değerlerin terk edilmesine bağlıyordu. Bu akıma göre, Osmanlı Devleti'nin yeniden doğması için, İslami değerlere ve İslam hukukuna geri dönülmeli, Müslüman toplumu esas alınarak bir düzenleme yapılmalıydı. İslamcılıkla, Osmanlı sultan-halifesinin himayesi altında bulunan Müslüman ümmeti arasındaki bağları güçlendirmek amaçlanıyordu. Fakat ulusçuluk akımı, imparatorluğun sadece gayrimüslim kesimini etkisi altına almamış, aynı zamanda Müslüman topluluklar da bu süreç içinde ulusçu taleplerini dile getirmeye başlamışlardı. Özellikle Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşı, bu anlamda İslamcılık politikasının da devleti kurtarmaya yetmeyeceğini kanıtlamıştı.

Türk ulusçuluğu ise bu akımların en yeni olanıydı. Ulusçuluğun Türkler arasında geç çıkmasının çeşitli nedenleri vardı. Türklerin kendilerini İslam'la özdeş görmeleri, imparatorluğun birliğinin korunması amacını en çok hissedenin Türkler olması, Türk ulusçuluğunu doğuracak bir burjuva sınıfının olmaması sayılan nedenler arasındadır. Fakat, 19. yüzyılın hemen öncesinde Avrupa'da Türkolojiye artan ilgi sayesinde, İslamiyet'ten önceki Türk tarihine yönelik yayınlar da artmış, bu sayede, Türklerin dilleri ve tarihleri hakkında elde edilen bilgiler Türk ulusçuluğunun yayılmasında etkili olmuştur.

⁴⁶⁹ Gökalp, *Türkleşmek...*, s. 5

⁴⁷⁰ *A.g.e.*, s. 39

İttihat ve Terakki dönemine gelindiğinde ise, Osmanlı Devleti'nin mozaik karakteri yönetici İttihat ve Terakki'yi bir ikilemin içine sokmuştur. Ana amaç bu yapıyı korumak olduğu için, İttihat ve Terakki mensupları kendi ulusal kimliklerine açıktan sahip çıkmamışlar daima tüm ulusları bünyelerinde toplayabilecek entegre ideolojileri “resmi ideoloji” olarak savunmuşlardır. Bu nedenle 1914 yılına kadar, Türkçü olmalarına rağmen bunu açıkça dile getirmemişler ve sürekli Osmanlı birliği ideolojisi arkasında saklanmışlardır. Balkan Savaşlarına kadar Türkçülüğü tam olarak dile getirmeyen İttihat ve Terakki yönetimi, imparatorluk bünyesindeki ulusların büyük bir kısmı kaybedilince Türkçülük siyasetini daha açık bir şekilde politikalarına yansıtmaya başlarlar ve bu süreçten sonra hızlı bir Türkleşme sürecine girildiği görülür.

Bu ideolojik ortamda İttihat ve Terakki, imparatorluğu, onu yeniden diriltme, yaşatma ve hatta büyütme umutlarıyla Birinci Dünya Savaşı'na sokar. Fakat savaş sona erdiğinde karşılaşılan manzara hiç de umulduğu gibi değildi; elde kalan son topraklar da, İtilaf devletleriyle imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması'yla kaybedilmek üzereydi. Savaş sonunda düşünülen kurtuluş yolları ise, saltanat ve hilafet makamının kurtarılması ekseninde dönmüştür. Hilafet ve saltanatın kurtuluşu için İngilizlerin mandası bile yoğun olarak düşünülen kurtuluş çareleri arasında bulunmuştur.

Bu kötü koşullar altında İstanbul'daki Osmanlı hükümeti galip devletlere karşı tam bir teslimiyet politikası izlerken, Mustafa Kemal'in önderliğinde Anadolu'da başlayan kurtuluş hareketi, Anadolu'da yapılan çeşitli kongrelerle örgütlenmiş ve mücadelenin amaçlarını belirlemiştir. Ulusal kurtuluş hareketinin temel ilkeleri son kez toplanan Meclis-i Mebusan'da kabul edilen Misak-ı Milli ile tüm dünyaya ilan edilir. Bu belgede, açıkça söylenmemiş olsa da, ulusal ve bölünmez bir Türk ülkesinin sınırları çizilmiş, İslam dünyasına öncülük yapmak iddiasında bulunan çok uluslu bir imparatorluk yerine, bir ulus-

devletinin kurulması hedeflenmiştir. Fakat hedef, her ne kadar Türk unsura dayalı bir ulus-devlet kurmak olsa da, dönemin kimliksel yapısı ve şartları düşünüldüğünde, bu hedefin en azından söylemsel düzeyde Milli Mücadelenin sonuna kadar ertelendiği görülür. Milli Mücadele'nin önder kadrosu tarafından uygulanan bu taktik, Cumhuriyet dönemine geldiğinde terk edilmiş ve Yeni Türkiye'nin hedefleri artık daha net bir şekilde dile getirilmeye başlanmıştır.

Mustafa Kemal'in, köhneleşmiş, çağdaş bir yapıdan yoksun kalmış ve bu nedenle çökmüş olan bir imparatorluktan, yeni bir ulus yaratma, bu ulusa geleneksel ve dinsel kimlikten soyutlanmış çağdaş bir kimlik kazandırma isteği ve girişimi çalışmamızın temel kaynağı olan *Hakimiyet-i Milliye* gazetesinde de izlenebilmektedir.

Hakimiyet-i Milliye Milli Mücadele döneminde, Mustafa Kemal'in, düşüncelerini dile getirmede, yapacağı girişimlerin halk katında zeminini hazırlamada yararlandığı önemli araçlardan biri olmuştur. Kitle iletişim araçlarının kamuoyu yaratmada ne derece etkin olduğunun farkında olan Mustafa Kemal, bu amaçla daha önce de girişimlerde bulunmuştu. *Anadolu Ajansı*, *İrade-i Milliye* bu girişimlerden idi. Fakat *Hakimiyet-i Milliye*, Milli Mücadele döneminde Mustafa Kemal'in Türk ulusal kimliğini yaymada diğerlerine göre daha etkili olmuş bir basın aracıydı.

Hakimiyet-i Milliye'nin yayın politikası da, Milli Mücadele döneminde izlenen politikaya paralel gitmiştir. Milli Mücadele dönemi, daha önceki bölümlerde de işlediğimiz üzere, dinsel ve geleneksel kimliklerin belirleyici olduğu, Türk kimliğinin dinsel karaktere sahip olduğu bir dönemdi. Etnik bir Türk kimliğinden, bu dönemde bahsedilemez. Hakim ideoloji İslam'dır. Bu anlamda Milli Mücadele'nin etnik bir Türk kimliğine vurgu yapılarak yönetilmesinin de imkanı yoktur. Bu durum Mustafa Kemal'in ve kadrosunun, hedefe ulaşmada dini araçsallaştırmasına yol açmıştır. Dinsel ve geleneksel kimlikler

Anadolu halkı üzerinde hala belirleyici ve harekete geçirici bir konumda olduğu için, işgallere karşı birlik olmada bu unsurlara vurgu yapılır ve Türk kimliği dile getirilmez. Bu anlayış Milli Mücadele döneminin resmi belgelerinde de kendisini gösterir. Erzurum ve Sivas Kongrelerinde alınan kararlarda, ulusal kurtuluş hareketinin temel ilkelerini belirleyen maddelerde “Türk” kelimesine rastlanmaz. İşte *Hakimiyet-i Milliye*’nin bir önemi de tam da bu noktadan kaynaklanmaktadır. Her ne kadar, yayın politikası Milli Mücadele’nin önder kadrosu tarafından belirleniyor olsa da ve yayınlarda resmi belgelere paralel bir üslup kullanıyorsa da, resmi belgelerde pek gündeme getirilemeyen Türk kimliğine vurgu *Hakimiyet-i Milliye*’de daha fazla gündeme getirilmiştir. Yayımlanan makalelerde Milli Mücadele döneminde uygulanan politika gereği etnik çoğulculuğa, geleneksel ve dinsel kimliklere yer verilerek halkın desteği sağlanmaya çalışılmış, bununla birlikte, Milli Mücadele sonrasında kurulacak olan yeni yapının ve yeni kimliğin zihinsel temelleri de atılmıştır.

1922 yılının ikinci yarısından itibaren, askeri zaferlere de paralel olarak, *Hakimiyet-i Milliye*’de Türk kimliğinin daha net bir şekilde işlendiği görülür. Ulusal egemenliğe ve tam bağımsızlığa dayalı bir ulus-devleti fikri, artık gazete sayfalarında daha çok yer bulmaktadır. Fakat ulusçuluk olgusunun içinde dinin hala önemli bir yeri vardır. Hatta bu anlayış “dinden ve dilden oluşan milliyete, Türklüğe doğru” şeklinde maarifin hedeflerinden biri olarak gösterilmiş, “bizi biz yapan dinimiz ve milliyetimizdir” şeklinde tanımını bulmuştur. Bu da, Milli Mücadele kazanılmasına rağmen Anadolu Türkleri üzerinde İslam’ın hala ne denli belirleyici bir kimlik unsuru olduğunu göstermiştir.

Cumhuriyet’in ilanından sonra çağdaş bir ulus inşası yönünde yapılan atılımlar gazete sayfalarında geniş bir şekilde işlenmiştir. Bu dönemde Cumhuriyet ideolojisinin iki temel ilkeye dayandırıldığı görülür. Bunlar ulusçuluk ve medeniyetçiliktir. Cumhuriyet,

Hakimiyet-i Milliye’nin baş makalelerinde, hem ulusçuluğun oluşması için gerekli şartların ortaya çıkmasını sağlayan ve ulusçuluğun en iyi gelişebildiği alan hem de inşa aşamasındaki ulusa modern kimlik kazandıracak bir ideoloji olarak işlenmiştir.

Kemalist çağdaşlaşma projesinin temel amacı, çağdaş uygarlık düzeyine ulaşmaktır. Çağdaş uygarlığı temsil etme potansiyeline sahip olan tek bir toplumsal ve siyasi sistem bulunmaktaydı. O da Batı medeniyetiydi. Osmanlı Devleti Batı’da meydana gelen gelişmelere, değişimlere, kısacası Batı medeniyetine ayak uyduramadığı için çökmüştü. *Hakimiyet-i Milliye*’de bu durum dini aklın tecrübi akla egemen olması olarak gösterilmiştir. Dini akıl İslami anlayışı temsil ederken, tecrübi akıl Batı medeniyetini temsil etmektedir. Osmanlı siyasi ve toplumsal yapısına egemen olan bu dini akıl, devletin Batı medeniyetine karşı olan duruşunda belirleyici bir konumdaydı. Bu nedenle, Osmanlı Devleti’nin yıkılması sonucunda kurulan ulus-devlet temelinde, tam Batılılaşma, Cumhuriyet yönetiminin siyasi seçimi olmuştur. Bu tercih bağlamında devlet, sorunlarını Batı tipi toplum ilkesiyle çözme yoluna gitmiştir. Batı medeniyeti ve siyaseti dairesinde gerçekleştirilmeye çalışılan söz konusu yeni siyaset ve dünya görüşü, İslam ve Osmanlı karşıtı temelinde gerçekleşmiştir. Bu anlamda İslam’ın ve Osmanlı’nın *ötekileştirilmesi* *Hakimiyet-i Milliye*’nin de Cumhuriyet dönemindeki yayın politikalarından biri olmuştur. Saltanat ve hilafete dayalı Osmanlı devleti dönemi “Eski Devir” olarak adlandırılırken, “Yeni Devir” ulus egemenliğine ve tam bağımsızlığa dayanan Türkiye’yi temsil etmiştir.

Yeni Türkiye’nin Cumhuriyet döneminde *Hakimiyet-i Milliye*’de ki profili, İslami ve geleneksel kimliklerinden arınmış, modern bir yapıya doğru evrilen bir görünüm sunmaktadır. İslam, gelişmeye engel olarak düşünüldüğü için Kemalist ulusçuluk tarafından siyasi ve sosyal alandan kovulmuş ve tek barınabileceği yer olarak vicdanlara hapsedilmeye çalışılmıştır. Dinin sosyal ve siyasal alandan kovulmasıyla oluşan boşluğu,

ulusçuluk doldururken, dini ve hanedani siyasi sistemin yerini cumhuriyetçi ve laik bir sistem almıştır.

1924 Anayasası'yla birlikte dinin Türklüğü belirlemede bir ölçüt olarak kullanılmaması “Müslüman halk kimliği tanımından Türk ulusal kimliğine geçişin en önemli işaretlerinden biri olmuştur. bununla birlikte, Türk ulusal kimliğine yapılan Cumhuriyetçi tanım, hukuki ve siyasi olmak üzere iki bakış açısı ortaya çıkarmıştır. Cumhuriyetçi tanımın hukuki yönü, Türkiye halkından olanlara din ve ırk farkı gözetilmeksizin vatandaşlık bakımından “Türk” tabirinin verilmesiydi. Fakat Cumhuriyetçi tanımın siyasi bakış açısı, hukuki olarak verilen Türklüğü yeterli görmemiştir. Nitekim *Hakimiyet-i Milliye*'de yayınlanan bazı makalelerde de bu türden söylemlere rastlanılmıştır. Bu tür makalelerde, vatandaşlık olarak Türklüğün yanında, Türk dilini konuşmak, Türkler gibi yaşamak ve Türk sevgisi taşımak gerçek Türklük için aranan ölçütler arasında sayılmıştır. Yani siyasi açıdan bir Türklük, hukuki olarak verilen Türklüğe tercih edilmiştir. Bu tercihe yönelik söylemlerin ve etnik bir Türk kimliğine vurgunun ise, gazetenin ilerleyen sayılarında arttığı görülür. Fakat, Kemalist ulusçuluğun etnik boyutu hiçbir zaman ırkçı bir görünüm kazanmamıştır. Hatta ırk birliği Mustafa Kemal'in ulus tanımında da yer alır, fakat ırk birliği bu tanımda kurucu bir unsur olarak kullanılmıştır; hiçbir zaman sistematik ırkçılık şekline bürünmemiştir.⁴⁷¹ Keza, kurucu bir unsur olarak kullanılan ırk birliği, Mustafa Kemal'in ulus tanımını oluşturan tek unsur değildir. Bunun yanında Mustafa Kemal, bir ulusun oluşumunda siyasi varlıkta birlik, dil birliği, yurt birliği, tarihi ve ahlaki yakınlık gibi unsurlar da bulunmaktadır. Bu unsurlar Türk ulusunun oluşumunda etkili olan unsurlardır. *Hakimiyet-i Milliye*'nin ulus tanımına yaklaşımı da, doğal olarak, Mustafa Kemal'in ulusun oluşumuna dair yaklaşımıyla

⁴⁷¹ Yıldız, *a.g.e.*, s. 299

paraleldir. Örneğin Ahmet Ağaoğlu, Türk Ocaklarında verdiği bir konferansta ulusun oluşumunu gaye ve emel birliğine bağlamış, bu unsurların olmadığı yerde bir ulustan da bahsedilemeyeceğini söylemiştir. Gaye ve emel birliğini sağlayan unsurların ise, başta dil birliği olmak üzere, inanç birliği, ortak bir hukuk, ortak bir tarih ve anane, ortak bir devlet ve ortak bir anı olarak göstermiştir. Ancak bu unsurlar bir araya gelince memlekette birlik sağlanır ve bu birliği sağlayan topluluklar ulus adıyla anılır.⁴⁷²

Kısacası, *Hakimiyet-i Milliye*'nin 1920-1926 yılları arasında yayınlanan sayılarını örnek alarak incelediğimiz Türk ulusal kimliğinin inşası süreci, bu gazeteye yansıyan söylemlerde net bir şekilde izlenebilmektedir. Milli Mücadele döneminin şartları gereği bu dönemde resmi söylemde dile getirilemeyen düşünceler basın yolu ile halka aktarılmaya çalışılmıştır. Yeni bir ulus ve bu ulusun sahip olacağı modern bir kimlik yaratma konusunda Milli Mücadele dönemiyle başlayan ve Cumhuriyet'in ilan edilmesiyle devam eden süreçte *Hakimiyet-i Milliye*, Milli Mücadele'nin ve Cumhuriyetçi kadronun fikirlerini halka anlatmada ve bunların zeminini oluşturmada, yani dönüşümün yansıtıcısı olma konusunda bu kadronun kullandığı en önemli silahlarından biri olmuştur.

Fakat Cumhuriyet döneminden itibaren çağdaş bir ulus ve ulusal kimlik yaratmaya yönelik dönüşümler, beraberinde günümüze kadar ulaşan bir dizi problemin de ortaya çıkmasına yol açmıştır. Kimlik, vatandaşlık, azınlık gibi kavramlar ekseninde dönen bu sorunlar toplumsal barışı sağlamak adına günümüz Türkiye'sinde çözüme kavuşturulması gerekli konuların başında yer almaktadır. Bunu sağlamanın tek yolu ise demokrasi ve eşitlik ilkeleri doğrultusunda hareket etmektir. Çünkü demokrasi farklılıklar ve kimlikler rejimidir. Ancak demokratik bir temele sahip ve sorunların çözümünde demokratik yöntemi esas alan toplumlar bu sorunların üstesinden rahatlıkla gelebilirler.

⁴⁷² Ağaoğlu, *a.g.m.*, 21 Temmuz 1341, S.1479, s. 2

Demokrasi, doğası gereğince, çeşitlilikleri dışlamaz, barındırır ve kucaklar. Değişmeyi, dönüşmeyi, başka kimliklerle karşılaşmayı ve kimlikleri birliktelik içinde barındırmayı ancak açık ve saydam bir rejim olan demokrasi başarabilir. Buna karşılık, demokrasi karşıtı düzenler, sorunları çözmek yerine daha da arttırırlar ve sürekli patlamaya hazır bir toplum yaratırlar. Böyle bir sistemin olduğu toplumlarda *ötekine* yer yoktur, farklılıklar reddedilir, yozlaşma ve çürüme başlar. Yurttaşlık anlayışının tek kültür üzerine odaklandığı bu tür toplumlarda ortak değerler ve paydalar yok olur. Toplumsal barışı sağlama adına hiçbir adım atılamaz. Bu nedenle yapılması gereken, farklılıklar üzerine kendimizi inşa etmek, *tekil* yerine *çoğulu* getirecek bir çözüm yolu aramaktır. Bunu sağlamanın tek yolu da demokrasi ve eşitlik ilkesini temel alarak sorunlarımızı çözüme kavuşturmaya çalışmaktır. Ancak bu sayede, Nazım Hikmet'in sözcükleriyle, bir ağaç gibi tek ve hür / ve bir orman gibi kardeşçesine yaşayabiliriz.

KAYNAKÇA

Resmi Yayınlar

Türkiye Büyük Millet Meclisi zabıt ceridesi, devre I, cilt 9.

Türkiye Büyük Millet Meclisi zabıt ceridesi devre I, cilt 1.

Gazete

Hakimiyet-i Milliye Gazetesi 1920-1927

Araştırma, İnceleme Eserler

Ahmad, F. (1986). *İttihatçılıktan Kemalizme*. (Çev. F. Berktaş) İstanbul: Kaynak Yayınları.

_____ (1999). *Modern Türkiye'nin oluşumu*. (Çev. Yavuz Alogan) İstanbul: Kaynak Yayınları.

_____ (2004). *Osmanlı İmparatorluğu'nda sosyalizm ve milliyetçilik (1876-1923)*. (Çev. Mete Tunçay) İstanbul: İletişim Yayınları.

_____ (2007) *Bir kimlik peşinde Türkiye*. (Çev. Sedat Cem Karadeli) İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Akçam, T. (1992). *Türk ulusal kimliği ve Ermeni sorunu*. İstanbul: İletişim Yayınları.

_____ (1999). *İnsan hakları ve Ermeni sorunu: İttihat ve Terakki'den Kurtuluş Savaşı'na*, Ankara: İmge Kitabevi.

Akçura, Y. (1991). *Üç tarz-ı siyaset*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

_____ (2007). *Türkçülük: Türkçülüğün tarihi gelişimi*. (Ed. Bilge Bozkurt) İstanbul: İlgü Kültür Sanat Yayıncılık.

Akşin, S. (1987). *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, İstanbul: Remzi Kitapevi.

Anderson, B. (1995). *Hayali cemaatler: milliyetçiliğin kökenleri ve yayılması*. (Çev. İskender Savaşır) İstanbul: Metis Yayınları.

- Atatürk, M. K. (2004). *Nutuk*. (Yay. Haz. Kırmızı Beyaz Yayın Kurulu) İstanbul: Kırmızı Beyaz Yayınları.
- Ateş, T. (2002). *Türk devrim tarihi*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Aydemir, Ş. S. (2005). *Suyu arayan adam*. İstanbul: Remzi Kitapevi.
- Aydın, S. (1993). *Modernleşme ve milliyetçilik*, Ankara: Gündoğan Yayınları.
- _____ (1998). *Kimlik sorunu, ulusallık ve Türk kimliği*, Öteki Yayınevi, Ankara.
- Balibar E. ve Wallerstein, I. (1995). *İrk, ulus, sınıf*. (Çev. Nazlı Ökten) İstanbul: Metis Yayınları.
- Bauman, Z. (1998). *Sosyolojik düşünmek*. (Çev. Abdullah Yılmaz) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Baydur, M. (1994). *Milliyetçilik*. İstanbul: Ağaç Yayınları.
- Berkes, N. (2003). *Türkiye'de çağdaşlaşma*. İstanbul: Yapı ve Kredi Yayınları.
- Bilgin, N. (2001). *İnsan ilişkileri ve kimlik*, İstanbul: Sistem Yayıncılık.
- _____ (2007). *Kimlik inşası*. Ankara: Aşına Kitaplar.
- Bir yurttaş yaratmak: muasır bir medeniyet için seferberlik bilgileri*. (1998). (Yay. Haz. Toprak, Z.) İstanbul: Yapı ve Kredi Yayınları.
- Bozkurt, G. (1989). *Gayrimüslim Osmanlı vatandaşlarının hukuki durumu*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Calhoun, C. (2007). *Milliyetçilik*. (Çev. Bilgen Sütçüoğlu) İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Carr, E. H. (1990). *Milliyetçilik ve sonrası*. (Çev. Osman Akınhay) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Chatterjee, P., (1996). *Milliyetçi düşünce ve sömürge dünyası*. (Çev. Sami Oğuz) İstanbul: İletişim Yayınları.

- Cumhuriyet Basını*. (1998). (Yay. Haz. Ankara Gazeteciler Cemiyeti) Ankara: [Yayınevi yok].
- Çeçen, A. (1998). *Atatürk ve Cumhuriyet*. Ankara: İmge Kitapevi.
- Ergil, D. (1981). *Milli Mücadelenin sosyal tarihi*. Ankara: Turhan Kitapevi.
- _____ (1983). *İdeoloji ve milliyetçilik*. Ankara: Turhan Kitapevi.
- Erözden, O. (1997). *Ulus-devlet*. Ankara: Dost Kitapevi.
- Ersanlı, B. B. (1992). *İktidar ve tarih*. İstanbul: Afa Yayınları.
- Gellner, E. (1992). *Uluslar ve ulusçuluk*. (Çev. Büşra E. Behar, Günay G. Özdoğan) İstanbul: İnsan Yayınları.
- Georgeon, F. (1996). *Türk milliyetçiliğinin kökenleri, Yusuf Akçura (1876-1935)*. (Çev. Ali Er) Ankara: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- _____ (2006). *Osmanlı-Türk modernleşmesi (1900-1930)*. (Çev. Ali Berktaş) İstanbul: Yapı ve Kredi Yayınları.
- Goloğlu, M. (1971). *Türkiye Cumhuriyeti 1923, Milli Mücadele tarihi, cilt 5*. Ankara: [Yayınevi yok]
- Gökalp, Z. (1997). *Türkleşmek, İslamlaşmak, muasırlaşmak*. (Yay. Haz. Kemal Bek) İstanbul: Bordo-Siyah Yayınları.
- _____ (2003). *Türkçülüğün esasları*. (Yay. Haz. Kemal Bek) İstanbul: Bordo-Siyah Yayınları.
- Guibernau, M. (1997). *Milliyetçilikler: 20. yüzyılda ulusal devlet ve milliyetçilikler*. (Çev. Neşe Nur Domaniç) İstanbul: Sarmal Yayınevi.
- Güleç, C. (1992). *Türkiye'de kültürel kimlik krizi*. Ankara: V Yayınları.
- Güvenç, B. (1993). *Türk kimliği: kültür tarihinin kaynakları*. Ankara: TC Kültür Bakanlığı Yayınları.

- Haviland, W. (2002). *Kültürel antropoloji*. (Çev. Hüsamettin İnaç) İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Heyd, U., (1980). *Türk milliyetçiliğinin temelleri*. (Çev. Cemil Meriç) İstanbul: Sebül Yayınevi.
- Hobsbawm, E. J. (1993). *Milletler ve milliyetçilik*. (Çev. Osman Akınhay) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- İnan, A. (1988). *Medeni bilgiler ve M. Kemal Atatürk'ün el yazıları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- İnuğur, M. N. (1982). *Basın ve yayın tarihi*. İstanbul: Çağlayan Kitapevi.
- Kahraman, B. (2008). *Türk siyasetinin yapısal analizi I: Kavramlar kuramlar kurumlar*. İstanbul: Agora Yayınları.
- Kansu, M. M. (1986). *Erzurum'dan ölümüne kadar Atatürk'le beraber. cilt.1*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Karal, E. Z. (1988). *Osmanlı tarihi, cilt 5*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Karakaş, M. (2007). *Türk ulusçuluğunun inşası*. Ankara: Elips Kitap.
- Karaosmanoğlu, Y. K. (1998). *Yaban*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kaya, A.-T. Tarhanlı (Der.). (2006). *Türkiye'de çoğunluk ve azınlık politikaları: AB sürecinde yurttaşlık tartışmaları*. İstanbul: TESEV Yayınları.
- Kaypakoglu, S. (2000). *Ulusal ekonomilerin bütünleşmesi sürecinde kimlik sorunları ve iletişim*. İstanbul: Der Yayınları.
- Kentel, F., Ahıska, M. ve Genç, F. (2009). *Algılar ve zihniyet yapıları "milletin bölünmez bütünlüğü" demokratikleşme sürecinde parçalayan milliyetçilik(ler)*. (Yay. Haz. Derya Demirler, Fırat Bozçalı, Özge Genç) İstanbul: TESEV Yayınları.

- Kili, S. (2003). *Atatürk devrimi: bir çağdaşlaşma modeli*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- _____ ve Gözübüyük, A. Ş. (1985). *Sened-i İttifak'tan günümüze Türk anayasa metinleri*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Kodaman, B. (1999). *Cumhuriyet tarihi: fikri temelleri ve Atatürk*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Yayınları.
- Köker, L. (1993). *Modernleşme, Kemalizm ve demokrasi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kutay, C. (1995). *Türk Ocakları ve Türk milliyetçiliği*. Ankara: Türk Yurdu Yayınları.
- Kymlicka, W. (1998). *Çokkültürlü yurttaşlık*. (Çev. Abdullah Yılmaz) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Leca, J. (1998). *Uluslar ve milliyetçilikler*. (Çev. Siren İdemen) İstanbul: Metis Yayınları.
- Lewis, B. (2007). *Modern Türkiye'nin doğuşu*. (Çev. Metin Kıratlı) Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Maalouf, A. (2004). *Ölümcül kimlikler*. (Çev. Aysel Bora) İstanbul: Yapı ve Kredi Yayınları.
- Mardin, Ş. (1991). *Türk modernleşmesi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- _____ (2007). *Din ve ideoloji*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Oba, A. E. (1995). *Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu*. Ankara: İmge Kitapevi.
- Oğuzoğlu, Y. (2000). *Osmanlı Devlet anlayışı*. İstanbul: Eren Yayınları.
- Okutan, M. Ç. (2004). *Tek parti döneminde azınlık politikaları*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)*. (1996) Ankara: Siyasal Kitapevi.
- Oran, B. (1988). *Atatürk milliyetçiliği: resmi ideoloji dışı bir inceleme*. Ankara: Bilgi Yayınları.

- _____ (2000). *Küreselleşme ve azınlıklar*. Ankara: İmaj Yayınevi.
- _____ (2008). *Türkiye’de azınlıklar: kavramlar, teori, Lozan, iç mevzuat, içtihat, uygulama*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ortaylı, İ. (2000). *İmparatorluğun en uzun yüzyılı*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Özkaya, Y. (2001). *Milli Mücadelede Atatürk ve basın I*. İstanbul: Yeni Gün Yayınları.
- Parla, T. (1991). *Türkiye’de siyasal kültürün resmi kaynakları: Atatürk’ün nutku, c.1*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- _____ (1992). *Türkiye’de siyasal kültürün resmi kaynakları: Kemalist tek parti ideolojisi ve CHP’nin altı oku, cilt 3*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Safa, P. (1990). *Türk inkılabına bakışlar*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Sami, Ş. (2004). *Kamus-i Türki*. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Sander, O. (2003). *Siyasi tarih: İlkçağlardan 1918’e*. Ankara: İmge Kitapevi.
- Sarıbay, A. Y. (1998). *Küreselleşme sivil toplum ve İslam*. Ankara: Vadi Yayınları.
- Schnapper, D. (1995). *Yurttaşlar cemaati*. (Çev. Özlem Okur) İstanbul: Kesit Yayıncılık.
- Shaw, S. J. – E. K. Shaw. (2006). *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, cilt 2*. (Çev. Mehmet Harmancı) İstanbul: E Yayınları
- Smith, A. D. (1994). *Milli kimlik*. (Çev. Bahadır S. Şener) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Soysal, İ. (1983). *Türkiye’nin siyasal andlaşmaları (1920-1945), cilt 1*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Şen, Y. F. (2004). *Globalleşme sürecinde milliyetçilik trendleri ve ulus-devlet*. Ankara: Yargı Yayınları.
- Şerif Paşa. (1990). *Bir muhalifin hatıraları: İttihat ve Terakkiye muhalefet*. İstanbul: Nehir Yayınları.

- Tanör, B. (1995). *Kurtuluş üzerine 10 konferans: Türkiye 1918-1923*. İstanbul: Der Yayınları.
- _____ (1995). *Osmanlı Türk anayasal gelişmeleri 1789-1980*. İstanbul: Der Yayınları.
- Tilly, C. (1995). *Avrupa'da devrimler: 1492-1992*. (Çev. Özden Arıkan) İstanbul: Afa Yayınları.
- Timur, T. (2001). *Türk devrimi ve sonrası*. Ankara: İmge Kitapevi.
- Topuz, H. (1973). *100 soruda Türk basın tarihi*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Touraine, A. (1994). *Modernliğin eleştirisi*. (Çev. Hülya Tufan) İstanbul: Yapı ve Kredi Yayınları.
- Tunaya, T. Z. (1981). *Devrim hareketleri içinde Atatürk ve Atatürkçülük*. İstanbul: Turhan Yayınları.
- _____ (2000). *Türkiye'de siyasal partiler, cilt 3*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- _____ (2003). *Türkiye'de siyasal gelişmeler (1876-1938): Mütareke, Cumhuriyet ve Atatürk*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- _____ (2004). *Türkiye'nin siyasi hayatında batılılaşma hareketleri*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Tunçay, M. (1999). *Türkiye Cumhuriyeti'nde tek-parti yönetiminin kurulması (1923-1931)*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Turan, Ş. (1992). *Türk devrim tarihi, 2. kitap: ulusal direnişten Türkiye Cumhuriyeti'ne*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- _____ (1999). *Türk devrim tarihi, 3. kitap birinci bölüm: yeni Türkiye'nin oluşumu 1923-1938*. Ankara: Bilgi Yayınevi.

_____ (2004). *Türk devrim tarihi, 1. kitap: imparatorluğun çöküşünden ulusa direnişe* Ankara: Bilgi Yayınevi.

Türkçe Sözlük. (2004). C. 2, Ankara: TDK Yayınları.

Türkiye’de azınlık hakları sorunu: vatandaşlık ve demokrasi eksenli bir yaklaşım. (2006). (Yay. Haz. Derya Demirler-Mert Kayhan) İstanbul: TESEV Yayınları.

Türköne, M. (1992). *Siyasi ideoloji olarak İslamcılığın doğuşu*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Ürer, L. (2003). *Azınlıklar ve Lozan tartışmaları*. İstanbul: Derin Yayınları.

Yazıcı, N. (2002). *Osmanlılık fikri ve Genç Osmanlılar Cemiyeti*, Ankara: TC Kültür Bakanlığı Yayınları.

Yetkin, Ç. (2005). *Siyasi düşünceler tarihi II: Hıristiyan ve İslam siyasal düşüncesi*. İstanbul: Otopsi Yayınları.

_____ (1980). *Türk halk hareketleri ve devrimleri tarihi*. İstanbul: Milliyet Yayınları.

Yıldız, A. (2007). *Ne mutlu türküm diyebilene: Türk ulusal kimliğinin etno-seküler sınırları (1919-1938)*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Weber, M. (1993). *Sosyoloji yazıları*. (Çev. Taha Parla) İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları.

Zürcher, E. J. (2003). *Modernleşen Türkiye’nin tarihi*, İstanbul: İletişim Yayınları.

II. Makaleler

Adıyeke, N. (1997). Osmanlı siyasal söyleminde cemaat-millet ve Anadolu uygulaması. *Tarih ve milliyetçilik* içinde (ss. 38-42) I. Ulusal Tarih Kongresi Mersin.

_____ (1999). Islahat Fermanı öncesinde Osmanlı İmparatorluğu’nda millet sistemi ve gayrimüslimlerin yaşantılarına dair. *Osmanlı ansiklopedisi* içinde (Cilt 4, ss. 255-261) Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

- Akçam, T. (1997). Hızla Türkleşiyoruz. Bilgin, N. (Yay. Haz.) *Cumhuriyet, demokrasi ve kimlik* içinde (ss. 143-160) İstanbul: Bağlam Yayınları, İstanbul.
- Akçura, Y. (2002) Üç tarz-ı siyaset. *Türkler* içinde (Cilt 14, ss. 782-789) Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Aysevener, K. (2004). Türkiye Cumhuriyeti'nin felsefi temelleri. *Doğu-Batı* içinde (S.8, ss.117-122) Ankara: Doğu-Batı Yayınları.
- Bora, T. (1997). Cumhuriyet'in ilk döneminde milli kimlik. Bilgin, N. (Yay. Haz.), *Cumhuriyet, demokrasi ve kimlik* içinde (ss. 53-62) İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Demir, F. (2002). İkinci Meşrutiyet dönemi'nde hakimiyet-i milliye kavramının kullanılışı. *Yeni Türkiye*, 46, 245-251.
- Ercan, Y. (1999). Osmanlı Devleti'nde Müslüman olmayan topluluklar (millet sistemi). *Osmanlı ansiklopedisi* içinde (Cilt 4, ss. 197-207) Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Eroğlu, H. (1992). Atatürk ve milliyetçilik. *Atatürkçü düşünce* içinde (ss. 333-385) Ankara: AKDTYK Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Eryılmaz, B. (1999). Osmanlı Devleti'nde farklılıklara ve hoşgörüyeye kavramsal bir yaklaşım. *Osmanlı ansiklopedisi* içinde (Cilt 4, ss. 236-241) Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Feyzioğlu, T. (1992). Türk Milli Mücadelesinin ve Atatürkçülüğün temel ilkelerinden biri olarak millet egemenliği. *Atatürkçü düşünce* içinde (ss. 181-230) Ankara: AKDTYK Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Güvenç, B. (1997). Kimlik ve kimlik sorunu. Bilgin, A. (Yay. Haz.), *Cumhuriyet, demokrasi ve kimlik* içinde (ss. 26-33) İstanbul: Bağlam Yayınları.

- Heper, M. (1992). Atatürk'te devlet düşüncesi. *Atatürkçü düşünce* içinde (ss. 497-531) Ankara: AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- İçduygu, A. (1995). Çok kültürlülük: 'Türkiye vatandaşlığı' kavramı için toplumsal bir zemin. *Türkiye günlüğü*, 33, 118-127.
- Keyman, F. (2003). Türkiye'de laiklik sorununu düşünmek: modernite, sekülerleşme, demokratikleşme. *Doğu-Batı*, 23, 115-132.
- Küçük, C. (1999). Osmanlılarda millet sistemi. *Osmanlı ansiklopedisi* içinde (Cilt 4, ss. 208-216) Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Ortaylı, İ. (1985). Osmanlı İmparatorluğu'nda millet. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye ansiklopedisi* içinde (Cilt 4, ss. 996-1001) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Öğün, S. S. (1997). Türk milliyetçiliğinde hakim millet kodunun dönüşümü. Bilgin, N. (Yay. Haz.) *Cumhuriyet, demokrasi ve kimlik* içinde (ss. 207-230) İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Özbudun, E. (1997). Milli Mücadele ve Cumhuriyet'in resmi belgelerinde yurttaşlık ve kimlik sorunu Bilgin, N. (Yay. Haz.) *Cumhuriyet, demokrasi ve kimlik* içinde (ss. 63-70) İstanbul: Bağlam Yayınları
- Özkan, H. (2001). Falih Rıfkı Atay. *Modern Türkiye'de siyasal düşünce: Kemalizm* içinde (Cilt 2, ss. 64-69) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sarıbay, A. Y. (1997). Cinsellik, kutsallık ve kimlik: toplumsal düzenin bedensel inşası. Bilgin, N. (Yay. Haz.) *Cumhuriyet, demokrasi ve kimlik* içinde (ss. 239-244) İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Talay, B. (2001). Yakup Kadri Karaosmanoğlu. *Modern Türkiye'de siyasal düşünce: Kemalizm* içinde (Cilt 2, ss. 430-441) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Türköne, M. (1994). Milli devlet-laiklik-demokrasi. *Türkiye Günüğü*, 29, 628-647.

- Uyar, H. (2001). Mahmut Esat Bozkurt. *Modern Türkiye’de siyasal düşünce: Kemalizm içinde* (Cilt 2, ss. 214-219) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Varlık, B. (1985). Mütareke ve Milli Mücadele basını. *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye ansiklopedisi içinde* (Cilt 5, ss. 1200-1210) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yıldız, A. (2001). Kemalist milliyetçilik. *Modern Türkiye’de siyasal düşünce: Kemalizm içinde* (Cilt 2, ss. 210-230) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yurdusev, A. N. (1997). 18. ve 19. yüzyıllarda Avrupa’da Türk kimliği. Bilgin, N. (Yay. Haz.) *Cumhuriyet, demokrasi ve kimlik*, (ss. 102-118) İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Zürcher, E. J. (2005). Jön Türkler, Müslüman Osmanlılar ve Türk milliyetçileri: kimlik politikaları 1908-1938. Karpat, K. (Der.) *Osmanlı geçmişi ve bugünün Türkiye’si içinde* (ss.261-293) İstanbul: İstanbul Bilgi üniversitesi Yayınları.

Elektronik Kaynaklar

www.atam.gov.tr

www.tarihvakfi.org

EKLER

EK: 1

“Hakimiyet-i Milliye Gazetesi’nin İlk Sayısının Tıpkı Çekimi ve Çevirisi ”

HAKİMİYET-İ MİLLİYE

Sahib-i İmtiyaz ve Müdür-i Mes’ulü Recep Zühdü

Umur-ı tahririye Hey’et-i Tahririye’ye, umur-ı

Adresi: Ankara-Hâkimiyet-i Milliye

idare için müdür-i mes’ule müracaat olunur.

Abone şartları:

Derc edilmeyen evrak iade edilmez.

Seneliği 300 kuruştur.

Altı aylığı 160 kuruştur

Nüshası 3 kuruştur.

Mesleği, milletin idaresini hâkim kılmaktır

Birinci Sene Cumartesi ***Haftada iki defa neşrolunur*** 10 Kanun-u sani 1336 Sayı: 1

HAKİMİYET-İ MİLLİYE

Bugünden itibaren mevki-i intişara çıkan, ve sütunlarında bütün Anadolu ile onu alakadar eden muhitlerin ahval ve hadisatını ihtiva edecek olan gazetemize bu ismi tesadüfi olarak vermedik. Gazetemizin ismi, aynı zamanda takip edeceği tarik-i mücahedenin de nev’idir. Şu halde diyebiliriz ki, Hakimiyet-i Milliye’nin mesleği, milletin müdafaa-i hakimiyeti olacaktır.

Cihanın her tarafında, en müfrit ve en yüksek demokrasilere müteveccih inkılaplar vücuda getirildiği, milletler terakkiyat-ı medeniyenin istinat ettiği manevi hakimiyetlerden bile müşteki bulunduğu, servetler ve maişetler hususunda bile müsavata doğru önüne geçilmez cereyanlar peyda olduğu bir zamanda, bahusus meşrutiyeti getiren inkılaptan on iki sene sonra, tekrar hakimiyet-i milliye için mücahedeye ihtiyaç görünmesi

biraz garip telakki olunabilir. Böyle düşünecek zevata şimdiden kısa cevap verelim ki “hakimiyet-i milliye” hiçbir zaman meşrutiyet demek değildir. Meşrutiyet ancak onun vasıtası olabilir.

Her millet, inkılabını hakimiyetinin istirdadı için yaptığı gibi, bizde de inkılabın hedefi hakimiyet-i milliye idi. İlan-ı meşrutiyeti takip eden ilk birkaç sene içinde bu hedefe az çok yaklaşıldığı halde, bir taraftan irtica korkusunun tazyike başladığı hürriyetler, diğer taraftan mukadderat-ı millete bila-rekabet vaz’ı yed etmek ihtiras-ı garibinin bulandırdığı müşevveş dimağlarla birleşerek rid-i hareketlere sebep oldu; ve millet hissetmeyerek bir lahza elde tuttuğunu zannettiği hakimiyeti başından geçen velvedar fırtınalara kaptırmış bulundu. Bir gün geldi ki hürriyetten bahsedilip dururken hiç kimse istediği gibi hareket, en meşru işlerinde dahi nefsinde mezuniyet göremez oldu ve hakimiyet-i milliye namına geçmiş zamanların belirsiz bir hatırasından başka bir şeye malik olmadığını hissetti.

Buna tahammül edilemezdi. Çünkü o hakimiyeti ele geçirinceye kadar ne fedakarlıklar yapılmış, ne kurbanlar verilmiş, otuz üç senelik bir saltanat-ı mezalimin ne kara günleri, ne acıları, ne felaketleri çekilmişti. Fakat daima hududun bir köşesinden, mütecessis ve hain, bir fırsat-ı tecavüz bekleyen düşman gözler, hiçbir gün parlamaktan hali kalmadı; ve millet hakimiyetini yine ona istinaden gasp edenler, daima ufkun o iki yuvarlak ateşle parlayan noktasını göstererek tehditkar bir ittisa ile taşmak istidadını gösteren sabır ve tahammülü teskin ettiler. Muvaffak oldular. Çünkü bu millet, hayat ve mevcudiyeti namına her fedakarlığı bila-tereddüt kabulden hiçbir gün çekinmemişti. “Endişe-i vatan” karşısında onun unutmadığı kin ve intikam, terk ve feda etmediği emel ve menfaat, göze aldırmadığı vaka ve tehlike yoktu. Mevcudiyetini koyduğu bu muharebede kendisine zafer vaat edenlerin, hakimiyetine tecavüz etmelerini hoş gördü. Fakat zafer

yerine hezimet gelince, bu millet dünyanın hiçbir milletinde bulunmayan büyük ve metin bir ulüvv-i cenab ile hakimiyete sahip olduğunu gösterdi. Başında bulunanları kırdı, devirdi.

Mütarekeyi müteakip, intizar olunuyordu ki, hakimiyet-i milliye, artık onu iptale haris olan pençelerden tahlis edildiği için millete telafi-i mafat yolunda yüksek ve müessir bir amil olacak sulhu ve onun istikbale raci olan şeraitini temin hususunda her şeyden ziyade kuvvetli olan mevcudiyet-i milliyeyi izhar ve ispat edecek, hezimetin dağıttığı muhtelif kuva-yı milliyeyi tevhit ve telif ederek hedefe sevk eyleyecek... Evet, böyle zannolunuyordu. Meğer bu memleketin harabe-i hakimiyeti üzerinde kirli ve çamurlu yuvalar kurmak isteyen baykuşlar daha eksilmemiş... Meğer maziye karıştığını zannettiğimiz devr-i mezalimin rüya-yı avdetiyle dem-güzar olanlar, müstakbel saraylarının altın emellerini bu zavallı milletin kafatası üzerinde kurmak isteyen Hülagü ahfadı daha varmış... Mütarekenin hemen ferdasında iğrenç bir manevra ile mevki-i iktidara öyle hükümetler çıktı ve ilk darbe ile yıktıkları hakimiyet-i milliyenin aks-i tesiratından korkarak öyle hıyanetler irtikap ettiler, memleketi düşmanların taksim masasına kolları bağlı sürüklemek, milleti mezbaha-i tarihe gözleri kapalı sevk etmek için düşman kuvvetlerine istinat ederek öyle şenaatler vücuda getirdiler ki, millet bu defa bütün kuvvet ve azameti ile mevcudiyetini ve hakimiyetini fiilen izhar etmek ıztıranda kaldı. İşte kuva-yı milliye, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Teşkilatı bu ıztırann mevludu ve bu ahval ve hadisatın netice-i tabiyesidir. Hakimiyet-i Milliye gazetesi de bu hadisattan doğuyor.

Bundan sonra hakimiyet-i milliye ihlal edilemez; buna şüphe yok. Millet bu en sonuncu tecrübesinden o kadar büyük bir intibah ile çıktı ki, artık hakimiyet onun dimağında on iki sene evvelki hatırasından daha çok derin, daha pek çok nüfuz etmiş bir iz

teşkil ediyor. Melekat-ı dimağiyesi bu iz üzerinde tavakkuf etmedikçe işleyemez. Fakat memleketimizde hakimiyet-i milliyenin düşmanları o kadar alçak ve o kadar zelil mahiyettedir ki düşman himayelerine sığınarak, ecnebi kuvvetlerinden imdat umarak milletin sada-yı hak ve hakimiyetini boğmak teşebbüsünden kolay kolay vazgeçeceklerini zannetmiyoruz. Vaktiyle büyük inkılaplar sırasında saraylarını düşman askerlerine muhafaza ettiren, milletlerine düşmanlarının süngülerini davet eyleyen hükümdarlar bile görülmüştü. Fakat unutulmamalıdır ki bu hükümdarlar siyaset meydanlarında can verdiler ve daha fenası, bütün beşeriyetin hafıza-i teltinde yaşıyorlar. Hükümdarları affetmeyen hakimiyet-i milliyenin birkaç türediği ne dereceye kadar hazmedebileceği meydandadır. İşte gazetemiz, milletin hakimiyetine musallat olmak isteyen eşhasa karşı mücadele ve mücadele için intişar ediyor.

Hakimiyet-i milliyenin mücahedatına daha çok zaman ihtiyaç görüyoruz. Meşrutiyetin, meclislerin, oralarda herhangi birkaç manevra ile ihraz-ı ekseriyet edecek fırkaların, siyasi zümrelerin arkasında, Anadolu'nun saf, dur-endiş, mütevekkil ve alicenap, fakat daima azim ve iradesine malik vicdanını kendine rehber edinerek hakimiyet-i milliye yaşayacaktır.

Hakimiyet-i Milliye üç büyük istinatgah tanır: Zeka, irfan, hamiyet... Bunlar haricinde hiçbir şeye istinat edemez. Milletın hakimiyetine sermayelerin, ne içi boş siyasetlerin, ne kinlere, menfaatlere, ikbal ve istikballere müteveccih geçici heveslerin baziçesi olamaz. Millet yaşamaya, hür ve müstakil yaşamaya, yaşadıkça da mesut ve mütekamil bir unsur-ı terakki olmaya muhtaçtır. Hakimiyetini bunun için istimal edecektir. Gazetemizin de gayesi milletin bu ihtiyacıdır.

Heyet-i Tahririye

EK: 2

“Mahmut Esat Bozkurt’un Kürt Sorununa İlişkin Makalesinin

Tıpkı Çekimi ve Çevirisi”

TÜRKİYE’DE BİR KÜRTLÜK MESELESİ VAR MIDIR?

İsyan münasebetiyle, gazetelerde, mahkemelerde Kürtlükten, Kürtlük cereyanından, Kürt istiklalinden sık sık bahs olunmaktadır. Binaenaleyh bu mesele üzerinde biraz tevakkuf ve vaziyeti tahlil etmek yalnız faideli değil, aynı zamanda çok lazımdır. Acaba asırlardan beri Türklerle beraber yaşamış, Türklerle beraber vatanın elem ve muhanetlerini çekmiş ve el yevm – Kürt muhiti denilen memleketlerde kemiyet itibariyle de Türklerden fazla olmayan – vatandaşlarımızda hakikaten bir istiklal-i milliye var mıdır?

Bu suale müsbet veya menfi cevap vermeden evvel istiklal-i milliyenin, milliyet hissini ne gibi şerait ve muhit dairesinde inkişaf edebileceğini tedkik etmek icab eder. Bir defa, cehaletin hükm sürdüğü yerlerde milli hissin, milli vicdanın inkişafına imkan yoktur. Halbuki Kürtlerle meskun olan yerlerde maütteessüf pek ibtidai bir hayat hüküm-fermadır. Orada henüz vesait-i medeniyeden, vesait-i fikriyeden istifade edilemiyor. Köylerinde mektep değil, ekseriyetinin ikametine salih evler bile gayr-ı mevcuttur. El Hasıl kitle-i asliye hala kurun-ı vustai şerait ve vaziyetler içinde yaşamakta devam ediyor. Bu kadar ibtidai şerait-i içtimaiye içinde yaşamakta olan bir heyetten istiklal hissini, milliyet aşkının, milli vicdanın tekvinine nasıl ihtimal verilebilir. Şüphe yok milletlerin kendi mukadderatına bizzat hakim olması kaziyesi; bizim için esaslı bir müdafaa noktasıdır, binaenaleyh rızaları hilafında, kuvve-i cebriye ile kendilerini zulm ve iğtisafları altında tutan cebbar ve müstevli devletlere karşı kıyam etmek, esir milletler için hem bir haktır, hem de bir vazife! Ancak Türkiye’nin öz halkından hiçbir zaman ayrı

telakki edilmeyen Kürtler için böyle bir vazife serd edilebilir mi? Cumhuriyet'in Teşkilat-ı Esasiye'sinde Türklere bahşedilmiş ve fakat Kürtlerden esirgenmiş herhangi bir hak ve imtiyaz gösterilebilir mi? Hatta Osmanlı İmparatorluğu idaresinde bile Kürtlerin menafi aleyhine müteveccih bir siyaset takip edildiği vakıa mıdır? Herhalde Osmanlı idaresinde en çok muzdarip ve mutazarrır olanlar Türklerdir. O halde ortaya atılan bu davanın mahiyeti nedir? Muhakkaktır ki Kürt ekseriyetinin kitle-i asliyeyi teşkil eden tabakanın; müddeilerle hiçbir temas ve münasebeti yoktur. Kürt istiklali ve Kürt vatani bezirganlığı yapanlar; ancak ve ancak menfaatlerine, hırslarına ve nihayet bazı ecnebi tahrikatına alet olan sefillerden ibarettir. Bunun içindir ki Maslub Seyit Abdulkadir'i tahrik eden kuvvetin, aşk-ı milliyet değil, hırs-ı imaret olduğunda tereddüt bile haiz değildir. Filhakika muhayyel Kürdistan'ın muhayyel riyaseti yüzünden Bedirhan zadelerle Maslub Seyit arasında hasıl olan ihtilafın safhatı bunu müebbiddir. Meselenin yakın maziye ait bir safhasını da hatırlıyoruz:

Mütareke devrinde bazı Kürt ve Türk münevverlerinin kafasında esen havanın sebep ve menbainı kolaylıkla izah etmek mümkündür: o zaman her taraftan Osmanlı Devleti'nin inkırazına bir emr-i vaki nazarıyla bakılıyordu; en ziyade nikbin ve azimli zannedilenler bile her şeyin bittiğine kani olmuşlardı. Cihan efkar-ı umumiyesini elde etmek için milletlerin hukukundan, Wilson prensiplerinden sık sık bahs olunuyordu. Acaba Kürtlük namı altında bir kısım vatani kurtarmak için böyle bir fırsattan, mevcut halet-i ruhiyeden istifa edilemez miydi?

Böyle tatlı hayallere kapılanların adedi az değildi ve gariptir ki bunların arasında mühim miktarda Türk de bulunuyordu. Bununla beraber teşkil eden cemiyetin bütün faaliyetleri yalnız İstanbul'daki bazı teşebbüs ve faaliyetlerine münhasır kalmış, bu faaliyet asıl muhitte hiçbir aksi hissedilmemişti.

Nihayet Türk'ün kudreti; vatani her taraftan saran bütün haris emelleri kırınca müstakil Kürdistan hikayesi de bu suretle kapandı. Şimdi bir sual mevzu bahis olabilir: Acaba Türk'ün ruh ve kabiliyetinden doğan bu mucize tecelli etmese idi, tali siyaset o hayalperestlere gülecek miydi? Bunu ümit etmek için dünyanın siyasetini ellerinde tutan istilacı devletlerin zihniyet ve siyasetine yabancı olmak icab eder. bu zihniyet ve siyaseti zayıflara ve düşmüşlere karşı asla rehim olmamakla ifade etmek mümkündür.

Bugün Kürtlükten, Kürtçülükten bahsedenler ifadesinde hulus ve samimiyet aramak abestir. Hareketlerinin saiki ihtiras ve menfaatten başka bir şey değildir. Bu iddiamızı misallerle tesbit etmek kabildir: Bu hainlerden - sözde Kürtlüğün halası namına – hariçte çalışanlardan birinin tab' ve memlekette tevziine çalıştığı bir beyannamede şu satırları okuyoruz: (Irak, Suriye, Filistin gibi memleketler bugün hür, mesud ve müstakil yaşarken biz Kürtler...) bittabi ecnebilerin amalına hizmet kastıyla dağıtılan bu beyannamedeki manayı anlamak derin bir zekaya tevakkuf etmez. Hiçbir Kürt milliyetperveri tasavvur olunabilir mi ki Türkiye'de yani öz vatanında bugün malik bulunduğu şeref, itibar ve hukukunu Suriye ve Irak'ta kalan sabık vatandaşların hak, şeref ve itibarıyla değiştirmeye razı olsun! Herhalde bu zeminde yapılan velveleleri de tabii görmek lazımdır. Bila istisna her memlekette her şekil idarenin behemehal – gayr-ı kabil-i ihmal bir kemiyet – arz eden gayr-ı memnunları vardır. Binaenaleyh Türkiye'de Cumhuriyet idaresi, vicdan-ı millinin bir ifadesinden ibaret olduğu halde burada da mühim bir gayr-ı memnunlar ekseriyetinin vücudunu kabul etmeliyiz. Kendimizi muhitin ve hadisatın şiddetli cereyanına o kadar kaptırmış bulunuyoruz ki, birkaç sene içinde tahakkuk ettirdiğimiz inkılabın azamet ve saha-i şumulünü adeta unutmuş gibiyiz. Asırlardan beri zihniyet ve telakkisini, içtimai hayatı yalnız din namına uydurulan hurafata istinad ettirerek yaşamakta olan bir memlekette en derin bir inkılap yaptıktan, vicdanlara işlemiş bir

mefkureden büsbütün ayrı bir mefkureye atladıktan, teceddüd ve terakki sahasında en cüretkar adımları attıktan sonra ortada mühim bir gayr-ı memnunlar kitlesinin kalmadığını kabul etmek gafletinden de fazla bir şey olur. Vakıa bu gayr-ı memnunları teşkil eden efradın düşünceleri, terbiyeleri vardır. Bununla beraber onlar emellerine mani telakki ettikleri her şeyi yıkmak için şayan-ı hayret bir sürat ve suhuletle birleşirler. Eğer biz, vaziyeti daha şamil bir zaviye-i rüiyyetten tedkik ederek hadisata takdim etmesini bilmeseydik, şark isyanı daha ziyade tevsî edecek ve Türk inkılabından derece derece menfaatleri haleldar olan gayr-ı memnunların yıkmak gayesi etrafında kolaylıkla toplandıklarına şahit olacaktık. Ricalimizin bu noktada gösterdikleri idari basiret; büyük bir felaketin hüdusuna mani oldu.

Muhakemenin cereyanından da anlaşıldı ki Şeyh Sait'in kıyamı; "İslam dini batıyor!" vehmine müstenid ve sırf irticai bir gayeye matuftur. (Kürtler, istiklal ve hürriyet için isyan ettiler!) diye etrafa velvele salanlar; adi bir politika manevrasından başka bir şey yapmış olmuyorlar. Hakikatte şark vilayetlerimiz, hususi ve siyasi hiçbir emel taşımıyorlar. Onların istediği biraz huzur ve refahtır. Cumhuriyet idaresi bu zavallı ve mustarip halkı; asırlardan beri tabi oldukları gayr-ı insani nüfuzlardan, iktisadi düşkünlükten, kurun-ı vustai hayattan kurtarırsa onların ebedi minnet ve merbutiyetlerini kazanacağına şüphe yoktur.

Siirt Mebusu Mahmut Esat.

محمد امین...
بر این روز ایام جشن خورشید و ماهی ایزدی...
۱۳۳۳
۱۳۴۱
۱۳۵۰



شماره: ۴۴ خورشیدی

اداره خاهاهی: آذرماه کتیت ملیه مطبوعه و اداره خاهاهی

تلفن: ۲۸۰ و ۲۸۱
آدرس: آذربایجان کتیت ملیه

Table with 2 columns: Subscription rates and prices. Includes 'آبانه' (water) and 'کتاب' (books) categories.

تور کیه دهر کوردلک مسئله سی واری میدر؟

عساکر مانجه غزوه و عساکره کوردلکن و کوردک جریاندن و کورد اتلاخان سنق سق بخت اولو غنقدن...
بندیکه قاع اولمش دی. جهان افکار...
عساکر مانجه غزوه و عساکره کوردلکن و کورد اتلاخان سنق سق بخت اولو غنقدن...
بندیکه قاع اولمش دی. جهان افکار...
عساکر مانجه غزوه و عساکره کوردلکن و کورد اتلاخان سنق سق بخت اولو غنقدن...
بندیکه قاع اولمش دی. جهان افکار...

مادون و کیلر مز

پارشد کیمز دوه غورشا میدر سیر و کیلر مز...
برای کور قهر قنقیسه سینه سینه...
پارشد کیمز دوه غورشا میدر سیر و کیلر مز...
برای کور قهر قنقیسه سینه سینه...

اتلافنامه امضالاندی

تور کیه دهر کوردلک مسئله سی واری میدر...
مادون و کیلر مز...
تور کیه دهر کوردلک مسئله سی واری میدر...
مادون و کیلر مز...

جمعیت فسادیه منسو پینک حاکمه لری

عساکر طریقت صومره ایوانداری و ایوانداری...
خرنکاتیکلک طارندو مناساتی وارانی...
عساکر طریقت صومره ایوانداری و ایوانداری...
خرنکاتیکلک طارندو مناساتی وارانی...

EK: 3

“Milliyet Düsturları Adlı Makalenin 7. Bölümünün Tıpkı Çekimi ve Çevirisi”

DİL BİRLİĞİ, DİN BİRLİĞİ

Türk kimdir? Ve Türk'te ne arıyoruz?: Türkçe konuşan, Müslüman olan ve Türk'ün sevgisini taşıyan Türk'tür dil birliği din birliği arıyoruz. Hamdullah Suphi Bey'in konferansından son kısım

Medeniyetlerin doğmasında ve milletlerin terbiyesinde dinin haiz olduğu mühim mevki milliyet rabitası olmak üzere, ona nasıl bir ehemmiyet vermek icab ettiğini bize gösterir. Dil ruhları barıştırdığı, anlaştırdığı kadar, din de ruhları müşterek hisler, müşterek düşünceler içinde birbirine vasil eder. bir dil ve bir din ruhlarda tam bir vahdet için en esaslı iki şarttır. Aynı din ve aynı dil, bir halkın fertlerini kucaklamasından sonra, milliyet en kuvvetli temellere isnad etmiştir. fertleri ayrı ayrı dinlere mensub aileleri Bosna Hersek'te, Gürcistan'da, Arnavutluk'ta bulabilirsiniz. Yalnız kavmiyet itibariyle değil, aile itibariyle de kardeş olan bu fertler birbirine yabancıdır. Şimdi birbirine yabancıdır. Evvelce birbirine düşmandılar. Milliyet hissiniin garpta olduğu kadar kemale gelmesi din ayrılığından hasıl olan yabancılığı derece derece azaltacaktır. Kendi memleketimizde hatta oturduğumuz şehirde Katolikliği bir milliyet ismi gibi kullanan Hıristiyanlara tesadüf etmiyor muyuz? Hatta Musevilik bir din olduğu kadar bir milliyet değil midir? Museviliğe en kuvvetli bir milliyet dini demek doğru olmaz mı? bütün imparatorlukların tarihinde, sayısız milletler, din sabrı arkasında, din ayrılığı sayesinde benliklerini muhafaza ediyorlar.

Eski Roma'da Yunanlılar, Museviler ve bütün barbarlar, Romalının din hususundaki müsadecarlığından istifade ederek, benliklerini saklamak imkanı bulmuşlardı. Evvelce de söylediğim üzere Romalılık vahdeti, din içinde hasıl olmamış, mabudların makarrı olan panteon etrafında toplanmamıştı. Fakat bunun fevkinde, adl ve kanun ile

temin edilmişti. Bütün İslam devletlerinin teşkilinde dinin ifa ettiği büyük tesiri ve o devletlerin tabiiyeti altına girenlerin din birliğiyle nasıl bir terhib ve tahlile uğradıklarını bir daha düşünmekte faide görüyorum.

İspanya Katoliklerini gözlerini kan bürümüş ve taassubla Müslümanların aleyhine kaldıran dindi. İspanyol milliyeti bu dini isyanın neticesinde bir daha tesis imkanı bulmuştur. Rusya Türkleri Müslümanlık sayesinde Türkiye Hıristiyanları, Hıristiyanlık sayesinde hakim unsurların içinde eriyip dağılmak zaruretini bertaraf etmişlerdir. Rus idaresi altına düşen Lehlilerin, Litvanyalıların ve İngilizlere karşı asırlardan beri İrlandalıların gösterdikleri isyan ve mukavemeti, ancak mezheb farkıyla yani din farkıyla izah edebiliriz. Uzun saçları, çekingen tavırları, itaat etmeye bin kere hazır duruşları ve dinleyişleriyle, Rum ve Ermeni papazları, milletlerinin istiklalini bir gün iade etmek için, ellerindeki din teşkilatından ne kadar istifade etmişlerdir biliriz. Yalnız biz, dinin mağlub unsurları harekete getirmek için hasıl edeceği tesirleri, bu tehlike, defa halinde karşımıza çıkıncaya kadar anlamamışızdır. Başka milletler, daima kiliseleri ve camileri en büyük teftiş ve murakabeleri altında tutmuşlar ve din işlerine son derece itimadları olan adamları geçirmişlerdir. İstilaya uğrayan bütün İslam memleketlerinde, din teşkilatının nasıl ziyansız bir hale getirildiği, hatta İslamları uyutmak, izlal etmek için nasıl nasıl şer vasıtası olarak kullanıldığını uzak ve bilhassa yakın pek acı misaller ile hepimiz biliriz. İstanbul içinde üç büyük din makamının çalışma farklarını bütün fecaiyetle ve hayretle görmedik mi? Vatikan'la sık münasebette bulunan son Katolik hükümdar, Avusturya İmparatoru, Fransa'daki İtalyanlar, Avusturya Almanları, Bohemya Çehleri ve Macarlar gibi Katolik tebaası dolayısıyla kuvvetli Katolik görünmek için her ne mümkünse yapmıyor muydu ve bilhassa Arnavutluk'a gönderdiği sürü sürü misyonerler için büyük külfetlerden masraflardan çekiniyor muydu? Rus Çarı bütün İslavların reisi ve Ortodoksluğun hamisi

sıfatıyla elinin altındaki “Sen Sinod”la Finlandiya’da, Lehistan’da, Gürcistan’da, Ermenistan’da din vasıtasıyla, papazlarla Ruslaştırmak emelinden hiçbir gayretten çekinmezdi.

Musahebeme başlarken birbirine muarız telakki edilen milliyet ve dinin bir çok defalar birbirine yardımcı olduğunu iddia etmiştim. Umarım ki muhtelif memleketlerde, dinin vücuda getirdiği terki ve tevhid hareketi bir milliyetin doğmasına veya doğmuş bir milliyetin süratle inkişafına yardım ettiğini göstermek için kafi gelmiştir. Din çok büyük bir tevhid hareketi vücuda getirmek istedimi mezhepler zuhur ederek onu tahlil ve taksime uğrattırıyor. Dil pek büyük sahaları kucaklamak, birleştirmek iddiasına kalktım, bazen İslav aleminde gördüğümüz üzere, bu birleştirme hareketine lehçelerin hudutları mani oluyor.

Efendiler, milliyetin doğmasında tarihin, edebiyatın izah ettiği uyandırıcı, parlaticı tesiri, ayrıca anlatmak isterim. Fakat musahebem esnasında birçok defalar bu noktalara temas ettiğim için şimdiye kadar söylediklerimle kalmayı tercih ediyorum. O halde, mademki milliyetin belli başlı bütün unsurlarını birer birer tahlil ettik, şimdi sualleri soralım:

- Türk kimdir? Bir Türk’ün çerçevesinin içine kimleri alacağız ve kimleri almayacağız, kim bizdendir ve kim bizden değildir?

Bütün milletler muhitten merkeze bir hareket yaparlar. Etraftan toplayıp kendilerine çekerler. Biz, merkezden, muhitten bir hareket yaparız. Kendimizden alır, dağıtır, uzaklaştırırız. Biri Karadeniz sahillerinden geldimi o, Laz’dır. Halbuki Lazlık, Rize’den daha öte, Kemer Burnu’ndan daha sonra başlar. İki kasaba, iki üç nahiyeden ibaret bir avuçluk bir halktır. Koskoca Karadeniz Türklüğünün bu kadar yanlış anlaşılması, en hafif bir tabir ile söylüyorum, acıdır, fecidir. Biri cenub havalisinden geldimi, Arap’tır. Lisani hudutlarında yaşadıkları için Türklük hissini en hakiki bir ateşle duyan Maraş,

Ayıntab ve bütün Antakya Türkleri zorla, Türk kalmaktaki bütün ısrarlara, milliyetlerindeki bütün aşk ve kuvvete rağmen Arap'tırlar. Biz, onları Araplığa doğru iteriz. Şark vilayetlerinden gelenler Kürt'türler. Hele Rumili'nden geldinizmi Arnavut olmaktan kurtulamazsınız. Milliyetleri böyle araziye göre ayıran kimselere sorsak, Türk nerede oturur, bunu tayin etseler de hep oraya gitsek olmaz mı? galiba Türk'e, Anadolu ortasında üç dört vilayetten başka bir şey kalmayacak.

Efendiler, şüphe yok bunlar gülünçtür. Biz kısa bir cümle içinde düstur halinde Türk'ü tarif etmenin mümkün olduğunu düşünüyoruz. Dilleri ve dinleri bizden olduğu halde kalpleri yabancı olanlar, bizden değildir. Ayrı bir maksadın haddiyesine kalmış olanlar bizim sevdiğimiz bizim hürmet ettiğimiz şeylere karşı kayıtsız kalanlar bizden değildir. Topraklarımızın içinde eğreti bir adam vaziyetinde oturarak, ilk felaketinde nesi varsa toplayacak, Türk vatanının haricinde kendisine hususi bir vatan arayabilecek olanlar bizden değildir.

Uzak ve yakın mazilerinde, Türk milleti ve Türk vatanı aleyhinde düşündüklerini sözleriyle veya işleriyle gösterenler, hususi bir milliyet için çalıştıklarını her ne suretle olursa olsun ifa etmiş olanlar bizden değildirler.

Fakat efendiler, diliyle, diniyle bizden olduğu gibi emeliyle de bizden olduğunu bütün samimisi ile gösteren bir kimseye, biz nasıl seni reddediyoruz, diyebiliriz. Biz aramızda birleşerek, evinde Türkçe konuşan, çocuklarını Türk mekteplerinde okutan, kızını, oğlunu Türklerle evlendiren ve en halis Türk'ten beklediğiniz memleket sadakatini, kendi hayatında gösteren bir adama soy sop mülahazasıyla biz nasıl yabancılık isnad edebiliriz? Bu yollara gittik mi, kendi kuvvetimizi biz dağıtıyor, bizden olanları biz uzaklaştırıyor olmaz mıyız. Türk milliyetinin tarifinde dil ve dinden maada, Türklüğü

benimseyen bu irade ve ihtiyara lüzum vardır. Onu da ifade etmeliyiz. Şimdi tekrar soralım:

- Türk kimdir ve Türk'te ne arıyoruz?

- Türkçe konuşan, Müslüman olan ve Türklük sevgisini taşıyan Türk'tür. Biz

onda dil birliği, din birliği arıyoruz.

دیل برلکی، دین برلکی

تورک کید، وتورکده نه آدوروز: تورک قوشان، مسلمان اولان
روکک سه وکیسی طاشیان تورک دیل برلکی، دین برلکی آدیوروز
صدا بری کن فرقه اشرفی سرک شم

تورک کید، وتورکده نه آدوروز: تورک قوشان، مسلمان اولان
روکک سه وکیسی طاشیان تورک دیل برلکی، دین برلکی آدیوروز
صدا بری کن فرقه اشرفی سرک شم

تورک کید، وتورکده نه آدوروز: تورک قوشان، مسلمان اولان
روکک سه وکیسی طاشیان تورک دیل برلکی، دین برلکی آدیوروز
صدا بری کن فرقه اشرفی سرک شم

لوزانده تورکر، حیاتیلی و مساعیرلی

صحت یاشا، امریر هیزه یاشیقلی قشایلی و مساعیرلی
بیوردر و صیقله دوریه قهر پاشیورلر - عیقل اولر - عیقل دوری اولر

لوزانده تورکر، حیاتیلی و مساعیرلی
صحت یاشا، امریر هیزه یاشیقلی قشایلی و مساعیرلی
بیوردر و صیقله دوریه قهر پاشیورلر - عیقل اولر - عیقل دوری اولر

لوزانده تورکر، حیاتیلی و مساعیرلی
صحت یاشا، امریر هیزه یاشیقلی قشایلی و مساعیرلی
بیوردر و صیقله دوریه قهر پاشیورلر - عیقل اولر - عیقل دوری اولر

انگلیز پارلمنتوسی نه صورتونه شکل ایتدی

انگلیز تاریخ سیاهیسته بر لفظ - نه شکل ایلان اول لفظ لیک ایلدی
انگلیزده قامل و صندل - ۱۸۳۵ ده ایات پارلمنت

انگلیز پارلمنتوسی نه صورتونه شکل ایتدی
انگلیز تاریخ سیاهیسته بر لفظ - نه شکل ایلان اول لفظ لیک ایلدی
انگلیزده قامل و صندل - ۱۸۳۵ ده ایات پارلمنت

انگلیز پارلمنتوسی نه صورتونه شکل ایتدی
انگلیز تاریخ سیاهیسته بر لفظ - نه شکل ایلان اول لفظ لیک ایلدی
انگلیزده قامل و صندل - ۱۸۳۵ ده ایات پارلمنت

تاریخ سیاهیسته بر لفظ - نه شکل ایلان اول لفظ لیک ایلدی
انگلیزده قامل و صندل - ۱۸۳۵ ده ایات پارلمنت

